

Оріон

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

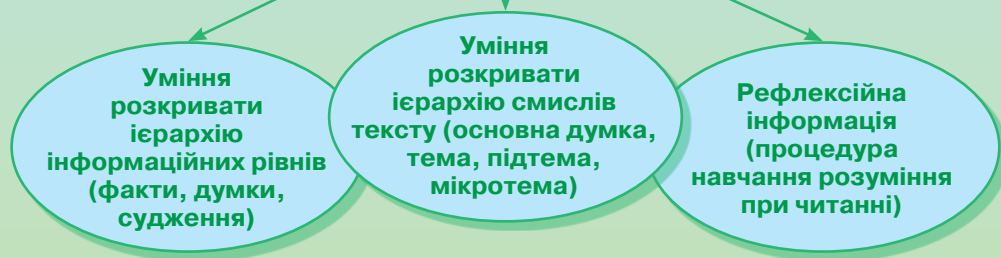

Рівень стандарту

11

Система дій і операцій, яка забезпечує конструктивний діалог із текстом: знаходження авторських і творення власних смислів; визначення цілей, планування, організація й керування читацькою діяльністю та саморозвитком; оперування інформацією історичного, культурного й теоретико-літературного спрямування; рефлексія результатів та емоційно-ціннісного ставлення й рівнів читацької компетентності

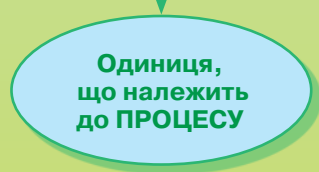
СТРАТЕГІЯ ЧИТАННЯ

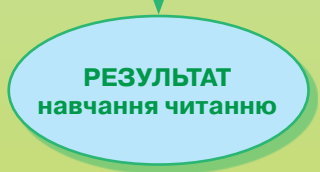
ЗАПИТАННЯ ДО СЕБЕ ЯК ЧИТАЧА

- Що мені дасть читання цього твору?
- Які емоції я хочу отримати після прочитання твору?
- На які власні запитання очікую знайти відповіді в цьому творі?
- Чи зможу я «розкодувати» авторський задум? Хто (що) мені в цьому допоможе?
- Чи змінив мене цей твір? У чому?
- До якого творчого самовираження спонукає мене особисто цей літературний твір?

СТРАТЕГІЯ ЧИТАННЯ

УМІННЯ-НАВИКИ

СТРАТЕГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧИТАННЯ

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

**Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ

Оріон

2019

УДК 821.161.2.09*кл11(075.3)
У45

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Автори розділів:

Анатолій Фасоля (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник) — «Прозове розмаїття. Остап Вишня»; «Модерна драматургія. М. Куліш»; «Воєнне лихоліття. Олесь Гончар»; «Літературне шістдесятництво. Д. Павличко, І. Драч, В. Симоненко, М. Вінграновський»; «Сучасна українська література. О. Ірванець, Ю. Андрухович, О. Забужко, Г. Пагутяк».

Таміла Яценко (доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник) — «Вступ. Розстріляне відродження. Літературний авангард»; «Поетичне самовираження. П. Тичина, Є. Плужник»; «Київські неокласици. М. Рильський»; «Прозове розмаїття. Микола Хвильовий, Ю. Яновський, Остап Вишня»; «Модерна драматургія. М. Куліш»; «Перлини західноукраїнської літератури. Б.-І. Антонич, О. Турянський»; «Під чужим небом. Є. Маланюк, Іван Багряний»; «Воєнне лихоліття. О. Довженко, Олесь Гончар»; «Літературне шістдесятництво. Д. Павличко, І. Драч, В. Симоненко, М. Вінграновський, Гр. Тютюнник»; «Стоїчна українська поезія. В. Стус»; «Сучасна українська література. О. Ірванець, Ю. Андрухович, О. Забужко, Г. Пагутяк»; «Узагальнення і систематизація вивченого».

Віолетта Уліщенко (доктор педагогічних наук, доцент) — «Прозове розмаїття. В. Підмогильний»; «Митець і суспільство. Л. Костенко».

Валентина Тименко (молодший науковий співробітник) — «Прозове розмаїття. Микола Хвильовий, Ю. Яновський»; «Стоїчна українська поезія. В. Стус».

Галина Бійчук (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник) — «Перлини західноукраїнської літератури. Б.-І. Антонич, О. Турянський».

За загальною редакцією **Т. О. Яценко**

Автор концепції підручника — **А. М. Фасоля**

На обкладинці використано репродукцію картини
Миколи Кочубея із серії «Народні джерела»

Фасоля А. М.

У45 Українська література (рівень стандарту) : підруч. для
11 кл. закладів загальної середньої освіти / А. М. Фасоля,
Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко, В. М. Тименко, Г. Л. Бійчук. —
К. : УОБЦ «Оріон», 2019. — 240 с. : іл.

ISBN 978-617-7712-50-2.

УДК 821.161.2.09*кл11(075.3)

© А. М. Фасоля, Т. О. Яценко,
В. В. Уліщенко, В. М. Тименко,
Г. Л. Бійчук, 2019
© УОБЦ «Оріон», 2019

ISBN 978-617-7712-50-2

ЗМІСТ

Дружнє слово від авторів	5
ВСТУП	7
Розстріляне відродження	10
Літературний авангард	15
ПОЕТИЧНЕ САМОВИРАЖЕННЯ	21
Павло ТИЧИНА	
Знайомство здалеку і зблизька	23
Художній світ поезії Павла Тичини	25
Євген ПЛУЖНИК	
Знайомство здалеку і зблизька	37
Художній світ поезії Євгена Плужника	38
КИЇВСЬКІ НЕОКЛАСИКИ	44
Максим РИЛЬСЬКИЙ	
Знайомство здалеку і зблизька	47
Художній світ поезії Максима Рильського	50
ПРОЗОВЕ РОЗМАЇТТЯ	57
Микола ХВИЛЬОВИЙ	
Знайомство здалеку і зблизька	60
Художній світ прози Миколи Хвильового	62
Юрій ЯНОВСЬКИЙ	
Знайомство здалеку і зблизька	70
Художній світ прози Юрія Яновського	72
Валер'ян ПІДМОГИЛЬНИЙ	
Знайомство здалеку і зблизька	78
Художній світ прози Валер'яна Підмогильного	79
Остап ВИШНЯ	
Знайомство здалеку і зблизька	86
Художній світ гумориста Остапа Вишні	87
МОДЕРНА ДРАМАТУРГІЯ	91
Микола КУЛІШ	
Знайомство здалеку і зблизька	93
Художній світ драматургії Миколи Куліша	94
ПЕРЛИНИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	100
Богдан-Ігор АНТОНІЧ	
Знайомство здалеку і зблизька	102
Художній світ поезії Богдана-Ігоря Антонича	103
Осип ТУРЯНСЬКИЙ	
Знайомство здалеку і зблизька	108
Художній світ прози Осипа Турянського	109

ПІД ЧУЖИМ НЕБОМ	115
Євген МАЛАНЮК	
Знайомство здалеку і зблизька	118
Художній світ поезії Євгена Маланюка	120
Іван БАГРЯНИЙ	
Знайомство здалеку і зблизька	125
Художній світ прози Івана Багряного	127
ВОЄННЕ ЛИХОЛІТТЯ	138
Олександр ДОВЖЕНКО	
Знайомство здалеку і зблизька	141
Художній світ прози Олександра Довженка	143
Олесь ГОНЧАР	
Знайомство здалеку і зблизька	153
Художній світ прози Олесья Гончара	154
ЛІТЕРАТУРНЕ «ШІСТДЕСЯТНИЦТВО»	159
Василь СИМОНЕНКО	
Знайомство здалеку і зблизька	162
Художній світ поезії Василя Симоненка	164
Дмитро ПАВЛИЧКО	
Знайомство здалеку і зблизька	168
Художній світ поезії Дмитра Павличка	169
Іван ДРАЧ	
Знайомство здалеку і зблизька	173
Художній світ поезії Івана Драча	174
Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ	
Знайомство здалеку і зблизька	178
Художній світ творчості Миколи Вінграновського	180
Григор ТЮТЮННИК	
Знайомство здалеку і зблизька	183
Художній світ прози Григора Тютюнника	184
Новела «Три зозулі з поклоном»	186
Ліна КОСТЕНКО	
Знайомство здалеку і зблизька	192
Художній світ поезії Ліни Костенко	194
«Маруся Чурай»	197
СТОІЧНА УКРАЇНЬСЬКА ПОЕЗІЯ	202
Василь СТУС	
Знайомство здалеку і зблизька	203
Художній світ поезії Василя Стуса	204
СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА	210
Олександр ІРВАНЕЦЬ	214
Юрій АНДРУХОВИЧ	218
Оксана ЗАБУЖКО	225
Галина ПАГУТЯК	230
УЗАГАЛЬНЮЄМО ТА ОСМИСЛЮЄМО ВИВЧЕНЕ	237

ДРУЖНЄ СЛОВО ВІД АВТОРІВ

Друзі-читачі! Ті, хто знайомиться з нашим підручником уперше, і ті, хто працював з ним у 10 класі.

Про що думає людина, беручи до рук нову книжку? Не помилимося, коли скажемо, що одним із найперших буде запитання: «Що цікавого я в ній знайду?». І далі: «Що корисного я з неї почерпну?».

Пам'ятаючи це, ми прагнули, щоб наш підручник був насамперед пізнавальним і корисним. Цікавим новими зустрічами з літераторами, кожен з яких — цілий світ, багатий і неповторний. Саме тому ми представляємо письменника чи письменницю передусім як особистість — подаємо його (її) портрет, розкриваємо вдачу, захоплення тощо, а також уможливуємо спілкування з його (її) героями, які втілюють авторське світобачення. Читаючи художні твори, ви водночас пізнаєте й себе. На це спрямована система запитань і завдань, якими ми спонукаємо читачів до вироблення вмінь екзистенційно-діалогічного прочитання художнього тексту, і пропонуємо практичний інструментарій, що допоможе вести діалог із твором. Адже тільки в розмові можна зрозуміти іншого або іншу й поглянути на себе збоку, навіть якщо цей діалог буде уявний і відповіді на запитання до тексту, автора, героя треба шукати сам(ому)/ій). І тут дуже важливо вміти формулювати запитання. Ми навчаємо цього.

А ще — даємо читачам ключ до самонавчання, аби він (вона) умі(в/ла) керувати своїм читацьким й особистісним розвитком. Погодьтеся, важливо вміти визначати межі власного знання і незнання (*Що я знаю й умію, а що — ні? Якими знаннями й уміннями володію добре, а які ще треба вдосконалювати?*), формулювати мету (*Для чого я читаю? Який має бути кінцевий результат?*), обирати прийнятні для себе й ефективні способи (*Як саме я буду читати? Яку читацьку стратегію оберу?*), планувати роботу, виконувати її, відрефлексовувати й оцінювати процес, результат, власні почуття й переживання (*Чи дійш(ов/ла) я до поставленої мети? Як мені працювалося? Чи задоволен(ий/а) я? А чи можна було досягнути кращого результату з меншими затратами зусиль і часу? Що я маю змінити наступного разу, виконуючи подібну роботу?*). Такі вміння потрібні всім, і не тільки для читання. Щоб ви оволоділи ними, ми докладали зусиль. Тому вважаємо, що наш підручник — корисний. Учнівству він допоможе навчатися, учительству — організувати цей процес. Окрім того, підручник можна використовувати і як самовчитель.

Навчальний матеріал згруповано в рубрики:

Читацький путівник

Перелік знань, умінь, ставлень, що ви їх маєте опанувати під час вивчення теми.

Знайомство здалеку і зблизка

Фрагменти спогадів, свідчень, біографічних матеріалів допоможуть створити уявний психологічний портрет письменника або письменниці, побачити й зрозуміти його (її) як особистість через зовнішність, уподобання, звички, ставлення до природи, людей тощо.

Художній світ письменника або письменниці

Матеріали для формування загального розуміння доробку митця або мисткині й усвідомлення глибини твору, що вивчається текстуально.

Читацькі діалоги

Теоретичний матеріал, поради для налагодження діалогу з текстом.

Читацький самоконтроль

Завдання для перевірки рівня навчальних досягнень, рефлексії виконання запланованого, змін у читацькому й особистісному розвитку.

Читацький довідник

Визначення літературознавчих термінів, понять тощо.

Культурно-мистецький контекст

Матеріали, у яких висвітлено міжмистецькі й міжпредметні паралелі.

Запитання і завдання

Для систематизації й закріплення програмового матеріалу, визначення рівня навчальних досягнень, самостійного виконання вдома.

Ваші читацькі проекти

Варіанти навчальних проектів і поради щодо їх підготовки.

Читацьке дозвілля

Проведення інтелектуальних літературних ігор, створення буктрейлерів, рекламних оголошень, перегляд екранізацій художніх творів тощо.

У підручнику подано QR-коди, у яких «сховано» частину навчального матеріалу.

На них вказує позначка

Щоб прочитати прихований текст, послухати музику, переглянути фрагменти кінофільму тощо, потрібно встановити на смартфон програму для читання QR-коду й навести його на позначку.

Сподіваємося, що наш підручник буде цікавим, пізнавальним і корисним.

Бажаємо успіхів!

ВСТУП

Українська література ХХ століття – новий етап в історії національної культури

Динамічні еволюційні та революційні зміни в естетичній свідомості напередодні нової історичної доби формують розмаїте, поліфонічне художнє полотно — літературу ХХ століття.

Віталій Дончик, літературознавець

Українська література ХХ ст. розвивалася в річищі загальноєвропейського літературного процесу та визначалася новітнім художньо-естетичним контекстом. Утверджувалися нові ціннісні пріоритети, поширювалися нові художні системи — модернізм, авангардизм, соціалістичний реалізм, постмодернізм, з'являлися нові мистецькі угруповання.

Розвиток національного літературного процесу значною мірою був зумовлений бурхливими суспільно-історичними подіями — революціями 1905 р. і 1917 р., Першою світовою війною (1914–1918), періодом правління Центральної Ради УНР і державотворенням, утвердженням ідей соціалізму, Другою світовою війною (1939–1945), відродженням української культури (60-і роки), домінуванням соціалістичної ідеології та русифікацією (60–80-і роки), утвердженням національної й державної незалежності України (з 90-х років).

У контексті суспільно-історичних процесів для української літератури ХХ ст. характерним було становлення модерністських напрямів, знаковим стало таке літературно-мистецьке явище, як Розстріляне відродження, утверджувалося мистецтво соціалістичного реалізму, розвивалася еміграційна література (Празька школа, об'єднання українських письменників «Слово», Нью-Йоркська група) та література шістдесятників, набуло поширення мистецтво постмодернізму.

ОСНОВНІ ХУДОЖНІ НАПРЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ століття

Давид Бурлюк.
Українці. 1912

Модернізм (від лат. *modernus* — сучасний, найновіший) — загальна назва різноманітних художніх напрямів і стильових течій у літературі та мистецтві ХХ ст. (*символізм, імпресіонізм, неоромантизм, експресіонізм, футуризм, неокласицизм, неореалізм* тощо). В українській літературі модернізм набув специфічних рис. Ознаки модернізму характерні для творчості **М. Вороного, М. Коцюбинського,**

О. Кобилянської, В. Стефаника, Олександра Олесья, П. Тичини, М. Хвильового, Г. Косинки та ін.

Соцреалізм — псевдохудожній метод, проголошений у радянській літературі як основний, що передбачав оспівування ідей комуністичної партії, її провідної ролі в будь-яких сферах суспільного життя та возвеличення нового типу героя — будівника комунізму. Соцреалістична критика оцінювала мистецькі твори лише з позицій дотримання принципу партійності, а не естетичної вартісності.

Ознаки соцреалізму притаманні окремим творам П. Тичини, В. Сосюри, М. Рильського, М. Бажана та ін. Водночас у середовищі соцреалізму з'являлися високомистецькі твори, що відповідали деяким його вимогам, але оспівували гуманістичні ідеали (О. Гончар «Собор»).

Постмодернізм (від фр. *post* — після і *modernisme*) — загальна назва сукупності мистецько-літературних тенденцій другої половини ХХ — початку ХХІ ст.

Ознаки постмодернізму: культ незалежної особистості; тяжіння до міфу; бачення реального життя як театру абсурду; синтез жанрових різновидів; конструювання тексту з фрагментів інших творів, використання алюзій, явного та прихованого цитування (інтертекстуальність); зміщення часу і простору; ідея циклічності часу й вічної повторюваності, поєднання реальності з фантастикою; іронія та самоіронія; гротеск; багатозначність; образи-метафори.

Представниками постмодернізму в українській літературі є письменники **Ю. Андрухович, О. Ірванець, Ю. Іздрик, Т. Прохасько.**

✗ Тетяна Яблонська. Хліб. 1949 ✗

✗ Іван Марчук. Загублені квіти. 1992 ✗

? Запитання і завдання

1. Які суспільно-історичні події та процеси мали вплив на розвиток української літератури ХХ ст.? Відповідаючи на запитання, пригадайте інформацію, здобуту на уроках історії.
2. Назвіть художні твори української літератури ХХ ст., які ви прочитали самостійно. Поділіться своїми міркуваннями про твір, що вас найбільше вразив.
3. Об'єднайтеся у творчі групи й підготуйте повідомлення про один з основних художніх напрямів української літератури ХХ ст. (на вибір).

Читацькі діалоги

Торуємо шлях до читацької компетентності

Частину цього шляху вже пройдено. Зокрема й у 10 класі. Рухаймося далі. А для цього, як ви вже знаєте, потрібно з'ясувати, де ми є, куди прямувати, якою дорогою йти. Відповідь на перше запитання дістанемо, з'ясувавши рівень читацьких знань і вмінь. Відтворіть у робочих зошитах таблицю, заповніть її.

№	Читацькі вміння	Рівень сформованості вмінь		
		Умію самостійно	Виконую з допомогою	Не вмію
1	Знаходити в тексті ключові слова для характеристики автора та героїв художнього твору, розкривати авторський задум			
2	Вести діалог із текстом: ставити запитання (до автора, героя, самого/самої себе); працювати із заголовком, епіграфом; передбачати розвиток подій тощо			
3	Аналізувати образи-персонажі			
4	Знаходити ознаки авторської присутності в тексті			
5	Розкривати авторський задум і пояснювати, як застосовані художні засоби сприяють реалізації його			
6	Висловлювати власне судження про героїв, їхні вчинки, порушені проблеми			
7	Визначати риси індивідуального стилю митця			
8	Оцінювати внесок письменника в розвиток української літератури, розглядати його творчість у європейському контексті			
9	Проводити мистецькі та міжпредметні паралелі			

Провівши такий самоаналіз і самооцінювання, внесіть у подану нижче таблицю назви умінь, які потребують подальшого вправління. Доповніть перелік цілями, поданими в підручнику до кожної навчальної теми. Зазначте орієнтовну дату їх реалізації. Укажіть, під час вивчення якого матеріалу вироблятимете вміння. Коли термін спливе, проаналізуйте досягнення / не досягнення цілей; що сприяло, а що — перешкоджало реалізації запланованого. За потреби скоригуйте програму (визначте новий термін, навчальний матеріал для формування умінь тощо). Так ви оволодіватимете здатністю складати індивідуальну навчальну програму, що є одним із найважливіших складників читацької компетентності. **Робіть це систематично — і тоді успіх вам гарантовано!**

Зразок заповнення таблиці

№	Уміння	Орієнтовний час набуття	На якому навчальному матеріалі формуватиметься	Відм.
1	Аналізувати образ ліричного героя	Грудень	Поезія П. Тичини, М. Рильського, Б.-І. Антонича	

РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

✕ Давид Бурлюк. ✕
Револьюція. 1917

Принцип розмаїтості став у 20-х роках не тільки девізом, а й реальним фактом... Митці заперечували народницький реалізм. Вони прагнули наповнити мистецтво слова філософською глибиною, «уфілософити літературу» (М. Хвильовий), що мало вивести її на світові обрії, на нові ідейно-мистецькі вершини.

Микола Ткачук, літературознавець

Читацький путівник

Ключові поняття тем «Розстріляне відродження», «Літературний авангард»: стилізове розмаїття мистецтва 20-х років ХХ ст.; літературні організації та угруповання, авангардні тенденції в українській літературі 1920-х років; футуризм; урбанізм; творчість поета-футуриста М. Семенка; Розстріляне відродження.

Навчальні цілі тем «Розстріляне відродження», «Літературний авангард»

Знання:

- * **стилізове розмаїття** мистецтва 1920-х років, літературні організації, мистецькі угруповання 1920-х років; **авангардні тенденції** в українській літературі 1920-х років; **масові репресії** письменників у 1930-і роки, втручання влади в мистецький процес; **терміни:** «Розстріляне відродження», «авангард», «футуризм», «урбанізм».

Уміння:

- * **розуміти** новаторський, пошуковий характер авангардних експериментів поезії 1920-х років, домінування соцреалістичної естетики в 1930-і роки; **виявляти** ознаки індивідуального стилю поета-футуриста М. Семенка; **визначати** основні мотиви поезій М. Семенка; **зіставляти** специфіку авангардних тенденцій у різних видах мистецтва; **робити висновки** про значення творчості М. Семенка для розвитку української поезії.

Ставлення:

- * **усвідомлювати** різноманітність і багатоплановість самовираження власного «Я».

Стильове розмаїття мистецтва 1920-х років

Бурхливі 20-і роки ХХ ст. увійшли в історію українського мистецтва як етап модернізму. Водночас із митцями, які дотримувалися традиційності та реалістичної манери в художній творчості, були й такі, які вбачали своє творче призначення у творенні нової реальності. Активно розвивалися модерністські художні напрями та стильові течії, зокрема, *символізм, імпресіонізм, експресіонізм, авангардизм (футуризм і конструктивізм), неоромантизм, неореалізм, необароко, неокласика*, що знайшли яскраве художнє відображення в літературі, живописі, музиці, архітектурі, театрі та кіномистецтві.

Цей період ознаменувався плідною діяльністю митців-авангардистів, які прагнули творити «мистецтво майбутнього» відповідно до реалій часу, проголошували ідею зв'язку мистецтва з процесами індустріалізації країни.

У художній літературі новаторські шукання були пов'язані з діяльністю харківської літературно-мистецької групи «Авангард» (В. Поліщук, Гео Коляда та ін.) і творчістю поетів-футуристів М. Семенка й Гео Шкурупія.

Яскравими представниками українського живопису цього періоду були художники-авангардисти М. Бурачек, О. Богомазов, М. Бойчук, Д. Бурлюк, К. Малевич, А. Малевич, М. Жук, О. Екстер, В. і Ф. Кричевські, О. Мурашко, Г. Нарбут, творчість яких позначена впливом новітніх малярських тенденцій.

Українська музика поповнилася модерністськими творами композиторів Б. Лятошинського (опера «Золотий обруч», 1930), М. Вериківського (музика до першого українського балету «Пан Каньовський», 1930).

Активно утверджувався *модерний театр*, основоположником якого був художній керівник мистецького об'єднання «Березіль» Лесь Курбас. Митцєві вдалося перебороти інерцію етнографізму й побутовизму театру реалістичного і створити театр миттєвого впливу.

Кіномистецтво збагатили знамениті фільми О. Довженка «Звенигора» (1926), «Арсенал» (1929), «Земля» (1930).

✕ Олександр Богомазов. ✕
Абстрактний пейзаж.
1915

✕ Казимир Малевич. ✕
Супрематична
композиція. 1916

✕ Михайло Бойчук. ✕
Двоє під деревом.
1915

Отже, художня література, живопис, музика, театр, кіномистецтво 20-х років ХХ ст., відображаючи складні реалії життя, творили нове мистецтво, нові засоби художнього впливу на особистість.

На тлі історично-політичних подій означеного періоду в Україні з'явилася велика кількість *мистецьких* і *літературних організацій* та *угруповань*, що скеровували творчість митців до нових ідеологічно-естетичних ідеалів. Зокрема «Плуг», «Гарт», «Молодняк», «Західна Україна», «Авангард», «Нова генерація», «Ланка», «Аспанфут», АСПИС, ВАПЛІТЕ, МАРС, ВУСПП, представники яких часто переходили з однієї організації в іншу.

Літературно-мистецьке угруповання «*Музагет*» (1919) об'єднало поетів П. Тичину, О. Слісаренка, М. Семенка та ін., мистецька концепція яких полягала у ствердженні самоцінності мистецтва й творчої особистості. Вони видавали альманах «Гроно».

Групу *неокласиків*, що згуртувалася навколо журналу «Книгар» (1918), становили визначні майстри художнього слова — М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський, П. Филипович, О. Бурггардт (Юрій Клен). Творча позиція неокласиків виражалася в утвердженні мистецтва, орієнтованого на класичні здобутки світової культури.

Першу українську *футуристичну організацію* «*Фламінго*» (1919) заснував поет М. Семенко. До неї ввійшли О. Слісаренко, Гео Шкурупій, В. Ярошенко, художник А. Петрицький та ін. Футуристи виступали проти традиційних мистецьких форм у художньому зображенні дійсності, пророкували занепад ліричних, прозових жанрів, натомість проголошували панування театрального мистецтва та кіно. У їхній творчості домінували урбаністичні мотиви.

У 1922 р. виникла мистецька група «*Аспанфут*» (Асоціація панфутуристів), через рік перейменована на «*Комункульт*». У 1927 р. М. Семенко створив організацію «*Нова генерація*» й видавав однойменний журнал.

Літературна організація «*Плуг*» (1922) — це спілка селянських письменників, до якої входили С. Пилипенко, А. Головка, Г. Епік, Н. Забіла та ін. Їхня ідеологічна платформа — створення нової культури, зображення життя нового села у світлі настанов комуністичної партії, критичне ставлення до мистецтва минулого. Спілка видавала журнали «Плужанин» і «Плуг».

У ті роки помітною була діяльність літературної організації робітничих письменників «*Гарт*» (1923–1925), яка свою мету вбачала в поширенні комуністичної ідеології, використанні української мови як знаряддя творчості, пропаганді ролі мистецтва у вихованні читача. «Гарт» очолював поет В. Еллан-Блакитний. Серед перших членів цього літературного об'єднання були М. Йогансен, В. Сосюра, П. Тичина, О. Довженко, М. Хвильовий. На ідеологічній платформі «Гарту» в 1926 р. було створено *ВУСПП* (Всеукраїнську спілку пролетарських письменників).

Літературне угруповання «*Ланка*» (1924–1929) об'єднувало київських письменників, які вважали себе ланкою між культурою минулого і майбутнього. До нього входили В. Підмогильний, М. Івченко, Б. Анто-

ненко-Давидович, Г. Косинка, Є. Плужник та ін. Митці спиралися на найкращі традиції світової літератури та дбали про створення високохудожніх творів. Літературною трибуною їхньої творчості став журнал «Життя й революція».

Серед членів літературної організації **ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури)** (1926) були М. Хвильовий, М. Бажан, О. Довженко, М. Йогансен, М. Куліш, В. Сосюра, П. Тичина та ін. Митці боролися проти політизації літератури, виступали за високу письменницьку майстерність. **ВАПЛІТЕ** видавала однойменний журнал.

Спілка комсомольських письменників **«Молодняк»** (1926–1932) пропагувала ідеологію пролетаріату.

Поети таких літературних організацій та угруповань, як «Плуг», «Гарт», неокласики, футуристи, **ВАПЛІТЕ**, **МАРС** (Майстерня Революційного Слова), «Молодняк», ВУСПП, брали активну участь у *літературній дискусії* 1925–1928 рр.

Читацький довідник

Розстріляне відродження — літературно-мистецьке покоління українських митців 1920–30-х років, яке було знищене тоталітарним режимом. Слово «відродження» вказує на небувалий підйом серед українського творчого покоління того часу, коли митці могли вільно творити, чого не дозволялося в умовах імперії. Однак після деякого періоду свободи в українському творчому середовищі сталінський режим знищив або зламав талановитих митців, більшість яких були розстріляні.

Уперше це поняття було використано в 1959 р. у збірці української поезії 20–30-х років ХХ ст., що її уклав літературознавець із діаспори, дослідник доби Розстріляного відродження Юрій Лавріненко.

У 30-і роки ХХ ст. радянська влада дедалі жорсткіше втручалася в мистецький процес і намагалася його контролювати. Пріоритетним став метод *соціалістичного реалізму*, естетичні засади якого визначалися ідеологічними догмами, як-от: комуністична партійність, народність, революційна романтика, історичний оптимізм, революційний гуманізм.

Цей історичний період, що називають добою Розстріляного відродження, позначений масовим знищенням української інтелігенції. Жертвами репресій стали письменники В. Підмогильний, В. Поліщук, М. Куліш, М. Хвильовий, М. Семенко, Є. Плужник, М. Зеров, М. Драй-Хмара, художники-бойчукісти, театральний діяч Лесь Курбас та багато інших. Поет В. Сосюра митцям Розстріляного відродження присвятив вірш:

*Хоч в пісні воскресив би вас
І той страшний, безумний час!..
Так тяжко плачу і дивлюсь
Я на розстріляне безсмертя,
Як на дитя убите — мати...*

*Страшний пройшли ми, друзі, час.
Та як живі вони між нас
І будуть жить на горі кату!..
Безсмертя ж бо не розстріляти!*

Небагатьом письменникам, зокрема І. Багряному, Остапові Вишні, Б. Антоненко-Давидовичу, вдалося вижити в тюрмах. Творчість деяких митців зазнала значних змін у період сталінських репресій. Страх за свою безпеку в умовах масового терору змусив поетів П. Тичину, М. Рильського, В. Сосюру та ін. стати пропагандистами радянської ідеології.

Запитання і завдання

1. Стисло схарактеризуйте розвиток українського мистецтва 1920-х років. Назвіть його видатних представників. Твори яких українських митців цього періоду ви знаєте, а з творчістю котрих хотіли б ознайомитися?
2. Створіть портрет літературної епохи 20–30-х років ХХ ст. в Україні. Розкажіть про її стильове розмаїття, тогочасні літературні організації та угруповання.
3. Порівняйте літературний процес у Західній Європі й Україні 20–30-х років ХХ ст. Чи є підстави для висновку про те, що українське письменство цього періоду розвивалося в річищі європейського літературного процесу? Аргументуйте свою думку.
4. Як суспільно-історичні події 20–30-х років ХХ ст. позначилися на розвитку національної літератури? Дайте визначення поняття Розстріляне відродження.
5. Перегляньте репродукції картин українських художників-авангардистів: О. Богомазова «Абстрактний пейзаж», К. Малевича «Супрематична композиція», М. Бойчука «Двоє під деревом» (с. 11). Творчість кого з них вам найбільше імпонує? Чому? Підготуйте віртуальну екскурсію «У мистецькій галереї українських художників перших десятиліть ХХ століття».

ЛІТЕРАТУРНИЙ АВАНГАРД

✗ Олександра Екстер. ✗
Футуристична композиція.
1917–1918

Це мистецтво протесту і руйнування.

Володимир Пахаренко,
поет, літературознавець

Двадцять років ХХ ст. ознаменовані бурхливим розвитком *авангардизму* — художнього явища, що було своєрідною реакцією на процеси в тогочасному мистецтві та суспільстві загалом.

Це мистецтво є формою заперечення, протесту, бунтарства. Авангардизм зародився в 1909–1910 рр. з появою перших футуристичних маніфестів і продовжує розвиватися й нині.

Ще цілком не з'ясовано співвідношення понять «авангардизм» — «модернізм». Одні дослідники використовують їх як рівнозначні, інші — чітко розрізняють, а деякі включають авангардизм до модернізму, що, на їхню думку, є поняттям значно ширшим. Спільне для модернізму й авангардизму — заперечення традицій реалістичного мистецтва.

Літературний авангард в Україні пов'язують із творчістю митців-футуристів М. Семенка, В. Поліщука, Гео Коляди, Гео Шкурупія, О. Влизька.

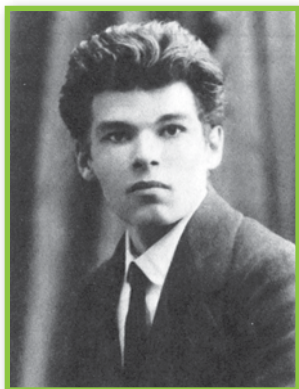

Читацький довідник

Авангардизм (від фр. *avant* — попереду та *garde* — охорона) — умовний термін на означення загальних новаторських напрямів у художній культурі ХХ ст. Основні ознаки: руйнування традиційних форм і канонів, інтуїтивне сприйняття дійсності, суб'єктивізм, динамізм, фрагментарність, незвичайні виражальні засоби, новий тип героя — людини вольової, духовно активної. Це поняття не має однозначного тлумачення щодо своєї естетичної сутності. Авангардизм охоплює стильові течії: футуризм, експресіонізм, конструктивізм, дадаїзм, сюрреалізм, абстракціонізм, кубізм.

Футуризм (від італ. *futurismo* та лат. *futurum* — майбутнє) — авангардистська стильова течія в літературі 10–30-х років ХХ ст. Ознаки футуризму: заперечення цінностей традиційної культури, нехтування традиційними жанрами й формами; урбаністичні мотиви й тема індустріального пейзажу; поетизація руху, швидкості; шукання зорових засобів зображення руху; текст без розділових знаків, великих літер; домінування дієслів на означення руху.

Художній світ поезії Михайля Семенка

✕ Михайль Семенко ✕
1892–1937

Вітчизняний авангард лишається непрочитаним і незасвоєним, а разом із ним незасвоєною і неприйнятною для багатьох лишається сама ідея української міської культури, української урбаністики. Семенко створив власну цілісну поетичну систему, що випередила час та обставини.

Сергій Жадан, письменник

Поет і його доба. Яскравим представником *літературного авангарду*, основоположником і теоретиком *українського футуризму* є поет доби Розстріляного відродження **Михайль СЕМЕНКО**.

1914 р. в передмовях до поетичних збірок «Дерзання» та «Кверофутуризм» митець опублікував маніфести футуризму. Загальні положення його теорії *футуризму*, яку він назвав *кверофутуризм* (пошуковий футуризм), такі: ідеї інтуїтивізму філософа А. Бергсона, «краса пошуку», оспівування руху, динаміки.

У 1922 р. М. Семенко, який називав себе «*футурорубом на незайманих лісах української літератури*», розробив теорію *панфутуризму* (заперечення «старого» мистецтва). Поет вважав, що «*мистецтво, досягнувши вершин академізму та класицизму*», пішло деструктивним шляхом, а відтак конче потрібно «*добивати його*», щоб на уламках старого зводити нове мистецтво.

Усі етапи розвитку футуризму як авангардистської течії — кверофутуризм (1914), панфутуризм (1918–1927), а також діяльність футуристичної організації «Нова генерація» (1927–1931) — пов'язані з творчістю М. Семенка. Найпродуктивнішим виявився для поета період кверофутуризму (цикли далекосхідних поезій, «поезомалярство» тощо).

? Запитання і завдання

1. Розкрийте сутність понять «авангардизм», «футуризм». Назвіть видатних представників авангарду в українській літературі початку ХХ ст.
2. Пригадайте, що вам відомо з уроків зарубіжної літератури та предметів освітньої галузі «Мистецтво» про футуризм.
3. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти про поета-футуриста М. Семенка» й оприлюдніть його у класі. Які грані його особистості для вас відкрилися?
4. Стисло схарактеризуйте творчу концепцію поета-авангардиста М. Семенка.

Культурно-мистецький контекст

20-і роки ХХ ст. в українському образотворчому мистецтві — **період авангарду**, що був породжений новими ритмами життя. Художники-авангардисти уникали реалістичного зображення предметного світу.

Визначним теоретиком українського авангарду, а саме мистецтва кубофутуризму, є художник **Олександр Богомазов**. У багатьох його картинах відтворено урбаністичні сюжети («Потяг», «Базар», «Київ. Гончарка», «Сінний ринок» тощо). Митець зазначав, що *«Київ у своєму пластичному об'ємі виповнений прекрасного і розмаїтого глибокого динамізму. Тут вулиці впираються в небо, форми напружені, лінії енергійні, вони падають, розбиваються, співають і грають»*.

Один із засновників супрематизму й кубофутуризму в живописі — **Казимир Малевич**. Його твір «Чорний квадрат» передає утвердження духовного буття, що є незалежним від усього матеріального.

Визначним досягненням художника-авангардиста **Георгія Нарбута** є «Українська абетка», що вирізняється граничною простотою й водночас вишуканістю композиції та кольору. Він є автором перших українських банкнот і поштових марок.

Тенденції кубофутуризму та конструктивізму дотримувала у своїй творчості **Олександра Екстер**. Художниця заснувала київську школу кубофутуристичної та конструктивістської сценографії.

У цьому стилі також працював український скульптор **Олександр Архипенко**, у творах якого спостерігається динамічне поєднання кутів, кіл, конусів і ромбів («Мисль», «Відчай», «Запорожець», «Юда»). Його новаторський прийом полягає в покритті веселковими кольорами граней і площин скульптур, надання їм рухливих форм.

Тенденції авангардизму знайшли втілення в музиці українських композиторів **Б. Лятошинського**, **С. Туркевич-Лукіяновича**, **К. Шиповича**, особливостями якої стало освоєння нових естетичних ідей, використання нових виражальних засобів і технік компонування.

Олександр Богомазов.
Пиларі. 1927

Казимир Малевич.
Дівчата в полі. 1932

Олександр Архипенко.
Карусель П'єро.
1913

? Запитання і завдання

1. Розгляньте репродукції картин О. Богомазова. Підготуйте розповідь про картину, яка справила на вас найбільше враження.
2. Творчість яких митців-кубофутуристів вам відома? Схарактеризуйте скульптуру О. Архипенка «Карусель П'єро» (с. 17) з погляду естетики кубофутуризму.
3. Знайдіть у мережі Інтернет одну з композицій Б. Лятошинського. Послухайте її. Який настрій навіяла вам музика? Поділіться своїми враженнями у класі.

Читацькі діалоги

Поет М. Семенко прагнув модернізувати українську лірику урбаністичною тематикою, новими образами індустріалізованої доби та сміливими експериментами з формою вірша. А як сучасний допитливий читач сприймає авангардну поезію М. Семенка — як бажання митця бути в річищі тогочасних авангардних традицій чи як щире вираження неординарного авторського «Я»?

Спробуйте дати свою відповідь на це запитання, читаючи вірші М. Семенка та опрацьовуючи матеріал підручника про його поезію.

✗ Олександр Богомазов. ✗
Міський пейзаж. Київ. 1928

Читацький довідник

Урбанізм (від лат. *urbanus* — міський) — багатозначний термін: напрям у містобудуванні, що утверджує доконечність створення й розвитку великих міст; тематика в мистецтві ХХ ст. — зображення життя великих міст.

УРБАНІСТИЧНІ МОТИВИ ЛІРИКИ М. СЕМЕНКА. Одним із головних поетичних образів у творчості М. Семенка є *образ міста*. Дослідник творчості поета-футуриста Є. Адельгейм зазначав, що «*місто — центр Семенкової лірики. Кризь побут міста він побачив і Людину, і Революцію, і Майбутнє. З містом виявилися пов'язані й ті питання оновлення поезії, болісному вираженню яких письменник віддав майже все життя*».

Зразок урбаністичної поезії М. Семенка — вірш «**Місто**», основним мотивом якого є футуристичне відтворення життя великого міста.

Твір вирізняється своєю *будовою* — це одне речення без розділових знаків. Вірш-речення записано так, що кожне окреме слово чи словосполучення утворює рядок, акцентуючи значення кожного з них. Деякі слова розбито на частини, а деякі частини слів об'єднано між собою так, щоб утворилися цікаві неологізми, які будуть зрозумілими читачеві лише в контексті.

Ліричний герой вірша — людина, яка глибоко відчуває місто, розуміє його життєвий темп, уловлює кожен звук. «Він хотів би перенести всю “музику” шумів великого людського мурашника, увесь переліт його звичайного людського життя з асонансами і без рим», — вважає літературознавець О. Галич.

Чергування довгих і коротких рядків створюють візуальні образи зєбри — пішохідного переходу. Іншим асоціативним образом є образ диму: довгі рядки «чадять» чорним димом.

Образ транспорту — трамвай, автомобілі — втілює міський рух. Епатажні образи «візників-людей» і «трамвай-людей» у творі взаємопов'язані: люди ніби перетворюються на машини, а трамваї персоніфікуються. Картину урбаністичного світу поет увиразнює за допомогою міфологізованого образу «велетня-страховиська», кінцівки якого нагадують сталеві «пуга».

М. Семенко експериментував зі словом і звуком. Звукові та зорові образи «блжно й крапно», «блиск лініями», «міняться силуетами»; дієслівні форми «сунути», «лізуть», «повзуть», «пересовуються», «міняться», «вирізають», «закріплюються» передають рух і динаміку міста.

Усі дієслова й віддієслівні іменники також відтворюють семантику руху та міського життя: «бігорух», «рухобіги», «рухливобіги», «пускають» тощо. Колоритними є неологізми: «автомобілібілі», «бігорух», «рухобіги», «життедять», «життерух», «життебензин».

Отже, образ міста у вірші «Місто» набуває символічного змісту, що уособлює нову добу, нове середовище, нове буття.

? Запитання і завдання

1. Чи вразив вас вірш? Чим саме? Поділіться своїми думками у класі.
2. Визначте основний мотив твору. Схарактеризуйте його ліричного героя.
3. Проаналізуйте вірш «Місто» з погляду стильових ознак футуризму. Підготуйтеся до виразного читання поезії.

Вірш «Бажання» — футуристичний погляд М. Семенка на оновлення світу. Ліричний герой твору сповнений радості життя, що її дає природа. Однак він напівжартівливо скаржиться, що в ній немає ладу, якого б йому хотілося.

Будова вірша доволі оригінальна. Поезія складається з 13 неримованих рядків, що не поділяються на строфи. Поет використав верлібр, щоб повніше передати почуття свого героя: захоплення красою природи й водночас сум через брак ладу навкруги.

✗ Олександр Богомазов. ✗
Трамвай. Львівська вулиця
в Києві. 1914

У вірші є виразні *художні засоби*: **метафори** («*перевернути світ*», «*поставити все догори ногами*», «*дати березової каші*», «*місяця стягнуть*», «*барви, що кричать весняно*»); **риторичні запитання**: («*Чому не можна перевернути світ, щоб поставити все догори ногами?*», «*Але хто мені заперечить перевернути світ?*»); **риторичні оклики** («*Хай би одягла на себе всі оті розкоші!*», «*О, хоч би тебе чорти вхопили!*»).

Запитання і завдання

1. Визначте мотив вірша «Бажання». Поясніть роль риторичних речень як основного стилістичного прийому для його розкриття. Назвіть інші художні засоби твору.
2. Чим епатує, а чим приваблює вас ліричний герой? Які його переконання та прагнення є актуальними й нині?

Вірш «**Запрошення**» — футуристичне осмислення світу в різних вимірах. Ліричний герой твору — особистість, здатна осягнути як реальне, так і потойбічне життя. Поет-футурист усвідомлює, що життя таємниче й загадкове, бачить у ньому безліч доріг, котрі треба подолати, вказує на можливість вибору. Однак читача вражає кульмінаційний висновок поезії — не кожна людина здатна до змін і боротьби.

Запитання і завдання

1. Яким постає ліричний герой твору?
2. Наскільки вмотивованим видалося вам звернення до образів історичного минулого в поезії «Запрошення»?
3. Виразно прочитайте вірш «Запрошення». Назвіть ознаки футуризму у творі.
4. У чому полягає новаторство поезій М. Семенка?
5. Над якими питаннями ви замислилися, читаючи вірші М. Семенка? Чи знайшли відповіді на них?

Ваші читацькі проекти

1. Пригадайте художні твори, що висвітлюють тему протистояння митця і влади. Наведіть приклади з життєпису письменників періоду Розстріляного відродження, які стали жертвами радянського терору. Підготуйте презентацію проекту «Свобода творчості: митець і влада».
2. Розробіть завдання для літературного квесту «У лабіринтах поезії футуризму».

Читацьке дозвілля

1. Знайдіть у мережі Інтернет документальний фільм про трагічну сторінку української історії 30-х років «Червоний ренесанс» (реж. В. Шкурін, О. Фролов, 2005 р.). Перегляньте його. Свої враження викладіть у формі анонсу. Аргументуйте, чому варто ознайомитися із цією кінострічкою.
2. Підготуйте запитання для інтелектуальної гри «Авангардизм в українському мистецтві». Поставте їх своїм однокласникам й однокласницям.

ПОЕТИЧНЕ САМОВИРАЖЕННЯ

Українська поезія 20-х років ХХ ст. — це багатство талантів, розмаїття стильових течій, форм ліричного самовираження й емоційного переживання пореволюційної доби, осмислення її духовних катаклізмів. Цей період пов'язаний із творчістю поетів М. Семенка, О. Влизька, М. Йогансена, П. Тичини, Є. Плужника, В. Свідзинського, В. Сосюри, М. Бажана, М. Зерова, П. Филиповича, М. Драй-Хмари, Юрія Клена, М. Рильського та ін.

✕ Давид Бурлюк. ✕
Карусель.
1921

Читацький путівник

Ключові поняття теми: тенденції розвитку української поезії 20-х років ХХ ст.; творчість П. Тичини та Є. Плужника, трагізм творчої долі митців; вітаїстичність, кларнетизм.

Навчальні цілі теми

Знання:

- * загальні **тенденції** розвитку української поезії 20-х років ХХ ст., її вітаїстичність; провідні **поети** 1920-х років; основні **факти** життєвого і творчого шляху П. Тичини та Є. Плужника, трагізм творчої долі митців; вершинні твори поетів; **поняття** «вітаїстичність», «кларнетизм».

Уміння:

- * **характеризувати** основні мотиви й стильові тенденції творчості П. Тичини та Є. Плужника; **аналізувати** поезії, пояснювати значення творчості П. Тичини та Є. Плужника для розвитку української літератури; **зіставляти** засоби художнього вираження в різних видах мистецтва.

Ставлення:

- * **осмислення** зв'язку внутрішньої свободи митця з його творчістю; **розуміння** важливості формування душевного стоїцизму, вміння протистояти життєвим труднощам.

Загальні тенденції розвитку української поезії 20-х років ХХ століття

Лірика 1920-х років характеризується філософським осмисленням реалій тогочасного буття, глобальних соціальних проблем в історичній долі українського народу, відтворенням складних процесів внутрішнього світу особистості, породжених бурхливими подіями часу. Важливою прикметою поезії стала її життєствердність, яку письменник Микола Хвильовий визначав як *вітаїстичність*. Естетика *вітаїзму* як нова філософія життя утверджувала життєвість української нації, незнищенність її духу та високу естетичну цінність вітчизняного мистецтва.

Поезія 20-х років ХХ ст. збагачувалася новаторською тематикою, вирізнялася філософською глибиною, громадянським пафосом, героїко-романтичним оспівуванням життя (В. Сосюра, П. Тичина, В. Еллан-Блакитний) і водночас тугою за втратою духовно-моральних цінностей (О. Влизько, М. Бажан).

Іntenсивно розвивалась урбаністична поезія. Митці, особливо футуристи, прославляли індустріалізацію соціалістичної країни (М. Семенко, В. Сосюра, П. Филипович та ін.).

Набувала подальшого осмислення тема людини і природи, а відтак зазнала оновлення й пейзажна лірика (М. Рильський, Є. Плужник, М. Драй-Хмара, В. Поліщук).

Поети-неокласики М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський, П. Филипович, О. Бурггардт (Юрій Клен) орієнтувалися на традиції світової класики. Особливість їх лірики — філософське осмислення буття людини. У поезії цих митців дістали розвиток жанри класичного сонета, медитації, вірша-рефлексії, вірша-пейзажу, вірша-портрета, елегії.

У творах М. Семенка, В. Поліщука, Гео Шкурупія, О. Влизька активно утверджувався віршовий розмір верлібр.

У Західній Україні 1920-х років відомими поетами були Б.-І. Антонич, С. Гординський та ін.

Отже, поезія 20-х років ХХ ст. характеризується продуктивними шуканнями новаторських засобів змалювання дійсності та духовного світу людини, оновленням проблематики й жанрів лірики, глибоким осмисленням естетичних, національних і соціальних питань.

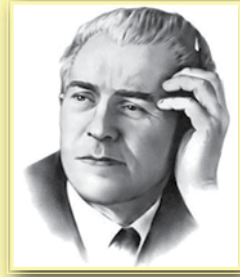
Запитання і завдання

1. Стисло схарактеризуйте основні тенденції розвитку української поезії 1920-х років ХХ ст. Назвіть її видатних представників.
2. Художні твори яких українських митців цього періоду ви знаєте? Поділіться своїми враженнями про поезію, що вас найбільше вразила.

ПАВЛО ТИЧИНА**27 січня 1891 – 16 вересня 1967**

Не Зевс, не Пан, не Голуб-Дух —
Лиш Сонячні Кларнети.
У танці я, ритмічний рух,
В безсмертнім — всі планети.

Павло Тичина

Павло Григорович Тичина — це шукання й шукання, праця і вимогливість і, нарешті, вміння з безконечного плину образів відібрати найсвіжіший, наймісткіший, наймузикальніший.

*Олесь Гончар***Знайомство здалеку і зблизька**

Сторінки життєпису. Павло Григорович Тичина народився 27 січня 1891 р. в селі Піски на Чернігівщині. Його родина походила зі старовинного козацького роду. Один із пращурів П. Тичини був полковником у Б. Хмельницького.

Поет виховувався в родині поміж тринадцяти братів і сестер. Батько, Григорій Тимофійович, служив дяком, а також безкоштовно навчав удома сільських дітей грамоти. Про батьків майбутнього поета літературознавець Л. Новиченко писав так: «...Суворість зашарпаного злиднями батька, нерідкі спалахи його гніву (що не завадило, однак, синові зберегти про нього пам'ять як про справедливу й гарну в своїй основі людину) пом'якшувалися сердечною і розумною добротою Марії Василівни — матері поета».

Навчався П. Тичина в земській початковій школі, здобував освіту в Чернігівському духовному училищі, Чернігівській духовній семінарії.

Там він товаришував з видатними в майбутньому композитором і хором диригентом Г. Верьовкою, поетами В. Елланським (Василь Еллан-Блакитний), А. Казкою та іншими діячами культури.

Далі юнак навчався в Київському комерційному інституті. Одночасно працював редактором газети «Рада», технічним секретарем редакції журналу «Світло».

У 1916 р. П. Тичина познайомився зі своєю майбутньою дружиною Лідією Папарук.

✗ Павло Тичина з учителькою Серафимією Миколаївною. 1930 ✗

У 1917 р. його запрошують у редколегію газети «Рада». Через рік вийшла перша збірка П. Тичини «Соняшні кларнети», у 1920 р. — збірки «Замість сонетів і октав», «Плуг».

Переїхавши в 1923 р. до Харкова, став членом редколегії часопису «Червоний шлях», спілки пролетарських письменників України «Гарт», брав активну участь у створенні ВАПЛІТЕ.

У цей період П. Тичина багато писав, вивчав іноземні мови, став членом Асоціації сходознавства. Загалом поет знав 20 мов і переклав багато вершинних творів світової літератури, серед яких вірші О. Пушкіна, О. Блока, Янки Купала, Якуба Коласа тощо.

У передвоєнні, а особливо повоєнні роки П. Тичина проводив активну громадську й державницьку діяльність. З 1938 р. його обирали депутатом і головою Верховної Ради УРСР, депутатом Верховної Ради СРСР.

П. Тичина — доктор філологічних наук, дійсний член Академії наук України (1929). У передвоєнні та в перші воєнні роки працював директором Інституту літератури АН УРСР, а з 1943 по 1948 р. — міністром освіти УРСР.

Поет — лауреат Державної премії СРСР і Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка. Його твори двічі номінувалися на здобуття Нобелівської премії.

Помер П. Тичина 16 вересня 1967 р. Поховано поета в Києві на Байковому кладовищі.

У Києві діє Літературно-меморіальний музей-квартира поета.

Павло Тичина — міністр освіти УРСР. Фото 40-х років

? Запитання і завдання

1. Скористайтесь інформацією, що «схована» в QR-кодi. Розгляньте зображення П. Тичини (фото, графічний портрет), опрацюйте матеріал підручника, а за потреби й інші джерела інформації. Створіть емоційний портрет поета. Поділіться своїми думками у класі.
2. Що вас зацікавило в особі поета? Чи змінилося ваше уявлення про нього після ознайомлення з матеріалом підручника? Які грані особистості митця для вас відкрилися? Які риси його характеру імпонують вам найбільше? Чим саме?
3. Підготуйте повідомлення або мультимедійну презентацію «Павло Тичина — поет, художник, музикант».
4. Пригадайте вивчений матеріал з уроків історії України. Які історичні події припадають на роки життя П. Тичини? Якою була доля митців за умов тоталітаризму?

Художній світ поезії Павла Тичини

Оркестр української поезії минулого століття уявити без Тичининого кларнета неможливо.

Михайлина Коцюбинська, літературознавиця

Поет і його доба. За твердженням В. Стуса, творчу долю П. Тичини можна означити як «феномен доби» — трагедію радянського митця, зломленого радянською ідеологією. «Тичина — така ж жертва сталінізації нашого суспільства, як Косинка, Куліш, Хвильовий, Зеров і Курбас. З однією різницею — їхня фізична смерть не означала смерті духовної — Тичина, фізично живий, помер духовно, але був приневолений до існування... по той бік самого себе... Поет помер, але Тичина лишився жити і мусив, уже як чиновник, виконувати поетичні функції», — писав В. Стус. Масові репресії проти української інтелігенції морально зломали поета, змусили його відмовитися від сповідуваних естетичних принципів у творчості. Свого часу Олександр Олесь на вірші, що їх створив П. Тичина на замовлення комуністичної партії, відгукнувся поетичним докором: «І ти продався їм, Тичино...». Поезія П. Тичини часів сталінського диктату не має художньої цінності, натомість справжньою класикою української лірики стала його рання творчість 1920-х років.

Культурно-мистецький контекст

У 20-ті роки ХХ ст. значно поштовхнули новаторські шукання в царині образотворчого мистецтва. Талановитим митцем, якому вдалося гармонійно поєднати європейський модерн із багатством української народної культури, був художник-новатор **Анатоль Петрицький** (1895–1964).

Ранній етап творчості митця позначено імпресіоністичними впливами. Так, у міському пейзажі «Харків уночі» (1933) художник зображує тиху ніч, загрозливо освітлену неживим світлом електричних ліхтарів.

У центрі полотна зроблено не випадковий акцент — автомобіль, так звана «чорна ма-руся» — на таких у період сталінських репресій слідчі НКВС саме вночі приїздили заарештовувати представників української творчої інтелігенції. Щоб увиразнити загрозливу атмосферу, художник використав приглушено-темні кольори, які зроджують відчуття тривоги та безпорадності.

А. Петрицький — один з основоположників національного театраль-но-декоративного мистецтва. Він оформлював декорації до вистав і створю-вав у манері конструктивізму ескізи театральних костюмів. У його теат-ральних декораціях за фольклорними мотивами й творами письменників («Ой, не ходи, Грицю...» М. Старицького, «Майська ніч», «Вій» М. Гоголя та ін.) майстерно відображено красоти української природи.

Анатоль Петрицький.
Харків уночі. 1933

Читацькі діалоги

Рання творчість П. Тичини (1907–1929) має виразні ознаки *модерністської*. Літературознавці вважають, що його поезії раннього періоду притаманні ознаки *символізму, імпресіонізму, неоромантизму, експресіонізму*. Літературознавець С. Єфремов писав: «Тичину важко уложити в рамки одного якогось напрямку чи навіть школи. Він з тих, що самі творять школи, і з цього погляду він самотній, стоїть ізольовано, понад напрямками, віддаючи данину поетичну всім їм — од реалізму до футуризму («червоно-си-зеле-дугасто»), одинцем верстаючи свою творчу путь».

Осягнути унікальність, стильове різноманіття ранньої модерністської поезії П. Тичини ви зможете, ознайомившись із творами збірки «Соняшні кларнети» та опрацювавши наступні розділи підручника.

Читацький довідник

Кларнетизм — світоглядно-естетична концепція П. Тичини. Термін походить від назви збірки «Соняшні кларнети». Його запропонували літературознавець Ю. Лавріненко та письменник В. Барка для визначення індивідуальної стильової манери П. Тичини в його ранній ліриці (1912–1920-і роки). За основу поняття взято явище синестезії¹ — поєднання багатьох поетичних засобів: звукових (асонанс, алітерація, звуконаслідування, анафора й епіфора), зорових (епітет, метафора, індивідуально-авторські слова), формальних (розміщення строф і рядків у них) тощо.

Особливості кларнетизму — це надзвичайна музичність; поєднання різних стильових течій (символізму, неоромантизму, імпресіонізму, експресіонізму); модерна строфічна будова твору; велика кількість неологізмів; вітаїзм. Деякі сучасні дослідники визначають кларнетизм як український різновид європейського символізму.

Вітаїзм (від лат. *vita* — життя) — філософське вчення про стихію життя як першооснову всіх світових процесів.

Вітаїстичність — життєствердна ідея. В українській модерністській літературі перших десятиліть ХХ ст. вітаїстичність зумовила формування «романтики вітаїзму» як нової філософії життя. Цей термін використовував Микола Хвильовий, який писав, що «це сума нового споглядання, нового світовідчуття, нових складних вібрацій». Вітаїстичність притаманна раннім творам П. Тичини.

Рання творчість. П. Тичина, за словами письменника Олеса Гончара, є найяскравішим представником «*ренесансного модернізму*» в українській літературі перших десятиріч ХХ ст. «Його перші спроби вражали усіх сучасників. Він був особливим, бо в ньому поєдналося все — він був і музикантом, і художником, і поетом. Дивовижної чистоти і святості

¹ Синестезія в літературі — прийом, що ґрунтується на поєднанні звуку й кольору: «кольоровий слух», «слуховий колір», «мальовнича музика» й «музична мальовничість».

ця людина була. І як його стали ламати і крутити... Але пропри все він зумів збутися як великий поет на початку своєї діяльності...» — зазначав сучасний поет І. Драч.

Ранній період творчості П. Тичини ознаменований збірками **«Соняшні кларнети»** (1918), **«Плуг»** (1920), **«Замість сонетів і октав»** (1920). Його перша поетична книжка **«Соняшні кларнети»** (відома також як **«Сонячні кларнети»**) засвідчила появу нового таланту. За визначенням літературознавця А. Ніковського, **«Соняшні кларнети»** нагадують *«щось подібне до довгих блискучих трембіт в руках янголів... Кларнети — це сурми світла, космічного ритму, трембіти, зіткані з проміння»*.

Зміст **«Соняшних кларнетів»** вирізняється наскрізною оптимістичною тональністю, *вітайстичністю*, тобто життєствердними мотивами. Символічний образ сонячних кларнетів уособлює авторське розуміння гармонії всесвіту та відображає сутність індивідуального стилю поета-модерніста. Поезія пройнята оптимізмом, утверджує віру в життя, в людину. *«У світі “Сонячних кларнетів” людину було возвеличено в космічному масштабі, там існувала гармонія людини і всесвіту»*, — писав В. Стус.

Провідними *мотивами* пейзажно-інтимної лірики збірки (**«Гаї шумлять...»**, **«А я у гай ходила»**, **«Хор лісових дзвіночків»**, **«Подивилась ясно...»**, **«О панно Інно...»**, **«Арфами, арфами...»**, **«Ви знаєте, як липа шелестить...»** та ін.) є оспівування краси молодості, кохання, природи та життя.

Контрастними є *мотиви* трагізму подій Першої світової війни (**«Хтось гладив ниви...»**, **«Іще пташки...»**), скорботи за долю України в часи революцій і громадянської війни (**«Одчиняйте двері...»**, **«По блакитному степу»**, **«Скорбна мати»** та ін.), возвеличення національного пробудження українського народу, уславлення борців за вільну Україну (**«Пам'яті тридцяти»**, **«Одчиняйте двері...»**).

Збірка **«Соняшні кларнети»** засвідчує унікальність творчої манери П. Тичини, про що, зокрема, писав літературознавець О. Білецький: *«Ніби щойно прокинувшись, він відкрив очі на світ і основне начало всесвіту побачив у ритмічному русі, гармонійному звукові, музиці. Цей ритм всесвіту і є “Сонячними кларнетами”»*.

Музично-живописну тональність тичинівської поезії відзначав В. Стус: *«Світ “Сонячних кларнетів” сповнений дзвінких пастельних барв і пастельних звуків. Світлові і звукові барви в ньому не мають чіткого розрізнення... вони творять найбільш життєздатний божественний хаос первотворіння — це різнобарвна світлова музика сонячних кларнетів...»*.

Поєднанням яскравих зорових і слухових образів поет досяг ефекту **«забарвленого»** звуку та **«озвученого»** кольору. Такий синкретизм (поєднання різних явищ) у ранній творчості П. Тичини пояснюється як його багатограним талантом і чудовою музичною освіченістю, так і загальноєвропейськими модерністськими тенденціями початку ХХ ст.

Рання модерністська поезія П. Тичини й нині зворушує читачів.

Запитання і завдання

1. Стисло схарактеризуйте добу, у яку жив і творив П. Тичина. Розкрийте трагізм долі талановитого поета. Підготуйте повідомлення «Протистояння митця і влади».
2. Назвіть стильові тенденції ранньої творчості П. Тичини.
3. Визначте основні мотиви збірки «Соняшні кларнети».
4. Пригадайте вірші П. Тичини, які ви вивчали в курсі української літератури в попередні роки. А які твори поета читали самостійно? Яке враження вони на вас справили?

«АРФАМИ, АРФАМИ...» — МОДЕРНІСТСЬКИЙ ГІМН ВЕСНІ, КРАСИ ТА МОЛОДОСТІ

Вірш «Арфами, арфами...» (1914) увійшов до збірки «Соняшні кларнети». Літературознавець Л. Новиченко зазначав, що епіграфом до збірки «слід було б взяти цю чудову за своїм золотим мажором пісню юності («Арфами, арфами...». — Авт.), цей широкодзвонний, неначе й справді виконаний на арфі, гімн весні». Поезія сповнена оптимістичних життєствердних мотивів — оспівування молодості, кохання, краси природи, зокрема весни — як символу пробудження й оновлення.

Цей твір написаний під враженням від «Блакитної Панни» М. Вороного, однак не є поетичним наслідуванням. Віршеві П. Тичини властиве багатство яскравих звукових образів, що створюють різнобарвну картину світу, натомість у М. Вороного переважає однотонна блакить.

Композиційно твір складається із чотирьох строф, що мають різну тональність. Так, у першій строфі зображено прихід чарівної весни: «Йде весна / запашна, / квітами-перлами / закосичена». Друга строфа змальовує картину хмар-дум, якими вкривається небо: «Думами, думами — / наче море кораблями, переповнилась блакить». Замилування ліричного героя весною, дзвоном потічків і співом жайворонка передано в третій строфі: «...скрізь поточки як дзвіночки, / жайворон / як золотий / З переливами...». Четверта строфа пронизана оптимізмом: «Сміх буде, плач буде / Перламутровий...».

Головним образом-символом поезії є весна, змалюванню якої підпорядковано пейзажі та звукові образи — дзвін струмочків, шум вітру і перших листочків.

Абрам Маневич.
Весна на Куренівці. 1915

Ліричний герой сповнений оптимізму, очікування від життя нового, радісного. Його образ змалювано в піднесеному душевному стані: він закликає кохану відкрити серце назустріч весні: «Ой одкрий / Колос вій!».

Різнобарв'я весни та широту почуттів ліричного героя автор передає за допомогою художніх засобів: **метафор** («йде весна», «думами переповнилась блакить»),

«налита щастям»); епітетів, зокрема авторських («самодзвонними», «ніжнотонними», «перламутровий»); порівнянь «думами, наче море кораблями»; авторських неологізмів (оказіоналізмів) («самодзвонними», «ніжнотонними»). Вражає кольорова палітра твору — золотий, блакитний, вогневий, перламутровий. Таке багатство новаторських художніх засобів засвідчує плідні шукання поета-модерніста.

Отже, поезія «Арфами, арфами...» переливається музикою, кольорами, звуками весни, які поет порівнює зі звуками арф.

? Запитання і завдання

1. Чим вразив вас вірш П. Тичини «Арфами, арфами...»? Поділіться своїми думками у класі.
2. Дайте визначення поняття «кларнетизм». Розкрийте суть цього терміна на прикладі поезії П. Тичини.
3. Поміркуйте над дискусійним питанням: «“Арфами, арфами...” — поетичне наслідування “Блакитної Панни” М. Вороного чи самобутній художній твір?».
4. Які художні засоби використав поет, щоб передати захоплення весною?
5. Чи можна вірш «Арфами, арфами...» назвати модерністським твором? Свою думку аргументуйте.
6. За матеріалом статті підручника складіть цитатний ланцюжок висловлювань літературознавців. Прокоментуйте твердження дослідників творчості П. Тичини.
7. Розгляньте картину українського художника-модерніста А. Маневича «Весна на Куренівці» (с. 28). Порівняйте підходи до розкриття образу весни в поезії П. Тичини й творах образотворчого мистецтва.
8. Підготуйте виразне читання поезії «Арфами, арфами...». З якою інтонацією потрібно читати вірш, щоб донести до слухачів авторський задум?

Культурно-мистецький контекст

Поезія П. Тичини вражає майстерністю художнього слова й мелодикою. Багато його віршів поклали на музику видатні композитори: **В. Верховинець** («Ми дзвіночки»), **О. Білаш**, **М. Вериківський**, **М. Скорульський** («Ви знаєте, як липа шелестить...»), **Г. Майборода** («Гаї шумлять»), **П. Козицький** («А я у гай ходила...», «Подивилась ясно...»), **В. Морозов** («О панно Інно...»).

Глибоко осмислити лірику П. Тичини вдалося сучасній композиторці, мистецтвознавиці **Б. Фільц**. У її доробку інструментальні, вокальні твори, романси та хори на вірші поета «Гей простори які», «Арфами, арфами...», «Де не глянь — колоски», «Вийшли вранці ми», «Верба».

Пісні на слова П. Тичини є також і в репертуарі сучасних естрадних виконавців, зокрема **М. Бурмаки** («Пам'яті тридцяти»), **сестер Тельнюк** («Арфами, арфами...», «Не дивися так привітно»).

«О ПАННО ІННО...» — ВЕРШИНА ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ П. ТИЧИНИ

Поетичною перлиною збірки «Соняшні кларнети» є вірш «О панно Інно...» (1915). *Життєвою основою* вірша стало захоплення молодого поета дочками чернігівського письменника І. Коновала (Воронківського) Поліною та Інною. Із часом їхні образи поєдналися для митця в єдиний образ «літературної любові».

Поет використовує *монолог-звертання* і за допомогою *асоціативних образів* відтворює щемливі спогади про нерозділені почуття. Відтак *мотив твору* — туга за втраченим коханням, світлі спогади про нього.

Самотність, муки страждання ліричного героя змальовано засобами кольористики — білого кольору зимового пейзажу: «Я — сам. Вікно. Сніги...». *Образ вікна* асоціюється з розлукою (у вікно дивляться вслід дорогій людині). Така лаконічна картина передає внутрішню порожнечу героя після розриву з коханою, а *образ снігів* посилює відчуття спустошеності в його душі.

Холодним снігам протиставлено *образ квітучих луків*: «Давно. Цвіли луги...». Контрастність образів підкреслює гіркоту нездійснених мрій і біль за втраченим коханням.

Глибокий драматизм оповіді поета про наївність, щирість і неповторність почуттів ліричного героя увиразнено за допомогою *художніх засобів*: авторських **неологізмів** («дитинно», «злотоцінно»); **зорових і звукових образів** («Я Ваші очі пам'ятаю, / Як музику, як спів...», «І раптом — небо... шепіт гаю... / О ні, то очі Ваші...»).

Незакінчені речення, риторичні звертання та запитання, уривчастість оповіді передають схвильованість ліричного героя, гіркоту його спогадів. Мотив туги, символічні образи, авторські художні засоби, імпресіоністична фрагментарно-мозаїчна картина вірша переконливо засвідчують модерністське світобачення митця.

✕ Поліна Коновал ✕

✕ Федір Кричевський. Дівчина з косами. 1912 ✕

? Запитання і завдання

1. Поділіться враженнями від поезії «О панно Інно...».
2. Які події особистого життя поета дістали художнє переосмислення у творі? Які почуття в поетовій душі зродили спомини?
3. Визначте провідний мотив твору. Схарактеризуйте його художні засоби.

4. Назвіть ознаки модернізму у вірші «О панно Інно...».
5. Знайдіть у мережі Інтернет романс «О панно Інно...» В. Морозова на слова П. Тичини. Послухайте його. Чи вдалося виконавцеві засобами музики та вокалу збагатити твір?
6. Підготуйте виразне читання поезії «О панно Інно...».
7. Розгляньте репродукцію панно М. Жука «Біле і чорне» та ознайомтеся з його творчою історією. Розкрийте символіку образів цього твору.

Культурно-мистецький контекст

Чудовим зразком синтезу мистецтв — літератури й живопису — є панно **Михайла Жука** «Біле і чорне», створене в манері символізму. Свого часу художник був учителем П. Тичини в Чернігівській духовній семінарії й знав історію його нерозділеного кохання. Власне, вона й надихнула митця на створення композиції.

Михайло Жук. Біле і чорне. 1912–1914

Панно поділено на чотири частини темними смугами, що асоціюються з віконною рамою. У центральній частині композиції зображено юнака із чорними крилами, який грає на сопілці, й тендітну дівчину з білими крилами. Образ юнака — чорного янгола — написано з молодого Павла Тичини, а дівчини — білого янгола — з Поліни Коновал. Їхні фігури змальовано в буянні різних квітів. Постаць юнака увиразнюється квітами теплих (жовто-гарячих) тонів — це соняшники, чорнобривці, гвоздики. Обіч дівчини домінують квіти холодних (білий, темно-фіолетовий, бузковий) кольорів — татарська гвоздика, чорна фіалка, синюха лазарева.

Композиція М. Жука «Біле і чорне» утверджує ідею існування світу в гармонії контрастних думок, настроїв і почуттів.

«ВИ ЗНАЄТЕ, ЯК ЛИПА ШЕЛЕСТИТЬ...» — УСЛАВЛЕННЯ ГАРМОНІЇ БУТТЯ

Вірш «Ви знаєте, як липа шелестить...» (1911) увійшов до збірки «Соняшні кларнети». У поезії тонко передано почуття кохання, що зароджується в душі ліричного героя.

Композиція твору — дві частини, що починаються риторичними запитаннями. У першій частині зовнішній простір обмежений лише образом липи, яка шелестить; у другій — світ стає глобальним: з'являються образи гаїв, місяця, зірок, солов'їв.

Мотив вірша — уславлення гармонії буття, нерозривної єдності людини з природою.

Духовна спорідненість ліричного героя зі світом природи передається широкою палітрою барв, мелодій і голосів. Такий пейзаж близький до фольклорних творів, у яких картини природи пов'язуються з душевними настроями людини, а події її життя замальовуються як певна паралель до явищ природи.

У поезії «Ви знаєте, як липа шелестить...» зображення картин природи й людських почуттів чергуються. Так, пейзажний міні-етюд, окреслений риторичним запитанням: «Ви знаєте, як липа шелестить / У місячні весняні ночі?», змінюється відтворенням переживань ліричного героя: «Кохана спить, кохана спить, / Піди збуди, цілуй їй очі».

Ліричний герой — надзвичайно тонка особистість. Почуття любові наділяє його здатністю бачити глибокий підтекст у звичайних речах, розуміти сутність природи.

Художні засоби твору допомагають передати багату гаму почуттів закоханого героя, його душевне піднесення. Це, зокрема, риторичні запитання: «Ви знаєте, як сплять старі гаї?»; риторичні ствердження: «А солов'ї!.. Та ви вже знаєте, як сплять гаї!»; епітети: «місячні весняні ночі»; метафори: «бачать крізь тумани»; «сплять гаї»; синекдоха — «дідугани».

✕ Анатоль Петрицький. ✕
Ескіз театральної декорації
«Майська ніч»

✕ Федір Кричевський. ✕
Любов (фрагмент
триптиха «Життя»). 1927

Культурно-мистецький контекст

Яскравим явищем українського модернізму в живописі 20–30-х років ХХ ст. є творчість художника-новатора **Федора Кричевського** (1879–1947). Його найвідоміша робота — триптих «Життя», що композиційно складається з трьох частин: «Любов», «Сім'я» і «Повернення». Композиція «Любов» виконана в модерністській манері з елементами арт-нуво (декоративно-орнаментального стилю) та українського релігійного живопису. Полотно вирізняється національним колоритом і майстерним авторським розкриттям філософського змісту вічних тем людського життя — любові, надбавь і втрат. Тут помітний вплив австрійського художника-символіста Густава Клімта (картина «Поцілунок», 1907–1908), адже свого часу Ф. Кричевський навчався в його мистецькій студії у Відні.

Запитання і завдання

1. Поділіться своїми враженнями про вірш «Ви знаєте, як липа шелестить...» у класі.
2. Що таке вітаїстичність? Доведіть, що її ознаки простежуються в цьому творі.
3. Визначте провідний мотив поезії.
4. Схарактеризуйте образ ліричного героя твору.
5. Які художні засоби використав автор? Яка їх роль у розкритті ідейного змісту твору?
6. Які ознаки модернізму прослідковуються в поезії?
7. Розгляньте репродукції картин художників-модерністів А. Петрицького і Ф. Кричевського (с. 32). У чому виявляється співзвучність поезії П. Тичини та картин живописців?
8. Підготуйте мелодекламацію вірша «Ви знаєте, як липа шелестить...» у супроводі однойменних музичних творів композиторів М. Вериківського та М. Скорульського.

«ОДЧИНЯЙТЕ ДВЕРІ...» — ХУДОЖНЄ ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО ПРОБУДЖЕННЯ НАРОДУ

Вірш «**Одчиняйте двері...**» — зразок громадянської лірики у творчому доробку П. Тичини. Поезія створена під впливом трагічних революційних подій 1917–1918 рр. в Україні. Про цей твір дослідник творчості П. Тичини А. Ніковський писав: *«Найкращий вірш нашої поезії про українське відродження, про перші наші ясні сподівання й почуття національного щастя та дальні соціальні й політичні бурі, анархію, кров».*

Твір характеризується виразною експресіоністичною забарвленістю — відображенням загостреного суб'єктивного світобачення ліричного героя, його напруженості, переживань та емоцій в умовах драматичних подій, пов'язаних із національно-визвольним рухом українського народу. Провідний *мотив* вірша — уславлення ідеалізованого образу революції.

Поезія починається алегоричною картиною настання нового часу та очікування змін: «*Одчиняйте двері — / Наречена йде!*». Таку сміливу авторську ремінісценцію та її вплив на читача пояснював А. Ніковський: «*Ефект цього вірша заснований на церковній ремінісценції, на ефекті того моменту, коли наречена входить, люди обертаються до дверей...*». В очікуванні цієї миті все завмирає в напруженні: «*Очі, серце і хорали / Стали, / Ждуть...*». Ставлення ліричного героя до революції як до нареченої символізує сподівання на свободу, справедливість, заможне життя. Та ці мрії розбиваються об жорстоку дійсність: наречена-революція принесла «*незриданні сльози*».

Приєм антитези відтворює різку зміну *образів-символів*: «*голуба блакить*» як символ надії на краще майбутнє — «*горобина ніч*» як символ тривоги й втрати. Це свідчення роздвоєності особистості поета, який ідеалізує революцію й водночас визнає катастрофічність її наслідків для українців.

Автор використовує яскраві *художні засоби*: **тавтологія** «*голуба блакить*» створює відчуття безмежності відкритого простору; **авторський епітет** «*незриданні*» передає розпач ліричного героя; **гіпербола** «*всі шляхи в крові*» вказує на масштаби біди.

Строфічна будова твору характеризується руйнуванням традиційних форм і є близькою до художньої манери футуристів.

Отже, зважаючи на ідейно-художні особливості поезії «Одчиняйте двері...», можна говорити про її належність до модерністської лірики П. Тичини.

Запитання і завдання

1. Яким настроєм пройнята поезія «Одчиняйте двері...»?
2. Назвіть основний мотив твору.
3. Які грані особистості поета розкриваються у вірші?
4. Схарактеризуйте систему образів вірша. Назвіть зорові образи. Окресліть кольорову гаму твору.
5. Визначте ознаки експресіонізму в поезії «Одчиняйте двері...».
6. Послухайте музичні версії твору «Одчиняйте двері...», зокрема у виконанні народної співачки Н. Матвієнко. Поділіться своїми враженнями.
7. Підготуйте декламацію вірша. Зважте на те, що інтонацією потрібно відтворити контраст у настроєності першої та другої строф.

УСЛАВЛЕННЯ БОРЦІВ ЗА ВІЛЬНУ УКРАЇНУ У ВІРШІ «ПАМ'ЯТІ ТРИДЦЯТИ»

Трагічною й водночас славною сторінкою в історії національної визвольної боротьби є події під Крутами, що на Чернігівщині. 29 січня 1918 р. в бою за вільну Україну проти російської більшовицької навали загинуло близько 100 хлопців — воїнів Першої юнацької військової школи ім. Богдана Хмельницького та Студентської сотні помічного куреня Січових Стрільців.

✗ Олександр ✗
Климко.
Поштівка
«Бій під Крутами».
1936

Перепоховання юних героїв-патріотів на Аскольдовій могилі в Києві автор узяв за основу *сюжету* вірша-реквієму «Пам'яті тридцяти» (1918), який понад 70 років перебував під забороною радянської цензури.

Провідний *мотив* твору — утвердження ідеї патріотизму й гуманізму, оспівування подвигу молодих борців за волю України, осудження жорстокості й терору.

Ліричний герой поезії — це збірний образ тридцяти вірних синів України: «*На Аскольдовій могилі / Український цвіт!*».

Вірш пронизаний напруженою емоційністю. Поета гнітять тривожні передчуття щодо майбутнього рідної країни: «*По кривавій по дорозі / Нам іти у світ*». Переконливості пророцтву митця надає прийом *анти-тези*: «*Квітне сонце, грає вітер / І Дніпро-ріка...*» — «*Вмерли в Новім Заповіті... / На Аскольдовій могилі / Поховали їх*». Буянню життя автор протиставляє смерть юнаків за те, що «*понад все вони любили свій коханий край*».

У поезії багато *символів*: *сонце, вітер, Дніпро* — це життя, щастя, радість; *кривава дорога* — нещасливе майбутнє. Звернення до образу *Кайна*, що є уособленням братовбивства, загострює усвідомлення трагедії, підносить подвиг юних героїв до біблійного рівня, прирівнює їх до лику святих мучеників. Художньої довершеності поезії надають *епітети* «*славних*», «*молодих*», «*коханий*», «*кривавих*» і *метафори* «*сонце квітне*», «*вітер грає*».

Лаконічні речення, короткі віршові рядки, влучні вислови, відсутність розлогої оповіді, повтор-обрамлення вказують на високу емоційну напругу ліричного героя, пригніченого трагедією. Тут немає строфічного поділу — і це створює змістову та візуальну цілісність твору. Завдяки такій поетичній формі вірш сприймається як сплеск зболеної душі поета.

Експресіоністична тональність твору «Пам'яті тридцяти» виявляється у витонченому відтворенні особистісних переживань автора, збуреності його душі, драматизмі переживань за долю України. Її посилює образ «кривавої дороги» як вираження трагедії, спричиненої жорстокими революційними подіями та непередбачуваними наслідками їх.

Отже, вірш «Пам'яті тридцяти» є поетичним символом жертвності та подвигу в ім'я свободи й незалежності Української держави.

? Запитання і завдання

1. Які події стали основою вірша «Пам'яті тридцяти»? Що вам відомо з курсу історії України про цей період?
2. Поясніть символічний зміст твору. Яка роль біблійних образів у розкритті ідейного змісту вірша?
3. Яким настроєм пройнята поезія? Якими художніми засобами автор доносить трагізм подій до читача?
4. Назвіть характерні ознаки експресіонізму у творі.
5. Послухайте інтерпретацію поезії П. Тичини «Пам'яті тридцяти» у виконанні естрадної співачки М. Бурмаки. Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.

Ваші читацькі проекти

1. «В умовах наступу сталінізму на всьому фронті поет заховався од світу, од народу в гумовій в'язниці офіційної слави, заплативши за неї живую смерть... В цих умовах поет міг тільки конати, а не рости...», — так писав В. Стус про трагедію творчої долі П. Тичини. Використовуючи додаткові джерела інформації, підготуйте усний журнал «Перемоги та поразки поета Павла Тичини».
2. Об'єднайтеся у групи «художників» або «музикантів». Укладіть словничок «Слова-кольори в поезії П. Тичини», «Слова-звуки в поезії П. Тичини» (за вибором). Підготуйте презентацію у формі буклета.
3. Прочитайте есей П. Загребельного «Кларнети ніжності». Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте один із фільмів: «Кларнети ніжності», «Духовні співи Павла Тичини», «Павло Тичина. Я кличу тебе» (із циклу документальних фільмів «Гра долі», 2006; реж. Василь Вітер). Створіть буктейлер «Образ Павла Тичини в художній літературі та кіно».

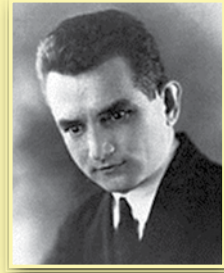

Читацьке дозвілля

Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте український історичний фільм-екшн «Крути 1918» (реж. О. Шапарев, 2019), що створений за реальною історією бою на залізничній станції Крути 1918 р. Поділіться своїми враженнями у класі. Порівняйте розкриття цієї історичної події засобами художньої літератури і кіно.

ЄВГЕН ПЛУЖНИК
26 грудня 1898–2 лютого 1936

Суди мене судом своїм суворим.
 Сучаснику! — Нащадки безсторонні
 Простять мені і помилки, й вагання.
 І пізній сум, і радість передчасну, —
 Їм промовлятиме моя спокійна щирість.
Євген Плужник

Перед нами дуже своєрідна індивідуальність, складний поетичний характер. Уважно вчитуємось у твори поета. Вони щирі й правдиві, йдуть від безпосередніх вражень баченого, почутого, пережитого, вистражданого.

Леонід Новиченко

Вісторію української літератури 20–30-х років ХХ ст. Євген Плужник увійшов як один із митців Розстріляного відродження, поет-філософ, співець гуманізму, великий майстер осмислення різних станів людської душі. Геніальний талент лірика з модерністським світобаченням засвідчив загальноєвропейський рівень його поезії, у якій органічно поєдналися ознаки різних художніх напрямів — імпресіонізму, експресіонізму та неокласики.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життєпису. Євген Павлович Плужник народився 26 грудня 1898 р. у слободі Кантемирівка Воронежської губернії в багатодітній сім'ї дрібного торговця. Їхній рід по батьківській лінії походив із Полтавщини. У пошуках кращого життя батько майбутнього поета, Павло Васильович, переїхав до Воронежської губернії, де займався купівлею та продажем різних товарів. Мати (ім'я її достовірно не відоме) була дочкою місцевого купця. Коли Євгенові було сім років, вона померла від сухот.

Початкову освіту Євген здобув у місцевій школі, потім навчався в гімназіях російських міст — Воронежа, Богучара, Ростова та Боброва.

У 1918 р. Є. Плужник переїхав на Полтавщину. Там він учителював у селах поблизу міста Миргорода.

У 1920 р. Є. Плужник вступив до Київського зоотехнічного інституту, а потім вирішив змінити фах і з 1921 р. став студентом Музично-драматичного інституту. Однак через хворобу легень був змушений покинути навчання. Працював перекладачем у різних літературних редакціях, а вечорами займався самоосвітою й писав вірші. У 1924 р. він став учасником літературної організації «Ланка», а згодом — угруповання «Марс» (Майстерня революційного слова).

Улітку 1926 р. здоров'я поета погіршилося. Лікування в санаторіях Криму, Кавказу, а також любов до молоді дружини Галини Коваленко давали йому сили вижити. Саме дружина доклала чимало зусиль, щоб поезії Є. Плужника були опубліковані. Вона тайкома віддала його твори на рецензування літературному критикові Ю. Меженку, який із захватом сказав: *«Ви принесли вірші такого поета, якого ми в житті будемо довго чекати і дай нам Бог, щоб ми дочекалися»*.

1934 р. в розпал репресій проти української інтелігенції Є. Плужника заарештували й засудили до 10 років ув'язнення на Соловках. Знесилений тяжкою хворобою легень, поет помер 2 лютого 1936 р. Його останнім проханням було принести води: *«Я вмюся, пригадаю Дніпро і вмру»*.

Похований на Соловках. У 1956 р. Є. Плужника було реабілітовано. *«...Все життя поета — дороги болю і страждань»*, — писав про нього поет-лірик М. Сингаївський.

Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-кодi. Що зацікавило вас в особі Є. Плужника? Які сторінки його життя найбільше вразили? Чим саме? Які риси вдачі поета вам імпонують? Обговоріть це питання в класі.
2. Чи можна стверджувати, що життя Є. Плужника було трагічне? Дайте розлогу відповідь. Що, на вашу думку, є справжнім сенсом людського життя? Чи досягнув цього поет?
3. Користуючись філософським словником, поясніть, що таке *стоїцизм*. Чому це поняття вичерпно характеризує життєвий шлях поета?
4. Прокоментуйте слова, взяті за епіграфи до розділу. Яким постає митець у власних поетичних рядках і в оцінці сучасних літературних критиків? Що об'єднує ці висловлювання?

Художній світ поезії Євгена Плужника

Ліричний герой його поезій повністю пов'язаний із сучасністю. Він переживає цю сучасність як дисгармонійну, часто ворожу людині. Він постає у зміні напружених душевних станів, сприймаючи кожну конкретну подію як узагальнену людську драму.

Микола Жулинський, літературознавець

Поет і його доба. Є. Плужника називають *«романтиком кривавої доби»*. Митця-гуманіста хвилювала доля людини, сенс її буття в жорсткому світі перших десятиріч ХХ ст. Це були складні часи побудови соціалістичної держави. *«Дуже своєрідне місце посів Плужник у складній добі, коли свіжджерельну течію молодого українського відродження почала перекривати каламутна повінь північного тоталітаризму. Як у перетині цих двох різних стихій кристалізувалася оця чітка і ясна,*

мов шляхетний камінь, індивідуальність? Вона світилася негаснучим внутрішнім світлом і вірою відродження, що відкривало “прекрасний світ єдиний”», — так окреслював значущість творчості Є. Плужника в художньому контексті тогочасної доби літературознавець Ю. Лавріненко.

Творчість. «Лірика Є. Плужника... найвище мистецьке досягнення в цілому українському письменстві. Бо не в самій лише українській, а й у світовій літературі навряд чи знайдеться безпосередніше... висловлення найбезпосередніших і найуніверсальніших почуттів — зневіри, втоми, нудьги», — писав літературознавець В. Державин.

Перша збірка поезій Є. Плужника «Дні» (1926) характеризується майстерним відтворенням духовного життя людини, масштабу людських трагедій, пристрасним утвердженням гуманістичного ідеалу.

У збірці «Рання осінь» (1927) поетові вдалося відійти від надмірного трагізму й мотивів жертвовності. Вірші її сповнені глибокого філософського змісту, шукання життєвої гармонії. Обидві збірки мають спільну систему ключових образів — *спокій, тиша, дні, біль, майбутнє, земля*, за допомогою яких поет-філософ розкриває суперечності між зовнішніми виявами людського життя та його справжнім сенсом.

Твори Є. Плужника, за висловом Л. Новиченка, «найлаконічнішого з поетів», пройняті безпосередніми враженнями пережитого, вистражданого та відзначаються витонченістю думок і почуттів, образів і жанрових форм. Літературні критики вбачали в його творчості ознаки різних художніх напрямів і стильових течій початку ХХ ст. — *імпресіонізму, експресіонізму, символізму, неокласицизму*. Літературознавець О. Дорошкевич писав: «Плужник — лірик, імпресіоніст, що оглядається навколо себе й вразливо нотує свої враження». Ю. Меженко зазначав, що в поета «нема випадкових віршів, нема випадкових образів. Все до останнього слова упорядковано і зважено, починаючи від назви». Такі риси його творчої манери суголосні поезії неокласиків, з якими його також зближувала і висока мовна культура, і віртуозне володіння технікою вірша. Деякі літературознавці (Л. Новиченко, М. Неврлий) вважали Є. Плужника *неоромантиком*, а дослідники радянської доби — лише поетом для «обраних» і песимістичним мрійником.

За визначенням М. Бажана, творчість Є. Плужника є найбільшою і найдорожчою духовною цінністю української літератури ХХ ст.

Запитання і завдання

1. Створіть усний портрет доби, у яку жив і творив Є. Плужник. У чому виявився трагізм творчої долі поета?
2. Стисло схарактеризуйте творчість митця. Ознаки яких художніх напрямів і стильових течій початку ХХ ст. знайшли відображення в його ліриці?
3. Прочитайте поезії Є. Плужника. Зверніть увагу на висловлювання літературних критиків про творчість поета. Які їхні твердження, на вашу думку, найглибше характеризують творчу манеру митця? Відповідь аргументуйте.
4. Відповіді на які важливі для вас запитання ви сподіваєтеся знайти в поезії Є. Плужника?

«ВЧИТЬСЯ У ПРИРОДИ ТВОРЧОГО СПОКОЮ...» — ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ГАРМОНІЙНОЇ ЄДНОСТІ СВІТУ

Літературознавець В. Неборак зазначає, що *«грань між людиною і природою у творчості Плужника не зникає ніколи»*. Природа для поета — це певне тло, настрої, конкретний період життя, його світовідчуття.

Основний *мотив* вірша *«Вчись у природи творчого спокою...»* — одухотворення природи й усього Всесвіту. Є. Плужник утворює власне бачення світу — це взаємозв'язок людського і природного. Поет споглядає природу, намагається інтелектуально осмислити її сутність, а не лише передати емоційні відчуття.

У лаконічній формі вірша (дві чотирирядкові строфи) переконливо утверджується філософська думка про сутність вічної природи як *«визнаний взірець»* і звучить одна з найважливіших настанов для кожної людини про нерозривний зв'язок минулого і майбутнього:

*Вір і наслідуй. Учневі негоже
Не шанувати визнаних взірців,
Бо хто ж твоїй науці допоможе
На певний шлях ступити з манівців?*

Імпресіоністична картина осені, її символічний зміст асоціюється в поета зі станом духовної зрілості людини:

*...Мудро на землі,
Як від озер, порослих осокою,
Кудись на південь линуть журавлі.*

У розумінні митця, природа — вічна цінність, у якій усе гармонійно поєднано в життєвому коловороті. Вона — взірець, до якого варто звертатися.

Довершеності творові надають *художні засоби*. **Порівняння** — *«як від озер, порослих осокою»*; **епігети** — *«визнаних взірців», «творчого спокою», «дні вересневі»* створюють виразну картину осінньої пори, передають захоплення поета красою природи. **А риторичне запитання** — *«Хто ж твоїй науці допоможе на певний шлях ступити з манівців?»* — робить читача не пасивним спостерігачем осіннього пейзажу, а дає змогу розділити авторські емоції.

Глибокий філософський зміст, витонченість образів, досконалість форми вірша *«Вчись у природи творчого спокою...»* споріднюють його з творами поетів-неокласиків.

Петро Нілус.
Поле. 1930

? Запитання і завдання

1. Опишіть настрої, який викликала у вас поезія «Вчись у природи творчого спокою...».
2. Чи можна стверджувати, що цей твір є вираженням модерністського світобачення поета? Свою відповідь аргументуйте.
3. Назвіть ознаки філософської, пейзажної, інтимної лірики у вірші «Вчись у природи творчого спокою...».
4. Які почуття пробуджує осіння пора в душі ліричного героя? До яких роздумів спонукає його? Поясніть символічний зміст образу осені.
5. Назвіть художні засоби, використані у вірші. Розкрийте їх значення.
6. Прочитайте риторичне запитання, яким завершується вірш. Чому воно є кульмінацією ліричного твору? А якою буде ваша відповідь на авторське запитання?

Читацькі діалоги

Сподіваємося, що модерністська «поезія спокою» Є. Плужника може стати для вас поштовхом прочитати вірші **Володимира Свідзинського** — одного з митців Розстріляного відродження. Важливо, щоб ви помітили ідейну спорідненість лірики цих поетів.

Дослідники визначають поезію В. Свідзинського як *герметичну*, тобто «закриту», відірвану від дійсності, сповнену суб'єктивних переживань. Такі твори кожен розуміє по-своєму. Поезія В. Свідзинського — це осмислення духовної сутності людини, її найтонших порухів, це закоханість у красу природи та гіркота усвідомлення недосконалості таких стосунків, це глибокі роздуми над таємницями плинності часу.

Для герметичної поезії В. Свідзинського характерні багатозначність, екзистенційність, безсюжетність, абстрактність змісту та окремих образів, прагнення віднайти втрачений рай, мотиви нещасливого кохання, туги, сугестивний ліризм, самозаглиблена рефлексія, лаконізм. Подібні ознаки художньої творчості ви знайдете і в поезії Є. Плужника.

✕ Володимир Свідзинський. ✕
1885–1941

МОТИВ ТУГИ ЗА МИНУЩІСТЮ КРАСИ У ВІРШІ «НІЧ... А ЧОВЕН — ЯК СРІБНИЙ ПТАХ!..»

Вірш «Ніч... а човен — як срібний птах!..» входить до поетичної збірки «Рівновага». Ця блискуча мініатюра сповнена неоромантичного світовідчуття, поєднання картин нічного пейзажу з почуттями ліричного героя. У ній знайшли чуттєве образне вираження категорії миттєвого й вічного.

Ліричний герой здатен цінувати кожну мить, захоплюватися красою світу: «О, який же прекрасний ти, / Світе єдиний!». Водночас поет намагається передати тугу за минущистю життя і краси, швидкоплинністю

Петро Нілус.
Порт. 1929

земного існування людини, використовуючи риторичні звертання, сповнені благання: «...*Не спіши, не лети по сяйних світах, / Мій малий ненадійний човне!*».

Художньої довершеності поезії надають *образи-символи*: образ *води* як першооснови буття, символу стихії, що є втіленням вічності; образ *малого ненадійного човна*, що летить, «*як срібний птах*», уособлює людське життя, сповнене радості, гармонії та непередбачуваності.

За допомогою влучних метафоричних **інверсійних виразів** «*горять світи*», «*не спіши, не лети по сяйних світах, Мій малий ненадійний човне!*» поет налаштовує читача осягнути свій життєвий шлях у складному суперечливому світі.

Порівняння «*...човен — як срібний птах!*» указує на свободу і незалежність, що є важливими для кожної людини.

Отже, естетизм, оспівування краси життя, авторський суб'єктивізм у розкритті гармонії та суперечливості світу, використання символів засвідчують модерністський характер поезії Є. Плужника «Ніч... а човен — як срібний птах!...».

Культурно-мистецький контекст

Естетика модернізму перших десятиліть ХХ ст. знайшла своє художнє вираження в полотнах художників-модерністів **Петра Нілуса, Миколи Бурачека, Олександра Мурашка** та ін.

Імпресіоністичні пейзажі Петра Нілуса (1869–1943) своїм образним трактуванням, сумною елегійністю настроїв споріднені з лірикою Є. Плужника та В. Свідзинського. Так, картина «Після дощу» зачаровує поезитизацією миттєвого в житті, захоплює гармонійним сюжетом та елегійною настроєністю. На полотні відтворено міський пейзаж у пастельній тональності осіннього дощу: м'які сірі відтінки захмареного неба, будівлі на залитому дощем роздоріжжі, дерева з іще не опалим листям, поодинокі постаті перехожих... Така картина навіює тихий сум, тужливу замріяність, екзистенційну самотність.

Петро Нілус. Після дощу. 1939

? Запитання і завдання

1. Передайте свої враження від поезії Є. Плужника «Ніч... а човен — як срібний птах!..».
2. Розкрийте мотив твору. Чи вдалося авторові утвердити ідею єдності миттєвого й вічного в житті? Відповідь аргументуйте.
3. Використовуючи різні інформаційні джерела, ознайомтеся з герметичною поезією В. Свідзинського. Порівняйте її з лірикою Є. Плужника. А які ознаки герметичної поезії простежуються в поетичній мініатюрі «Ніч... а човен — як срібний птах!..»?
4. Схарактеризуйте художні засоби, використані в цьому вірші.
5. Поміркуйте, чому лірику Є. Плужника та В. Свідзинського називають «поезією спокою».
6. Розгляньте репродукції картин художників-модерністів Ф. Кричевського «Любов» (с. 32), П. Нілуса «Після дощу» і «Порт» (с. 42). У чому виявляється співзвучність поезії Є. Плужника, В. Свідзинського та пейзажів живописців-модерністів?

Ваші читацькі проекти

Підготуйте відеоекскурсію «Осінь у картинах українських художників перших десятиріч ХХ ст.». Укладіть добірку лірики Є. Плужника, В. Свідзинського та інших українських поетів цього періоду для поетичного супроводу презентації картин.

*Микола Бурачек.
Дахи Софійського
собору в Києві. 1917*

*Микола Бурачек.
Золота осінь. 1916*

Читацьке дозвілля

Навчіться виразно читати вірші Є. Плужника та В. Свідзинського, які вас найбільше вразили. Якщо ваш населений пункт пов'язаний з іменами цих поетів і є відповідні пам'ятні місця, зробіть біля них відеозапис своєї декламації, а якщо немає — підготуйте слайд-шоу для відеосупроводу читання поезій Є. Плужника. Презентуйте свою роботу в класі.

КИЇВСЬКІ НЕОКЛАСИКИ

«Київська неокласика» була органічним явищем і утворилася з власних, вітчизняних потреб — з намагання відкрити українській літературі шлях до світла, удосконалити й збагатити її.

Микола Неврлий, літературознавець

Читацький путівник

Ключові поняття теми: група київських неокласиків, рання творчість М. Рильського, мотиви шукань душевної рівноваги, краси в житті, вітаїзм, сповідальність, життєлюбство, філософічність, афористичність лірики, сонет.

Навчальні цілі теми

Знання:

- * основні **факти** про групу київських неокласиків та їхню творчість; життєвий і творчий шлях поета-неокласика М. Рильського; **зміст** виучуваних творів, **стильові особливості** неокласики; **поняття** «філософічність», «сонет».

Уміння:

- * виразно й усвідомлено **читати** (зокрема напам'ять) й **аналізувати** поезії М. Рильського; **з'ясувати** основні ознаки індивідуального стилю поета, провідні мотиви його лірики; **пояснювати** смислову та настроєву значущість деталей, образів, символів; **висловлювати** власні думки з приводу поетичної майстерності, філософічності й поетичного самовираження представників «група п'ятірного неокласиків».

Ставлення:

- * **розвиток** відчуття естетики поетичного образу, усвідомлення внутрішньої потреби врівноваженості й філософської самозаглибленості в розв'язанні життєвих проблем.

Київські неокласики — група поетів-модерністів 1920-х років. Таку назву взято випадково й дуже умовно на одній із літературних зустрічей, де були присутні поети *Микола Зеров, Михайло Драй-Хмара, Максим Рильський, Павло Филипович, Юрій Клен (Освальд Бурггардт)*. Пізніше М. Рильський зазначав: «Класики... — це ті, що створили не-вмируючі твори. “Нео” — новий. Неокласики — нові класики. Але ця назва дана на глум, самі поети, що їх названо неокласиками, ніколи себе

так не називали. Але вони вважають себе учнями, послідовниками тих, що становлять славу й гордість людства, — учнями класиків. Вони намагаються кращі надбання світової культури перенести на український ґрунт, прищепити їй пагони класичної спадщини».

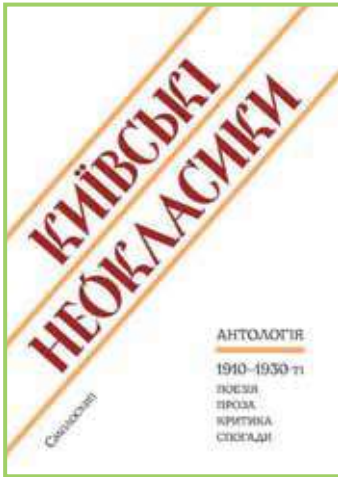
Київські неокласики позиціонували себе як естетів і захоплювалися класичною поезією, творами французьких поетів-парнасців, надавали перевагу історико-культурній і морально-психологічній проблематиці. Вони протиставляли свою творчість народництву й романтизмові, відмежовувалися від так званої пролетарської культури, не визнавали позамистецьких, власне, пробільшовицьких літературно-мистецьких організацій.

На думку літературознавця з діаспори М. Неврлого, творче кредо київських неокласиків і їхні вимоги щодо подальшого розвитку національної літератури були такі: *«по-перше, зберегти добрі вітчизняні літературні традиції та поцінювати високомистецькі художні зразки, по-друге, творчо засвоювати здобутки світової літератури, по-третє, підвищувати поетичну техніку і літературну культуру... Здобутки світової класики, починаючи з антики й кінчаючи французькими парнасцями та німецькими експресіоністами, вони органічно поєднували з вітчизняною традицією. Своєю творчістю неокласики утворили самобутний і повнокровний поетичний стиль, пройнятий духом справжнього гуманізму».*

«Гроно п'ятірне нездоланих співців» — так М. Драй-Хмара визначив ядро групи київських неокласиків. Творчість кожного з них була унікальною.

Основний мотив поезій **Миколи ЗЕРОВА (1890–1937)** — співмірність вічного й минулого. Глибоке проникнення у філософську сутність буття, вишукана поетична мова характеризують його першу збірку поезій **«Камена»** (1924). Сонети збірки ознайомлюють читачів із традиціями грецької, єврейської, готської культур, зі слов'янською історією, зокрема з історичною роллю Києва.

Творчий доробок **Михайла ДРАЙ-ХМАРИ (1889–1939)** — це поетичні збірки **«Проростень»** (1926), **«Сонячні марші»** та **«Залізний обрій»**, що побачили світ уже після смерті поета. Митець зосереджувався на біблійних образах і сюжетах, античній міфології, світоглядних цінностях доби вікінгів, Ренесансу. Основними особливостями лірики М. Драй-Хмари є її філософічність, інтертекстуальність, насиченість ремінісценціями та алюзіями. Його ліричний герой — це людина, яка прагне вдосконалити світ, духовно споріднитися з природою. Проблеми ролі мистецтва й митця в суспільстві, духовної несвободи, унеможливлення вільної творчості в умовах тоталітарного режиму знайшли яскраве відображення в одному з найвідоміших творів М. Драй-Хмари — сонеті **«Лебеді»** (1928). Цей вірш написано під впливом перекладу сонета **«Лебідь»** французького поета-символіста С. Малларме. Літературознавець І. Дзюба вважає, що цей *«сонет Драй-Хмари прозвучав як мужній голос на захист друзів — із вірою в чистоту, правоту і невмирущість їхнього естетичного ідеалу».*

✗ Обкладинка антології
«Київські неокласики» ✗

Поетична творчість **Павла ФІЛИПОВИЧА (1891–1937)** складається з двох збірок поезій — «**Земля і вітер**» (1922) та «**Простір**» (1925), що відзначаються культурологічною насиченістю, осмисленням загальнолюдських етичних та естетичних цінностей. У його віршах-медитаціях передано тяжіння до всесвітньої гармонії в співіснуванні з гармонією людської душі.

Юрій КЛЕН (псевдонім **Освальда БУРґ-ГАРДТА**) (1891–1947) у збірці «**Каравели**» (1943) відтворив трагічну античність, героїзм середньовічної лицарської доби, українську князівсько-гетьманську історію, а також розкрив тему трагічного знищення української культури за часів сталінізму.

У неокласичному стилі написані поетичні збірки **Максима РИЛЬСЬКОГО (1895–1964)** «**Під осінніми зорями**» (1918) та «**Синя далечінь**» (1922). Осмисленням людського буття, єдності його з природою, вітаїзм, філософічність, естетизм, витончені образи, досконала поетична мова — характерні риси неокласичної творчості М. Рильського.

В українській літературі неокласики розвивали такі жанри, як сонет, олександрійський вірш, терцина, октава, рондо тощо.

В умовах масової пролетарської культури поборників високого стилю й витонченої художньої форми називали «*епігонами буржуазного мистецтва*». Наприкінці 20-х років ХХ ст. почалися переслідування поетів-неокласиків. М. Зеров був розстріляний у 1937 р., П. Филипович загинув на Соловках того ж 1937 р., М. Драй-Хмара помер у концтаборі на Колимі в 1939 р., Юрію Клену, як етнічному німцю, вдалося емігрувати до Німеччини, а М. Рильський скорився тискові обставин.

? Запитання і завдання

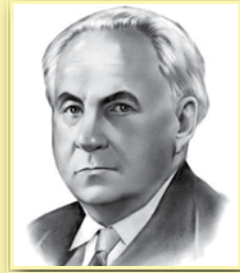
1. Назвіть відомі вам художні напрями та стильові течії в українській поезії початку ХХ ст. Які літературні угруповання були в Україні у 20-х роках ХХ ст.?
2. Пригадайте з уроків зарубіжної літератури, що вам відомо про неокласицизм.
3. Поясніть сутність поняття «київська неокласика». Стисло схарактеризуйте мистецьке кредо цієї літературної групи та творчість її представників.
4. Підготуйте виразне читання ліричних творів київських неокласиків.
5. Укладіть цитатний довідничок «Зі скарбниці київських неокласиків» за поетичними творами та літературно-критичними статтями представників «група п'ятірного». Підготуйте усні коментарі до афоризмів, що ввійшли до вашого довідничка.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ
19 березня 1895–24 липня 1964

Хай сміються з нас, глузують —
 Нам байдуже,
 Бо замовкнуть, як почують
 Слово дуже.

Максим Рильський

...Рильський досить витончений і складний поет... І живе він зі своїм часом, напружено і уважно в навколишнє життя вдвляється, уміє помічати в його глибині струю вічно людського, близького всім часам і народам.

Микола Зеров

Максим Рильський — один із найвидатніших поетів України ХХ ст., представник літературного об'єднання київських неокласиків, високопрофесійний перекладач, науковець у галузі літературознавства, мовознавства і фольклористики та глибокий знавець слов'янських літератур.

Духовною основою творчості митця є вічні цінності — гармонія, краса, любов.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життєпису. Максим Тадейович Рильський народився 19 березня 1895 р. в Києві в заможній сім'ї українського етнографа й культуролога Тадея Рильського. Батько походив з давнього сполонізованого українського роду. Дід по батьковій лінії, Розеслав Рильський, був одним із найвпливовіших магнатів Київської губернії. Бабуся, княжна Дарина Трубецька, також належала до давнього аристократичного роду.

Мати М. Рильського, Меланія Чуприна, була простою селянкою із села Романівки (нині Попільнянського району Житомирської області). Поет згадував про неї як про *«людину безперечного природного розуму. Навчена чоловіком читати й писати, вона все життя багато читала, а любила особливо Л. Толстого, зокрема “Анну Кареніну”»*. Вона була взірцем тактовності, шляхетності, високої духовної культури.

Духовна атмосфера в родині Рильських справляла великий вплив на формування світогляду майбутнього поета. У сім'ї шанували українську культуру. Навіть ім'я синові батько обрав на честь героя Коліївщини — Максима Залізняка.

В автобіографічному нарисі М. Рильський зазначав: *«...Письма й читання першим учив мене батько, — і дивина у нас за тих часів — українською мовою»*. Саме йому поет завдячував тим, що з дитинства перебував

у колі відомих діячів української культури — М. Лисенка, М. Максимовича, В. Антоновича, М. Старицького.

Початкову освіту хлопець здобув удома, а в 1915–1918 рр. навчався у приватній гімназії Науменка, одній із найпрестижніших і найдорожчих у Києві. Потім — один рік на медичному факультеті Університету Св. Володимира та лише один семестр — на історико-філологічному факультеті Народного університету в Києві. Однак вищої освіти йому не вдалося здобути. Майбутній поет займався самоосвітою, вивчав різні мови, опановував музику.

У 1910 р. вийшла перша збірка поезій 15-річного гімназиста М. Рильського «На білих островах».

Протягом 1919–1929 рр. він учителював, спочатку по селах, зокрема й у Романівці, а потім у Київській залізничній школі, викладав українську мову на робітфаці Київського університету та в Українському інституті лінгвістичної освіти.

У 20-і роки ХХ ст. М. Рильський входив до літературного об'єднання неокласиків. У цей час вийшли його збірки «Під осінніми зорями» (1918), «Синя далечінь» (1922), «Крізь бурю й сніг» (1925), «Тринадцята весна» (1925), «Де сходяться дороги» (1929) та «Гомін і відгомін» (1929).

✕ Подружжя Рильських
із сином Богданом.
Фото 30-х років ✕

1926 р. М. Рильський одружився з Катериною Очкуренко. У подружжя народився син Богдан.

30-і роки для М. Рильського позначені плідною перекладацькою діяльністю.

У 1931 р. поета було заарештовано за сфабрикованими політично-ідеологічними підозрами. П'ять місяців він пробув у Лук'янівській тюрмі.

Протягом 1935–1942 рр. М. Рильський завідував літературною частиною Київського театру опери та балету, паралельно очолював відділ поезії в редакції журналу «Українська література».

У роки Другої світової війни він з родиною перебував у евакуації в столиці Башкирії Уфі, а потім у Москві.

За поетичні збірки «За рідну землю» (1941), «Слово про рідну матір» (1942), «Світла зброя» (1942) та поему «Мандрівка в молодість» М. Рильський у 1942 р. отримав Сталінську премію.

У 1943 р. його обрали дійсним членом Академії наук України, а з 1944 р. по 1964 р. він очолював Інститут народної творчості та мистецтва (пізніше — Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР).

У 1943–1946 рр. М. Рильський був головою Спілки письменників України. У 1950 р. поетові присуджено Державну премію СРСР.

Через рік родина М. Рильських переїхала до новозведеного будинку в київському Голосієві, де й пройшли останні роки поета.

У 1958 р. його обрали дійсним членом АН СРСР. За збірки «Троянди й виноград» та «Далекі небосхили» М. Рильський отримав Ленінську премію (1960).

Помер М. Рильський 24 липня 1964 р. Його поховано на Байковому кладовищі в Києві. 1968 р. в поетовому будинку в Голосієві було відкрито Літературно-меморіальний музей Максима Рильського.

✗ Максим Рильський ✗
у Голосієві. Фото 60-х років

? Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Що нового й цікавого ви дізналися про М. Рильського? Як оточення вплинуло на формування його світогляду, естетичних уподобань? Розкажіть про захоплення поета.
2. Чи змінилося ваше уявлення про митця після ознайомлення з його життєвим шляхом? Які грані його особистості для вас відкрилися? Які риси його вдачі вам імпонують? Чому? Обговоріть це питання у класі.
3. Підготуйте і презентуйте у класі повідомлення «Цікаві факти з життя поета Максима Рильського».

Читацький довідник

Філософічність — стильова характеристика художнього твору, наявність у ньому складних філософських міркувань на «вічні» теми (буття, його сенс, місце людини у світі, логіка світобудови, першопочатки світу тощо).

В українській літературі філософічність притаманна творчості Т. Шевченка, поетам-неокласикам (М. Зеров, М. Рильський), поетам Празької школи (Є. Маланюк, Олег Ольжич, Олена Теліга), творам Л. Костенко.

Сонет (італ. *sonetto* — звучати) — канонічний жанр 14-рядкового ліричного вірша, що написаний п'яти- або шестистопним ямбом і складається з двох катренів та двох терценів чи терцин. Перший катрен називають *строфою*, а другий — *антистрофою*. У строфі жіноча рима чергується із чоловічою, а в антистрофі — навпаки. У катренах обов'язкове чергування чоловічих рим із жіночими, рими мають бути дзвінками. У першій строфі визначається тема, у другій вона пояснюється, у третій розв'язується проблема, а остання містить висновок.

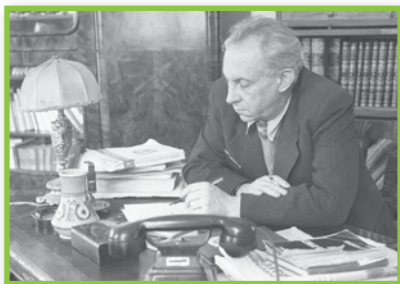
Український сонет з'явився в середині XIX ст. у творчості А. Метлинського. Сонети створювали І. Франко, М. Драй-Хмара, М. Зеров, М. Рильський, Д. Павличко, Л. Костенко та інші поети.

Художній світ поезії Максима Рильського

Лірика М. Рильського переповнена життєлюбною силою, тонким розумінням незбутності вічних цінностей.

Юрій Ковалів, літературознавець

Поет і його доба. У ранніх творах М. Рильського, як і всіх поетів-неокласиків, не знайшли відображення політичні події буремних 1920-х років. Митець намагався ізолюватися від радянської дійсності. Така його позиція спричинила гострі нападки офіційної критики. За «відрив від сучасності» та прихильність до класичних поетичних форм твори київських неокласиків критикували і представники авангардного мистецтва, і прибічники «пролетарського мистецтва». А на рубежі 1920–1930 рр. така критика вже нагадувала політичне цькування.

✗ Максим Рильський у своєму кабінеті ✗

У 1931 р. М. Рильського звинуватили у причетності до неіснуючої контрреволюційної організації — Спілки визволення України. Поета було заарештовано. На допитах йому довелося пояснювати свою творчу співпрацю з київськими неокласиками: *«це школа, а не угруповання, тим паче не організація»*. Поета примусили обмовити себе й відтак звільнили *«за відсутністю достатніх даних для обвинувачення й суду»*. Після ув'язнення творча манера М. Рильського зазнала істотних

змін. Збіркою *«Знак терезів»* (1932) поет засвідчив цілковите сприйняття радянської дійсності, і таким чином єдиний з неокласиків урятувався від сталінського терору.

У повоєнні роки на пленумі Спілки письменників України проти М. Рильського знову висунули звинувачення, зокрема щодо прояву націоналістичних переконань у його творчості. Політичне гоніння припинилося лише після того, як у «Літературній газеті» з'явилася «зізнання» поета — стаття *«Про націоналістичні помилки в моїй літературній роботі»*.

Отже, радянська влада поклала на М. Рильського, як і на П. Тичину, тяжку ношу поета-співця комуністичної ідеології.

Рання творчість. Перша поетична збірка М. Рильського *«На білих островах»* (1910) пройнята романтичним пафосом. У ній помітні впливи символізму. Символом білих островів виступають високі хмари, тобто піднебесні простори.

У своїй подальшій творчості М. Рильський — наймолодший у «гроні п'ятірному» — розвивав нову тематику. Так, про другу його поетичну збірку *«Під осінніми зорями»* (1918) літературний критик О. Дорошкевич писав, що М. Рильський *«відновлює традиції пушкінської школи, а тонкий*

естетизм... спільно з використанням класичної метрики творять основу того напрямку, що ми називаємо неокласиком». Мотиви збірки — кохання, краса природи, гармонія в житті, роздуми про щастя. У віршах простежується інтерпретація світових образів, сюжетів і мотивів — міфів і літературних творів античності, ренесансного письменства. Ліричний герой М. Рильського — «як *Одісея*, *натомлений блуканням по морю синьому*», його «ясноокий образ *Біатріче*»...невпинно кличе в незнану даль».

У неокласичному стилі написана і збірка «*Синя далечінь*» (1922). У ній найбільш відчутний інтерес М. Рильського до використання виразних образів з культурної історії людства — Кіпріди й Діани, Трістана, Джоконди тощо. Митець оспівував екзотику далеких країв, звертався до образів із творів В. Шекспіра, Ж. Верна та інших європейських письменників.

Художній світ збірки — це мрії й бажання, реальні та міфічні персонажі, ідилічні уявлення митця про власне майбутнє, очікування чистої любові. Лірика характеризується філософічністю, афористичністю. Світла колористика художньої оповіді («*синя далечінь*», «*синя тишина*», «*блакитно-білий простір*», «*ясні води*», «*рожева птиця*», «*золотий ячмінь*» тощо) відображає світосприйняття поета і вказує на життєствердний пафос збірки «*Синя далечінь*».

Як зазначав М. Зеров, рання творчість М. Рильського переконливо засвідчила, що поет створив «*неокласичний стиль з його рівновагою, мальовничими епітетами, міцним логічним побудуванням і строгою течією мислі. Цей неокласицизм... є прагнення високого мистецтва...*». Неокласичний період у творчості поета тривав до кінця 30-х років ХХ ст.

Рання лірика М. Рильського — це багатство мотивів, запозичених з античної та західноєвропейської поезії, філософічність, афористичність, тонкий естетизм, шукання душевної рівноваги, естетичного ідеалу, краса природи, краса людини, кохання, мудра простота життя, роль мистецтва в житті людини, вітаїзм, сповідальність, життєлюбство, вишукані художні засоби, лаконічність вислову, досконала поетична форма, класичні види римування.

Максим Рильський
серед читацького кола.
Фото 60-х років

Запитання і завдання

1. Стисло схарактеризуйте добу, у яку жив і творив М. Рильський. Якою була творча доля талановитого поета в роки радянської дійсності?
2. Розкажіть про становлення М. Рильського як поета-неокласика.
3. Дайте загальну характеристику раннього періоду творчості митця та назвіть ознаки його художньої манери.

Культурно-мистецький контекст

Творчість М. Рильського є зразком використання культурного контексту. Твори поета-неокласика й матеріали наступних розділів підручника дадуть вам можливість ознайомитися з мотивами та образами світової культури, які М. Рильський майстерно трансформував в українську літературу. Його культурологічні зацікавлення — це міфологічні образи Одиссея, Ікара, прекрасної Єлени, Кіпріди, Діани, легендарні персонажі середньовічної літератури — Трістан та Ізольда, Айвенго, Беатріче, герой іспанської культури Дон Жуан, «вічні» образи із творчої спадщини В. Шекспіра, романтичні постаті героїв із творів Г. Гейне і Дж. Байрона, А. Міцкевича та ін.

Федір Кричевський.
Беатріче. 1911

Серед всесвітньо відомих історичних постатей, які знайшли художнє відображення в поезіях М. Рильського — Вергілій, В. Шекспір, Ф. Ніцше, Г. Гейне, М. Метерлінк, О. Пушкін, Ш. Бодлер, С. Малларме, Шота Руставелі та ін.

Глибоке знання М. Рильським античної та західноєвропейської літератури стало підґрунтям для створення високомистецьких творів, що ввійшли в скарбницю української літератури.

Сандро Боттічеллі.
Народження Венери. 1486

? Запитання і завдання

1. Пригадайте, що таке «вічні» образи в літературі. Які образи, сюжети й мотиви світової культури, що їх використовував М. Рильський, дають змогу читачеві сприймати українську літературу як невід’ємний компонент світової культури?
2. Об’єднайтесь у групи. Укладіть один з тематичних глосаріїв: міфологічних та античних образів, образів середньовічної літератури, образів літератури Ренесансу у творчості М. Рильського.

СОНЕТ «У ТЕПЛІ ДНІ ЗБИРАННЯ ВИНОГРАДУ» — ЗРАЗОК НЕОКЛАСИЧНОЇ ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ

М. Рильський як неперевершений майстер інтимної лірики створив багато поетичних шедеврів про кохання, пристрасть і гіркоту розлук. Яскравим зразком такої поезії є сонет «У теплі дні збирання винограду» (1922), що ввійшов у збірку «Синя далечінь».

Тему кохання поет-неокласик оспівав у контексті античної художньої спадщини, про інтерпретацію якої пише сучасний письменник і перекладач А. Содомора: «... сонет “У теплі дні збирання винограду” — тонко зітканий на серпанковому ностальгійному тлі спогад про античність в образі прекрасної Навсікаї. Радше тіль спогаду, бо Навсікаю тут не названо... Та хто розгорне шосту книгу “Одіссеї”, той побачить джерело сонета, зрозуміє, що за ліричним “він” і “вона” — Одісей і Навсікая, їхня зустріч, що на початку всіх зустрічей, за якими — розлука, прощання. Інакше б Одісей перестав бути вічним мандрівником, Навсікая — вічною, недосяжною мрією».

Окрім того, у сонеті також виразно відчувається перегук із творами давньогрецького поета-лірика Анакреонта. У його віршах кохання — це лише флірт, а любовні почуття не залишають глибокого сліду в душі ліричних героїв. У сонеті М. Рильського, як і у творах давньогрецького митця, зображено легкий флірт між чоловіком і жінкою.

Сюжет вірша — випадкова зустріч дівчини з немолодим чоловіком. В інтерпретації поета вона має глибокий підтекст — це світ юності та світ зрілості. На запитання подорожнього «Яку б найти принаду, / Щоб повернуть тебе до рук моїх?» дівчина радить йому щодня світити лампаду «Кіпріди добрій».

Мотив твору — оспівування краси молодості та осмислення швидкоплинності людського життя.

Ліричний герой М. Рильського із сумним усміхом, породженим досвідом прожитого, після зустрічі з чужою молодістю усвідомлює вікову

✗ Сальватор Роза. ✗
Одісей і Навсікая.
1665

✗ Карл Брюллов.
Дівчина, що збирає
виноград на околицях
Неаполя. 1822

різницю між ними, та водночас відчував дитинну радість сприйняття життя: «І він потягся, як дитина, радо / І мовив: “Добре бути молодим” / У теплі дні збирання винограду”».

Образ винограду — один із ключових у ранній ліриці М. Рильського. Він запозичений з античної та західноєвропейської культури й уособлює поєднання чотирьох першоснов світу (вогнь, повітря, вода і земля). У сонеті виноград символізує піднесення над буденною реальністю, її швидкоплинність.

Сонет вражає довершеною гармонійністю змісту і форми, що досягається за допомогою виразних художніх засобів. Це **епітети** — «теплі дні», «із ясного саду», «рожевий дим»; **порівняння** — «Ясна, як сад, і радісна, як сміх», «потягся, як дитина»;

метафори — «...привернуть тебе до рук моїх», «Світи щодня лампаду», «Гукнула свіжо й весело»; **інверсія** — «На мулах нешвидких», «Кіпріді добрій».

? Запитання і завдання

1. Які емоції викликав у вас вірш «У теплі дні збирання винограду»?
2. Дайте визначення поняття «сонет». Як традиції цього жанру поезії зберігає М. Рильський у своєму творі?
3. Визначте мотив сонета «У теплі дні збирання винограду».
4. Простежте, як М. Рильський у своєму творі інтерпретує сюжети й мотиви античної художньої спадщини. Зверніться до міфологічного словника та з'ясуйте, хто така Кіпріда. Яка роль цього образу давньогрецької міфології в сонеті «У теплі дні збирання винограду»?
5. Які художні засоби сприяють емоційному наснаженню твору?
6. Підготуйтеся до виразного читання сонета. Оберіть відповідну інтонацію для передачі настрою, який хотів донести поет до читачів.

ВІРШ «СОЛОДКИЙ СВІТ!» — ГІМН КРАСИ ТА ВЕЛИЧІ СВІТУ

Вірш «Солодкий світ!» (1919) належить до ранньої лірики М. Рильського й перегукується із твором С. Малларме «Блакить», у якому опоетизовано блакитний колір як символ стану людської душі. Поезія пройнята вітаїстичною енергією, радістю життя, розумінням його привабливості й неповторності, захопленням й естетичною насолодою від споглядання краси природи.

Композиція твору ускладнена епіграфом з Біблії «Солодкий світ» і цим же рефреном, який обрамлює першу строфу, що й визначає розгортання сюжету, відтворення почуттів і переживань ліричного героя. Завершується вірш риторичним запитанням: «Солодкий світ?».

Ліричний герой милується «простором блакитно-білим», що є символом ідеального світу, божественною природою світобудови, яку позначають блакитний і золотий кольори: «сонце — золотий небесний квіт / Благословляє дух ширококрилий / Солодкий світ».

Поступово окреслюється образ дівчини, у якої погляд — як «узори надвесняних тонких віт». Вона нагадує ліричному героєві сон, ідеальний світ, що зник. Солодкий світ перетворився на гіркий, але герой знову відчуває щастя: «Чи янголи нам свічі засвітили / По довгих муках безсердечних літ, / Чи ми самі прозріли й зрозуміли цей непростий “солодкий світ”».

Мотив твору — пошук душевної рівноваги, радісне сприйняття життя, відчуття неповторності кожної хвилини буття.

У розумінні митця відчуття щастя складається з простих речей: блакитно-біле небо, сонце, тонке віття дерев, погляд коханої. Усе це, незважаючи на «довгі муки безсердечних літ», дає можливість збагнути всю красу життя — «Солодкий світ!».

Поет утверджує думку, що людина повинна пройти довгий і тернистий шлях, аби зрозуміти та сприйняти всеохопність і приналежність цього світу.

У вірші «Солодкий світ!» М. Рильський використав виразні художні засоби, щоб відтворити справжні, чисті почуття: **епітети** («солодкий світ», «простір блакитно-білий», «дух ширококрилий», «золотий небесний квіт», «узори надвесняних тонких віт», «пролісок несмілий», «спогад нерозумно-милий», «по довгих муках безсердечних літ»); **метафори** («благословляє дух ширококрилий солодкий світ», «янголи нам свічі засвітили»); **уособлення** («пролісок несмілий»); **порівняння** («погляд, ніби пролісок несмілий», «немов трава, що зеленить граніт», «неначе спогад нерозумно-милий»); **лексику старослов'янського походження** («благословляє», «прозріли»); **епіфору** («солодкий світ»); **інверсію** («дух ширококрилий», «пролісок несмілий», «спогад нерозумно-милий», «вічі засвітили»); **риторичне питання** («Чи янголи нам свічі засвітили по довгих муках безсердечних літ, чи ми самі прозріли й зрозуміли солодкий світ?»).

✗ Олександр Мурашко. ✗
Благовіщення. 1909

✗ Микола Бурачек. ✗
Дніпро біля Канева. 1927

Запитання і завдання

1. Поділіться враженнями від поезії «Солодкий світ!»
2. Визначте мотив твору.
3. Що таке філософічність? Розкрийте філософічність поезії «Солодкий світ!».
4. Назвіть художні засоби, використані у вірші. Поясніть їх роль для утвердження його головної думки.
5. Підготуйте виразне читання цієї поезії.
6. Доведіть, що вірш М. Рильського є зразком неокласики. Свою відповідь аргументуйте рядками з поезій.
7. Над якими запитаннями ви замислилися, читаючи твори М. Рильського? Чи знайшли відповіді на них? Чи вплинуло вивчене на ваше сприйняття й розуміння себе, людей, світу?

Ваші читацькі проекти

Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальні фільми «Як на духу. Невідомий Максим Рильський» (режисер Л. Харшан, 2008) та «Poeta maximus» (із циклу фільмів «Гра долі», режисер В. Образ, 2008). Підготуйте рекламний проспект або відеоролик, у якому спробуйте переконливо пояснити своїм ровесникам, чому їм варто подивитися ці кінострічки.

Читацьке дозвілля

«Мабуть, я родився швидше музикантом, ніж поетом, тільки потім сталося так, що слово заступило музику», — зазначав М. Рильський. Послухайте музичні твори Л. Ревуцького, В. Берковського, О. Білаша та інших композиторів на слова М. Рильського. Чи вдалося їм передати й увиразнити настрівність поезій М. Рильського? Поділіться своїми думками та враженнями від музичних творів з однокласниками й однокласницями.

Читацький самоконтроль

Проаналізуйте, наскільки успішним був ваш читацький шлях.

Перегляньте визначені на початку навчального року цілі: яких з них досягнуто, а над чим ще варто попрацювати.

Обміняйтеся думками та враженнями з однокласниками й однокласницями.

Напишіть есей «Мій шлях до читацької компетентності». Поміркуйте, чи досягнуто поставлених цілей; що сприяло роботі; що ставало на заваді; який ваш найбільший успіх; які були найбільші труднощі; у чому ви змінилися як читач; якими знаннями й уміннями оволоділи; а як особистість — що зрозуміли про себе, світ, своє місце у світі; чи задоволені ви результатами своєї роботи; як плануєте працювати далі. Здійснійте такий самоаналіз і надалі.

ПРОЗОВЕ РОЗМАЇТТЯ

Українська проза 20-х років пропонувала не лише українізовану версію загальної («загальнорадянської») схеми революції та громадянської війни... а картину саме української революційної історії.

Віталій Дончик, літературознавець

Читацький путівник

Ключові поняття теми: жанрово-стильове розмаїття, ідеологічна заангажованість, експериментаторські модерністські шукання, оперта на національну та європейську традиції; «романтичний вітаїзм», революційний романтизм; модерний сюжет, умовність фабули, зміщення часопростору, усмішка, урбаністичний роман.

Навчальні цілі теми

Знання:

- * **особливості** розвитку української прози 1920-х—1930-х років; **імена** її представників; **факти** з біографії М. Хвильового, Ю. Яновського, В. Підмогильного, Остапа Вишні, **тематика й проблематика** їхньої творчості; **зміст** творів, що вивчаються текстуально; **зміст** творів «Я (Романтика)» М. Хвильового, «Майстер корабля» Ю. Яновського, «Місто» В. Підмогильного, «Моя автобіографія», «Письменники» Остапа Вишні; зміст літературознавчих понять «усмішка», «урбаністичний роман», «умовність зображення», «художній час і простір».

Уміння:

- * **характеризувати** образи творів; **розкривати** роль художніх засобів в образотворенні, донесенні до читача авторського задуму; **з'ясувати** стильові ознаки вивчуваних творів; **тлумачити** символізм образів (новела «Я (Романтика)» М. Хвильового, романи «Майстер корабля» Ю. Яновського, «Місто» В. Підмогильного); **визначати** жанр твору, що вивчається, ключові особливості стилю автора; **проводити** аналогії між подіями в житті письменника і зображенням їх у творі («Моя автобіографія», «Письменники» Остапа Вишні); **аналізувати** світоглядні й психологічні особливості літературних героїв; **розкривати** авторське ставлення до персонажів, зображених подій, порушених проблем; **висловлювати** власну думку з приводу прочитаного, аргументовано **доводити** власні судження, **зіставляти** специфіку розкриття певної теми (образу) в різних видах мистецтва.

Ставлення:

- * **сприймання й розуміння** естетики образного слова, значення його для естетичного розвитку; **усвідомлення** потреби бережного ставлення до природи; **визнання** важливості гумору в житті людини.

Україна кипіла, як величезний казан на безперестанному шаленому вогні, і в цьому казані виварювалися думки і почуття, наново перетворювалися світогляди, дивно змінювалися люди. Тим-то літературні явища цієї доби становлять надзвичайно строкату картину.

Олександр Білецький, літературознавець

Розвиток української прози у 20-х роках визначався прагненням письменників творити нову літературу. Енергія шукань виливалася в нові твори, організацію літературних об'єднань, угруповань, що масово з'являлися в цей період («Гарт», «Плуг», ВАПЛІТЕ, «Молодняк», «Ланка», «Західна Україна» та ін.). Спільними естетично-стильовими засадами творчості прозаїків стала *концепція*¹ людини нової доби. У ній митці виражали ідею життєвості українського відродження, втілювали ідеал людини активної, сильної, сповненої «романтики вітаїзму», здатної до боротьби.

Це була пора інтенсивного жанрово-стильового оновлення, стрімкого руху від малих епічних форм до місткого роману. З'являються твори національні духом і новітні формою та стилем.

У прозових полотнах осмислювалися революційні події, протиборство часів громадянської війни в Україні, перші мирні роки після її закінчення (М. Хвильовий, Ю. Яновський, А. Головка, В. Підмогильний). Різноманітні, різножанрові, різностильові твори об'єднують мотив драматизму і трагізму усвідомлення змарнованих зусиль, утрачених надій.

Пошук шляхів оновлення форми художнього твору засвідчив наявність двома «течіями»: модерністською (М. Йогансен, М. Хвильовий та ін.) і «класичною» (А. Головка, Б. Антоненко-Давидович та ін.), представники якої орієнтувалися на досвід класичної української літератури, хоча, зрештою, також прагнули оновити його.

Різноманітністю відзначається «мала проза»: етюд, ескіз, шкід (Г. Михайличенко, В. Еллан-Блакитний, В. Чумак та ін.). Бурхливо розвиваються новела й оповідання: психологічні (М. Хвильовий, Г. Косинка), філософського (В. Підмогильний) та романтичного (Ю. Яновський) спрямування.

В українській літературі 20-х років ХХ ст. в розмаїтті жанрових та ідейно-стильових різновидів представлена **повість**. Поява футуристичних творів М. Йогансена, зокрема повісті «Подорож ученого доктора Леонардо та його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію», починає ряд так званої химерної прози, де реальність співіснує з фантастикою, діють підкреслено-умовні персонажі й навіть пейзаж є героєм.

Відтворення революційних подій громадянської війни становить зміст символістської повісті Г. Михайличенка «Блакитний роман». Імпресіоністичні повісті з'явилися з-під пера М. Івченка, А. Головка.

Повістярі почали активно оновлювати художню форму. Автори звертаються до асоціацій, «потoku свідомості», монтажу, часових зміщень,

¹ Концепція (лат. *conceptio* — розуміння) — система поглядів, розуміння певних явищ, процесів; єдиний, визначальний задум.

мозаїчної композиції, уривчастої фрази, метафоричності мови, використання яскравих психологічних деталей.

Остап Вишня створює усмішку — новий жанр сатири й гумору.

Формується не знаний доти в українському письменстві жанр — кіноповість (О. Довженко, Ю. Яновський, М. Бажан).

Наприкінці 1920-х років настав період глибокого аналітичного осмислення непростого пореволюційного часу, людини в її духовному вимірі, що сприяло розвитку «великої» прози — **роману**. «Канонізований» жанр почав інтенсивно видозмінюватися. З'являються різновиди українського модерністського роману: *авангардний* («Жанна-батальйонерка» Гео Шкурупія, «Інтелігент» Л. Скрипника), **неоромантичний** («Майстер корабля», «Чотири шаблі» Ю. Яновського), **соціально-психологічний** («Місто», «Невеличка драма» В. Підмогильного, «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича, «Недуга» Є. Плужника), **проблемний** («Робітні сили» М. Івченка), **метафоричний** («Чорне озеро» В. Гжицького), **утопічний** («Сонячна машина» В. Винниченка), **пригодницько-авантюрний** («Прекрасні катастрофи» («Господарство доктора Гальванеску» Ю. Смолича), **пригодницько-психологічний** («Чорний ангел» О. Слісаренка), недописаний твір «Вальдшнепи» Миколи Хвильового — ранній зразок **політичного роману** та ін.

В українському романі 1920-х років тісно переплелися традиційна і модерна поетики. Навіть митці, що тяжіли до традиційного письма, дедалі частіше зверталися до підтексту, використання прийомів кінематографа тощо.

У 1928–1929 рр. (за деякими джерелами — до лютого 1930) в Харкові виходив необароковий художньо-літературний журнал-альманах «Літературний ярмарок». Ідея його створення належала М. Йогансену, а втілили її М. Хвильовий (головний редактор) та М. Куліш. Керував журналом «ярмарковий комітет», який добирав твори високого художнього рівня, уміщував коментарі до них у вигляді інтермедій або резолюцій.

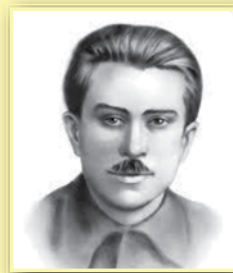
Отже, поява творів Миколи Хвильового, М. Куліша, Г. Косинки, В. Підмогильного, Ю. Яновського, інших письменників ствердили відхід української літератури від народницько-просвітницьких традицій ХІХ — початку ХХ ст., засвідчили потужний потенціал прози.

Однак у 1930-х роках в умовах посилення в Україні тоталітаризму рух українського мистецтва до «психологічної Європи» було сповільнено. Література змушена була виконувати «соціальне замовлення»: оспівувати керівну роль комуністичної партії, успіхи соціалістичного будівництва, індустріалізації й колективізації, появу «нової людини» з комуністичною мораллю.

Запитання і завдання

1. Що вам відомо про вплив історичних подій на розвиток української літератури та культури 20–30-х років ХХ ст.?
2. У чому виражалось стильове новаторство української прози цього періоду?
3. Які основні проблеми, що їх порушували прозаїки у 20-х роках ХХ ст.?
4. Перечитайте уважно епіграф до розділу. Про які дві тенденції в ньому йдеться?

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ
(Микола Григорович Фітільов)
13 грудня 1893–13 травня 1933

Я, знаєте, належу до того художнього напрямку, який сьогодні не в моді. Я, пробачте за вольтер'янство, я... романтик! Саме відси й іде розхристаність і зворушливе шукання самого себе...

Микола Хвильовий

Наділений чутливою інтуїцією, письменник гарячково шукає виходу із катастрофічної ситуації, породженої наростаючою хвилею репресій, вимиранням мільйонів українських селян, поширенням недовіри і підозри в суспільстві. Шукає і не знаходить. Бо не бачить виходу з цієї ідеологічної пастки, в яку він, комуніст, потрапив, натхненно довірившись гуманістичним ідеалам Революції.

Микола Жулинський, літературознавець

Микола Хвильовий — прозаїк, поет, публіцист, історіософ, неперевершений майстер малої прозової форми, «романтик революції», основоположник романтичної течії в українській літературі ХХ ст. Ініціатор літературної дискусії 1925–1928 рр., незрівнянний памфлетист, пристрасний полеміст-інтелектуал.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життяпису. Микола Григорович Фітільов (псевдонім Микола Хвильовий) народився 13 грудня 1893 р. в селищі Тростянець Охтирського повіту (тепер Сумська область) в учительській родині.

Закінчив початкову школу, далі навчався в Охтирській чоловічій гімназії, із шостого класу якої був відрахований за участь у революційному гуртку, а згодом у Богодухівській гімназії, звідки був виключений за зв'язки із соціалістами.

У пошуках заробітку мандрує Донбасом і півднем України.

У 1911 р. Микола повертається до матері на хутір Дем'янівку (батьки на той час розлучилися), влаштовується писарем Рублівської волосної управи. Багато читає, бере активну участь у культурно-просвітницьких гуртках молоді. У Дем'янівці він познайомився з майбутньою дружиною — Катериною Гащенко. 13 січня 1920 р. у Фітільових народилася донька Граїда, проте їхній шлюб розпався.

Навесні 1916 р. Хвильовий приїхав до Богодухова, де склав іспити й отримав гімназійний диплом (атестат зрілості).

Невиправний романтик, Микола Хвильовий у 1919 р. вступає до КП(б)У, захопившись її привабливими соціальними гаслами.

З 1921 р. Хвильовий живе і працює в Харкові, стає одним з організаторів літературно-художнього життя столиці. Одружується з Юлією Уманцевою.

20 листопада 1925 р. Микола Хвильовий разом з одноклассниками створює літературну організацію ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури).

Розпочався новий етап у творчості Хвильового. З'являються такі відомі його твори, як «Мати», «Арабески», «Повість про санаторійну зону», «Сентиментальна історія», «Із Вариної біографії», «Іван Іванович».

Після дискусії 1925–1927 рр. М. Хвильового виключають із ВАПЛІТЕ. У січні 1928 р. влада заборонила вихід шостого номера журналу «ВАПЛІТЕ» з другою частиною роману Хвильового «Вальдшнепи», а незабаром закрила часопис. 28 січня під тиском влади ВАПЛІТЕ змушена була «самоліквідуватися». Наприкінці 1929 р. за активної участі Хвильового було створено нову літературну організацію «Пролітфронт» (Пролетарський літературний фронт), яка проіснувала до 1931 р. і повторила долю ВАПЛІТЕ.

Крах комуністичних ідеалів, примусова колективізація, голодомор, брак творчої свободи, звинувачення в «буржуазному націоналізмі», арешт Михайла Ялового, друга й одноклассника — ось те, чого не міг збагнути і сприйняти Хвильовий і що зрештою штовхнуло його до самогубства. Це сталося 13 травня 1933 р.

✗ Хвильовий із дружиною Юлією Уманцевою та донькою Любою. Харків. Фото 20-х років ✗

✗ Емблема літературного об'єднання «ВАПЛІТЕ» ✗

❓ Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-кодi. Якими були історичні умови, у яких формувалася особистість Хвильового? Що істотно вплинуло на становлення його самосвідомості?
2. Створіть емоційний портрет письменника, долучивши спогади сучасників М. Хвильового, розповіді вчителя, матеріал підручника, інших друкованих й електронних джерел. Поділіться напрацюваннями у класі.
3. Які естетичні орієнтири накреслив Хвильовий для українського письменства? Оцініть його позицію.
4. Чи згодні ви з припущенням, що Хвильового «вбила» невідповідність його романтичних уявлень про комунізм реаліям життя? Свою відповідь обґрунтуйте.

Культурно-мистецький контекст

Документально відтворити, тонко передати внутрішній стан людини вдалося визначному українському художнику-портретисту **Михайлу Жуку** (1883–1964). Його портретна творчість — цінний внесок у скарбницю української культури періоду утвердження модерних тенденцій.

«Портрет Миколи Хвильового» (1925) — це художній образ непересічної людини, яскравої постаті в українській національній літературі. Цей портрет має документальний характер, однак з великою мірою узагальнення. Художник передав не лише портретну схожість, а й характер свого сучасника та наповнив його ідейно-естетичним змістом. На змарнілому обличчі письменника просвічуються печаль і смуток. Його погляд спрямований у невідомість, у порожнечу. Портретний твір М. Жука виразно позначений психологічною розробкою образу Миколи Хвильового. Для влучного відтворення внутрішнього стану письменника художник використав точно дібрані елементи тла, що є символами творчості *Миколи Хвильового*.

✗ Михайло Жук.
Портрет Миколи
Хвильового. 1925 ✗

? Запитання і завдання

1. Пригадайте, портретні зображення яких українських письменників є у творчому доробку М. Жука. Які з них вам найбільше запам'яталися? Чому?
2. Розгляньте портрет Миколи Хвильового роботи М. Жука. Чи вдалося майстру відтворити неординарну особистість письменника? Обґрунтуйте свою думку.

Художній світ прози Миколи Хвильового

Я виходжу на новий шлях і мені радісно.
Поперед мені горить зоря, як і колись горіла.
Я її кладу в своє волосся — і вона горить інакше.
Микола Хвильовий «Редактор Карк»

Письменник і його доба. Культурна ситуація в Україні 20-х — початку 30-х років була складною. Микола Хвильовий усвідомлював, що в літературу й мистецтво починає поступово проникати казенно-бюрократичний підхід до творчості. Одним із наслідків проголошеної керівництвом «Плугу» ідеї масовізму стало засилля в літературі сірих бездарностей.

30 квітня 1925 р. в літературному додатку до офіційних урядових «Вістей» з'явилася стаття Миколи Хвильового «Про "сатану в бочці", або про графоманів, спекулянтів та інших "просвітян"». Першорядною для автора-полеміста стає проблема історичного й культурного майбутнього

України: «Європа чи Просвіта?». Під час дискусії вияскравлюється проблема історичного і культурного майбутнього України. Хвильовий обстоював рух України до Європи й закликав позбутися психологічної залежності від Москви. У памфлетах серій «Камо грядеши» (1925), «Думки проти течії» (1926), «Апологети писаризму» (1926) духовну незалежність розглядав як запоруку відродження української державності («Психологічна Європа», «Геть від Москви», «Азіатський ренесанс», «Романтика вітаїзму»).

Літературна дискусія 1925–1927 рр., що її започаткував письменник, переросла в ідеологічну. У дискусію втрутився особисто Й. Сталін, піддав критиці погляди комуніста Хвильового. У червні 1926 р. його позицію засудив пленум ЦК КП(б)У. Від письменника вимагали каяття. У грудні 1926 р. в газеті «Вісті ВУЦВК» з'явилася заява Хвильового та його колег по ВАПЛІТЕ Олесь Досвітнього й Михайла Ялового. Вони каялися і визнавали, що їхні *«ухили від партійної лінії... були широко використані ворожими пролетарській революції елементами»*.

Літературна дискусія (1925–1928) підсумувала десятиліття українського Відродження, вказала шляхи, якими повинна йти українська культура, якщо вона хоче бути незалежною й високорозвиненою. Саме Хвильовому судилося стати символом устремління української культури до європейськості.

Ідейно-стильові домінанти творчості. Проза Хвильового відзначається філософсько-естетичною спрямованістю, оригінальністю стилевиряження. Письменник, який вірив в ідеали революції, у світле майбутнє нації, проголосив початок «четвертого відродження» людства — «азіатського Ренесансу», «оазою» якого належить стати Україні, що розташована на межі двох цивілізацій і здатна поєднати потенціал обох. Проголошена ідея активного романтизму (вітаїзму) мала стати стилем доби національно-державного відродження. Проте його романтизм зайшов у суперечність із неромантичним часом.

Новелістику Хвильового можна розглядати як енциклопедію українського модернізму 20-х років, адже в ній знайшли своє відображення більшість стильових течій. Неоромантизм, що його сам Хвильовий називав «романтикою вітаїзму», переплетений з імпресіоністичною прозорістю барв, експресіоністично загостреним відчуттям дійсності, руйнівною силою авангардизму, сюрреалістичними вражаючими деталями. Наголошуючи на художній вартості творів Миколи Хвильового, літературознавець Ю. Шевельов (Шерех) у статті «Хвильовий без політики» пише: *«Хвильовий любив запах слова... Він заплітав слова в арабески¹ й візерунки, розгортав їх у жалібні процесії і шикувал у танечні групи»*.

¹ Арабеска (арабески) — вид орнаменту: химерне поєднання геометричних і стилізованих рослинних мотивів, іноді містить стилізований напис.

✗ Обкладинка ✗
журналу «ВАПЛІТЕ».
1927

Для Хвильового характерне руйнування традиційних сюжетно-оповідних моделей української прози. Уже в першій прозовій збірці «Сині етюди» (1923) новеліст відходить від послідовного викладу подій і звертається до уривчастості художнього часу й простору, що було власне модерній літературі. О. Білецький назвав автора «Синіх етюдів» «основоположником справжньої нової української прози».

Визначальним у творчій манері письменника стає глибокий художній аналіз реалій, здійснений на лірико-романтичних, імпресіоністичних засадах, підсилений роздумами про одвічні людські цінності. Він не вдається до оспівування героїки революції, пафосного уславлення «борців за нові революційні ідеали». В оповіданнях «Мати», «Наречений», «Редактор Карк», «Санаторійна зона», новелах «Синій листопад», «Солонський Яр», «Кіт у чоботях», «Легенда», «Я (Романтика)» зображено складну революційну дійсність, а герої постають не як переможці, котрі вже завоювали світ, не як будівничі «світлого майбутнього», а здебільшого як жертви революційної дійсності.

✕ **Анатоль
Петрицький.**
Микола Хвильовий.
Арабески ✕

Традиційною для творчості Хвильового стає тема розчарування в революційних ідеалах. Однією із центральних для нього була проблема розбіжності мрії і реалій життя: усе піднесене, романтичне, красиве співвідноситься з минулим або майбутнім. «Новелу “Арабески” (1927) мож-

на вважати своєрідним ключем для розкриття стильової магії Миколи Хвильового. Тут знайдемо чи не всі основні ідеї, колізії, навіть типи героїв, характерні для його прози. Жінка-революціонерка, символ вічного материнського начала — була у прозі Хвильового знаменням епохи, матір'ю у муках народжених нових людей, матір'ю, котра самозречено бореться за їхнє майбутнє» (Віра Агеєва, літературознавиця).

Читацький довідник

«Романтика вітаїзму», або активний романтизм, — стильова ознака в українській літературі 20-х років ХХ ст. з притаманним їй пафосом творчого експерименту та національного відродження. Письменники, які входили до ВАПЛІТЕ, творили літературу національного ренесансу, втілювали ідеал активної, сильної, здатної до боротьби людини.

Фанатизм (фр. *fanatisme*, від лат. *fanaticus*) — несамовитий, шалений. Це сліпе, беззастережне слідування переконанням, особливо в царині релігійно-філософській, національній чи політичній; доведена до крайності прихильність яким-небудь ідеям, віруванням або поглядам, зазвичай поєднана з нетерпимістю до чужих поглядів і переконань. Відсутність критичного сприйняття чого-небудь.

Культурно-мистецький контекст

Жорстоку реальність постреволуційної доби (20–30-ті роки ХХ ст.) зумів правдиво передати у своїх картинах художник **Анатоль Петрицький** (1895–1964). У його полотнах сфокусовано драматизм людського життя, правдиво викладено свідчення про скалічених революціями та громадянською війною людей.

Картина «Інваліди» принесла митцю світову славу — її експонували на виставках у Венеції, Берліні, Берні, Женеві, Цюриху. На полотні зображено гарних від народження міцних чоловіків з великими, беручими до роботи руками, але вони неповносправні через отримані каліцтва. Чоловіки-інваліди знаходять прихисток у родинному колі. Автор акцентує увагу на образі матері, що символізує рідний дім, сімейну підтримку. Художник не лякає, не шокує каліцтвом зображених синів, а вказує на неспотворену війною людську гідність. Саме це в картині А. Петрицького є найголовнішим.

Микола Хвильовий не раз бував у майстерні А. Петрицького, захоплювався його великим талантом.

✗ *Анатоль Петрицький.* ✗
Інваліди. 1924

? Запитання і завдання

1. Назвіть відомі вам картини А. Петрицького. Стисло схарактеризуйте його творчу манеру.
2. Микола Хвильовий, перебуваючи під враженням від картин А. Петрицького, написав: *«Це якась надзвичайна музика фарб»*. Прокоментуйте ці слова письменника. Поміркуйте, як художнику вдалося у своїх полотнах утілити ідею єдності мистецтва і життя.

«Я (РОМАНТИКА)» — НОВЕЛА ПРО ДОБРО І ЗЛО В ЖИТТІ ТА В ДУШІ ЛЮДИНИ

Проблема буття людини в жорсткому, доведеному до абсурду світі, яка переживає духовну і моральну кризу, є чи не визначальною в прозовій творчості Миколи Хвильового.

Микола Жулинський

Новела **«Я (Романтика)»** написана 1923 р., уперше надрукована в альманасі «Гарт» 1924 р. Вона вирізнялася тематичною злободенністю, стильовою, мистецькою самобутністю, новою манерою письма: *«романтично піднесеним стилем, з “поламаним” сюжетом, з несподіваними вставками й відступами, з межово напруженим динамізмом образу при глибоко ліричному супроводі»* (Г. Костюк). Це була спроба розкрити складність революційної доби, суперечність між почуттям та обов'язком, добром і злом у житті й душі людини.

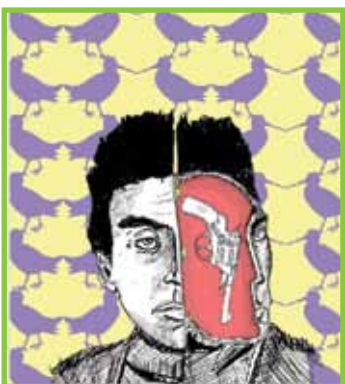

Читацькі діалоги

Сучасний філософ Мирослав Попович так характеризував новелу «Я (Романтика)» Миколи Хвильового: «Щоб зрозуміти новелу, слід зважати на те, що до новел його не можна підходити з мірками реалістичної естетики... «Я (Романтика)» — навіть не на літературній, а на біблійній основі; за характером своїм це не оповідь про події із символічним означенням, а анатомічний розклад власної душі на складові частини, подібний до кубістської картини. Чекіст, який розстрілює всіх, очищаючи тюрму напередодні відступу, розстрілює і свою матір в ім'я Революції. Якби це був нормальний прозовий жанр, вийшла б дешева мелодрама. Текст не дає помилитися: персонажі новели — розстріляна мати-Марія, вона ж Богоматір; жорстокий і бездумний раціоналіст-доктор Тагабат; дегенерат-кат; неспроможний нести тягар убивств молодик; нарешті, сам голова “чорного трибуналу комуни” (“я — чекіст, але я і людина”) — все це різні “кінці душі” одного й того самого романтичного “Я”».

Подумайте над цим висловлюванням і спробуйте розглянути новелу як художнє явище, як мистецтво слова і почасти як ідеологічну зброю письменника проти дійсності. Зверніть увагу: письменник був неперевершеним майстром у передачі безпосередніх вражень, миттєвих настроїв — через предметну чи пейзажну деталь, через ланцюг асоціацій.

Ідейно-художній зміст. В автокоментарі до видання творів 1932 р. Хвильовий писав: «Герой новели “Я” — не революціонер. Це — так би мовити, “революціонізований” індивідуаліст, себто один із тих дрібнобуржуазних інтелігентів, що не позбулися психологічного вантажу “молодої людини XIX сторіччя”... Новелою “Я” автор рішуче повстає проти індивідуалізму. Дегенерата введено не випадково! Навіть кращій із тих, що в них “розколюється я”, навіть він іде в супроводі “низенького лоба, розкуйовдженого волосся і приплюсненого носа”». Подвійність натури веде до виродження, до дегенерації». Такий був меседж¹ автора читачеві.

Ілюстрація
Андрія Клена.
Я йшов у нікуди

Новела «Я (Романтика)» — зміст, композиція, мовно-стилістичні засоби — справляє потужне емоційне враження. У творі немає такого слова, яке прямо чи опосередковано не вело б до задуманої мети. Кожна деталь відіграє важливу роль, і вдумливий читач не повинен знехтувати жодною.

Автор послідовно вводить читача в емоційно-сміслову поле героя новели: створює художній світ, у якому відтворює і перетворює реальну дійсність. Розпочинається твір ліричним зачином. Елегійний (журливий) настрій вчувається вже в перших рядках. «З далекого туману, з тихих озер загірної комуни шелестить шелест: то йде Марія».

¹ Меседж — посил, інформація, сигнал, основна думка якоїсь ідеї, події. Походить від англійського слова «message», що означає «повідомлення».

Метафоричним є образ туману, який символізує затьмарення почуттів, сплутаність думок, самотність, ностальгію, меланхолію, відчай, непередбачуване майбутнє, смерть. У багатьох давніх культурах існувало уявлення про те, що озера — це священні місця, де живуть боги. Озеро — символ очищення і зцілення, а також джерело життя загалом. Важливу роль у новелі відіграє символ «загірної комуни», асоціативно почерпнутий зі сквородинських уявлень про рай на землі й «нагірню республіку» як осередок праведників.

Прекрасна «загірна комуна» була для Хвильового ідеалом гармонійної світобудови, гуманістичним суспільством. На крові не може постати гуманне суспільство, фанатизм убиває в людині людське, гармонійна світобудова виключає насильство як шлях досягнення її: *«Фатальна невідповідність між ідеалами революції та засобами їх досягнення; розвінчання й засудження революційного фанатизму»* (Н. Зборовська, літературний критик).

Образи новели. Проблема віри у високі революційні ідеали й боротьба за втілення їх щораз постає перед героями новели Миколи Хвильового, і розв'язують вони її для себе по-різному, оскільки й до лав революціонерів потрапили різними шляхами й з різною метою.

Духовно слабкий, невпевнений *«чекіст мимоволі» Андрюша* — людина, що має кволу волю. *«Цей невеселий комунар, коли треба енергійно розписатись під темною постановою — “розстрілять”, завше мнеться, завше не ім'я і прізвище на суворому життєвому документі ставить, а незрозумілий та химерний хвостик»*. Силоміць призваний у «чека», він у постійних сумнівах: залишитися членом трибуналу чи йти на фронт?

Жорстокий і цинічний **доктор Тагабат** — *«людина з холодним розумом і каменем замість серця»* — цілковито відданий революційному обов'язкові. Тагабата автор називає *«злий геній, зла моя воля», «кат з гільйотини»*.

Дегенерат — *«вірний вартувий»* революції з душею *«палача з гільйотини»*, якого ніщо не може вивести зі стану тупої байдужості. Жорстока, бездушна людина із залізною волею. Його позиція: мета виправдовує будь-які засоби.

Образ ліричного героя. Інсургент¹ *«Я»*, за його ж словами, — *«м'ятежний»* (бунтівний) син, *«чекіст, але й людина»*. Герой хоче зберегти людське в собі, мучиться душевною роздвоєністю. Однак після того, як він, засліплений фанатизмом, убиває рідну матір, — це вже тільки чекіст, главоверх *«чорного трибуналу»*. І хоча фанатик революції не зараховує себе до бездушних дегенератів, усе ж ним керує класова ненависть і породжене нею почуття обов'язку перед ідеєю. Людина без імені, а отже — без індивідуальності, без душі.

Позиція автора: *«Я»* — справжній революціонер, відданий ідеї, якій служить, — стає заручником системи, у яку вірить. А проте й після вбивства матері його терзають сумніви: чи варта була революція такої жертви?

¹ Інсургент (англ. *insurgent* — «бунтівник», «повстанець») — учасник збройного повстання проти уряду, повстанець.

Триразовий повтор фрази «Я йшов у нікуди» — ключ до розуміння внутрішнього світу героя. *«Аналізуючи центральний персонаж новели, не можна не відзначити того, що він проектується на постать самого Миколи Хвильового. Постріл у скроню матері — це духовна смерть героя і фізичне самогубство автора — романтика загірної комуни, що втратив віру в революційні ідеали. Ідейний пафос новели — духовна драма її автора»* (Л. Ставицька, мовознавиця).

Мати Марія — Божа і вселюдська мати — символ надії, любові, життя, материнського всепрощення, втілення вічного добра. Водночас це — символ згорьованої України, символ нової доби, що народжується в муках і крові. Це вона з'являється перед внутрішнім зором комунара-чекіста в перших рядках новели. Розуміє сина-вбивцю і мучиться роздвоєністю його душі. Вона — Берегиня людського роду: *«...воістину моя мати — втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків. Моя мати — наївність, тиха жура і добрість безмежна»*.

Автор не випадково обирає це ім'я, порівнюючи матір Марію з образом Божої Матері, біблійної Марії. Споконвіків цей образ є символом спокою, чистоти, людяності. Тож, убиваючи матір, головний герой знищує все те добре і світле, що є в душі людини. А можливо, фанатик-більшовик убиває не просто матір, а безвольне минуле власного народу? Літературознавець Ю. Бойко-Блохін зазначав: *«В цій новелі Хвильовий розстріляв українську мрійність, лагідність, сумирність, розстріляв во ім'я неблаганного фанатизму майбутньої України»*.

Запитання і завдання

1. Яким було ваше перше враження від новели «Я (Романтика)»? Що ви відчували? Про що думали?
2. Які запитання виникли під час читання й опісля? Обговоріть їх з однокласниками й однокласницями. Наскільки суголосні ваші почуття й думки? Про що це свідчить?
3. Висловте власне ставлення до історичних подій, зображених у новелі Хвильового «Я (Романтика)».
4. Наведіть приклади на підтвердження думки, що вимріяний образ «загірної комуни» не мав нічого спільного з реальністю «нового світу», який народжувався.
5. Головний герой заявляє: «Я чекіст, але я і людина». Перекажіть епізоди, де він виступає в тій або іншій іпостасі. Наведіть інші приклади самохарактеристики персонажа.
6. У часи панування фанатичних ідей, безладдя і влади зброї важливо залишатися Людиною, не згубити своєї честі й совісті. Поміркуйте, чи був інший вихід у героя новели Хвильового.
7. Як ви гадаєте, чи вірить мати в перемогу добра над злом у душі свого сина? Свої міркування підтверджуйте посиланням на текст твору.
8. Чи погоджуєтеся ви з таким висновком: персонажі новели (мати, Тагабат, дегенерат, Андрюша, голова «чорного трибуналу») — *«усе це різні “кінці душі” одного й того самого романтичного “Я”*» (М. Попович)? Свою відповідь аргументуйте.

9. Напишіть роздум на тему «Вибір або змінить, або знищить, або...». Озвучте його у класі. Поцікавтеся враженнями однокласників й однокласниць.

Культурно-мистецький контекст

Розірваність і безвихідь стану українських романтиків-мрійників розкрито в художніх фільмах режисера **Олександра Муратова** «Танго смерті» (1991), «Геть сором!» (1994), знятих за мотивами творів Миколи Хвильового «Санаторійна зона» і «Сентиментальна історія». Фільм «Вальдшнепи» (1996) О. Муратова — цікавий експеримент, у якому режисер спробував відтворити зміст другої частини «Вальдшнепів», яку Хвильовий знищив. Спираючись на перекази В. Сосюри й О. Довженка, які її читали, і глибоко знаючи доробок Хвильового, режисер зважився дати свою версію втраченого тексту кінематографічними засобами.

✗ Кадр із фільму «Вальдшнепи» (реж. О. Муратов) ✗

Аура часу занурює глядача у стихію 1920-х, побачену на тлі *розсіяного контражуру*¹. Живі, темпераментні персонажі кінострічки немовби пронизані потужним світлом, яке робить їх примарними. Такий спосіб знімання не лише дає ефект «старої хроніки», а й творить тривожну атмосферу приреченості... Так талановито інтерпретується проза Хвильового.

Запитання і завдання

Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте один із художніх фільмів, знятих за творами Миколи Хвильового. Чи вдалося режисерові засобами кіномистецтва передати ідейно-тематичне спрямування творчості Хвильового? Обґрунтуйте свою думку.

Ваші читацькі проекти

Перегляньте фільм режисера Роберта Швентке «Дивергент. Розділ 2: Інсургент» (2015) — фантастичну, пригодницьку історію про бунтівних підлітків майбутнього, про чергове протистояння добра і зла. Підготуйте відеоролик або напишіть рецензію, де буде розкрито ваші роздуми щодо режисерської інтерпретації основної ідеї твору.

Читацьке дозвілля

Щоб повніше осягнути добу, у якій жив і творив Микола Хвильовий, його творчість, радимо ознайомитися з документальними фільмами «Цар і раб хитрощів» та «Червоний ренесанс». Поділіться своїми враженнями у класі.

¹ Контражур, також контрове світло (фр. *a contre-jour* — проти денного світла) — освітлення у фотографії та живописі, за якого джерело світла розміщується позаду об'єкта і є дуже сильним або близько розташованим.

ЮРІЙ ЯНОВСЬКИЙ
27 серпня 1902–25 лютого 1954

А людина — натура творча. Людині треба, щоб її робота залишалася після неї самої жити. Тоді людина працюватиме так, як співає.

Юрій Яновський

Юрій Іванович завжди був шукачем цікавих пригод, але шукав він їх не для того, щоб одразу пустити в якийсь твір. Вони йому потрібні були як доказ його принципових життєвих настанов, він підкріплював ними своє впевнення, що людина може й повинна бути кращою, ніж вона є.

Матвій Талалаєвський, письменник

Юрій Яновський — творець «духовного романтизму», один із найяскравіших представників неоромантичної течії в українській літературі першої половини ХХ ст. Співець морської стихії.

Творчий доробок Яновського різножанровий: новели, оповідання, повісті, романи, поезії, п'єси. Його приваблювали яскраві характери, небуденні, екстремальні ситуації, у яких найвиразніше розкривалися людські риси.

Знайомство здалеку і зблизка

Сторінки життяпису. Народився **Юрій Іванович Яновський** 27 серпня 1902 р. на хуторі Маєрове на Єлисаветградщині (тепер село Нечаївка Кіровоградської обл.). Його рід ішов від Гоголів-Яновських, чим письменник буде пишатися протягом усього життя.

У 1908 р. родина переїхала до Єлисаветграда (тепер місто Кропивницький), де Яновський на відмінно закінчив земське реальне училище¹, у якому свого часу навчалися Є. Чикаленко, П. Саксаганський, Г. Юра, Є. Маланюк. Далі юнак продовжує здобувати освіту в механічному технікумі, а також у Київському політехнічному інституті, який через матеріальну скруту і стан здоров'я закінчити не вдалося.

1925 р. Ю. Яновський переїхав до Харкова, де працював у редакції журналу «Кіно». Згодом, уже як головний редактор сценарного відділу Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ), вивчає тонкощі кіномистецтва, пише сценарії, співпрацює з «генієм світового кіно» О. Довженком.

У Харкові він познайомився з Тамарою Жевченко (1908–1958), актрисою театру «Березіль» Леся Курбаса, з якою і прожив усе життя.

У 1939 р. письменник переїздить до Києва, де отримує посаду головного редактора журналу «Українська література» (з 1946 р. — «Вітчизна»).

¹ Єлисаветградське земське реальне училище — реальне училище в Єлисаветграді, перший заклад середньої освіти в місті, що діяв від 1870 р. до кінця 1920-х років.

Під час війни Ю. Яновський разом із редакцією часопису перебуває в евакуації в Уфі. Тут з'являються драма «Син династії» (1942), збірка оповідань «Земля батьків» (1944).

Після війни письменник бере участь у Нюрнберзькому процесі. Побачене й почуте там знайшли відображення у збірці «Листи з Нюрнберга» (1946). Наступного року виходить друком присвячений війні та повоєнному відновленню України роман «Жива вода». Цей твір було піддано нищівній критиці. Автора звинуватили в націоналізмі, міщансько-обивательських поглядах, публікації аполітичних та помилкових творів — і зняли з посади редактора.

І хоча за збірку «Київські оповідання» (1948) письменник отримав Сталінську премію III ступеня, учинена над ним розправа далася взнаки. До останніх днів свого життя він змушений був працювати над виправленням роману «Жива вода». Скорочений удвічі текст під назвою «Мир» був опублікований 1956 р. У лютому 1954 р., за кілька днів до смерті Ю. Яновського, побачила світло рампи його п'єса «Дочка прокурора».

Помер письменник 25 лютого 1954 р. Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

У селі Нечаївка створено музей імені Ю. Яновського. На будинку в Києві, де в 1939–1954 рр. жив і працював письменник, встановлено меморіальну дошку.

Культурно-мистецький контекст

Наприкінці 1920 — на початку 1930-х років геній українського мистецького авангарду **Анатоль Петрицький** створив унікальний пам'ятник тогочасній творчій еліті України — «стопортретну серію» живописних і графічних портретів своїх сучасників, зокрема й письменника Ю. Яновського. Жорстока хвиля сталінських репресій, що розпочалася 1933 р., захопила багатьох портретованих і більшість робіт із цієї серії були знищені. Окремі портрети збереглися в музеях і приватних колекціях, а з деяких залишилися фотовідбитки та репродукції, як-от фотовідбиток портрета Ю. Яновського.

✕ *Анатоль Петрицький.* ✕
Фотопортрет Юрія Яновського

Запитання і завдання

1. Скористайтесь інформацією, що «схована» в QR-коді. Розгляньте уважно відбитки світлин Ю. Яновського. Створіть емоційний портрет митця, долучивши спогади сучасників письменника, матеріал підручника, розповіді вчителя, інших друкованих й електронних джерел. Поділіться напрацюваннями в класі. Як оцінили однокласниці й однокласники ваш виступ? Які висновки ви зробили на основі їхніх міркувань?

2. Чи були в житті Ю. Яновського події, які стали визначальними у формуванні світобачення письменника?
3. Процес особистісного самоусвідомлення й самопізнання передбачає творче самовираження. У чому полягає трагедія Ю. Яновського як творчої особистості?
4. Ю. Яновський розглядав людину як частинку природи. Окремі риси природи (скажімо, степу, моря, гір) характерні й для народу, який проживає в цій місцевості. Поміркуйте, чи можна дивитися на Всесвіт як на взаємопов'язану систему, а на людство — як її елемент.

Художній світ прози Юрія Яновського

Художній досвід Яновського багато значить для нашої літератури. Він створив свій оригінальний тип роману, свою стилістику фрази, слово його опукле, стереоскопічне, він володів тими скарбами, які прийнято називати таємницями майстерності.

Олесь Гончар

Письменник і його доба. Розвиток культури в Україні 20-х – 30-х років ХХ ст. мав складний і суперечливий характер. Більшовицька партія змістила акценти політики в галузі культури, надаючи перевагу не національному духовному відродженню, а проведенню так званої культурної революції. Наслідок такої політики — покоління молоді, яке, здобувши освіту, разом зі знаннями засвоїло радянську систему цінностей.

Характерними особливостями духовного життя суспільства в цей час стали, з одного боку, новаторство, шукання, ламання стереотипів, залучення широких народних мас до надбань і продукування культури, а з іншого — тоталітарна система, що дедалі міцніла, формувала модель нової людини — «людини-гвинтика», виконавця планів керівництва.

У мистецькому світобаченні Ю. Яновського від самого початку творчого шляху були закладені висока духовність, пріоритет загальнолюдського, християнського, виплеканого віковими світоглядними традиціями українського народу.

Жанрово-стильові особливості прози. «Основна стилетворча ознака художнього письма Юрія Яновського — “духовний романтизм”, закорінений у народнопісенній традиції, спадщині Тараса Шевченка та Миколи Гоголя, світовій літературній класиці» (Мирослава Гнатюк, літературознавиця).

У творах Яновського гармонійно поєдналися висока культура ліричного слова, романтична піднесеність, експресивність оповіді, глибоке проникнення в сутність людських почуттів. Ю. Смолич зазначав: «Яновський у прозі був поетом». Експериментуючи зі змістом і формою, митець прагне модернізувати традиційну манеру письма, підняти на вищий рівень художнє мислення читача, знайти нові шляхи творчого самовираження.

Ю. Яновський у добу українського авангарду вагомо заявив про себе вже першою збіркою новел «**Мамутові бивні**» (1925). У центрі його художніх творів — життя українців на драматичних рубіконах історії.

«Роман Ма» (1925) відображає події громадянської війни в Україні. Зміст повісті «Байгород» (1927) становлять юнацькі спогади письменника про революційне лихоліття. Роман «Майстер корабля» (1928) та збірка нарисів «Голлівуд на березі Чорного моря» (1928) написані на основі матеріалу, зібраного за час роботи на Одеській кіностудії. У романі «Чотири шаблі» (1930) показано могутню стихію національно-визвольного руху в Україні та його трагічні наслідки. Ця тема в українській літературі була порушена вперше. Роман розповідає про героїчну боротьбу повстанського загону часів громадянської війни і, як засвідчують спогади, спирається на реальні події. Письменник точно й усебічно зобразив партизанський побут, психологію, типажі, що, зрештою, і не дивно, адже його «консультував» сам Юрій Тютюнник.

Ю. Яновський започаткував в українській літературі новий жанр — роман у новелах. «Вершники» (1935) складаються з восьми самостійних творів. Автор розкриває проблеми сім'ї, роду, честі, батьківщини, наголошує, що моральні та історичні засади завжди впливали на формування людської свідомості. І нині роман сприймається як засторога для всіх, хто забув головні істини. Понад усе — доля України, яку терзають війнами між собою її сини, брати, що забули про братерство і про Матір.

Письменницький стиль Ю. Яновського знайшов вираження в поєднанні художнього мислення, проникненні в часопростір зламової епохи через систему художньо-світоглядних мотивів.

Культурно-мистецький контекст

У 20-х роках Ю. Яновський належав до тієї харківської молоді, яка грюпувалася довкола Хвильового, підтримувала його сміливі заклики орієнтуватися на «психологічну Європу», прокладати самостійний шлях новій пролетарській літературі, плекати в собі творців, понад усе цінувати мистецькі якості. Про Яновського, його позицію та вподобання, взаємини, творчі й товариські, можна дізнатися з його листа, адресованого Миколі Хвильовому (Одеса, серпень 1929). Письменник мріє про організацію спеціального літературного інституту для тих, хто хоче працювати в кіно, але не має потрібних знань про літературу, культуру, мистецтво, історію, водночас дає оцінку ситуації в українському кіномистецтві.

У 1920-х роках Яновський активно працював у редактораті ВУФКУ, згодом був редактором (художнім керівником) Одеської кінофабрики, виступив автором кількох сценаріїв.

Юрій Яновський привів у кінематограф Олександра Довженка (сам же він потрапив туди завдяки Михайлю Семенкові). Дружба Яновського й Довженка, митців романтично-експресивного складу, була плідною для обох у творчому сенсі. Сповнені мистецьких задумів, окрилені духом неспокою, вони були яскравими представниками романтичної течії в нашій літературі.

✗ Олександр Довженко ✗
і Юрій Яновський.
Фото 40-х років

Читацький довідник

Простір і час у мистецтві — це універсальні визначення художнього образу. Специфіка художнього простору полягає в тому, що він є художньо відображеним і має естетичний зміст. Митець у своєму творі, відтворюючи реальний простір, водночас формує певний художній простір, у якому відбуваються події. Він може бути великим й охоплювати кілька країн, а то й виходити за межі земної планети або ж звужуватися до меж маленької кімнати. Художній час є способом існування мистецтва, одним із засобів оволодіння соціальним та індивідуальним часом, його відтворення і творення, збереження й перетворення. У ХХ ст. спостерігаються суттєві зміни в художній практиці. Поширюється вільна (монтажна) форма композиції літературних творів. Майже одночасно з'являються безсюжетна література, безпредметний живопис, атональна музика, абстрактна скульптура.

Читацькі діалоги

Твір «Майстер корабля» цілком слушно називають романтичним трактатом про мистецтво. Він сповнений роздумів талановитого художника слова про сенс земного буття, загадковість і велич душі людської, поривання її до гармонії та краси через осягнення і минулого, і майбутнього.

Простежте, як духовний романтизм Ю. Яновського проєкціювався на гуманістичне громадянське суспільство майбутнього.

Символічна назва твору «Майстер корабля» має закодований зміст. Відкрийте його для себе в процесі діалогічного прочитання роману.

РОМАН «МАЙСТЕР КОРАБЛЯ»: НОВАТОРСТВО ЗМІСТУ І ХУДОЖНЬОЇ ФОРМИ

Потужність духовного й культурного потенціалу нації співвіднесено автором з найважливішою домінантою — радісною працею, що є ознакою творчості.

*Мирослава Гнатюк,
дослідниця творчості Ю. Яновського*

«Майстер корабля» — один із перших філософсько-інтелектуальних романів в історії української літератури. Твір був написаний протягом семи місяців і вийшов друком у 1928 р. «Пишу під Лондона і Кінлінґа», — наголошував Ю. Яновський неоромантичну спрямованість твору. Неоромантичні риси оприявнюються у відображенні екзотичних обставин дії, у незвичних іменах героїв, у піднесеності їх над буденністю, в утвердженні повноти буття, романтики вітаїзму. Виразно звучить ідея творчості, духовного злету держави України, тривога за долю й майбутнє нації, будівництва нового суспільства за законами краси й гармонії.

До свого роману автор дібрав чотири концептуально пов'язані між собою епіграфи з творів Гоголя, Гете, Дібдіна, Горація. Відповідно перший із них виражає дух вітаїзму, повноти буття, у другому йдеться про романтичні пригоди, третій безпосередньо пов'язаний із морськими пригодами. Останній, четвертий, узятий з оди Горація «Римській державі»,

породжує прямі асоціації з тим красенем-вітрильником, що його натхненно будують герої роману Ю. Яновського для зйомок майбутнього фільму.

Корабель уособлює духовне оновлення, піднесення української нації. Саме так сприймається він у романі «Майстер корабля».

Тема мистецтва в романі «Майстер корабля» значно розширювала ідейно-проблемні та стилістичні обрії української прози. То-Ма-Кі, Сев, письменник Генрі, балерина Тайах — ці неординарні творчі особистості висловлюють своє розуміння мистецтва. Їхні роздуми, міркування, ставлення до себе і світу наводять на думку, що мистецтво окрилює людину, у творчості людина здобуває безсмертя. «Майстер корабля» за композиційною організацією — роман-монолог, рясно «пересипаний» численними діалогами оповідача зі своїми опонентами, є тут «вставні» новели — розповіді персонажів: Богдана — про незвичайні пригоди, листи Тайах, коментарі-«рецензії» на ці мемуари синів То-Ма-Кі, докладний новітній «трактат» Професора про будівництво корабля, «зауваги письменника» тощо.

Художні образи роману. Персонажі «Майстра корабля» внесли в українську прозу 20-х років ХХ ст. дух творчого неспокою, сміливого пориву до утвердження в цьому тривожному новому світі. Редактор **То-Ма-Кі** (сам Юрій Яновський), від імені якого ведеться розповідь, зізнається у своїх мемуарах: «*До кінофабрики я приїхав молодий і простий, як солдат з булавою маршала в ранці*». Він усе життя присвятив великій справі — творенню культури нації. У **Директорові**, до якого всі прислухаються, бо він устиг заслужити повагу й авторитет у людей мистецтва, упізнається легендарна особистість українського кіно — Павло Нечеса, який із 1925 р. по 1930 р. очолював Одеську та новостворену Київську (1927) кінофабрики.

В особі мудрого, натхненного й усезнаючого **Професора** помітні риси художника Василя Кричевського¹ — засновника українського стилю в архітектурі та першого художника вітчизняного кіно, якого запросили 1925 р. на Одеську кіностудію як консультанта для постановок фільмів на історичні теми. Прототипом **Сева** (Сашко Енергійний Веселий) є Олександр Довженко. То-Ма-Кі називає Сева — «*мій перший друг*». Тайах — це актриса й балерина Іда Пензо, яка гастролювала в Одеському оперному театрі в середині 20-х років, танцювала в балеті С. Василенка «Йосиф Прекрасний». Саме ім'я Тайах запозичене з історії Стародавнього Єгипту. **Богдан** — Григорій Гричер, режисер — належить до тих людей, які «*сприймають життя в цілому, в нещасті знаходять радість, у болю — чують натхнення, в страхіві — знають сміх*». Ю. Яновський

✗ Василь Кричевський. ✗
Алушта. Крим. 1924

¹ Кричевський Василь Григорович (1872–1952) — архітектор, мистецтвознавець, маляр, графік, декоратор театральних вистав і кінофільмів, майстер декоративно-житкового мистецтва.

акцентує на витривалості персонажа роману — як духовній, так і фізичній. Майстром-оберегом, на його думку, має бути не традиційний хитрий лис, сильний вовк чи дужий ведмідь, а екзотична дерев'яна фігурка жінки — прообраз рідної землі. Образ нової держави асоціюється з берегиною роду — жінкою, утіленням вічного материнського начала, нетлінності природи й життя, працьовитих і гармонійно розвинених особистостей.

Образ красуні-балерини **Тайах** уособлює віру в духовне відродження людини, духовне відродження нації. Тайах намагається вирватися з полону непривабливого минулого, поступово повертає собі почуття власної гідності, очищається духовно. Це прикметна риса романтичного світовідчуття Яновського — його герої завжди тягнуться до світла, збагачення своєї сутності, ніколи не загрузають у власних ваганнях і нікчемності.

У романі важливе значення мають *образи-символи*. Ю. Яновський ототожнив море із життям, сповненим вражень, емоцій, сподівань, неспокою, пізнання, із втіленням заповітної мрії, а ще — вічності. Головний у структурі твору — *образ корабля*. З ним пов'язаний символ майстра корабля, що має вивести його з будь-яких складних випробувань, спрямовує рух до успішного завершення плавання. У романі йдеться про будівництво навчального вітрильника для майбутніх моряків. За традицією, на щоглі має бути встановлено дерев'яний оберіг — це він і є майстром корабля. Майстер корабля — у символічному сенсі — це молода нація, що будує свого вітрильника, перед яким відкрите, але сповнене таємниць море. Тому молоді герої кінороману Яновського — натхненні, зухвалі, відчайдушні творці культури.

В умовах соціокультурних зрушень 20–30-х років ХХ ст. відбувається трансформація митця-пророка в митця-майстра, а він сам постає як активний учасник, творець, будівник і бунтівник, рушій соціокультурних процесів, виразник духовного змісту держави, доби, часу.

Культурно-мистецький контекст

Над художнім оформленням творів Ю. Яновського у 1920-х роках плідно працював художник **Василь Кричевський**. Шедевром графіки вважають обкладинку до книжки Ю. Яновського «Майстер корабля» (Харків, 1928). Композиція її подібна до складної архітектонічної будови. Жіноче обличчя зливається з контуром корабля, що гойдається на хвилях, пружні впевнені лінії моделюють риси обличчя, волосся, вони зображують гнучкі паруси, стрункий біг корабельних конструкцій.

1931 р. В. Кричевський створив обкладинку для другого видання твору, вирішивши її виключно як шрифтову. Про море нагадує синій прямокутник і наче розмаяні вітром дуги літер «С» та «Р». Композиція зароджує відчуття енергії та краси.

Обкладинки книжки «Майстер корабля» Юрія Яновського 1928 р. і 1931 р. видання. Василь Кричевський

? Запитання і завдання

1. Який вплив на вашу уяву справила емоційно-образна атмосфера твору «Майстер корабля»? Які емоції викликала?
2. Які запитання виникли у вас у процесі й після прочитання роману?
3. За якими ознаками роман «Майстер корабля» можна називати роман-тичним твором?
4. Як у романі інтерпретується мотив шляху?
5. Простежте за роздумами письменника про майбутню долю українського народу, майбутнє української нації, які він висловлює вустами своїх героїв у «Майстрі корабля».
6. Прокоментуйте тезу з роману Ю. Яновського «Майстер корабля»: «А людина — натура творча. Людині треба, щоб її робота залишалася після неї самої жити. Тоді людина працюватиме так, як співає».
7. Естетика Ю. Яновського сповнена пафосу життєствердження, прагнення гармонії, краси, невіддільності морального ідеалу від енергії дії. Подискутуйте з однокласниками й однокласницями, як знайти сенс життя. Як стати особистістю з моральними цінностями й залишитися нею?
8. Чи поділяєте ви авторську позицію щодо розуміння гармонійного світоустрою, який ґрунтується на таких вічних ідеальних засадах, як воля, творчість, самореалізація особистості?
9. Що вам відомо про творчу співпрацю Ю. Яновського й О. Довженка?
10. Які актуальні проблеми культурно-мистецької освіти, а отже, художньо-творчої самореалізації порушує автор роману «Майстер корабля»?

Ваші читацькі проекти

Для Тайах, головної героїні роману Ю. Яновського «Майстер корабля», танець — найвища духовна сутність, у творчості вона здатна пізнати життя. Мовою танцю можна виразити не лише всю палітру людських емоцій і відчуттів, а й передати смислові коди, дух народу. Пластична мова танцю здатна до різноманітних комбінацій, до узагальнених виражень думок, почуттів, подій.

Пропонуємо тему для написання науково-дослідницької роботи: «Міфологема танцю як символ українського відродження». Для виконання роботи скористайтеся матеріалом підручника про роман «Майстер корабля», а також інформацією про реформатора українського сценічного танцю, видатного багаторічного керівника Державного академічного ансамблю народного танцю України — Павла Вірського.

Читацьке дозвілля

Художник в екслібрисі узагальнює й осмислює різний досвід не тільки естетичних, а й усіх інших ставлень людини до світу.

Розгляньте «Екслібрис Ю. Яновського», автором якого є К. Агніт-Следзевський. Намалюйте екслібрис до своєї власної бібліотеки.

ВАЛЕР'ЯН ПІДМОГИЛЬНИЙ
2 лютого 1901–3 листопада 1937

Життя страшне своєю невпинністю...
Валер'ян Підмогильний

Це була справді неабияка творча сила,
письменник-європеець у тодішній українській
майже суто селянській літературі.

*Борис Антоненко-Давидович, мовознавець,
літературознавець*

Валер'ян Підмогильний — прозаїк, представник українського Розстріляного відродження, майстер інтелектуально-психологічної прози, митець-філософ, перекладач, один із перших у Європі провісників екзистенціалізму — «філософії буття». Автор першого урбаністичного роману в українській літературі.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життєпису. Валер'ян Петрович Підмогильний народився 2 лютого 1901 р. в селянській родині у великому степовому селі Чаплі під Катеринославом (колишня назва сучасного міста Дніпро), де у XVIII ст. жили козаки Кодацької паланки.

Великий вплив на формування характеру майбутнього письменника справила мати. Від неї хлопець успадкував добірну та розмаїту мову, глибоку любов до рідного краю, його історії.

Батько, службовець у конторі економії графа І. Воронцова-Дашкова, робив усе, аби діти здобували освіту.

Після початкової сільської школи хлопець продовжує навчання в Катеринославському реальному училищі. Згодом він стає студентом математичного факультету Катеринославського університету.

У часи громадянської війни Валер'ян працює на різних роботах.

У 1921 р. В. Підмогильний переїжджає до Києва, влаштовується бібліографом у Книжкову палату. Згодом він оселяється під Києвом, у Ворзелі, де викладає українську мову й політосвіту в трудовій школі.

З 1923 р. В. Підмогильний з родиною проживає в Києві, працює у видавництві «Книгоспілка», потім у журналі «Життя й революція», стає одним із засновників літературної групи «Ланка» (з 1926 р. — МАРС).

1931 р. В. Підмогильний переїжджає до Харкова, працює у видавництвах, у редакції журналу «Життя і революція», займається перекладами художньої літератури, однак з оригінальних творів упродовж 1931–1934 рр. йому вдається надрукувати лише одне оповідання — «З життя будинку».

8 грудня 1934 р. Підмогильний був заарештований.

На допитах письменник рішуче відкидав усі абсурдні звинувачення в тероризмі.

3 листопада 1937 р. В. Підмогильного було страчено в урочищі Сандармох у Карелії.

Письменника посмертно реабілітовано 1956 р. Але його твори були практично недоступними для читачів в Україні. Їх друкували у Франції, Польщі, Америці. Лише в 1989 р. деякі тексти з художньої спадщини митця нарешті були опубліковані.

Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-кодi. Що вас зацікавило в особі письменника? Які риси вдачі вам імпонують найбільше? Чому?
2. У чому полягав вплив родини, славетної історії рідного села на формування світогляду майбутнього письменника?
3. Стисло розкажіть про київський і харківський періоди життя письменника.
4. Які риси характеру, що властиві Валер'яну Підмогильному, ви хотіли б розвинути в себе? Чому?
5. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти з життя Валер'яна Підмогильного» та презентуйте його у класі.

Художній світ прози Валер'яна Підмогильного

Письменник і його доба. На початку літературної дискусії (1925–1928) В. Підмогильний узяв участь в одному з публічних диспутів (24 травня 1925). Він зазначав, що річ не так у тезі М. Хвильового «Європа чи просвіта?» — чисто мистецькій проблемі, як у появі небезпечного типу «ура-комуніста», який продовжує «гопаківські традиції», орієнтуючись за всяких обставин виключно на примітивність свого мислення. Саме в літературі цей тип ставав особливо небезпечним, бо зводив її на той рівень, коли художній твір, який *«не відповідає вимогам офіційної ідеології, засуджують незалежно від того, чи гарний він, чи дійсний і чи потрібний»*. Незважаючи на жорстокий ідеологічний тиск, митець і далі досліджує суперечності й проблеми людського буття, особливості екзистенційного вибору людини.

Творчість. Перші оповідання В. Підмогильний написав, навчаючись у Катеринославському реальному училищі.

На початку 1920 р. виходить друком збірка оповідань під назвою «Твори. Том 1», яка засвідчила появу талановитого прозаїка-психолога.

Письменник ставить за мету художньо дослідити, що відбувається із психікою людини в умовах різкої зміни соціального й духовного існування, і доходить висновків про екзистенційну приреченість людини.

Наскрізна тема його творчості — екзистенційний вибір людини у велетенському театрі абсурду, силоміць нав'язаного українцям радянською владою; виявлення й художнє осмислення справжніх причин трагічної невлаштованості людського життя.

У циклі новел про голод («Собака», «Проблема хліба», «Син» та ін.), написаних у 1920 – 1923 рр., автор досліджує, як відбувається особистісне становлення людини або її занепад. Митець прагнув донести думку, що відповідальність за це лежить передусім на самій людині.

У 1924 р. письменник видає книжку оповідань «Військовий літун». У повісті «Третя революція» (1925) автор звертається до проблеми взаємин села і міста, зображує драматичні життєві історії колишніх інтелігентів, для яких проблема виживання стала найважливішою.

Близкучим продовженням «малої» прози В. Підмогильного були його інтелектуальні романи «Місто» (1928), «Невеличка драма» (1930), «Повість без назви» (1934).

В. Підмогильного вважають тим автором, який особливо потребує співтворчості читача, напруженої роботи його уяви, інтелекту.

Культурно-мистецький контекст

Особливе місце у творчій спадщині В. Підмогильного займають переклади творів французької літератури. Окрім того, йому були близькі шукання європейських письменників, які, спираючись на філософські ідеї Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, З. Фрейда, С. К'єркегора, показували людину в постійній внутрішній боротьбі зі світом і внутрішній боротьбі сама із собою.

У своїх творах В. Підмогильний постає продовжувачем традицій, що закладені у творах «Батько Горіо» Бальзака, «Любий друг» Мопассана, «Кандід» Вольтера, які він сам перекладав.

Запитання і завдання

1. Яку роль відіграв В. Підмогильний у літературній дискусії 1925–1928 рр.?
2. Відомо, що В. Підмогильний був шанувальником творчості психоаналітика З. Фрейда. Підготуйте повідомлення «Слід фрейдівських ідей у творчості письменника», озвучте його в класі.
3. Якою є основна тема творчості В. Підмогильного?
4. Поясніть, у чому філософічність «малої прози» письменника. Яка проблема людського буття була для В. Підмогильного важливою і цікавою? Як ви гадаєте, чому?
5. Підготуйте повідомлення про В. Підмогильного як перекладача й популяризатора творів європейських письменників.

Читацький довідник

Екзистенціалізм (від лат. *existentia* — існування) — це філософія протесту проти деперсоналізації людини, протиставлення особистісного існування розчиненню індивіда в колективній анонімності, «масі».

Зміст екзистенціалізму: людина стоїть на роздоріжжі й розв'язує проблему власного індивідуального існування, вона конче має діяти, щоб потім прийняти рішення, яке стане підсумком її індивідуальної самосвідомості. Вибір залежить від самої людини. Екзистенційні ідеї яскраво проявились у творчості Валер'яна Підмогильного.

Урбаністичний роман — це великий за обсягом епічний твір, у якому порушується урбаністична проблематика, зображується місто, життя його мешканців. Роман «Місто» В. Підмогильного — перший урбаністичний роман в українській літературі, з новими героями, проблематикою та манерою оповіді.

Маргінальність (від лат. *marginalis* — побічний) — характеристика героя, що перебуває «на межі», між двома станами. Герой-маргінал, зазвичай, виходець із нижчого класу, який намагається завоювати вищі сфери суспільства, піднятися по драбині успіху.

Традиція героїв-маргіналів іде від Оноре де Бальзака. В українській літературі типовим маргінальним героєм є Степан Радченко з роману В. Підмогильного «Місто» — уже не селянин, але ще не інтелігент.

«МІСТО» — ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОМАН

«Місто» — найвидатніший твір письменника, творча потуга якого відчувається й тепер.

Валерій Шевчук, літературознавець

Історія написання. За задумом В. Підмогильного, «Місто» мало бути комедією: *«Головним стимулом до написання такого сценарію був переїзд до Управи ВУФК з Харкова до Києва і та кінолихоманка, що почалася у зв'язку з цим серед кївських письменників... Кінокомедію я допровадив до четвертої частини і побачив свою цілковиту безпорадність на цьому зрадливому полі»*, — зазначав автор.

Роман «Місто» вийшов окремою книжкою у квітні 1928 р. й одразу приніс письменникові визнання читачів, а разом і нищівні нападки літературних критиків. На початку 1930 р. твір було заборонено.

Тематика і проблематика. Тема людина і революція є магістральною у творчості В. Підмогильного, однак він усвідомлював, що в жодному разі не можна оминати актуальної проблеми міста і села.

До теми міста в пореволюційні роки зверталися українські (М. Семенко, М. Вороний) та російські (В. Брюсов, О. Блок, А. Бєлий) письменники. Проте саме роман В. Підмогильного мав особливості, що чітко вирізняли його з-поміж інших творів, передусім — психологічна глибина, жанрове новаторство та майстерність стилю.

Композиція і сюжет. Роман «Місто» — своєрідна сповідь душі енергійного сільського юнака Степана Радченка, котрий приїздить до Києва, аби здобути освіту й повернутися додому, у село, уже кваліфікованим фахівцем. Твір має *три сюжетні лінії*. Перша відображає суспільну діяльність героя, друга пов'язана зі становленням Степана Радченка як письменника і третя стосується взаємин із жінками.

У романі немає розв'язки, чітко окресленої кульмінації (таким сюжетним

✗ Олександр Богомазов. ✗
Сінний ринок. 1914

елементом можна вважати, наприклад, звістку про смерть Зоськи й відвідини вагітної Надійки). Розвиток дії, досягнувши певного рівня динамічності, далі йде рівно.

Урбанізм і психологізм як жанрові ознаки. Роман «Місто» за жанровою своєрідністю визнається як урбаністично-психологічний роман.

Урбанізм як жанрова ознака твору полягає в просторових вимірах міста, у його зображенні як категорії універсального образу, наповненого глибоким психологічним, культурним, філософським змістом.

Ознаки психологічного роману виявляються в розкритті характерів героїв через їхні переживання, що превалюють над описом «зовнішніх» обставин. Читач у співтворчості з автором намагається відчутти в докладному описі внутрішнього стану героя найтонші порухи його душі. Саме зміна настроїв та емоцій перебуває в центрі уваги письменника й позначається на особливостях будови твору: композиційною домінантою стає історія душевного буття Степана Радченка; відбувається часткове обмеження подієвості за рахунок психологічних «відступів», де автор сам аналізує психічний стан героя або подає його самоаналіз; *сповільнення часу*; неодноразове повернення оповідача чи героя до *переосмислення певних моментів життя* (невдале повернення Степана до Надійки тощо).

✗ Іван Іванов. Місто. 1919 ✗

✗ Давид Бурлюк. Час. 1918 ✗

Художні образи роману. «Люблю місто, не мислю поза ним ні себе, ні своєї роботи», — так декларує свою позицію В. Підмогильний. Він представляє читачам місто різнобічно і багатогранно — як *проблему, образ, чітко окреслений простір, психологічну категорію*.

Образ великого міста постає перед читачем насамперед через світосприймання головного героя роману «Місто» — Степана Радченка. Воно постає як жива істота, ірраціональна, механістична, без душі й серця, місце страхів і поневірянь, що *«пишно розгорнуло свої білі артерії і гордовито піднесло своє чоло...»*.

«Ненажерне місто» вдень не було таким страшним, як уночі: *«В сутінках вулиці він вбачав якусь приховану пастку»*.

Урбаністичні ескізи вражають не тільки кольорами, а й звуками, рухами: *«кам'яне й гордовите, оселя культури і зверхності», «незрозумілий механізм»*.

Місто як образ у структурі роману поєднує в собі й культурно-історичний комплекс:

Степан навідується в Лавру, заходить на Аскольдову могилу, буває в Софіївському та Володимирському соборах, не шкодує тридцяти копійок і відвідує Історичний музей та музей Ханенка, оглядає корпус колишньої Києво-Могилянської академії, відпочиває в Ботанічному саду.

Степан Радченко. *«Сила центрального образу, — зазначає літературознавець Г. Костюк, — полягає в типовості і збірності характеру».* На початку роману молодий селянин, який пливе на пароплаві до міста, перебуває в ситуації переходу з однієї ментальної системи до іншої. Це добре видно з авторського заглиблення в душу юнака: *«Він почував у душі своїй невиразне хвилювання і млюсть, мов лишив у своєму селі й по всіх, що бачив був, не тільки минуле, але й надії».* Тому дівчина з його села, Надійка, яка теж їхала вчитися, *«здавалася йому кращою від усіх жінок».*

Спочатку Степан вороже сприймає Київ, бо все йому здається чужим, ворожим, а головне, його тут ніхто не знає (у своєму селі він мав заслужений авторитет!). Коли юнакові було запропоновано жити в сараї поряд із коровами, він обурився, бо не хотів мешкати в хліві *«як тварюка, як справжнє бидло».* Це тільки додало негативу в його сприйняття міста.

В інституті Степана змусили на загальних підставах пройти всі етапи бюрократичної тяганини. Він відчував, що губиться у вирі міста, де кожна людина — піщинка.

Якось на літературній вечірці він побачив, що означає — бути відомим, і вирішив будь-що здобути славу й «завойовувати» міщанське, вороже середовище міста. Герой мав певність: аби творити місто за новими законами, треба розпрощатися зі своїм минулим, відкинути свої переконання, життєві принципи та поламати всі обмеження. Перевдягнувшись у модне вбрання, бо *«усі лиха українців в тім, що вони кепсько одягаються»*, він спалює старий одяг, викидає чоботи й остаточно пориває зі своїм минулим. Зовнішньо тепер він городянин.

Життя міста захоплює вчорашнього селянина, і думки про повернення додому остаточно розвіюються. Однак у глибині душі Радченко що далі, то глибше починає розуміти: уже одірвався від одного берега, але ще не пристав до другого. Завдяки своєму талантові й наполегливості він досягає успіхів на літературній ниві, отримує солідні гонорари, змінює помешкання, піднімаючись дедалі вище щаблями міського життя, проте майже водночас руйнує стосунки з багатьма людьми й залишається на самоті з душевною роздвоєністю.

Степана Радченка показано таким, яким він уявлявся письменникові з усіма високими й низкими поривами, навіть злочинством і жалем, підлістю і відданістю — сповнений внутрішніх конфліктів і суперечностей. Водночас це — багатогранна особистість, людина компромісів, здатна критично ставитися і до себе, і до навколишнього світу.

Образ, що його вивів письменник, не відповідав ідейно-естетичним вимогам часу — зображувати виключно позитивно творця нового ладу, який з ентузіазмом буде майбутнє. Новаторство автора в тому, що він простежує трансформацію психіки сільської людини на психіку жителя міста, художньо осмислює тогочасний процес урбанізації.

✗ Анастасія Бабиш. Один у місті ✗

однак той потоптом пройшовся по її щирих почуттях. Усю злість, сором, ганьбу після спілкування з літературним критиком Світозаровим Радченко вихлюпує на Надійку, бозна в чому її звинувачуючи. Показово, що він кидає Надійку, яка не задовольняє вже його теперішнього смаку, нових вимог, бо втілює в собі характер, вдачу звичайної української селянки.

Зоська — міська дівчина, і *«саме міськість і вабила його в ній, бо стати справжнім городянином було першим завданням його сходу»*. Вона примхлива, має мінливі настрої та бажання. Степанові *«не важко було дорозумітися, що дівчина ця — вередлива крутіяка, яка сама не тямить, чого їй треба»*. Непросто виявилось «завоювати» Зоську, але дорогими подарунками, своєю впертістю Радченко таки зумів добитися, що Зоська стала його коханкою. Однак інтуїтивно дівчина «прочитала» справжню сутність чоловіка: *«У тебе голос гарний (...) І очі... і очі. (...) Душа в тебе погана. Погана якась душа»*.

Настає день, коли і Зоська вже не влаштовує Степана, який прагне нових пригод, нових відчуттів: *«Безліч є жінок неспізнаних, безліч чарівних облич і витончених тіл, що проминути їх — значить втратити!»*.

З'являється **Рита**. У її портреті, поданому динамічно й експресивно, відчувається людина-маска, застиглість обличчя химерним чином поєднується з мінливістю очей, які *«жили, ворушились і сміялись за все обличчя, великі, облудні очі, що блищали в мороці, як у кицьки»*. Випечена й екстравагантна, вона, як і Степан, не відчуває жодної потреби в глибоких почуттях. Обоє це розуміють, кожен грає свою роль, стосунки не зобов'язують до найменшої відповідальності. Діалог у момент розставання психологічно тонко й виразно оприявнює поверховість взаємин героїв: *«Прощайте, пустунчику! — Прощайте, мріє!»*.

Після всіх своїх дон-жуанських пригод Степан залишається геть самотнім. І коли Зоська пішла з життя, він розуміє, що все ж таки кохав цю дівчину, яка стала для нього символом кохання, уособленням утраченої мрії.

Образи інтелігентів. Роман спонукає до роздумів про роль інтелігенції, яку зображено у творі зовсім не так, як того вимагалось тоді — відчуженою від провідних ідей гегемонізму робітничого класу, ідеологічно чужою пролетаріатові, що спричинило хвилю критики на адресу автора.

Жіночі образи в романі. Характери жінок, їхня вдача, рівень культури, особливості поведінки відповідають етапам внутрішнього розвитку Степана Радченка: Надійка втілює в собі сільську культуру, Зоська — типову міську, а Рита уособлює вже міську екстравагантність.

Надійка — дівчина з його рідного села, яка закохалася в Степана,

Діалоги Степана з Вигорським, носієм філософії песимізму, є психологічно мотивованими інтелектуальним внутрішнім сюжетом. Іноді здається, що в уста цього персонажа В. Підмогильний вкладає власні думки: «На межі двох діб неминуче з'являються люди, що зависають якраз на грані, звідки видно далеко назад і ще далі вперед». Ідеться, напевне, саме про долю, про місію в суспільстві справжніх митців, які сприймають життя в усій його складності, суперечливості, багатоплановості.

Запитання і завдання

1. Доведіть, що роман «Місто» є урбаністично-психологічним.
2. Чому автор обрав одразу два епіграфи для роману «Місто»? Чим можна пояснити звернення письменника до твору А. Франса?
3. Яким ви сприйняли Степана Радченка — позитивним чи негативним героєм? Обґрунтуйте свої міркування, підкріпивши їх цитатами з тексту.
4. Прокоментуйте слова літературознавця В. Мельника: «Образ Степана Радченка далеко не однозначний... Письменник вивів людину, у якій постійно борються добро і зло, яка інколи заради особистого утвердження здатна піти навіть на переступ, не страждатиме й від людських жертв, і разом — це неординарна особистість із виразною суспільною й психологічною неодноримісністю». Із чим ви погоджуєтесь, а з чим — ні? Наведіть аргументи.
5. Доведіть, що Степан Радченко — герой маргінальний.
6. Зробіть таблицю на порівняння маргінальних героїв (герой, назва твору, автор, суть маргінальності), про яких ви дізналися з уроків української та зарубіжної літератури.
7. Поясніть, яку роль виконують жіночі образи в романі. Кому з героїнь ви співчуваєте й чому? Підготуйте колективну рольову гру, намагаючись не відходити від задуму митця та показати своє читацьке ставлення до обраної героїні.
8. Якою постає в романі українська творча інтелігенція? Проаналізуйте збірний образ інтелігенції.
9. Прокоментуйте своє розуміння екзистенціалізму в літературі, наведіть приклади екзистенційних ситуацій із вивчених раніше творів.
10. Прокоментуйте вислів Ю. Лавріненка про В. Підмогильного: «Письменник-інтелектуал, твори якого подають чималий матеріал для пізнання психології людини часів революції і після неї». На прикладі характеристики головних образів-персонажів роману покажіть, як автор досліджує психологію людини.

Ваші читацькі проекти

Створіть власний дизайн обкладинки до роману та підготуйте проект «Роль обкладинки у виданні художнього твору».

Читацьке дозвілля

Підготуйте віртуальну екскурсію «Прогулянки містом Валер'яна Підмогильного у XXI столітті».

ОСТАП ВИШНЯ
(Павло Михайлович Губенко)

13 листопада 1889–28 вересня 1956

Що треба, щоб мати право з людини посміятися, покепкувати, навіть насміятися, із своєї рідної людини?..

Треба — любити людину. Більше, ніж самого себе.

Остап Вишня

Мабуть, із часів Котляревського не сміялась Україна таким життєрадісним, таким іскрометним сонячним сміхом, яким вона засміялася знову в прекрасній творчості Остапа Вишні.

Олесь Гончар

Остап Вишня — гуморист, сатирик, новеліст, перекладач, публіцист, драматург, прозаїк. Він започаткував у літературі новий жанр — усмішку.

Знайомство здалеку і зблизка

Сторінки життяпису. Павло Михайлович Губенко (псевдонім Остап Вишня) народився 13 листопада 1889 р. на хуторі Чечва, що на Полтавщині (нині Сумська область).

Майбутній письменник початкову освіту здобував у школах міста Зінькова. Він старанно вчився, багато читав і був поціновувачем театру.

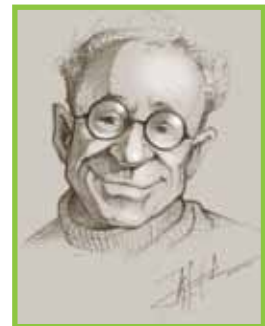
Після закінчення навчання служив у армії, працював у хірургічному відділенні лікарні Південно-Західної залізниці в Києві.

1917 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира.

Перша публікація Павла Губенка «Демократичні реформи Денікіна (Фейлетон. Матеріалом для конституції бути не може)» з'явилася у 1919 р. в газеті «Народна воля». Згодом у газетах «Народна воля», «Трудова громада» було опубліковано ряд його фейлєтонів та гуморесок.

За активну діяльність у добу УНР письменника було заарештовано як «особливо небезпечного контрреволюціонера», але за відсутністю доказів його звільнили.

Псевдонім Остап Вишня з'явився 1922 р. в газеті «Селянська правда» під гуморескою «Чудака»,

✗ Остап Вишня ✗
у виконанні
Юрія Журавля

ій-богу». Уже наступного року під цим іменем вийшла і перша збірка гуморесок «Діли небесні».

У 1930 р. письменника було звинувачено в тому, що його твори мають войовничий антикультурницький характер та є загрозовими для радянського читача. 26 грудня 1933 р. Остапа Вишню заарештували. Відомо, що після допитів письменник був змушений узяти на себе звинувачення щодо участі в контрреволюційній діяльності. Відтак його було засуджено до розстрілу, який згодом замінили на десятирічне ув'язнення. Звільненням письменника опікувалися М. Рильський, О. Довженко, Ю. Яновський.

26 лютого 1944 р., повернувшись із заслання, письменник у газеті «Радянська Україна» опублікував славнозвісну «Зенітку».

Після закінчення Другої світової війни Остап Вишня став членом редколегії журналу «Перець».

У 1955 р. митця було реабілітовано. За рік його не стало... Похований письменник на Байковому кладовищі в Києві.

Запитання і завдання

1. Скористайтесь інформацією, що «схована» в QR-коді. Підготуйте інформаційне повідомлення «Цікаві факти з життя Остапа Вишні».
2. Творчо використавши спогади сучасників про Остапа Вишню, розповіді вчителя, матеріал підручника та інших інформаційних джерел, створіть емоційний портрет письменника.
3. Які запитання виникли у вас під час опрацювання навчального матеріалу про Остапа Вишню?

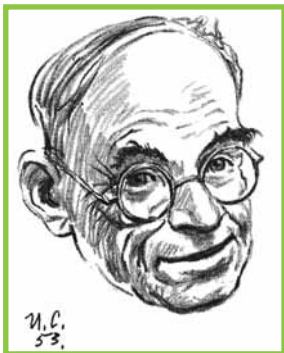
Художній світ гумориста Остапа Вишні

Сила Вишні-художника — у знанні секретів народного українського гумору, в самостійному творчому розвитку традицій Котляревського, Гоголя, Нечуя-Левицького...

Леонід Новиченко, літературознавець

Письменник та його доба. «Наприкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. життя і творчість українських письменників-сатириків політизується, тобто підпорядковується соціально-політичним кампаніям. Починаючи з 1933 р., припиняють публікацію гумористичних творів Остапа Вишні. Відтак занепадає розвиток української сатири та гумору, адже майже всіх відданих професійному обов'язкові митців було репресовано» (За І. Зубом, літературознавець).

Творчість. Остап Вишня — письменник, який у 20-х роках ХХ ст. був «королем українського тиражу». За життя письменника-гумориста видано понад 100 різних збірок його творів. Він утвердив в українській літературі новий різновид гумористичного оповідання — усмішку, основними ознаками якої є лаконізм, влучність, дотепність, іронічність і наскрізний ліризм. Остап Вишня створив тематичні цикли усмішок, серед яких сільські, кримські, закордонні, реконструктивні, київські, мисливські.

Ілюстрації Івана Семенова до творів Остапа Вишні

Читацький довідник

Гумореска (від лат. *humor* — «волога») — невеликий віршовий, прозовий або драматичний твір із комічним сюжетом, що відрізняється від сатири легкою, жартівливою тональністю. У гуморесці сміх постає у вигляді доброзичливої, емоційно забарвленої критики в дотепній, парадоксальній, іронічній, гротескній, пародійній формі.

Усмійшка — різновид гуморески, синтез гумористичного оповідання, анекдоту та фейлетону; характеризується лаконізмом, дотепністю, обов'язковою присутністю автора, поєднанням побутових замальовок, жанрових сценоч із частими авторськими відступами.

«МОЯ АВТОБІОГРАФІЯ»

Тут — увесь Вишня: любов до життя, любов до людини, іронія до отого «щасливого» дитинства...

Максим Рильський

Композиційно усмішка «Моя автобіографія» складається з окремих частин, що охоплюють основні віхи життя письменника Остапа Вишні. Жартома, з іронією до себе і свого життя, з любов'ю до рідних і близьких автор розповідає про своє дитинство, роки навчання та становлення життєвої позиції.

Широкою є палітра створення комічного у творі. Найбільш уживаним є контраст (протиставлення), використання розмовної лексики.

Гумореска «Моя автобіографія» сповнена самоіронії: ...*«неясна якась ще тоді була в мене класова свідомість. З одного боку — цілував барині ручку, а з другого — клумби квіткові їй толочив. Чистий тобі лейборист. Між соціалізмом і королем вертівся, як мокра миша»*.

Ефекту комічного письменник досягає, використовуючи відповідну лексику, стилістичне й синтаксичне оформлення думки.

Вплив на читача справляє прийом несподіванки, коли замість логічного продовження певної думки виникає абсолютно протилежне: *«Книга, що найсильніше на мене враження справила в моєму житті, — це «Катехізіс» Філарета. До чого ж противна книжка!»*.

Часто в тексті автор використовує водночас кілька прийомів, наприклад, невідповідність стилю оповіді її змісту, іронізування над певними мовними та змістовими стереотипами, які сформувалися в побуті, наукових колах тощо. Наприклад: *«Письменник не так живе й не так росте, як проста собі людина. ...Бо письменники так, спроста, не бувають»*.

Отже, «Моя автобіографія» — це одна з найцікавіших усмішок Остапа Вишні, що захоплюватиме читачів завжди.

«МИСЛИВСЬКІ УСМІШКИ»

Остап Вишня — справжній мисливець, і при тому поет полювання.

Максим Рильський

Яскраво й талановито оприявнилася творча концепція Остапа Вишні в його «Мисливських усмішках». Оповідач, від імені якого ведеться розповідь, дуже добре знає світ лісів і степів, річок й озер — і захоплено розповідає про це все читачеві. Описи природи пройняті ліричним замилюванням красою навколишнього світу. Сповнене теплоти й доброзичливого гумору ставлення оповідача до людини.

✗ Валентин ✗
Литвиненко. Ілюстрація
до «Мисливських
усмішок»
Остапа Вишні

За сюжетно-композиційними та мовно-стильовими особливостями літературознавці виокремлюють три групи мисливських усмішок: *усмішки ознайомлювального характеру*, коли автор, удаючись до гумористично-жартівливих та іронічних порад, розкриває «секрети» полювання, веде мову про особливості мисливської зброї тощо («Заєць», «Ружжо»); *ліричні усмішки*, у яких змальовано не стільки саме полювання, скільки красу природи («Вальдшнеп», «Перепілка»); *усмішки про можливі мисливські успіхи* («Дика коза», «Бенгальський тигр»).

У «Мисливських усмішках» відтворюються веселі й смішні пригоди, що їх переживають герої, з яких доброзичливо кепкують рідні та знайомі. Усмішкам притаманні життєлюбний тон оповіді, глибокий ліризм, оптимістичні, світлі, а часом і сумовиті настрої.

«ПИСЬМЕННИКИ»

Усмішку «Письменники» Остап Вишня вибудував відповідно до структури наукової статті, у якій розглядає питання щодо сутності письменницької творчості. Матеріал викладено на діалогічній основі: оповідач запрошує до розмови читача. Репліки оповідача є відповіддю на можливі запитання чи зауваження співрозмовника.

Засобами творення комічного в усмішці є: змішування ділового й художнього стилів, уживання наукових термінів у невластивому контексті; іронія; використання народної етимології; розмовна лексика.

Культурно-мистецький контекст

У 20–30-х роках ХХ ст. плідною була творча співпраця Остапа Вишні та О. Довженка. Так, у 1924 р. вийшла у світ книжка Остапа Вишні «Літературні усмішки», ілюстрована О. Довженком. У ній було вміщено дотепні шаржі на відомих українських митців.

О. Довженко. Дружній шарж на Остапа Вишню

? Запитання і завдання

1. Опрацюйте розділ підручника про творчість Остапа Вишні. Укладіть таблицю, у якій сформуйте уявний портрет письменника на основі свідчень друзів, знайомих, членів родини.
2. Назвіть відомих вам українських письменників — майстрів гумору.
3. Що таке усмішка? Визначте спільні й відмінні ознаки між усмішкою та гуморескою. Чи можна «Мою автобіографію» Остапа Вишні назвати усмішкою? Обґрунтуйте свою думку.
4. Прочитайте «Мисливські усмішки» Остапа Вишні (2–3 на вибір). Прорекламуйте їх у класі. Поцікавтеся враженнями однокласників й однокласниць.
5. Прочитайте усмішку «Сом». Зробіть самостійно ідейно-художній аналіз цього твору та презентуйте у класі.
6. Яке значення комічного в житті людини? Аргументуйте свою думку, посилаючись на твори Остапа Вишні.

Ваші читацькі проекти

Укладіть словничок афористичних висловів із творів Остапа Вишні й розмістіть його на своїй сторінці в одній із соціальних мереж.

Читацьке дозвілля

Перегляньте фільм «З життя Остапа Вишні» або ж «Гіркі усмішки Остапа Вишні» (на вибір). Зосередьте увагу на тому, чи вдалося режисерам передати суперечливість постаті й трагізм долі Остапа Вишні.

МОДЕРНА ДРАМАТУРГІЯ

Доба модерну перестає задовольнятися класичною мелодрамою, вона звертається до глибинних структур людської психіки, змінених психічних станів людини, міфопоетичного відтворення світу в її свідомості, екзистенціального розуміння буття. Вплив європейської модерної драматургії спонукав українських митців переглянути засади творення драматичного тексту, призначення мистецтва, змінити стильові домінанти, орієнтуючись на інтелектуалізм та нові морально-етичні цінності.

Наталія Дмитренко, науковець

Читацький путівник

Ключові поняття теми: національний театр, сатирична комедія, українізація, Микола Куліш, Лесь Курбас, бездуховність.

Цілі вивчення теми

Знання:

- * історія **створення** модерного театру Леся Курбаса; **творча біографія** М. Куліша; літературознавче **поняття** «сатирична комедія»; зміст п'єси «Мина Мазайло».

Уміння:

- * **висвітлювати** особливості розвитку драматургії й театру в 1920–30-х роках; **пояснювати** сутність політики українізації; **розкривати** сатиричне спрямування п'єси; **характеризувати** образи дійових осіб; **визначати** основні проблеми твору; **пояснювати** роль художніх деталей; **вказувати** жанрові ознаки; **висловлювати** власну думку з приводу порушених у п'єсі проблем; **проводити** аналогії із сучасним життям.

Ставлення:

- * **усвідомлення** своєї національної приналежності; **сприйняття** мови як ключового чинника самоідентифікації особистості, творення нації; **готовність** обстоювати національні цінності.

«Служити народові» чи «служити музам»? У ХХ ст. це питання набуло особливої гостроти. Револьюційні події зроджували надію на соціальне і національне визволення, сподівання, що тепер митець зможе зосередитися на задоволенні власних естетичних потреб. Оптимізм став могутнім поштовхом до творчих шукань у всіх видах і жанрах мистецтва. Не стали винятком драматургія й театр.

У перші післяреволюційні роки «ентузіазм мас» вилився в так звані агітки — здебільшого одноактні п'єси, прикметними ознаками яких були спрощений сюжет, однотипна тематика, однопланові герої. Це могла бути сценка-епізод про боротьбу героя (бідняка, робітника, солдата) з експлуататорами (поміщиками, куркулями) за соціальну справедливість.

✕ **Лесь Курбас** ✕

У професійному театрі в цей час творчі шукання йшли у двох напрямках — психологічному (Київський театр імені І. Франка; режисер Гнат Юра) й експериментальному (театр «Березіль»; режисер Лесь Курбас).

Колективу, який очолював Лесь Курбас, удалось подолати традиції побутовизму й етнографізму. Вони поєднали здобутки як вітчизняної («драми ідей» Лесі Українки, символізму Олександра Олесь, психологічної драми В. Винниченка), так і зарубіжної модерної драматургії (Б. Шоу, Г. Гауптман). Першими успішними постановками «Молодого театру», який називали «театром настрою», «театром дії», «естетичним театром», були «Цар Едіп» Софокла (реж. Лесь Курбас) і «Конрад» Б. Шоу (реж. Гнат Юра). Успішними стали новаторські інсценізації творів Т. Шевченка «Ян Гус», «Москалева криниця», «Великий льох», «Не спалося, а ніч, як море», «У неділю поранесенько» та ліричних поезій П. Тичини.

Головним завданням «Молодого театру» проголошувалося не відтворення на сцені картин реального життя, а створення настрою, збудження у глядача певних почуттів. Однак у 1922 р. цей театр розпався, а на його основі під керівництвом Леся Курбаса було створено «Березіль». Новаторство театру виявлялося, перш за все, у запереченні побутовизму, відмові від буквального відтворення тексту п'єси, посиленні ролі режисера в інтерпретації драматичного твору, мінімізації декорацій тощо.

Своїм успіхом «Березіль» значною мірою завдячував **М. Кулішеві**. Постановки його «Народного Малахія», «Маклени Граси» та «Мини Мазайла» стали переконливим свідченням відходу від побутово-етнографічної традиції, утвердженням філософського європейського театру.

Однак у 1933 р. театр «Березіль» було ліквідовано, а вже наступного року створено Харківський театр ім. Тараса Шевченка, який очолив учень Леся Курбаса **М. Крушельницький**.

Драматургія 20–30-х років уславлена іменами **І. Кочерги** («Майстри часу», «Ярослав Мудрий»), **І. Дніпровського** («Яблуневий полон»), **Я. Мамонтова** («Республіка на колесах»), **В. Винниченка** («Біла Пантера і Чорний Медвідь»), **Ю. Яновського** («Дума про Британку»), **І. Микитенка** («Диктатура», «Кадри») та інших авторів.

В Західній Україні внесок у розвиток драматургії зробив **Я. Галан** («Вантаж», «Вероніка»); в еміграції — **Олександр Олесь**, **С. Черкасенко** та **В. Винниченко**.

Наприкінці 20-х років в Україні діяли 74 професійні драматичні театри. Однак після 1934 р. всі модерні шукання було штучно перервано. Багатьох митців заарештовано і страчено. Почався етап утвердження методу соціалістичного реалізму.

Запитання і завдання

1. Стисло схарактеризуйте особливості розвитку драматургії й театру у 20–30-х роках. Назвіть відомих представників цього виду мистецтва.
2. Розкажіть про створення модерного театру Леся Курбаса.

МИКОЛА КУЛІШ**18 грудня 1892–3 листопада 1937**

Кожен з нас живе в віках, бо ми, перш за все, — ідеї.

Микола Куліш

Творчість Куліша... мала принести покоління повноцінних людей на Україні.

Юрій Шерех (Шевельов), літературознавець

Визначний український драматург, творець модерної драми, одна з найпомітніших постатей українського ренесансу 20–30-х років ХХ ст., представник Розстріляного відродження.

Творчості М. Куліша притаманні новаторський підхід до театрального мистецтва, сміливе експериментаторство, шукання оригінальних форм сценічного вираження конфліктів, образів, ідей, вічних загальнолюдських проблем. Більшість творів М. Куліша не втратили своєї актуальності й нині.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життєпису. Микола Гурович Куліш народився 18 грудня 1892 р. в селі Чаплинка Дніпровського повіту Миколаївської губернії (нині Херсонщина). Його батько більшу частину життя наймитував. Мало не п'ятирічним почав ходити в найми й майбутній письменник.

Початкову освіту здобував у Чаплинській народній школі, згодом продовжив навчання в Олешківському міському училищі. Кілька разів його відраховували з училища «за організацію кружков молодёжи и непочтение к начальству» (з «Автобіографії»). Після закінчення училища М. Куліш вступив до Олешківської земської чоловічої гімназії. Писав вірші, епіграми, фейлетони, сценарії, сатиричні поеми, редагував рукописний журнал. Самотужки навчився грати на скрипці, створив учнівський драмгурток.

Атестат про здобуту освіту М. Куліш не отримав, тому що в 1913 р. гімназію закрили. Він переїхав на Кавказ, а згодом став студентом історико-філологічного факультету Одеського університету. Проте навчанню перешкодила Перша світова війна.

М. Куліша мобілізували до армії. Закінчивши школу прапорщиків, він добровільно відправився на фронт, де отримав контузію.

Повернувшись в Олешки, виконував обов'язки голови виконкому ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. У 1919 р. з його ініціативи було сформовано Дніпровський селянський полк, який брав участь у боях із білогвардійцями.

Після закінчення війни М. Куліш був завідувачем повітової народської й культпросвіти, організатором і керівником радгоспу, активним учасником літературно-мистецького життя в Одесі та Харкові.

У цей час він уклав першу українську абетку для дорослих «Первинка», у якій використав твори класичної української літератури, а також власні.

У 1925 р. драматург переїхав до Харкова. Став членом, а згодом і президентом літературно-мистецького угруповання ВАПЛІТЕ.

У тісній співпраці з режисером Лесем Курбасом М. Куліш створив новий український театр. У 1926 р. митець заснував УТОДІК (Українське Товариство Драматургів і Композиторів). Драматург був членом редколегії журналу «Червоний шлях», президії літературного об'єднання «Пролітфронт».

У 30-і роки твори М. Куліша зазнали нищівної критики, а самого автора назвали буржуазно-націоналістичним драматургом. У грудні 1934 р. він був заарештований за звинуваченням у належності до націоналістичної терористичної організації. Письменника засудили до 10 років Соловецьких таборів. У 1937 р. митця розстріляли в урочищі Сандармох (Карелія) у складі так званого «Соловецького етапу». Посмертно М. Куліш був реабілітований у 1956 р. за відсутністю складу злочину.

✗ Микола Куліш ✗
із дружиною Антоніною, 1915

? Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-кодi. Що вас зацікавило в особі письменника? Які риси його вдачі вам імпонують найбільше? Чому? Обговоріть це у класі.
2. Створіть психологічний портрет драматурга. Результатом роботи поділіться в класі.
3. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти з життя Миколи Куліша» та презентуйте його в класі.

Художній світ драматургії Миколи Куліша

Куліш прийшов у драматургію на диво вчасно — саме тоді, коли усі чекали на нового митця, здатні були сприйняти і зрозуміти його видіння світу, його театральні ідеї.

Наталія Кузякіна, дослідниця творчості

Письменник і його епоха. У 1923–1924 рр. український театр стояв на порозі нового етапу. П'єси-агітки, що побутували в перші пореволюційні роки, уже не задовольняли ні глядачів, ні акторів. Життя й суспільство потребували нових соціальних характерів, виразного оприявлення людських відчуттів, а отже, очікували самотутніх драматургів.

Творчість М. Куліша — це драматичні твори, декілька віршів, нарисів і публіцистичних статей.

П'єса «97» не тільки зробила ім'я автора широковідомим в Україні, а й дала підстави тогочасній критиці твердити, що автор драми «поклав край безсюжетній агітці» й заслужено «став основоположником» пореволюційної української драматургії. Остап Вишня захоплено писав: *«От вона, справжня, житня, з макухою й з кураєм революція... Отака революція, жива, як мати сира земля правдива...»*.

В основі п'єси — реальні події. У боротьбі за утвердження радянської влади сходяться дві антагоністичні сили — комнезамівці й сільські багатії. Зіткнення набуває особливої гостроти й напруження, коли, внаслідок експропріації хліба на користь голодуючих у Росії, голод починається вже в самому селі.

У час вибору комнезамівці до кінця залишалися вірними ідеї, фактично підписуючи собі смертний вирок. І в цьому — їхня трагедія. Тут соціальний конфлікт твору набуває ознак конфлікту ідей. І голод на Херсонщині на початку 20-х років, свідком якого був М. Куліш, сприймається як породження радянської влади.

Об'єктом сатири у творчості М. Куліша-драматурга стають міщанство, переродження комуністів, бюрократизм радянського керівництва, крах революційної ідеї («**Отак загинув Гуска**», «**Хулій Хурина**», «**Зона**», «**Закут**»). Присудом панівній системі стали п'єси «**Народний Малахій**», «**Мина Мазайло**», «**Патетична соната**» — трилогія блискучої перемоги українського духу.

П'єса М. Куліша «**Маклена Граса**» стала завершальною в репертуарі театру Леся Курбаса «Березіль» (1933). Автор відтворив апокаліптичні картини майбутнього: крах більшовицької ідеї та усвідомлення того, що всі жертви заради неї — марні. Отже, примарними є шукання гармонії у світі тоталітаризму. Драматург виносить присуд революційному фанатизмові, антигуманній ідеології більшовизму.

Запитання і завдання

1. Прослухайте «Патетичну сонату» композитора Людвіга ван Бетховена. Подумайте, чому саме цей твір М. Куліш обрав для назви своєї п'єси. Обміняйтеся думками з однокласниками й однокласницями. Чиї міркування вас зацікавили? Чим саме?
2. Як ви розумієте вислів одного з героїв п'єси «Маклена Граса»: *«Сьогодні, коли я вже виріс із своїх юнацьких фантазій і мрій, я знаю, що соціалізм буде лише друга після християнства світова ілюзія...»*. Наведіть історичні (літературні) приклади, коли омріяні ідеали перетворюються на *fata morgana* (міраж, ілюзію).

Читацький довідник

Сатирична комедія — драматичний твір, у якому за допомогою сатиричних засобів (як-то іронія, сарказм, шарж, гротеск тощо) висміюються істотні суспільні недоліки чи особистісні вади.

«МИНА МАЗАЙЛО» — САТИРИЧНЕ ВИКРИТТЯ ДУХОВНОЇ ОБМЕЖЕНОСТІ

Микола Куліш був творцем модерної драми українського революційного відродження.

Юрій Лавріненко, літературознавець

П'єса М. Куліша «Мина Мазайло» стала відгуком драматурга на події в Україні періоду українізації. Вістря сатири спрямовувалося проти воєнничого шовіністичного і зденаціоналізованого міщанства, яке чинило шалений опір спробам національного відродження.

Задум п'єси схарактеризував сам письменник: «*міщанство і українізація*», у якій чітко окреслювались і соціальне середовище, і суспільно-значуща проблематика.

Конфлікт п'єси має соціально-побутовий характер. Усі події розгортаються навколо зміни прізвища «глави сімейства» Мيني Мазайла й категоричного несприйняття цієї ідеї його сином Мокієм.

П'єса задумувалась як драма ідей, де зіткнулись різні політичні світогляди: відверті воєнничі шовіністи-русифікатори й національні нігілісти та свідомі українці, стурбовані упослідженістю й занедбаним станом рідної мови, які, проте, далекі від основ національної культури.

Сюжет і композиція. Композиційно п'єса складається із чотирьох дій. Перша дія знайомить глядача з подіями в домі Мيني Мазайла, з його дочкою Риною (Мокриною) та її подругою. Уля на прохання Рини має закохати в себе Мокія, щоб той забув про своє захоплення українською мовою. Ринина мама шле телеграму в Курськ сестрі Мотроні, аби та приїхала й допомогла вплинути на сина.

У наступних діях конфлікт набуває гостроти, оскільки до нього долучаються, окрім тьоті Моті з Курська, дядько Тарас із Києва та комсомольці, яких покликав на допомогу Мокій. Між ними розгораються словесні «баталії» про мову, українізацію, майбутнє України та українців.

Стосунки Улі й Мокія розвиваються зовсім не так, як планувала Рина: дівчина закохується по-справжньому. У третій дії — кульмінаційній — конфлікт досягає найвищої напруги.

Зрештою Мина змінює прізвище — але цього самого дня дізнається, що його звільнено з посади за опір українізації. Це — розв'язка твору.

Кадри з кінофільму «Мина Мазайло». 1991

Читацькі діалоги

Як ви вже знаєте, *специфічними рисами драматичного твору* є те, що в ньому немає розлогих пейзажів, портретів, інтер'єру, обмежена можливість вияву авторської присутності в тексті. Основними засобами характеристики героїв є дія і мова. Автор використовує ремарки. Вони не тільки слугують коментарем до дій героя, а й розкривають його психологічний стан. Наприклад, початок п'єси: *«Нарешті Уля прийшла»*. Уважний читач розуміє: її тут давно і з нетерпінням чекали. Іноді ремарка виступає портретною характеристикою: *«Увійшов Мокій, юнак з чорним висипом під носом і по підборіддю, з мрійними, але злими очима»*.

Уважно прослідкуйте за ремарками в п'єсі «Мина Мазайло» та переконайтеся, що твір потребує повільного, вдумливого прочитання.

Жанр твору. П'єса «Мина Мазайло» належить до жанру сатиричної комедії. Однак деякі літературознавці визначають її як «філологічний водевіль», тобто твір, у якому багато мовознавчої уваги до слова, його емоційних барв і значеннєвих відтінків.

Художні образи. **Мина Мазайло** смішний у прагненні реалізувати нав'язливу ідею: змінити прізвище. На його переконання, саме немилозвучне прізвище і проблема з «правильними проізношеннями» заважають йому зробити службову кар'єру.

Мина справляє враження слабовольної, похливної людини. Проте в сім'ї він прагне «проявити характер», зокрема у ставленні до Мокія, який не лише не хоче змінювати прізвище Мазайло, а пропонує ще додати до нього загублену частину — Квач. Перед глядачем Мина постає як персонаж, що яскраво уособлює бездуховність, національний нігілізм.

Об'єктом гумористичного зображення є **Рина**. Виникає враження, що всі її вболівання за батька і зміну прізвища — чи не єдина турбота, та й то поєднана з посиленою увагою до своєї зовнішності.

Найактивнішу допомогу Мазайлам подає тьотя **Мотя Розторгуєва** з Курська. Героїня має красномовне прізвище, живе біля ринку, в неї колоритна мова. У її образі уособлено великодержавний шовінізм, що виявляється як на рівні мовлення, так і поведінки.

Антагоністом тьоті Моті є дядько **Тарас** із Києва, який утілює риси українського націоналіста. У 1918 р. він ходив із жовто-блакитним прапором, однак тепер не розуміє сутності політики українізації. Для нього — *«це спосіб виявити всіх нас, українців, а тоді знищити, щоб і духу не було»*.

Отже, специфічною ознакою п'єси «Мина Мазайло» є те, що в ній немає позитивного героя.

М. Куліш був драматургом-новатором, у творчих виявах спорідненим із такими майстрами світової драматургічної класики ХХ ст., як Б. Шоу, Ш. О'Кейсі, Л. Піранделло, Б. Брехт та ін.

Читацькі діалоги

У літературознавстві існує думка про сатиричну комедію «Мина Мазайло» як «філологічний водевіль», адже події у творі розгортаються навколо питання самобутності української мови. Драматург дуже добре знав і високо цінував українську мову. Письменник був закоханий у красу, емоційність, виразність української мови й намагався боротися за її подальший розвиток.

З уроків зарубіжної літератури вам відоме поняття «нова драма». Зокрема, ви вивчали творчість Б. Шоу — його комедію «Пігмаліон».

Зверніть увагу на проблематику творів англійського та українського драматургів. Важливі соціальні проблеми розглядаються через вирішення мовного питання. Так, Б. Шоу розглядає мову як важливу ознаку соціальної приналежності людини.

Порівняйте вирішення мовного питання в комедіях Б. Шоу та М. Куліша. Чи обмежує український драматург своє розуміння мовного питання як засобу національної ідентифікації людини?

Шлях до глядача. Першим поставив п'єсу М. Куліша «Мина Мазайло» Дніпропетровський театр ім. Т. Г. Шевченка. Режисер І. Назаров трактував твір як сатиричну комедію, у якій висміюється міщанство, тому обрав шлях гротескного перебільшення й укрупнення хатнього побуту.

На початку 1929 р. «Мину Мазайла» було оголошено в майбутньому репертуарі театру «Березіль». Авторське (М. Куліша) і режисерське (Леся Курбаса) тлумачення п'єси різнилися. Л. Курбас надав їй романтичного забарвлення, що спричинило шквал критичних статей. Згодом режисер усвідомить специфіку жанру та намагатиметься, щоб із побутового він почав набувати промовистої символічної виразності.

Одночасно з «Березолем» над п'єсою працював і театр ім. І. Франка в Києві. Режисер Г. Юра зазначав, що «Мина Мазайло» — *«цілком нова й виїмкова річ в українській драматургії»*, і ставив комедію *«в загостреному плані умовного реалізму, шаржуючи окремі постаті»*.

З успіхом п'єса пройшла і в інших містах України. Однак триумфальний хід на початку 30-х років було зупинено: комедію «Мина Мазайло» радянські критики оголосили небезпечною, ідейно хибною та націоналістичною. До глядача п'єса повернулася лише наприкінці 80-х років.

П'єси М. Куліша й тепер з незмінним успіхом ідуть в українських театрах. За творами письменника знято телефільми: «Закут», «Мина Мазайло», «Народний Малахій». Йому присвячено стрічки: «Микола Куліш» (1970), «Микола Куліш» (1991), документальні кінокартини «Пастка», «Тягар мовчання» (1991).

❌ Сцена з вистави ❌
«Мина Мазайло» в постановці
Харківського державного
академічного драматичного
театру ім. Т. Г. Шевченка

Запитання і завдання

1. Назвіть найвизначніших майстрів комедії в українській і зарубіжній класиці.
2. Які життєві й політичні ситуації спонукали М. Куліша до написання комедії «Мина Мазайло»?
3. До якого різновиду комедії належить «Мина Мазайло»? Доведіть або ж спростуйте твердження про цей твір як сатиричну комедію.
4. Визначте ознаки філологічного водевілю в п'єсі М. Куліша.
5. Попрацюйте в парах: знайдіть у тексті ремарки; витлумачте їх зміст.
6. Поміркуйте, чому в Мокія мрійливі, але злі очі. Кому адресована ця художня деталь — читачеві, глядачеві, акторові, режисерові? Яке смислове навантаження вона має?
7. Чому, на вашу думку, Мокій порубав сокирою малоросійські штани й сорочку, що їх подарувала Рина? Як це характеризує героя? З якою метою автор уводить цей епізод?
8. Сьому яву першої дії драматург починає такою ремаркою: «Ускочив Мазайло. Подивився гарячими, натхненними очима». Що відчуває, переживає в ці хвилини герой? Обміняйтеся думками в парах.
9. Що можна сказати про дядька Тараса на основі характеристики, яку дала Мазаїха: «Там такий, що в нього кури по-українському говорять»?
10. У чому полягає новаторство п'єси «Мина Мазайло»?

Ваші читацькі проекти

Ознайомтесь із творами «Між двох сил» Володимира Винниченка, «Смерть» Бориса Антоненка-Давидовича, «Чорний ангел» Олекси Слісаренка, «Холодний яр» Юрія Горліса-Горського, що, як і більшість творів Миколи Куліша, відобразили глибокий трагізм доби українських визвольних змагань. Порівняйте життєві й літературні позиції письменників. Напишіть есей із власними міркуваннями про прочитане.

Читацьке дозвілля

Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальний фільм «Тягар мовчання» (сценарій Н. Кузякіної, 1991) про останні дні життя драматурга М. Куліша, документальне свідчення про знищення духовної еліти України в найстрашнішому радянському таборі смерті. Поділіться своїми враженнями в класі.

Читацький самоконтроль

Підсумуйте, наскільки успішним був ваш читацький шлях.

Перегляньте визначені на початку навчального року цілі: яких із них досягнуто, а над чим ще варто попрацювати. Обміняйтеся міркуваннями та враженнями з однокласниками й однокласницями.

Напишіть есей «Я на шляху до життєвого успіху», у якому поміркуйте, чи досягли поставлених цілей. Що сприяло роботі, що було перешкодою та який ваш найбільший успіх; які найбільші труднощі; у чому ви змінилися як читач і як особистість; що зрозуміли про себе, світ, своє місце у світі; чи задоволені результатами своєї роботи; як плануєте працювати далі? Робіть такий самоаналіз постійно.

ПЕРЛИНИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Література в радянській Україні та за її межами — це два складники єдиного організму. Митців з обох боків кордону єднали любов до рідної землі, прагнення бути «на вістрі часу», відповісти своєю творчістю на злободенні й вічні питання буття.

Вивчення творчості українських письменників близького й далекого зарубіжжя дає змогу побачити українську літературу як цілісність у розмаїтті тем, стилів, форм, напрямів.

Читацький путівник

Ключові поняття теми: розвиток літератури в Західній Україні до 1939 р., лемківський край, творчість Б.-І. Антонича й О. Туряньського, життєствердність, міфологізм, язичництво, асоціативність, поема у прозі.

Навчальні цілі теми

Знання:

- * **знати** імена представників західноукраїнської літератури, назви творів, порушені в них проблеми; зміст поеми у прозі «Поза межами болю», одну поезію Б.-І. Антонича напам'ять.

Уміння:

- * **висвітлювати** особливості розвитку літератури на західноукраїнських землях; **давати** загальну характеристику творчості Б.-І. Антонича й О. Туряньського, **визначати** основні мотиви поезії Б.-І. Антонича; **пояснювати** роль ужитих художніх засобів; виразно й усвідомлено **читати** поезії; **розкривати** ідейно-художній зміст окремих фрагментів поеми в прозі О. Туряньського «Поза межами болю»; **коментувати** умовність зображених картин; **з'ясовувати** роль композиції, пейзажу, інших художніх засобів для втілення авторського задуму; **давати** власну оцінку прочитаному; **проводити** аналогії із сучасним життям.

Ставлення:

- * **усвідомлення** єдності естетичних і морально-етичних цінностей та переваг духовного над матеріальним.

Розвиток західноукраїнської літератури в 1920–1930 рр. мав свої особливості. Якщо в наддніпрянській Україні літературний процес дедалі більше контролювала держава, яка накидала митцям «єдино правильний напрям розвитку» — соціалістичний реалізм, то митці Західної України мали більше свободи, були відкриті впливам західноєвропейської літератури й культури загалом. Це виявлялось і в тематиці, й у творчих пошуках, і в організації літературного життя.

У цей період продовжують працювати представники старшої генерації: **В. Стефаник, О. Кобилянська, І. Вільде, М. Черемшина, О. Маковей**. Водночас заявляє про себе молодше покоління. Це **Б.-І. Антонич, Б. Кравців, С. Гординський, М. Рудницький**. Письменники утворювали своєрідні три «гілки»: націоналістичну, представники якої гуртувалися навколо Д. Донцова й редагованого ним «Вісника» (О. Бабій, Ю. Клен, У. Самчук), прорадянську, з орієнтацією на радянську Україну (О. Гаврилук, С. Тудор, П. Козланюк, Я. Галан), і найчисельнішу, ліберальну (П. Карманський, Б.-І. Антонич, О. Турянський, І. Вільде, Б. Лепкий, Н. Королева, К. Гриневичева, В. Стефаник, У. Кравченко).

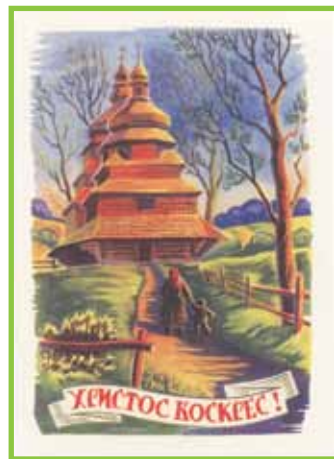
У тогочасній літературі наявні всі стилеві напрями: символізм, експресіонізм, імпресіонізм, сюрреалізм, авангардизм.

Основними темами були: змалювання страждань людини в умовах війни («Поза межами болю» О. Турянського), тема визвольних змагань, січового стрілецтва («Дві сестри» О. Бабія, «Холодний Яр» Ю. Горліса-Горського), Голодомору 1932–1933 рр. («Марія» У. Самчука, «Прокляті роки», «Україна» Юрія Клена). Потужно розвивається історична проза. Вона представлена такими творами, як «Шестикрилець», «Шоломи в сонці» К. Гриневичевої, «Роксоляна» О. Назарука, «Мазепа» Б. Лепкого, «Золотий Лев», «Ідоли пануть» Ю. Опільського та ін.

До здобутків західноукраїнської драматургії можна віднести п'єси з елементами модернізму. Зокрема це «Дон-Кіхот з Еттенгайму», «Вантаж», «Вероніка» Я. Галана, «Гетьман Мазепа» В. Пачовського, «Поєдинок» Ю. Липи.

Образотворче мистецтво ознаменовано роботами художників Петра Холодного, Миколи Бутовича, Павла Ковтуна та ін.

Характерна ознака тогочасного мистецького життя — його активність, що знаходила відображення в діяльності літературних об'єднань, періодичних виданнях. Група «Митуса» (Митуса — давньоруський співець) об'єднувала поетів, що орієнтувалися у своїй творчості на символізм, обстоювали самодостатність мистецтва слова. Символізм сповідували й члени групи «Логос», які видавали часописи «Дзвони» та «Поступ». Модерністи й авангардисти об'єдналися в організації «Листопад» і «Дажбог». Прорадянські письменники (мистецька група «Горно») видавали журнал «Вікна».

✕ Микола Бутович. ✕
Українська святочна картка

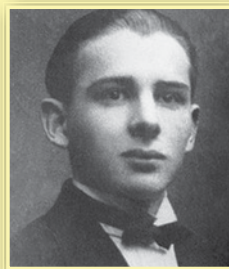
? Запитання і завдання

1. Стисло схарактеризуйте розвиток української літератури на Західній Україні до 1939 р., назвіть її основних представників.
2. Твори яких українських митців цього періоду ви знаєте, а з творчістю котрих хотіли б ознайомитися?

БОГДАН-ІГОР АНТОНИЧ
5 жовтня 1909–6 липня 1937

Я, сонцеві життя продавши
за сто червінців божевілля,
захоплений поганин завжди,
поет весняного похмілля.

Богдан-Ігор Антонич

Антонич був і значною мірою до сьогодні залишається вчителем, сучасником, співрозмовником, творчим суперником.

Юрій Андрухович, письменник

Богдан-Ігор Антонич — поет, прозаїк, перекладач, критик. Поетичний геній ХХ ст. Один із найкращих західноукраїнських поетів. Він глибоко закорінений у національні поетичні традиції. Б.-І. Антонич став співцем єднання людини і природи. Його вірші перекладені багатьма мовами світу. Заборонені до 1960-х років, вони справили значний вплив на сучасну українську поезію.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життяпису. Богдан-Ігор Антонич народився 5 жовтня 1909 р. на Лемківщині в селі Новиця Горлицького повіту в родині греко-католицького священника. Батьки були діяльні, творчі люди. Єдиний син ріс в атмосфері любові й добра.

Колискою Б.-І. Антонича, за словами самого поета, була Лемківщина. Лемки — найзахідніша гілка українського народу — жили по обидва боки Карпат до 1947 р. Після Другої світової війни північна частина Лемківщини відійшла до Польщі, а східна — до УРСР. Унаслідок операції «Вісла» всіх лемків вивезли із споконвічних земель. Б.-І. Антонича називають поетом Атлантиди — землі, якої немає.

Початкову освіту Б.-І. Антонич здобув удома, під наглядом приватної вчительки; навчався в гімназії в Сяноці (це була єдина гімназія, де вчили ще й українську мову). У 1928 р. він переїжджає до Львова і вступає до Львівського університету, де студіює славистику. У 1934 р. одержав диплом магістра філософії (магістерську працю присвятив проблемам польської мови). Навчання в університеті мало вирішальне значення для розвитку творчої особистості Б.-І. Антонича. Майбутній поет виявив себе ерудитом й інтелектуалом. Окрім успішного навчання, бере активну участь у літературному й громадському житті. Долучається до роботи гуртка студентів-україністів, де обговорювали доповіді на теми української мови та літератури, зарубіжної літератури, тут читає свої поетичні твори.

Перекладав, писав статті та рецензії, публікував сатиричні фейлетони й пародії, редагував молодіжний журнал «Дажбог», пробував свої сили у прозі й драматургії.

Після закінчення університету займався літературною творчістю.

Помер Б.-І. Антонич на двадцять восьмому році життя. Це сталося 6 липня 1937 р. Похований поет на Янівському цвинтарі у Львові.

Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Що вас зацікавило в особі поета? Які риси його вдачі імпонують найбільше? Чому? Обговоріть це у класі.
2. Створіть психологічний портрет митця. Результатом роботи поділіться в класі.

Художній світ поезії Богдана-Ігоря Антонича

Мої пісні — над рікою часу калиновий міст,
я — закоханий в житті поганин.

Б.-І. Антонич, «Автобіографія»

Митець і його доба. Суспільно-політичне й мистецьке життя в Західній Україні наприкінці 20-х — на початку 30-х років минулого століття — час входження Б.-І. Антонича в літературу — розгорталося під впливом двох основних чинників: окупаційної політики панської Польщі у ставленні до українців й активізації діяльності різноманітних громадських і партійних груп як протидії політиці колонізації. Осмислювалися причини поразок визвольних змагань. Творилася філософія життя-подвигу, життя-вчинку. Ішов процес національного самоусвідомлення.

Б.-І. Антонич і в студентські роки, й опісля стояв осторонь політичних баталій. Друкувався в часописах, що належали різним політичним силам: «Ми», «Вогні», «Дзвони», «Вісник», «Назустріч», але не входив до жодної з партій. Утім, це не означає громадянської байдужості митця («Слово до розстріляних» — свідчення цього). Свою поетичну місію він убачав у служінні музам, шуканні відповіді на одвічні смислбуттєві питання: «Що є світ? Що є Людина? Хто я в цьому світі?».

Читацький довідник

Міфологізм — спосіб поетичної реалізації міфу в художній літературі, його смислове переінакшення. Може виявлятися як на рівні опрацювання міфологічних мотивів мандрів і пригод героя, що має виконати певне завдання, так і на рівні введення в текст первісних схем світобачення (світ, життя як боротьба між темрявою і світлом, весною і зимою тощо, людина як продукт діяльності світлого й темного начал). Міфологізм властивий усій світовій літературі. В українському письменстві до Б.-І. Антонича міфологічну поетику активно використовували ранні модерністи — Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, О. Олесь, М. Вороний та ін.

Асоціативність, асоціація (від. лат. *association* — поєднання, сполучення) — зв'язок уявлень чи відчуттів, коли одне з них зроджує у свідомості низку інших. У художній манері Б.-І. Антонича найвиразніше проступають риси *символізму* й *міфологізму*.

Творчість. Поезія Антонича відображає його світоглядні шукання, відкриття, знахідки. Перший вірш надруковано 1931 р. в пластовому журналі «Вогні». Перша збірка **«Привітання життя»** (1931), яку інколи називають «підготовчою», засвідчила появу поета з неповторним голосом, відкритого впливам західноєвропейської поезії й могутній силі фольклорних джерел Лемківщини. З нею до читача прийшли й антоничівські образи, свіжі, оригінальні, самобутні («Зелена євангелія», «Автобіографія»).

У 1934 р. з'явилася відзначена літературною премією імені Івана Франка збірка **«Три перстені»** — *«виквіт щирої, спонтанної лірики, яка черпає сили барви, виразність із повернення у дитинство, з мальовничого лемківського пейзажу, з міфології лемків, з їх звичаїв, повір'їв, обрядів, у яких зійшлися впливи язичництва і християнства»* (Ф. Неуважний, літературознавець).

У художньому світі Б.-І. Антонича поєдналися вічне й минуле, теперішнє й давноминуле, міф і реальність. Він вірив, що весь світ — єдине ціле. І для щастя потрібно відчувати себе його часткою. Пошук утраченої гармонії, єдності людини і природи, відтворення багатоголосся й багатогранності світу, життєствердність — доміанти художнього бачення митця.

Міфологізація дійсності простежується й у третій збірці **«Книга Лева»** (1936), пройнятій язичницьким захопленням від почуття єдності з природою, від злиття з довкіллям. Ця настроєвість посилюється в поезіях виданої вже посмертно збірки **«Зелена євангелія»** (1938). **«Ротації»** (1938) засвідчили продовження філософських шукань поета. У ній знову діє Людина, яка в попередніх збірках поступилася Природі. З'являється образ міста.

Славу оригінального поета Б.-І. Антонич здобув через те, що утворював несподівані комбінації образів, накладав одна на одну ознаки різних речей, понять і явищ, умів надавати звичним предметам і темам незвичайного, надреального змісту. Іноді Б.-І. Антонича порівнюють з перським поетом Омаром Хайямом, насамперед через містику та символічність у творах українського поета.

Читацькі діалоги

Для глибокого розуміння поезії Б.-І. Антонича необхідно знати особливості його творчої манери. Пропонуємо вам своєрідні «ключі» від поетичного світу Б.-І. Антонича.

«Ключ» перший. Як ви вже знаєте зі шкільного курсу літератури, «будівельним матеріалом» художнього твору є образне слово, троп, найчастіше — метафора. У Б.-І. Антонича вона особлива, розгорнута, часом аж настільки, що, власне, метафорою стає вся поезія. При цьому поет тяжіє до ускладненої метафори, багатоплановості асоціацій. Наприклад, *«Воли рогами сонце колють, / аж з нього кров тече багряна. / Зачервонились трави в полію — / це захід куриться, мов рана»* («Захід»).

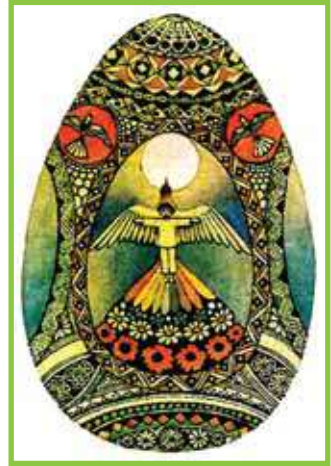
«Ключ» другий. «Поет з неймовірною віртуозністю поєднує зорові враження з музичними, слуховими, вдаючись до різних способів передачі відчуття кольорів і скульптурних форм образами звукового ряду і, навпаки, відчуття розмаїтих явищ звуку — метафорами зорового походження» (Д. Павличко, поет).

«Ключ» третій. «Антонич як поет дійсно нелегкий. Щоб його зрозуміти і відчутти, треба вчитатися в його поезію» (Ірина Вільде, письменниця).

Отже, у процесі ознайомлення з поезією Б.-І. Антонича уважно прослідкуйте за виявленням характерних ознак його індивідуального стилю.

«ЗЕЛЕНА ЄВАНГЕЛІЯ» — НЕРОЗРИВНА ЄДНІСТЬ ПРИРОДИ І ЛЮДИНИ

Поезія «Зелена євангелія» увійшла до збірки «Три перстені». У перекладі з грецької слово «євангеліє» означає «радісна звістка». Євангеліє розкриває уклад життя, взаємини людини з Богом, людей поміж собою. Б.-І. Антонич називає свій вірш «Зелена євангелія». Отже, це радісна звістка про життя природи, про стосунки людини й природи. Автор («весни розспіваної князь») сприймає весну як рух, життєве коло, тому й порівнює її з каруселлю: «Весна — не наче карусель». І знову ж бачимо рідний серцю Б.-І. Антонича краєвид: «Гірське село, в садах морель», і місяць, «мов тюльпан червоний». Підкоряючись волі поета, наближаємося до людської оселі, бачимо стіл ясеневий, на столі — дзбан, а в ньому (ось тут зовсім несподівана асоціація) сонце — найбільше божество наших предків. Поет змодельював свою світобудову, свій Космос, у якому природа й людина, земля й небо становлять нерозривну єдність. У прикінцевих рядках звучить заклик: «Ти поклоняйся лиш землі, / землі стобарвній, наче сон цей!». Бути в гармонії з природою, бачити стобарвний світ — оце і є справжнє життя.

Ілюстрація
Вікторії Ковальчук

Культурно-мистецький контекст

Унікальним мистецьким явищем (явище для мистецтва регіону Українських Карпат) є ікона на склі — «фантастична ірреальна краса» (Н. Поліщук, мистецтвознавиця). Це техніка малювання на гнучому склі, відома з давніх часів. Українці запозичили цей стиль сакрального іконопису ще у другій половині XIX ст. з іконописних осередків Румунії, Словаччини та Польщі. Одні з перших українських ікон на склі створювалися з друкованої репродукції **Богородиці «Лежайської»**. Мистецтвознавці назвали українську ікону на склі «зіграним оркестром, що ідеально ілюструє пафос доби».

Богородиця
«Лежайська».
Невідомий художник

«РІЗДВО» — ПОЄДНАННЯ ХРИСТИЯНСЬКИХ І ЯЗИЧНИЦЬКИХ МОТИВІВ

У вірші «Різдво» християнське таїнство народження Христа поет переносить на Лемківщину. Образи природи органічно чергуються з дивовижними образами язичницького світу мешканців цього краю, їхніми повір'ями, обрядами, віруваннями. У поезіях автор відтворює лемківський колорит (причому не вживаючи діалектизмів). Поет живе у світі барв, звуків, ритмів.

У вірші лемки уподібнюються до біблійних волхвів: *«Прийшли лемки у крисанях¹ і принесли місяць круглий»*. Образ місяця — символічний. У язичницькій світоглядній системі його пов'язують із народженням нового світу. Місяць — «золотий горіх» (язичницький символ) виблискує в долоні в Марії. Переносячи сакральне дійство в сучасну реальність і переплітаючи біблійний сюжет із язичницькими віруваннями, Б.-І. Антонич робить своїх читачів причетними до величної події.

✗ Олег Шупляк. Різдвяний Дідух ✗

Культурно-мистецький контекст

Для сучасного читача подібність поезій раннього П. Тичини («Сонячні кларнети») і Б.-І. Антонича виявляється в їх «оригінальній творчій індивідуальності». За покликом серця вони — лірики, романтики, перші модерністи, які зростали на поезіях Рільке, музиці Моцарта. Митці тонко сприймали мистецтво, творили оригінальну поезію як музику краси, були літераторами, художниками та музикантами.

Окрім того, дослідники творчості Б.-І. Антонича відзначають стильову схожість його творів із віршами американського митця-модерніста В. Вітмена. У статті «Становище поета» Б.-І. Антонич писав: *«Тобі хвала, сивобородий міністре республіки поетів, Волте Вітмене, що навчив Ти мене молитись стеблинам трави... Разом з Тобою звеличую найтайніше й найдивніше явище: "факт буття, факт існування"»*.

Запитання і завдання

1. Що вас найбільше схвилювало чи зацікавило в ліриці Б.-І. Антонича?
2. Якими настроями та думками пройнята його поезія? Які почуття поета, ліричного героя співзвучні вашим відчуттям?
3. Розкрийте філософський зміст поезії «Зелена евангелія». Чому автор так називає свою концепцію еволюції світу й людини? Яким настроєм пройняті його роздуми про вічність буття?

¹ Крисаня — головний убір, капелюх, бриль.

4. Розгляньте іконопис на склі Богородиці «Лежайської» (с. 105) й назвіть співзвучність символики зображених кольорів із назвою збірки поезій Б.-І. Антонича «Зелена євангелія». Своїми міркуваннями поділіться з однокласниками й однокласницями.
5. Як Б.-І. Антонич у поезії «Різдво» синтезує язичеські традиції з християнськими для зображення «християнської містерії» свого рідного Лемківського краю? Свою думку обґрунтуйте.
6. Яким чином виражається в поезії Б.-І. Антоничів пантеїзм (пантеїст — людина, яка вважає, що Бог існує в усьому, що він створив: у рослинах, тваринах, людях, стихіях).
7. У чому міфологізм художньої картини світу Антонича?
8. Які філософські ідеї доносить до читача поет-модерніст Б.-І. Антонич у своїх поезіях?
9. Самостійно проаналізуйте поезію Б.-І. Антонича «Коляда».
10. Схарактеризуйте особливості творчої манери Б.-І. Антонича.
11. Творчість яких українських і зарубіжних поетів-модерністів своїм ідейним змістом співвідноситься з поезіями Б.-І. Антонича? Відповідь проілюструйте цитатами з творів.
12. Підтвердьте або спростуйте тезу: «Поезію Б.-І. Антонича й П. Тичини споріднює музичність. "Тичинівські сонячні кларнети" звучать постійно в поезіях Антонича» (Іван Дорошенко, літературознавець).
13. Прокоментуйте взяті за епіграф слова Ю. Андруховича. Чим сучасна поезія Б.-І. Антонича? Про що можна поговорити з поетом? Чого повчитися?

Ваші читацькі проекти

1. Послухайте колядку за поезіями Б.-І. Антонича «Різдво» й «Коляда» у виконанні сучасної співачки Христини Соловій (музика Василя Жданкіна). Узявши колядку за музичне тло, створіть буктрейлер про поезію Б.-І. Антонича.
2. Розробіть сценарій літературної композиції для шкільного поетичного вечора «Дві глави з літургії кохання», присвяченого творчості Б.-І. Антонича.

Читацьке дозвілля

За допомогою експериментів щодо відповідності кольорів і звуків у людському сприйнятті виявлено: А — густо-червоний, Я — яскраво-червоний, О — світло-жовтий чи білий, Е — зелений, І — синій, У — темно-синій чи фіолетовий, Ю — блакитний, бузковий, И — темно-брунатний чи чорний. Частотність визначених звуків у тексті й зумовлює його емоційну забарвленість. Прочитайте вірш Б.-І. Антонича «Різдво». Який настрій він навіює вам? А яким кольором ви би позначили свій настрій? Випишіть звуки, яких найбільше в поезії. Визначте, у які кольори вони «розфарбовують» вірш. Чому?

ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ
22 лютого 1880–28 березня 1933

Поет мусить пройти найглибше пекло буття
й найвищі небесні вершини людського щастя.

Тоді його слово буде хвилювати.

Осип Турянський

Критики називали його працю геніальною, просто-таки дивовижним явищем на ниві людської культури...

Роман Федорів, письменник

Осип Турянський — яскравий представник українського модернізму ХХ ст., талановитий прозаїк, перекладач, поет, філософ, критик, науковець і журналіст. Письменник утвердив в українській літературі класичний експресіонізм (повість «Поza межами болю»). Його творчість широко відома не лише в Україні, а й за кордоном.

Знайомство здалеку і зблизка

Сторінки життяпису. Осип Васильович Турянський народився 22 лютого 1880 р. в селі Оглядів на Львівщині, у родині теслі. Був найстаршим з-поміж вісьмох дітей.

Отримав перші знання в сільського вчителя, з його ж підтримки вступив до Львівської української гімназії. Аби навчатися і трохи допомагати родині, що тяжко бідувала, заробляв репетиторством.

Навчався на філософському факультеті у Віденському університеті, який закінчив у 1907 р., здобувши ступінь доктора філософії. Вільно володів іноземними мовами: німецькою, англійською, угорською, польською, грецькою й латиною.

1908 р. став дебютним для Турянського як письменника: в альманасі віденської «Січі» вийшли друком новели «Курка», «Ей, коб мене були вчили», «Де сонце?».

Із 1910 р. Осип Турянський розпочав свою педагогічну діяльність учителем української мови та літератури в Перемишлянській гімназії. Тоді ж узяв шлюб із донькою депутата Віденського парламенту Стефанією. Їхній син Мирослав згодом став відомим в Україні та США шахістом.

Восени 1914 р. Осипа Турянського мобілізували до австрійської армії. Він потрапляє на фронт, до Сербії. За рік опинився в сербському полоні, перебував у таборі для інтернованих на італійському острові Ельба. Про своє життя в полоні написав повість-поему «Поza межами болю» (1917).

Повернувшись до Австрії, викладав право у Віденському університеті, займався в Галичині видавничою та педагогічною діяльністю. Від 1923 р. Осип Васильович працював директором Яворівської, Дрогобицької, Рогатинської гімназій, викладав німецьку, французьку мови, латину.

Помер письменник 28 березня 1933 р. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

? Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Що вас зацікавило в біографії О. Турянського? Які риси вдачі письменника вам імпонують?
2. Що вам відомо про один із найстаріших та найбільших університетів Європи — Віденський університет, у якому навчався О. Турянський? Хто ще з українських митців здобував там освіту? Який вплив мало навчання в цьому закладі на формування світогляду майбутнього письменника?

Читацькі діалоги

З уроків української і зарубіжної літератури 10 класу вам уже відомі характерні ознаки експресіонізму. Дійсність експресіоністи зображують у зіткненні протилежностей.

Осип Турянський одним із перших порушив питання життя і смерті в річищі філософії екзистенціалізму. Утвердив *класичний експресіонізм* в українській літературі. Для його творів характерними були такі ознаки цього модерністського художнього напрямку: гіпертрофована емоційність, ірраціональність, тягіння до абстракцій, використання символів, гіпербол, гротеску, фрагментарність, естетизація потворного, різноманітні ефекти.

У процесі ознайомлення із творчістю цього митця прослідкуйте за виявленням ознак експресіонізму в повісті «Поza межами болю».

Художній світ прози Осипа Турянського

Письменник і його доба. Поет Петро Карманський відтворив образ Осипа Турянського на тлі складної епохи: *«Простер широкі крила свого таланту у Відні, в часі, коли вже починався період нашої духовної депресії, коли трохи не все листя обсіпалося з буйного дерева нашої Надії. Вернувся з італійського полону з пошматованими нервами, з хворим шлунком, з душею перечуленої мімози. Голий і бідний, опинився в колі старих і молодих письменників з усіх сторін України, які догризали вже кісточки великих сподівань, і як кожний новак, почував себе в їх колі так гарно, що забув про вчительську посаду, про сім'ю і про те, що голод настирливо зазирає йому в очі; цілою душею пірнув в Сілоамську¹ купіль життя богемиста. Обідраний, голодний, занедбаний, жив з дня на день, ночував кожної ночі під іншим дахом, десь у кутку на квартирі, з-поміж знайомих, днями і ночами дискутуючи, розповиваючи в розмовах багатий скарб свого всебічного знання. Якийсь час зберігав інкогніто... своєї дитини, якою був твір “Поza межами болю”, твір справді виношений під серцем і вкормлений сердечною кров'ю».*

Над жахами та горем Першої світової війни письменник вивищує духовні цінності людини, гуманізм.

¹ У перекладі означає «зісланий»; символ зцілення.

Творчість. Осип Турянський — автор поетичних, прозових, драматичних творів, літературознавчих статей, підручника з теорії літератури, перекладів світової класики. Його творчий доробок складають повість-поема «По́за межами болю» (1917–1921), повісті «Дума пралісу» (1922), «Син землі» (1933), збірка оповідань «Боротьба за великість», комедія «Раби» (1927).

Читацький довідник

По́ема в прозі — ліро-епічний твір, написаний прозою, у якому оповідь про історичні події й події життя героїв розкриваються через сприйняття й оцінку оповідача. Наявний розгорнутий динамічний, напружений сюжет, використовуються ліричні та епічні засоби у відображенні дійсності.

«ПО́ЗА МЕЖАМИ БО́ЛЮ» — ВОЗВЕЛИЧЕННЯ СИЛИ ЛЮДСЬКОГО ДУХУ

Автор дав геніальний твір, що, користуючись лише національними засобами творчості, увійшов у сім'ю видатніших весвітніх творів і своєю вірою в перемогу людяності та добра надбав собі вічної юності безсмертя.

Михайло Селегій, письменник, критик

Життєва основа твору. Історичний матеріал Першої світової війни став для О. Турянського предметом художнього узагальнення. Ця війна — один із найбільших військових конфліктів в історії людства. У неї було втягнуто 36 держав із населенням понад 1 млрд осіб. У кровопролитних битвах загинуло 10 млн осіб, 20 млн було поранено або скалічено.

Повість «По́за межами болю» має автобіографічну основу. У 1914 р. Турянський був мобілізований в австрійську армію й відправлений на сербсько-австрійський фронт. Незабаром він потрапляє в сербський полон. Був одним із 60 тисяч військовополонених, яких серби, відступаючи, етапом переганяли засніженими горами. У цьому поході від голоду й холоду загинуло 45 тисяч вояків. О. Турянського врятували сербські лікарі, що йшли позаду полонених.

Із Сербії його відправляють у табори до Італії (о. Ельба), де 1917 р. він і написав свою повість-поему «По́за межами болю».

Жанр твору. «Автор назвав свій твір оповіданням. Літературознавці його іменують повістю, поемою, поемою-повістю, симфонічною поемою, романом. І в кожному конкретному випадку, крім авторського (називати твір оповіданням), є на це підстави» (Тарас Салига, літературознавець).

Композиційні особливості. Свій твір письменник присвятив дружині й синові — саме вони давали головному героєві Оглядивському (автор узяв прізвище від назви села, з якого сам родом) волю до життя, врятували від загибелі, з'являючись у мареннях. Заради них він боровся за життя — і вижив.

Хоча твір і стосується певного історичного періоду, автор вдається до прийому умовності зображення. Події відбуваються поза конкретним часом і простором, тому що порушуються проблеми вічні й загальнолюдські.

Повість складається зі **вступу й п'яти частин**, має композиційне обрамлення: починається реквіємом за загиблими й завершується думкою про померлих побратимів. У творі наявні всі сюжетні компоненти.

Перша частина — «*Переднє слово*» — ліричний відступ, де автор пояснює, що змусило його взятися за цю тему, розкриває мотиви написання повісті як внутрішнього протесту проти антигуманної сутності війни, розпочинає твір переднім словом, де й веде діалог із читачем, готує його до сприймання розповіді як невігданої історії.

Друга частина — *експозиція* — опис походу військовополонених австрійців. **Третя частина** — *зав'язка* — змова полонених, убивство конвоїра, втеча. Чоловіки опиняються наодинці з дикою природою, де лише сніг, холод і голод. *Кульмінація* — «танець смерті» як вияв волі до життя. **Четверта частина** — *розвиток дії* — загибель друзів. *Розв'язка* — врятування Оглядівського.

Композиція твору дещо нетрадиційна: кульмінація (страх смерті) передує розвитковій дії. Сюжет розгортається з глибокою психологічною напруженістю й вірогідністю, що дає авторові змогу простежити всі етапи боротьби героїв за життя, показати перемогу людяного над антилюдяним світом.

Трагедію Першої світової війни О. Турянський показує, розкриваючи цілу низку **проблем**, актуальних для його доби та людства загалом: антигуманність війни, мілітаризм і світовий перерозподіл; культ грошей, що руйнує християнські принципи людського співіснування; життя і смерть; інстинкт і духовний вибір у межовій ситуації; любов і зрада; добро і зло; злочин і кара; місце людини у складному світі, що її оточує; людина і людське в ній; віра і сила духу; мета в житті людини; людина і сім'я; воля до життя і смерть.

Тема — зображення Першої світової війни як глобального злочину імперіалізму, змалювання психологічного стану душі людини, котра потрапила в неймовірно тяжку, екстремальну ситуацію; аналіз ціннісних орієнтирів особистості.

Ідея — засудження війни й мілітаризму, утвердження нездоланності людського духу, сили розуму, волі до життя. Слушним є визначення самого автора: «*Любов до життя і до його вищих цінностей перемаже смерть*».

Художні образи. Розкриттю ідейного задуму автора підпорядковані всі образи твору. Їх семеро, загублених у сніговому безмежжі: двоє українців — Оглядівський і Добровський, угорець Сабо, австрієць Штранцінгер, поляк Пшилуський, двоє сербів — Бояні й Ніколич. Турянський розкрив жакливу правду про німців людську й водночас возвеличив силу людського Духу. Приречені на голодну смерть переживають напружену боротьбу між інстинктом і духом.

Образ «*найнещаснішого*» з-поміж «*безпомічних*» — австрієць **Штранцінгера**, чий незрячі очі випромінюють сонце як символ життя, надії, чия скрипка є втіленням духовного бачення істин вічності, а пісня — ода переможному «*духу таємному*», здатному розвіяти «*тьму всесвіту*». Скрипаль Штранцінгер є носієм духовного світла. «*Є сонце в житті*» — у цих словах віра у творчі сили життя. Сила Штранцінгера — сонце, яке він

бачить своїми сліпими очима, а скрипка — голос його серця. Штранцінгер, зігравши востаннє дивовижну мелодію туги й надії, жертвує єдине, що в нього залишилося дорогого, — свою скрипку, щоб підтримати вогник пригасаючого багаття.

Добровський — оптимістичний песиміст, сильна, горда, чесна людина. Скептик, фізично найдужчий, а тому має силу іронізувати над товаришами, таким чином підтримуючи їх.

Сабо — активний песиміст, виразник грубої інстинктивної волі до життя. Він бачить право сильнішого над слабшим і вдається до первісного закону боротьби за існування. Це він вивів усіх «набик від “шляху смерті”», а потім, намагаючись «тверезо думати», відкидаючи «сентиментальність», бо це — «смерть», пропонує гру-боротьбу на виживання («хто з нас перший упаде і вже не встане, цей стане нам усім у пригоді»).

Серб Ніколич — м'який, лагідний естет, «сентиментальний молодик»: «Життя таке гарне!». Хочє жити «не для себе, а для родичів і для науки». Не допустив товаришів до канібалізму, підтримав їх в останні хвилини, а відтак став у їхніх очах визволителем від «несамовито важкого гніту».

Пшилуський — «польський шляхтич», життя якого отруєне зрадою (його мрії «про родинне щастя... розвіяні... опльовані...»). Він навіть перед смертю не здатний вибачити дружині «злочин матері супроти дітей». Ця зрада спочатку дає йому сили в танці смерті («...я її копаю... копаю...»), а потім убиває його: «Я все їй прощаю перед смертю, її злочин проти дітей не можу простити (цілувалася з коханцем при дітях). Сейчас застрілю її як...».

Бояні — «смертельно вичерпаний» серб. Перший, хто впав у «танці смерті». Остання думка в нього про матір: «І у сні не чув боли, не видів смерті, лише усміхався радісно, бо його лице чуло биття серця в теплій материній груді». На початку був сповнений «смертельного тремтіння» і «божевільного жаху» від «убивчих очей» Сабо, а згодом, побачивши «іскру людяності» в погляді угорця, помирає без страху («Тепер я не боюся смерті»), уболіваючи лише за матір: «...скажіть їй, товариші, що я вмер... у теплій хаті... на білій постелі...».

Авторське осмислення життя і смерті відбувається крізь призму світогляду Оглянівського. Герой виживає, бо його веде надія — образи дружини й сина. Він іде до них, долаючи страшні випробування. Доконечна потреба захистити найрідніших людей — рушійна сила його волі до життя. Образ матері й дитини (символічний образ Богородиці) не тільки активізує відповідальність персонажа як батька й чоловіка, а є тим світлом і надприродною силою, що не дає йому померти. Інші персонажі психологічно виснажені життєвими негараздами, труднощами, розчаруваннями, позбавлені єдиної мети, загублені серед своїх прагнень. Вони навіть не мають морального пристановища, до якого могли би повернутись, якщо виживуть.

Художні засоби виразності. У структурі ліричної повісті О. Туряньського «Поза межами болю» ключовим концептом є сонце як символ життя («Невже з цього хаосу не вернути нам назад до життя, на шлях сонця?»), уособлення моральної сили людини («І хочуть показати темряві всесвіту й лукавості богів невмируще сонце й надію людського духа»).

Штранцінгер — уособлення терпіння, страждання й водночас надії. Його слова «*є сонце в житті*» стають лейтмотивом, закарбовуючись у свідомості Оглядівського, вони підтримують його, додають життєвих сил.

Вогонь символізує очищення, освячення, світло в зимові ночі. Біля вогнища кожен виявляє свою сутність: мовчазний сліпий Штранцінгер у відчаї, охоплений бажанням віддати останнє, спалює у вогнищі свою скрипку («*Оця скрипка — це його очі*»); Сабо рве банкноти, що їх підступним чином здобув на війні; Оглядівський марить дружиною і синочком; Добровський біля вогнища філософськи зауважує: «*Ми вже не маємо гроші і також не потребуємо гроші. Тепер ми стали людьми*».

Межовий стан увиразнюється тут своєрідним рефреном — «*між життям і смертю*». Починаючи з назви, межа всякчас з'являється в тексті в різних контекстах. Світ живих ліричний суб'єкт сприймає як проміжний між небом і землею, про що заявлено фактично з першого речення: «*Поміж небом і землею блукають тисячі й тисячі тіней*». Штранцінгер звертається до товаришів «*голосом, який прийшов, здається, з границі вічності, з-поза меж добра і зла*». Усі персонажі перебувають на межі й у фізичному сенсі — між здоровим глуздом і божевіллям: «*Нараз мені здається, — каже Оглядівський, — що моя свідомість знаходиться десь назовні, поза мною*». У цьому межовому стані відбувається постійне протистояння реального й уявного простору, між якими перебувають герої.

Культурно-мистецький контекст

Одним із прийомів поетики експресіонізму є свідомо деформація картин дійсності. Персонажі творів О.Турянського час від часу втрачають зв'язок із реальністю, і тоді в них з'являються видіння, пов'язані з вивільненням прихованих психологічних травм. Так, Пшилуському здається, що він стріляє у свою дружину-зрадницю, Оглядівському ввижається в обрисах засніженого куца силует жінки з дитиною на руках: він переконаний, що це його дружина з маленьким сином. Жінка з дитиною — це символ найвищого християнського ідеалу, водночас це виразно український образ.

Повість О. Турянського «Поza межами болю» в 1921 р. у Відні проілюстрував невідомий художник.

Ілюстрації до повісті «Поza межами болю».
Невідомий художник. 1921

Запитання і завдання

1. Поділіться в класі враженнями, які викликала у вас поема в прозі «Поза межами болю».
2. Визначте тему та ідею твору.
3. Визначте жанр твору. Назвіть ознаки поеми в прозі, виражені в «Поза межами болю».
4. У чому полягає своєрідність композиції цього твору?
5. Виразно прочитайте текст пісні, яку співали втікачі. До яких народно-пісенних форм близький цей фрагмент твору? Схарактеризуйте художні засоби, наявні в ньому. Яка роль цього вставного композиційного елемента в розкритті ідеї твору?
6. Які ознаки експресіонізму прослідковуються у творі О. Турянського?
7. Хто з героїв поеми в прозі «Поза межами болю» справив на вас найбільше враження? Чому?
8. Розкрийте образ персонажа, який вас найбільше вразив. Схарактеризуйте його в контексті естетики експресіонізму.
9. Як ви розумієте слова Добровського: *«Коли у темі і в хаосі, в якому ми мучимося, тліє іскра якої-небудь ідеї, то твоя огненна любов до життя й до його вищих цінностей переможе смерть»*?
10. Розгляньте ілюстрації невідомого художника (с. 113) до поеми в прозі «Поза межами болю» О. Турянського. Назвіть образи-символи, сцени-символи, відтворені на цих малюнках, і поясніть їхнє значення.
11. Чому поема в прозі «Поза межами болю» О. Турянського є унікальним твором в українському письменстві? Поясніть її назву.
12. Повість-поему О. Турянського довгий час було заборонено для прочитання. Як ви гадаєте, чому? Поділіться своїми міркуваннями у класі.

Ваші читацькі проекти

1. Користуючись інформаційними джерелами Інтернету, підготуйте віртуальну екскурсію по містах Європи, зокрема України, пов'язаних із життям і творчою діяльністю О. Турянського.
2. Підготуйте виразне читання епізодів «Поза межами болю», що найбільше вас вразили. Зробіть їх аудіозапис і розмістіть на одній із соціальних мереж.

Читацьке дозвілля

Прослухайте пісню «Жити» (альбом «Ввічність», 2019) у виконанні Сашка Положинського із гурту «Тартак». Поділіться своїми враженнями в класі. Подумайте, що поєднує цю пісню з повістю О. Турянського «Поза межами болю».

«ПІД ЧУЖИМ НЕБОМ»

...Український літературний процес поза межами рідного краю — факт реально існуючий.

Григорій Костюк, літературознавець із української діаспори

«**Е**міграції всіх часів і народів супроводжувалися народженням і розвитком громадсько-політичної й літературно-естетичної думки, що відображала історичну долю народу», — зазначав літературознавець Ф. Погребенник. Виїзд української творчої інтелігенції до країн Західної Європи, США та Канади охоплює період від 1914 р. і до кінця ХХ ст. Емігранти-українці сприяли розквітові національного політично-громадського та мистецько-літературного життя діаспори. Важливу роль у цьому процесі відіграли представники української еміграційної літератури Євген Маланюк й Іван Багряний.

Читацький путівник

Ключові поняття теми «Під чужим небом»: Празька школа; громадянська лірика Євгена Маланюка; творчість Івана Багряного; пригодницький роман.

Навчальні цілі теми «Під чужим небом»

Знання:

- * **історичні умови** розвитку української літератури за кордоном у 20-40-х роках, основні **відомості** про **Празьку школу** української поезії та її представників; **факти** з життя і творчості **Євгена Маланюка, Івана Багряного**; **зміст** виучуваних художніх творів; термін «**пригодницький роман**».

Уміння:

- * **розкривати** особливості художнього осмислення долі України в громадянській ліриці Є. Маланюка «**Уривок з поеми**», **тлумачити** символічність її назви; **аналізувати** поезію Є. Маланюка «**Напис на книзі віршів**», **визначати** її проблематику; **пояснювати** актуальність поезій Є. Маланюка; **висвітлювати** автобіографічну основу роману Івана Багряного «**Тигролови**»; **визначати** проблематику, жанрові особливості та своєрідність композиції твору; **характеризувати** художні образи роману, **розкривати** його символіку; **добирати** цитати з твору для аргументації своїх думок; **з'ясувати** причини популярності роману «**Тигролови**» в повоєнній Європі та його значущість для сучасних читачів.

Ставлення:

- * **усвідомлення** значення свободи для духовного розвитку особистості; психологічна готовність виявляти активну життєву позицію.

Одним з освітніх, наукових і культурних осередків української еміграції на початку 20-х років ХХ ст. була Прага. Тодішній чехословацький уряд на чолі з президентом Т. Масариком підтримував емігрантів з України — учасників національної визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр. і свідків трагічної поразки її, інтернованих у табори, зокрема на землях Польщі. Здебільшого це були українські письменники або ж діти колишніх емігрантів, які сприйняли революційний переворот 1917 р. як національну ганьбу.

Для біженців з України та колишніх вояків українських повстанських армій у Чехословаччині відкривали навчальні заклади, видавали журнали, створювали видавництва. У Празі діяли Український вільний університет при Карловім університеті, Український педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, у Подєбрадах — Українська господарська академія. Тоді ж було засновано Українське товариство пластичного мистецтва й Українську студію пластичного мистецтва, де викладали видатні художники І. Кулець, С. Мако, І. Мозалевський, Р. Лісовський та інші; створено Українське музичне товариство, до якого входив Український академічний хор і музичне товариство «Кобзар».

Із культурним життям Праги тісно пов'язана діяльність багатьох українських письменників. Водночас із представниками старшого покоління, що сформувалося ще в Україні (Олександр Олесь, С. Черкасенко), у 20-х роках на теренах західноєвропейської еміграції діяла молодша генерація митців — *Празька школа*. Її репрезентують такі талановиті поети, як С. Маланюк, Ю. Дараган, Л. Мосендз, Юрій Клен, Н. Лівицька-Холодна, Оксана Лятуринська, Олена Теліга, Олег Ольжич та ін.

Празька школа — об'єднала українських поетів, які залишили Україну в 20-х роках і в міжвоєнне двадцятиліття та жили й творили в еміграції. Становлення їх як творчих особистостей відбулося в Празі та Подєбрадах, де більшість із них навчалися, відвідували лекції чи викладали в місцевих навчальних закладах. «*Се якрава заграва блискучого дня нашої літератури. Бурхлива й тривожна — гарніша за сам день*», — так відгукнувся про це потужне відгалуження українського письменства літературознавець із діаспори Д. Донцов. Фундаторами Празької школи вважають поетів Ю. Дарагана, С. Маланюка і Л. Мосендза.

Іван Кулець.
Натюрморт. 1927

Сергій Мако.
Кони на березі

Назву *Працька школа* вперше використав літературний критик з української діаспори В. Державин у роботі «Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947)». Цей термін доволі умовний. Попри певну співзвучність художніх, філософських, політичних, ідеологічних ідей поетів Працької школи, це не була група, об'єднана організаційно, оскільки не мала ні статуту, ні програми. Деякі представники її жили не тільки в Празі, а й у Варшаві, Львові, інших містах Європи. Її найістотнішим об'єднавчим чинником, на думку літературознавця з діаспори Юрія Шереха, була віра в національну духовність, здобуття української державності.

Творчість митців Працької школи розвивалася під впливом західноєвропейської літератури на ґрунті історичної пам'яті рідного народу. *«Світогляд поетів-емігрантів, — зазначає літературознавець І. Фізер, — був перевантажений неймовірною трагедією їхнього народу... Втрачена батьківщина і майже травматична туга за нею в творчості цих поетів-емігрантів є фактором великого значення. Вона... мобілізує їхню увагу, вона викликає надмірну ідеалізацію історичної минувшини...»*. Тому історія в поезії «пражан» перестає бути історією як об'єктивною дійсністю, тобто минулим із чіткими просторово-часовими обрисами, а набуває глибокого переосмислення. Таке ставлення до історії називають *історіософізмом* (осмислення, аналіз, усвідомлення суспільних подій; співвіднесення теперішнього з минулим, перенесення історичних назв, імен і реалій на сучасність).

Поети Працької школи поділяли погляди ідеолога українського націоналізму, редактора еміграційного часопису «Літературно-науковий вісник» Дмитра Донцова щодо важливості формування нового типу українця. У боротьбі за реалізацію української ідеї вони прагнули виховати національно свідомих українців, здатних відстояти волю нації до життя.

«Найталановитішим з молодих поетів української еміграції» М. Зеров називав Є. Маланюка. Саме його ідейні переконання постали основою естетичної концепції Працької школи, зокрема щодо відповідальності письменника за долю нації, розуміння літератури як рівновеликої їй не підлеглої іншим сферам життя (як, скажімо, політика, релігія, педагогіка тощо).

Для творчості поетів Працької школи характерні яскравий історіософізм, національний пафос, усвідомлення важливої ролі літератури в боротьбі за виживання нації. Літературознавець М. Ільницький назвав їх поетами *«трагічного оптимізму»*.

В історії української еміграційної літератури Працька школа — значуще літературно-мистецьке явище, що вирізняється ідейно-естетичною самобутністю.

Запитання і завдання

1. Які історичні події зумовили розвиток української літератури за кордоном у 20–40-х роках ХХ ст.?
2. Розкажіть про Працьку школу української поезії та її представників. У чому полягає значущість творчості поетів-«пражан» для розвитку української літератури ХХ ст.?

ЄВГЕН МАЛАНЮК

1 лютого 1897–16 лютого 1968

Напружений, незломно-гордий,
Залізних імператор строф —
Веду ці вірші, як когорти,
В обличчя творчих катастроф.

Євген Маланюк

Маланюкова поезія залишиться... доказом суворой сили українського слова, його здатності бути не лише мелодійним, ніжним, барвистим, гнучким, вигадливим, — а й безжально-точним, пружним, лапідарним, його здатності бути згустком волі й думки, що концентруються в пекуче почуття.

Іван Дзюба

Євген Маланюк — митець високого художнього рівня, «співець степової Еллади», один із найвідоміших українських поетів еміграції, представник Празької школи, літературознавець, культуролог, учасник визвольної боротьби доби УНР, полум'яний проповідник національних ідей і великий гуманіст. Його твори довгі роки були під суворою забороною.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життяпису. Народився Євген Филімонович Маланюк 1 лютого 1897 р. в селі Архангород, що на Херсонщині (нині смт Новоархангельськ Кіровоградської обл.).

У спогадах про батьківську родину поет писав: «У нашому старому, мурованому зі степового каменю домі жилося “на дві хати” — дідову й батькову. У першій хаті панував дух віків, старовинного побуту, тисячолітніх звичаїв і обрядів та свідомого... “україноцентризму”».

Батько Є. Маланюка, Филімон Васильович, був людиною інтелігентною й шанованою в їхньому містечку. Працював учителем, повіреним у містечковому суді, а також був хористом церковної капели.

Мати поета, Гликерія Яківна, походила зі збіднілої дворянської родини офіцера Стоянова, вихідця із Чорногорії. У їхній сім'ї панували музику, поезію, художню літературу. Саме від матері майбутній поет успадкував любов до мистецтва.

Почуттям великої любові та щирої поваги сповнені спогади поета про батьків: «Матері я завдячую дві речі: серце й мистецтво, а батькові — основи з його інтелектуального й світоглядного розвитку».

Початкову освіту Є. Маланюк здобував у місцевій Новоархангельській школі, потім навчався в Єлисаветградському земському реальному училищі. Маючи відмінні результати, хлопець став стипендіатом Єлиса-

ветградського земства і був звільнений від оплати за навчання.

У 1914 р. Є. Маланюк вступив до Петроградського політехнічного інституту. Завершити навчання йому не вдалося, оскільки розпочалася Перша світова війна. Юнак став слухачем Військової школи в Києві, по закінченні якої в 1916 р. його у званні поручика направили на Південно-Західний фронт.

Після Жовтневого перевороту 1917 р. Є. Маланюк демобілізувався з російської армії й повернувся на батьківщину. Брав активну участь у розбудові УНР — працював у Генеральному Штабі України, став ад'ютантом командувача Наддніпрянської Армії УНР генерала В. Тютюнника. 1920 р. у складі армії УНР був інтернований до Польщі.

У 1923 р. Є. Маланюк переїхав до Чехословаччини, вступив до Української господарської академії в місті Подебради. Тут входив до Ліги українських націоналістів (ЛУН), товаришував із поетами Л. Мосендзом, Олегом Ольжичем, Оленою Телігою та ін.

У 1924 р. в Подебрадах Є. Маланюк познайомився з юною поетесою Наталкою Лівицькою і шалено в неї закохався. Однак дівчина не мала до нього справжнього почуття. Для Є. Маланюка таке її зізнання обернулося на страшну трагедію.

Закінчивши навчання в Українській господарській академії в 1929 р., Є. Маланюк у пошуках роботи переїхав до Польщі.

У Варшаві Є. Маланюк одружився із чешкою Богумілою Савицькою, 1934 р. в подружжя народився син Богдан. Сім'я переїхала на батьківщину дружини.

У 1945 р. Є. Маланюк змушений був переїхати до Західної Німеччини, рятуючись від переслідування радянських спецслужб. У 1949 р. поет емігрував до США. Лише через довгих 17 років розлуки він побачився з уже дорослим сином й онуком.

У США плідно працював на літературній ниві. Він був почесним головою об'єднання українських письменників у діаспорі «Слово», дружив із поетами Нью-Йоркської групи.

16 лютого 1968 р. Є. Маланюк помер у Нью-Йорку. В Україні започатковано щорічну літературну

✕ Євген Маланюк. ✕
Фото. 1919

✕ Наталка Лівицька. ✕
Фото 20-х років

✕ Євген Маланюк ✕
із дружиною
Богумілою й сином
Богданом.
Фото 40-х років

премію імені Є. Маланюка, якою нагороджують талановитих митців Кіровоградщини.

? Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-кодi. Окресліть основні періоди життєпису Є. Маланюка. Які сторінки його біографії вас найбільше вразили? Поділіться своїми думками в класі.
2. Прокоментуйте слова, що взяті за епіграфи до розділу. Яким постає митець у власних поетичних рядках і в судженнях сучасної літературної критики?
3. Розгляньте репродукцію картини А. Надеждіна «Співець Степової Еллади. Портрет Євгена Маланюка». Розкрийте символізм змістового наповнення її. Поясніть назву художнього полотна.

✕ Андрій Надеждін. ✕
Співець Степової Еллади.
Портрет Євгена Маланюка.
2001–2006

Художній світ поезії Євгена Маланюка

Поезія Маланюка — одне з високих явищ української літератури, її видатне досягнення.

Іван Дзюба, літературознавець

Поет і його доба. Поет-емігрант Є. Маланюк своє життя і творчість присвятив Україні, уславленню її героїчного минулого та утвердженню віри в незалежне майбутнє.

Поет-патріот і воїн за духом, Є. Маланюк ще у 20-х роках на фронтах громадянської війни у складі добровольчої армії УНР захищав суверенність Вітчизни, осмислював поразку її в закордонних таборах для інтернованих осіб і розвивав ідею утвердження державності України, перебуваючи на теренах чехословацької еміграції.

Є. Маланюк болісно сприймав перебування України під владою різних режимів. Свою ідейну позицію митець розкрив у публікації «**Малоросійство**» (1959). Однією з умов здобуття української незалежності, за Є. Маланюком, є доконечна потреба українцям мислити себе самостійною нацією, а не «*рабами Москви*» в особі «*малоросів*». Саме тому поет закликав: «*Геть від Москви!*».

Творча спадщина Є. Маланюка багатогранна. Вона охоплює збірки поезій «**Земля і залізо**» (1930), «**Земна Мадонна**» (1934), «**Перстень Полікрата**» (1939), «**Вибрані поезії**» (1943); «**Влада**» (1951), «**П'ята**

симфонія» (1954), «Поезії в одному томі» (1954), «Остання весна» (1959), «Серпень» (1964), «Перстень і Посох» (1972, вийшла посмертно), публіцистичні розвідки («Книга спостережень»), переклади й статті.

Наскрізними в творчості Маланюка є історіософські, античні, мистецькі, релігійні, інтимні та пейзажні мотиви.

Боротьба за національне й соціальне відродження України, утвердження її державності — центральна *ідея* поетичного світу Є. Маланюка.

Поет дебютував збіркою віршів «Стилет і стилос» (1925). Осмислення трагічної долі Вітчизни та шукання виходу із цього становища, піднесення войовничого духу, звернення до державницької й визвольної атрибутики, роздуми над роллю сучасного мистецтва, що має слугувати високим ідеалам, — наскрізні *мотиви* поезій раннього періоду творчості Є. Маланюка.

Ця збірка побудована на своєрідній художній антитезі. *Стилет* як холодна зброя є втіленням боротьби за ідеали народу. *Стило́с*, тобто загострена з одного кінця паличка, якою в давні часи писали на вощаних дощечках, символізує світ мистецтва, його гармонію, людські почуття, красу та добро.

У назві збірки «Стилет і стилос», як і в однойменному вірші, актуалізується давня проблема світової літератури: що має бути визначальним у художній творчості — краса чи служіння суспільним інтересам? Для Є. Маланюка фонетично співзвучні пароніми *стилет* і *стило́с* є синонімами: силу слова митець прирівнює до зброї.

Наступні збірки, зокрема «Земля й залізо» (1930), «Земна Мадонна» (1924), «Перстень Полікрата» (1939), характеризуються філософськими роздумами митця. Він заглиблюється в історію України, шукає в ній державотворчі ідеали та відповіді на злободенні питання. Міцності, силі, мужності попередніх поколінь українців поет протиставляє «*рабську кров*», «*розслабленість ледачу*» їхніх нащадків. Відтак намагається сформувати тип нового українця, що не має відчуття меншовартості раба-малороса, розбудити в ньому віками витравлювану національну свідомість.

Є. Маланюка називають співцем Степової Еллади, яка для нього була збірним символом. Для поета-філософа Степова Еллада — це Україна, її історія й сьогодення, ментальність і світобачення українців. Вона уособлює традиційний для світової культури образ Матері, символізує любов до рідної країни, красу, добро, що протистоять злу, руїні, хаосові — як у попередніх історичних епохах, так і на сучасному етапі. У поезії Степова Еллада виступає вираженням ідеологічних, естетичних, релігійних переконань автора.

Символічній Степовій Елладі Є. Маланюк протиставляє Чорну Елладу, яка символізує суцільну руїну («*Вікам на поталу — руїна, руїна*»), убогість духу людей, злиденність, занедбаність життя («*пригноблені, вбогі, непевні будівлі...*»). Чорна Еллада — це дійсність, а Степова Еллада — це мрія.

Отже, для лірики Є. Маланюка прикметними є рельєфно виписаний образ України, її доля та історія; історіософічність; проникнення у глибини людської психології; патетичність; публіцистичність; динамізм.

Запитання і завдання

1. Розкрийте громадянську позицію поета-патріота Є. Маланюка.
2. Схарактеризуйте його творчий шлях.

«УРИВОК З ПОЕМИ» — ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ГЕРОЇЧНОЇ І ТРАГІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Вірш «Уривок з поеми» (1924) увійшов до збірки «Стилет і стилос», характерною ознакою якої є історіософічність.

Основний мотив твору — осмислення історичної долі України, утвердження ідеї її суверенності.

Образ ліричного героя подано в контексті його історичного походження: «Внук кремезного чумака, / Січовика блідий праправнук, / Я закохавсь в гучних віках, / Я волю полюбив державну».

Автобіографічне у вірші органічно переплітається з національно-історичним, тому не випадково за епіграф автор узяв слова бельгійського поета Е. Верхарна: «*Je suis un fils de cette race...*» («Я син цієї раси»).

Конфлікт у творі побудовано на зіткненні протилежних категорій — миру («там тече козацький Буг... я там весен вербний пух і дух землі — з дитинства нюхав») і війни («держава рухнула», «взяли свячений ніж», «лишилися, як криця», «жадний примус, жадне зло... не примусило скориться»).

Героїчне минуле в поезії Є. Маланюка постає взірцем для нащадків. Поет звертається до історичних витоків української державності, зокрема часів гетьманства Б. Хмельницького та І. Мазепи, чії образи є символом хоробрості й мудрості, уособленням фундаторів національної ідеї.

Перед читачем також постають яскраві перемоги українських козаків-січовиків, «отаманів курінних», мужніх ватажків гайдамацьких повстань М. Залізняка та І. Гонти, які в переосмисленні поета набувають масштабності символу державної влади. Використовуючи тематику козацької звитяги та апелюючи до народної пам'яті, Є. Маланюк проводить паралелі з подіями ХХ ст. Він намагається в нащадків славетних козаків-героїв пробудити психологію переможця, нагадуючи про звитяги їхніх пращурів, котрі «Уміли кинуть п'яний сміх / В скривавлене обличчя — муці».

Бунтарський дух своїх сучасників автор пробуджує за допомогою алюзії із «Заповітом» Т. Шевченка: «І рідним був одразу ключ: / Вставайте! Кайдани порвіте!».

Образи борців за волю, їхню військову міць і мужність митець влучно розкриває, використовуючи виразні поетичні тропи — «Рокоче запорозька кров / Міцних поплічників Богдана»; «чия упевнена рука / Зміцняла сивого Мазепу»; «Вони взяли свячений ніж, Залізняка майбутні діти!»; «Та враз підвівсь, і запалав, і з серця кров'ю крикнув Гонта».

Вірш «Уривок з поеми» вражає палітрою яскравих художніх засобів, як-от: **епітети** («залізна голова», «п'яний сміх», «свячений ніж»); **метафори** («гармати революцій»; «дикий вихор гопака»); **персоніфікації**

(«рокоче запорозька кров»); порівняння («херсонські прерії — мов Січ»), інверсія («дні буденні») тощо.

Завершується твір гнівним, погрозовим риторичним звертанням до ворогів: «... Даремно, вороже, радій — / Не паралітик і не лірник / Народ мій — в гураган подій / Жбурне тобою це, невірний!».

Отже, у вірші «Уривок з поеми» Є. Маланюк утверджує оптимістичну ідею про здобуття Україною незалежності.

Запитання і завдання

1. Поділіться своїми враженнями від вірша «Уривок з поеми» Є. Маланюка.
2. Розкрийте мотив твору. Підготуйте його виразне читання.
3. Схарактеризуйте галерею історичних постатей в образній системі поезії.
4. За допомогою яких художніх засобів досягається виразність ідеї твору?
5. У заголовку автор указує на жанр поеми. Пригадайте визначення цього теоретико-літературного поняття. Чи можна цей вірш вважати поемою? Розкрийте символічність назви вірша.
6. Поясніть авторський вибір епіграфа до поезії. Як ви розумієте слова бельгійського поета Е. Верхарна? Прокоментуйте їх.
7. Які пророчі думки висловлено у вірші? Чим актуальні вони нині?

«НАПИС НА КНИЗІ ВІРШІВ...» — ЛІРИЧНИЙ РОЗДУМ ПРО МІСЦЮ ПОЕТА І ПРИЗНАЧЕННЯ ПОЕЗІЇ

Тема мистецтва і митця є однією з вічних у художній літературі. У своїй творчості Є. Маланюк продовжив традиції Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Олександра Олеся, які наголошували на суспільній важливості поезії.

У вірші «Напис на книзі віршів» (1925) Є. Маланюк розв'язує цю актуальну проблему в новому ідейно-естетичному вимірі.

Основний мотив твору — розкриття ролі митця в суспільстві, зокрема в боротьбі за долю народу та у формуванні його національної свідомості.

Поезія вирізняється глибокою символікою. Контрастні образи стилету і стилосу — зброї і пера, сили і краси зливаються воедино, символізують боротьбу за ідеали народу, свідомий вибір митця й жертвоне служіння красі та правді. *Стилет* як холодна зброя є втіленням боротьби, і свідомий митець-патріот не повинен стояти осторонь неї, а *стилос* сприймається як символ мистецтва, служіння красі. Стилос-поезія Є. Маланюка нагадує стилет своїм вольовим напруженням і нездоланністю сили духу. Поет поставив слово на сторожі української культури й державності, присвятив його справі формування нового типу українця.

У вірші виразно простежується сконцентроване Маланюкове бачення себе в літературі: «Напружений, незломно-гордий, / Залізних імператор строк — / Веду ці вірші, як когорти, / В обличчя творчих катастроф». Варваризм «*morituri*» й терміни «*дифірамб*», «*ямб*», «*стилос*» надають пафосного звучання авторському метафоричному самовизначенню «*залізних імператор строк*».

Ліричний герой Є. Маланюка сповнений рішучості та оптимізму, переконливо й упевнено веде за собою інших: «...булаву гранчасту / Скеровую лише вперед: / це ще не лет, але вже наступ».

Художні засоби вірша увиразнюють його основну думку. Поет майстерно поєднав історичну («тисячолітній порох», «імператор», «Батури́н») і військову («когорти», «булава», «наступ») атрибутику з літературознавчими поняттями («строфи», «сто́пи», «ямб», «уто́пії», «дифіра́мб»). Вдало дібрані епітети («творчих катастроф», «збурений Батури́н», «важкі та мускулясті сто́пи», «громовий дифіра́мб», «тисячолітній порох»), метафори («загровах облуд»), інверсії («залі́зних імператор стро́ф», «пруживий одбивають ямб»), порівняння («вірші, як когорти»), риторичне звертання («І ти, нащадче мій, збагнеш») та інші тропи передають упевненість митця в боротьбі за загальнонаціональні ідеали.

Запитання і завдання

1. Які емоції викликав у вас вірш Є. Маланюка «Напис на книзі віршів...»?
2. Яку ідею утверджує поет у цьому творі? Підготуйте виразне читання його.
3. У чому Є. Маланюк убачає місію поета?
4. Кому, на вашу думку, адресована поезія «Напис на книзі віршів...»? Поясніть її назву.
5. Схарактеризуйте образність вірша. Який зміст автор вкладає в образи стилета і стилоса?
6. Які художні засоби використані в поезії? Поясніть їх значення для розкриття мотиву твору.
7. Поетичні традиції яких митців знайшли продовження у вірші «Напис на книзі віршів...»? У чому виявляється новаторство Є. Маланюка в художньому осмисленні ролі поета і поезії в суспільстві?
8. Поезію Є. Маланюка називають «лірикою трагічного оптимізму». Як ви гадаєте, чому?

Ваші читацькі проекти

1. Розкрийте громадянську позицію поета-патріота Є. Маланюка. Створіть буктрейлер «Наша ціль — духовна суверенність» (Є. Маланюк).
2. Об'єднайтеся у творчі групи. Підготуйте повідомлення про життя і творчість поетів Празької школи Олени Теліги чи Олега Ольжича (за вибором). Презентуйте слайд-шоу «Яскрава заграва блискучого дня нашої літератури...» (Д. Донцов) у супроводі ліричних творів Олени Теліги й Олега Ольжича.

Читацьке дозвілля

1. Послухайте твори Л. ван Бетховена та Е. Гріга — улюблених композиторів Є. Маланюка. Які їхні композиції, на вашу думку, можуть бути музичним супроводом до поезій Є. Маланюка? Свій вибір аргументуйте. Підготуйте мелодекламацію лірики поета.
2. Самостійно ознайомтеся з творчістю представників Празької школи (за вибором). Організуйте засідання літературної студії та виразно прочитайте вірші поетів-«пражан», які найбільше сподобалися.

ІВАН БАГРЯНИЙ
(ЛОЗОВ'ЯГІН ІВАН ПАВЛОВИЧ)
2 жовтня 1906–25 серпня 1963

Ми є. Були. І будем Ми!
 Й Вітчизна наша з нами!
Іван Багрянний

Багрянний — людина, чиє життя і творчість — одне уперте й героїчне, велике НІ: ні — русифікації, ні — цензурі, ні — безправ'ю, ні — не людяності, і тисячі менших ні, пронесені й стверджені крізь тортури й фронти, крізь подвиг праці й працю подвигу.

Юрій Шерех (Шевельов)

Іван Багрянний — видатний письменник та активний громадсько-політичний діяч. Творча спадщина цього багатогранного митця яскравого таланту — поета, прозаїка, публіциста, драматурга, художника — стала духовним надбанням України лише в 90-ті роки.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життєпису. Народився Іван Павлович Лозов'ягін (псевдонім Іван Багрянний) у багатодітній родині 2 жовтня 1906 р. в місті Охтирці, що на Сумщині. Батько — Павло Лозов'яга (прізвище його було зросійщене — Лозов'ягін) — був муляром. Мати — Євдокія Кривуша — походила із заможного селянського роду із села Куземин, що біля міста Охтирки.

Навчався майбутній письменник у місцевій церковно-парафіяльній школі. На той час припадають його перші літературні спроби.

Далі юнак здобував освіту у вищій початковій школі. Через україномовність і вияв патріотизму однолітки часто глузували з нього.

У 1920 р. Іван Багрянний вступив до Охтирської технічної школи слюсарного ремесла, однак згодом полишив її та продовжив навчання у Краснопільській художньо-керамічній школі, де здобув спеціальність за фахом «малярство та гончарна справа». З 1923 р. він був замполітом на тростянецькій цукроварні, окружним політінспектором в Охтирській міліції, вчителем малювання в колонії для безпритульних і сиріт, складачем у друкарні, ілюстратором у кам'янець-подільській газеті «Червоний кордон». Майбутньому письменникові навіть довелося працювати на шахтах Донбасу, щоб порятувати родину від голоду 1921 р. Тоді ж він побував у Криму та на Кубані.

У 1924 р. письменник став членом бюро Охтирської філії угруповання «Плуг». Розпочався період його активної літературної діяльності.

У 1926 р. Іван Багряний вступив до Київського художнього інституту, однак не закінчив його через матеріальну скруту та упереджене ставлення керівництва до нього як «політично неблагонадійного».

У 25 років письменника заарештували за контрреволюційну агітацію та відправили на три роки в так зване вільне заслання в Сибір. За спробу повернутися в Україну йому було присуджено ще три роки заслання в БАМЛАГ (Байкало-Амурський виправно-трудоий табір).

У 1936 р. Багряному вдалося втекти з табору і два роки він переховувався серед українських поселенців у Хабаровському краї — на річці Уссурі, у Зеленому Кліну. Там познайомився зі своєю майбутньою дружиною — Антоніною Зосимовою, яку було вислано на Далекий Схід із Москви. Подружжя мало сина Бориса й дочку Наталю. Відомо, що після арешту й заслання Багряного його родина зазнавала утисків від радянської влади.

У 1938 р. Багряний повернувся до Охтирки, однак за доносом сусіда його було повторно заарештовано й кинуте до Харківської в'язниці. За звинуваченням у керівництві націоналістичною контрреволюційною організацією він пробув у тюрмі майже три роки.

У 1943 р., рятуючись від переслідувань німецьких фашистів і радянської влади, Багряний переїхав до Західної України, де активно співпрацював з українським підпіллям.

Через рік Багряний опинився в Словаччині, потім перебрався в Австрію, а ще через два — у Баварію, місто Новий Ульм, де був великий табір переміщених осіб з України. В еміграції письменник заснував газету «Українські вісті», створив потужну організацію МУР (Мистецький український рух). У 1948 р. очолив Українську революційно-демократичну партію. Він був головою Української Національної Ради, а згодом — віце-президентом Української Народної Республіки у вигнанні.

У 1949 р. Багряний удруге одружився. Сім'я проживала в німецькому місті Новому Ульмі. Виховували сина Нестора й доньку Роксолану.

В еміграції Іван Багряний займався активно громадсько-політичною діяльністю. З його ініціативи в Західній Німеччині, США та Канаді було створено низку громадських організацій. У 1958–1959 рр. побував у США на з'їзді українських письменників у діаспорі. Він виступав із доповідями на патріотичні теми.

25 серпня 1963 р. після тривалої недуги Іван Багряний самотньо помер у санаторії німецького міста Шварцвальда (Західна Німеччина).

Похований Іван Багряний у Німеччині, у місті Новому Ульмі. На нагробку викарбувано напис із його поетичної збірки «Золотий бумеранг»: *«Ми є. Були. І будем ми! Й Вітчизна наша з нами!»*. Ці слова були життєвим кредо митця, який, перебуваючи у вимушеній еміграції, завжди сподівався повернутися на Батьківщину.

Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Що вас зацікавило в особі письменника? Які риси його вдачі вам імпонують?

2. Прокоментуйте слова Івана Багряного «*Ми є. Були. І будем ми! Й Вітчизна наша з нами!*», взяті за епіграф до розділу. Як ці поетичні рядки характеризують особистість митця?
3. Підготуйте і презентуйте у класі усний журнал «Цікаві факти з життя Івана Багряного». А якщо ваш населений пункт пов'язаний з іменем письменника, то зробіть відеоекскурсію пам'ятними місцями.

Художній світ прози Івана Багряного

Органічна національна свідомість стимулювала творчість Івана Багряного, а гаряча бунтівлива натура гостро реагувала на пригнічення української ідеї в різних формах її вияву.

Микола Жулинський, літературознавець

Письменник і його доба. На формування громадянської позиції Івана Багряного впливало багато чинників. Ще з дитячих років у його пам'яті закарбувалася страшна подія: *«Це було 1920 року. Я жив тоді в дідуся на селі, на пасіці. Дідусь мав 92 роки і був однорукий каліка, але трудився на пасіці, доглядаючи її. Аж ось одного дня надвечір прийшли якісь озброєні люди, що говорили на чужій мові, і на моїх очах та на очах інших онуків, під наш несамовитий вереск, замордували його, а з ним одного сина (а мого дядька). Замучили вони мого діда за те, що він був заможний український селянин (мав 40 десятин землі) й був проти “комуни”, а дядька за те, що він був за часів національної визвольної боротьби — в 1917–1918 роках — вояком національної армії Української Народної Республіки... Ось так я вперше побачив зблизька більшовизм».*

У роки навчання молодого письменника в Київському художньому інституті формуються його антирадянські націоналістичні переконання. Він захоплювався «западницькою» літературою, виступав на засіданнях Всеукраїнської Академії Наук про перспективи розвитку національного літературного процесу.

«Як письменник і поет належав до так званих “попутників”, тобто письменників “непролетарських” щодо ідеології», — зазначав Багряний. Тому в його творах не було возвеличення радянської влади, натомість відчувався спротив і бунтарський дух. Митець називав більшовицький режим антиукраїнським і терористичним. Його звинувачували в контрреволюційній агітації та ідеологічно «неправильних» творах.

У передвоєнний час та в роки Другої світової війни Іван Багряний продовжував активно обстоювати свою патріотичну позицію. Співпрацював з українським підпіллям. Займався пропагандистською роботою — писав листівки та статті, створював карикатури й агітаційні плакати, виїздив на Волинь і в Карпати в розташування бойових загонів УПА.

В еміграції Іван Багряний згуртував українців різних політичних сил навколо спільної ідеї — національної. У своїх політичних виступах, памфлетах, статтях і доповідях він наголошував на необхідності здобуття Україною державності, відстоювання національної ідеї, відродження національної свідомості, об'єднання національно-патріотичних сил в Україні та за її межами для боротьби за самостійну, незалежну державу.

У памфлеті «**Чому я не хочу вертатись до СРСР?**» (1946) Іван Багряний, звертаючись до європейської громадськості, відверто розвінчував антигуманістичну політику радянської влади.

Цей публіцистичний твір, за визначенням літературознавця Л. Череватенка, став «*документом доби*» — правдивим викриттям радянської тоталітарної системи.

Творчість. Молодий письменник обрав *псевдонім* Іван Багряний під впливом творів Миколи Хвильового, якими захоплювався і у яких епітет «багряний» виражав революційно-романтичне поривання. У 1929 р. вийшла перша збірка поезій Івана Багряного «До меж заказаних», що була сповнена їдкою іронією та сарказму проти існуючої дійсності.

У 1929 р. Іван Багряний видав віршовану поему «**Ave Maria**». У 1930 р. опублікував історичний роман у віршах «**Скелька**», у якому розкрив проблему національного поневолення України.

У роки ув'язнення (1932 – 1940) були написані поезії «**Золотий бумеранг**» (1932), «**Матері**» (1933), «**Аргонавти**» (1936), «**Рідна мова**» (1937) та ін.

У 1941–1945 рр. з-під пера письменника виходять п'єса-антиутопія «**Генерал**» (1942), роман «**Тигролови**» (1944) та поема «**Гуляй-поле**» (1944).

1945–1963 рр. ознаменувалися памфлетом «**Чому я не хочу вертатись в СРСР?**» (1946), оновленою збіркою поезій «**Золотий бумеранг**» (1946), п'єсами «**Морітурі**» (1947) та «**Розгром**» (1948), романами «**Сад Гетсиманський**» (1950), «**Марія Богуславка**» (1957), повістю «**Огненне коло**» (1953) та іншими творами.

Романи «**Тигролови**» (1944) і «**Сад Гетсиманський**» (1950) стали бестселерами, їх перекладено багатьма європейськими мовами.

Запитання і завдання

1. Схарактеризуйте громадянську позицію Івана Багряного.
2. Розкажіть про творчість письменника. Які ідеологічні переконання знайшли відображення в його публіцистиці?
3. Що спільного у творчій долі Івана Багряного та інших талановитих українських митців радянського періоду?
4. Прочитайте роман «Тигролови». Поділіться своїми враженнями про твір, наголос робіть на епізодах, які вам найбільше запам'яталися.

Читацькі діалоги

У світ пригодницької літератури ви поринули на уроках зарубіжної літератури ще в 6 класі.

Ви вже знаєте, що головний герой пригодницьких романів — це яскрава особистість, «надлюдина», яка нерідко володіє надприродною силою, активно відстоює власні ідеали. Його характер розкривається у процесі розвитку сюжету. Він потрапляє в безвихідні ситуації, стикається віч-на-віч із могутніми ворогами,

непереборними перешкодами та неймовірними небезпеками, бореться, долає випробування, відновлює справедливість — і завжди виходить переможцем, залишаючись при цьому звичайною людиною. Образи негативних героїв — це антиподи головного героя. Вони також сильні, розумні й винахідливі, однак мають злі наміри, виношують підступні задуми.

Щоб досягти ефекту вірогідності, автори пригодницьких романів використовують реальні географічні назви, дати, імена історичних особистостей та інші характерні прикмети зображеного місця і часу (соціальний статус, одяг персонажів, особливості їхньої мови тощо).

Традиції пригодницького роману знайшли яскраве втілення й у творі Івана Багряного «Тигролови» (1944) — першому пригодницькому романі в українській літературі. Він має виразний національний колорит й ознаки доби радянського тоталітаризму. Літературознавець Ю. Лавріненко зазначав, що роман «Тигролови» «став новим — й саме українським — словом у пригодницькому жанрі світової літератури».

Глибоко осягнути жанрову специфіку пригодницького твору ви зможете після прочитання «Тигроловів» та ознайомлення з матеріалом підручника про цей видатний роман Івана Багряного.

Читацький довідник

Пригодницький роман — великий епічний твір із динамічним сюжетом, захопливими пригодами, несподіваними поворотами подій, перетином кількох сюжетних ліній та ідеалізованими героями. Для твору цього жанру характерні мотиви переслідування й викрадення, атмосфера таємничості й загадковості, елементи інтриги, конфлікт добра і зла. Основний композиційний прийом — ефект несподіванки. У процесі розповіді автор постійно утримує увагу читачів.

Запитання і завдання

1. Назвіть жанрові ознаки пригодницького роману.
2. Пригадайте пригодницькі романи, з якими ви ознайомилися на уроках зарубіжної літератури, й ті, що їх ви читали самотійно. У яких творах українських письменників простежуються елементи пригодницького жанру?

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ Й БОРОТЬБИ ЗА ВИЗВОЛЕННЯ В РОМАНІ «ТИГРОЛОВИ»

Цей роман Багряного... є епопеєю мужньої боротьби й перемоги нового українства над природою і над його ворогами... Твір високопатріотичний, високомистецький і по-вселюдському гуманний.

*Василь Чернограй, письменник,
дослідник творчості Івана Багряного*

Історія написання. У 1943 р. Іван Багряний перебував на Західній Україні. Переховуючись від гестапівців на одній із конспіративних квартир у Моршині, письменник розпочав роботу над романом «Тигролови», а вже за 14 днів його завершив. Багряний анонімно подав його на літературний конкурс у Львові.

У 1944 р. львівський часопис «Вечірня година» надрукував у скороченому вигляді цей роман під назвою «Звіролови», яку без згоди автора змінив головний редактор журналу. Твір здобув першу премію. У 1946 р. роман вийшов окремою книжкою у Німеччині, а згодом — у США.

Життєва основа роману «Тигролови» — це особисті враження Івана Багряного про роки перебування серед українців-переселенців Зеленого Клину на річці Уссурі в Хабаровському краї.

5 лютого 1944 р., перебуваючи у Львові, письменник виступив у «Літературно-мистецькому клубі» з доповіддю «Україна біля Тихого океану». Зокрема сказав: *«Мені нічого не треба було вигадувати. Життя товпилося в моїй душі і виривалося, як Ніагара. Країну, про яку я писав, я любив, як свою другу батьківщину, хоч і потрапив у неї невільником... Я не просто писав, я — жив! І упивався тим життям, повтореним з такою страшною силою, що перевищує силу реальності на багато разів».*

✗ Обкладинка книжки «Тигролови». 1992 ✗

Читацькі діалоги

Про переселення українців до Сибіру ви знаєте зі шкільного курсу історії. Місце дії роману «Тигролови» — Далекий Схід, таємничий безмежний Зелений Клин.

У березні 1883 р. з Одеси на Далекий Схід вирушив пароплав з українськими переселенцями. Переселенцям давали великі наділи родючих земель, окрім того, на тривалий час їх звільняли від податків і військової служби. Та за освоєну землю довелося заплатити каторжною працею й життям сотень тисяч співвітчизників.

Були також й інші причини переселення наших співвітчизників: свободолюбіві українці не хотіли миритися з політично-економічним і національно-культурним поневоленням самодержавною владою.

Цим землям не лише судилося бути для українців «дивним золотим ельдорадо», тихим раєм, а й у 1930-х роках стати справжнім пеклом, концтабором для «ворогів народу» — учених, учителів, селян і робітників. Художнє відображення цих подій ви побачите в романі «Тигролови».

✗ Краєвид Далекого Сходу ✗

Жанрова специфіка. Пригодницький жанр роману «Тигролови» простежується в особливостях його змісту, в діях головного героя, а також у неймовірних пригодах, що їх він переживає. Сюжет твору насичений надзвичайними подіями, несподіваними поворотами й динамічним перебігом їх. Головний персонаж — Григорій Многогрішний — сильна особистість, герой, який спромігся кинути виклик тоталітарній владі. Читач із цікавістю й увагою спостерігає за втечами й переслідуваннями головного героя.

Інші ознаки пригодницького роману в «Тигроловах»: розмежування персонажів на позитивних і негативних, мисливські пригоди героїв, кохання до дівчини, яка зросла в умовах дикої природи, та щасливий фінал.

У романі «Тигролови» виявляються особливості й інших жанрів. Найбільш прикметні *ознаки автобіографічного роману*, оскільки автор використав для написання твору епізоди з власного життя.

Є тут також *елементи родинно-побутового роману*. Письменник на прикладі родини Сірків змалював життя та побут українців Далекого Сходу, які в умовах дикої тайги зберегли національну ідентичність.

Ознаки *політичного роману* виявляються в розкритті особливостей державного радянського устрою кінця 30-х років ХХ ст., позначеного репресіями, арештами та ув'язненням представників різних національностей.

Літературознавець із діаспори Ю. Шерех акцентував на національно-ідеологічній специфіці роману «Тигролови»: *«Його автор стверджує жанр українського пригодницького роману, українського своїм духом. Усім спрямуванням, усіма ідеями, почуттями, характерами. Цим він творить нове слово в українському літературному процесі»*.

Отже, особливістю роману «Тигролови» є його *поліжанровість*. Іван Багряний створив оригінальний мистецький твір, у якому майстерно поєднав елементи пригодницького, автобіографічного, політичного й родинно-побутового романів.

Запитання і завдання

1. Чи вразила вас історія створення роману «Тигролови»? Якщо так, то поясніть чим саме. Розкрийте життєву основу твору.
2. Пригадайте, що вам відомо з уроків історії про українців — переселенців до Далекого Сходу. Порівняйте ці історичні події з художнім відображенням їх у романі «Тигролови».
3. Як ви розумієте назву твору? Розкрийте символічний підтекст її.
4. Проведіть роботу в одній із груп (за вибором), що передбачає визначення жанрових ознак роману «Тигролови». На основі матеріалу підручника, результатів власного дослідження та презентації іншої групи узагальніть інформацію й доведіть поліжанровість роману «Тигролови».

Сюжет і композиція. Роман «Тигролови» має дві *сюжетні лінії*. Перша, наскрізна, пригодницька, — це виживання Григорія Многогрішного в тайзі та перебування його в родині українців-переселенців. Друга лінія — уривчаста, але цілком реалістична — це сталінські репресії.

Композиція зумовлена особливостями жанру пригодницького роману: твір складається з двох частин, поділених на 12 розділів і підрозділів з інтригуючими назвами «Дракон», «Навзаводи зі смертю», «Memento more», «Заколот і капітуляція», «Бог кохання», «Не ходи босий» тощо.

В основі композиції твору — хронотоп дороги; саме в цьому часопросторі випробовується характер головного героя.

Твір має експозицію зі символічним підтекстом, надзвичайно захопливу зав'язку, яскраву кульмінацію та щасливий фінал.

Починається роман «Тигролови» зображенням потяга-дракона, який несе у своєму «череві» через усю країну виснажених, голодних, замордо-

ваних довгою дорогою й постійними перевітками в'язнів — ворогів тоталітарної системи — в концтабори Далекого Сходу.

Експозиція — відомості про причини арешту головного героя твору Григорія Многогрішного, про його життя до заслання.

Зав'язка — утеча героя-в'язня зі спецшелону, що його пильно стерегли конвоїри.

Розвиток дії — життя Григорія в тайзі; знайомство із сім'єю українців-переселенців Сірків.

Кульмінація — зустріч Григорія Многогрішного та майора Медвина в тайговому безлюдді; розправа головного героя зі своїм катом.

Розв'язка — утеча закоханої пари — Григорія й Наталки — у безпечне місце, їхній перехід із боєм кордону з Маньчжурією.

Позасюжетні композиційні елементи — історичні екскурси, паралелі у спогадах Сірків і Многогрішного про покинуту рідну землю, пейзажі (екзотичні панорами Сіхоте-Аліня, мальовничі краєвиди на Зміїній і Голубій Падах), портрети, ліричні відступи, вставні частини (про Дядорова), описи інтер'єру (побут української хати).

Ідейно-тематичний зміст. «Тигролови» — політематичний художній твір. *Основною темою* роману є зображення життя людини в умовах тоталітарного радянського режиму. Художнє увиразнення її досягається через майстерне відтворення широкої *тематики*, як-от: трагедія України за умов тоталітарної системи; жорстокість і нищість прислужників сталінського режиму; побут і традиції українців-переселенців у Зеленому Кліну на Далекому Сході; романтичне кохання Григорія і Наталки.

Головна ідея роману «Тигролови» — возвеличення сильної особистості, нескореності українського національного духу в умовах радянського тоталітарного режиму.

Проблематика твору — виживання людини в умовах жорстокого терору; добро і зло; життя і смерть; злочин і справедливе покарання; моральний вибір; воля до життя; стосунки людини і природи; родинні взаємини; вірність національним традиціям; романтичне кохання.

Читацькі діалоги

Іван Багрянний у романі «Тигролови» згадує про перших каторжників Сибіру, які були «відкривачами першої сторінки в епопеї невимовних людських страждань на цій землі»: «...було їх двоє, тих піонерів: навіжений протопоп Аввакум... Але цей розкольник був другим. А першим був... бунтар малоросійський, гетьман на ймення Дем'ян Многогрішний».

Дем'ян Многогрішний — гетьман Лівобережної України (1668–1672). Він відверто висловлювався проти імперіалістичної політики московської влади, наполягав на звільненні українських земель. Звинувачений у державній зраді, він був засланий на Далекий Схід.

Історію життя гідного нащадка славного гетьмана Многогрішного — Григорія розкриває роман «Тигролови».

✗ Дем'ян Многогрішний — гетьман Лівобережної України. 1668–1672 ✗

Зверніть увагу на те, якими рисами характеру видатного предка наділив свого головного героя письменник. Подумайте, що засвідчує такий зв'язок поколінь. За аналогією наведіть приклади достойного спадкоємництва в нашій історії й нашо-му сьогоденні. Спробуйте побудувати діалог на цю тему з автором «Тигроловів».

Художні образи. Головний герой твору — **Григорій Многогрішний** — молодий українець, талановитий інженер-авіатор, якому доля підготувала багато випробувань.

Письменник, указуючи на генетичну спадкоємність головного героя, послідовно виписує його національний характер, людську гідність, мужність, рішучість. Григорій, як і його видатний історичний предок, зумів кинути виклик системі з її загарбницькою політикою, ідеологія якої не змінилася з тих далеких часів. Засудженому на 25-річну каторгу юнакові вдалося втекти, вистрибнувши на ходу із «дракона-поїзда», що віз політв'язнів на Сибір, туди, де свого часу побував і гетьман Дем'ян Многогрішний.

Поведінку Григорія зумовлює воля до гідного людини життя. Його сповнене небезпек блукання нетрями тайги символізує складну життєву дорогу й нездоланне прагнення свободи: *«Краще вмерти біжучи, ніж жити гниючи»*.

Як типовий неоромантичний герой пригодницького твору, Многогрішний виявляє надприродні здібності: утікає з божевільні, робить *«стрибок у смерть»* на ходу *«скаженого поїзда»*, виживає серед дикої сибірської природи, знаходить порятунок у родині Сірків — українців-переселенців, бере участь у таємній розвідці — рейді в місті Хабаровськ і здійснює разом із Наталкою майже неможливий перехід кордону з Маньчжурією. Вершинною випробувань головного героя стає полювання на уссурійських тигрів.

Визначальний життєвий принцип Григорія Многогрішного — вірність нормам загальнолюдської моралі. Глибока внутрішня порядність простежується в усіх його вчинках. Він не дозволяє собі бути просто гостем у Сірків, а швидко навчається їхнього мисливського ремесла, ходить із ними на полювання.

Делікатне ставлення виявляє Григорій до доньки Сірків — Наталки. Дівчина приваблює юнака зовнішньою вродою та рисами характеру.

У найскладніших ситуаціях Григорій робить гідний вибір, своїми вчинками засвідчує вірність високим людським цінностям: волелюбності, щирості, справедливості, лицарському ставленню до коханої, любові до людей, до рідного народу, до Батьківщини. Григорій Многогрішний — це тип сильної духом, національно свідомої людини з високими моральними чеснотами, це лицар української національної ідеї.

Образ Медвина. Слідчий НКВС Медвин — начальник етапу, «поїзда смерті», що везе політв'язнів на заслання в Сибір. Він — жорстокий і безсердечний тиран, фанатично відданий тоталітарному режимові, як справжній людолов, полює на людей, залякує, катує, принижує непокірних. За допомогою ретроспективи автор відтворює жахливі сцени допитів Многогрішного, що їх улаштував Медвин, й акцентує на виразній худож-

ній деталі — очах Григорія, глибоких, демонічних, із кривавими росинками на віях, що завжди нагадуватимуть слідчому про його злочини. Нищість, огидність цього образу відтворено в епізоді його фатальної зустрічі в тайзі з Григорієм. Медвин гине як боягуз, його спостигла справедлива помста заклятого ворога — Многогрішного. В образі Медвина автор уособлює тоталітарну систему.

Запитання і завдання

1. Розкажіть про свої враження від роману «Тигролови». Про що ви дізналися з твору? Які епізоди найбільше вам запам'яталися? Чим саме?
2. З якою метою письменник згадав у романі історичну постать Дем'яна Многогрішного? Чому автор дав своїм героям прізвища видатних історичних осіб козацької доби? Які вчинки Григорія Многогрішного вказують на його генетичну спорідненість із далеким предком?
3. Знайдіть у тексті твору опис зовнішності Григорія Многогрішного. Які деталі в ньому привернули вашу увагу? У чому їх особливість?
4. Чим прикметна біографія Григорія Многогрішного? За яких обставин і подій формувався його світогляд, життєві принципи?
5. Як Григорію вдалося втекти від охоронців потяга? Розкажіть про блукання українця-втікача в тайзі. Чому так докладно автор описує його поневіряння серед дикого лісу? Якою людиною виявляє себе головний герой в екстремальних ситуаціях?
6. Визначте епізоди, у яких розкривається характер Григорія Многогрішного. Які риси вдачі вберегли його від морального падіння? Які художні засоби використав письменник для увиразнення характеру головного героя? Поясніть їх функцію.
7. Схарактеризуйте ставлення Григорія до членів родини Сірків. Як у поведінці й учинках головного героя виявляється моральна шляхетність? Аргументуйте власні твердження, звертаючись до тексту.
8. Яке ідейне навантаження в романі мають епізоди полювання на ізюбрів та уссурійських тигрів?
9. Порівняйте образи Многогрішного і слідчого НКВС Медвина. Які риси характеру є спільними для цих героїв-антагоністів? Відповідь подайте у вигляді діаграми Венна.
10. Проаналізуйте останню зустріч Многогрішного зі своїм кривдником. Чи мав право Григорій так учинити з майором Медвиним та його супутником?
11. Підготуйте міні-спіч на тему «За що я поважаю Григорія Многогрішного».

Родина Сірків — це українці-переселенці з Полтавщини. Письменник указує на генетичну спадкоємність національного характеру цих героїв твору. Ще від прадіда передавалися Сірковим нащадкам волелюбність, працьовитість, сміливість, мужність. Тому розповідь матері про родовід сповнена почуття любові й гордості, усвідомлення своєї сім'ї як частини великого дружного роду: «*То є плем'я Сіркове!*». Вони ніколи не цуралися свого походження, що видно з родинного побуту, позначеного українським колоритом. Сірки берегли пам'ять роду, вчили дітей

відчувати генетичну єдність поколінь, плекали глибоке національне самоусвідомлення.

Голова родини — **Денис Сірко** — справжній господар. Перші роки поселення на сибірських землях були важкими, але наполегливою працею сім'я зберегла свій добробут. Особистісні якості Дениса Сірка — відповідальне ставлення до праці, щира любов до своєї родини, піклування про забезпечення її — добрий приклад для дітей, тому вони й гордилися своїм батьком: *«А батько у нас... Та от поживеш — побачиш...»*.

Мати-Сірчиха — дбайлива, вправна господиня, яка вміє по-хазяйськи тримати лад у хаті, поратися на городі та смачно готувати. Працьовитість матері підтверджує й докладний детальний опис родинного обійстя.

✗ Кадр із художнього фільму ✗
«Тигролови» (реж. Р. Синько).
1994

Особливу увагу письменник акцентує на образі дочки **Наталки**. Він майстерно передає її природну красу: *«Яка вона хороша!.. Якесь дивне поєднання надзвичайної дівочої краси і суворості»*. Ключ до розуміння характеру дівчини треба шукати в рідкісному поєднанні жіночності з тими якостями, яких вона набула в тайзі. Дівчина дуже любила доглядати свій квітник, який був для неї крихітною часткою далекої України. Від матері вона перейняла секрети рукоділля. Окрім того, Наталка нарівні з батьком і братом відважно займається

ловлею тигрів. У старшого брата **Миколи**, який загинув на полюванні, Наталка вчилася мужності, спритності, вправності в мисливстві.

Середній брат **Грицько** оберігає молодшу сестру, поступається їй, приносить гостинці, поважає її почуття любові до Григорія Многогрішного.

Наталка та Григорій щиро люблять і шанують своїх батьків. Підтвердженням дочірньої вдячності є епізод, коли Наталка з коханим Григорієм збирається в Манчжурію. Дівчина за прадавнім українським звичаєм просить у батьків благословення. Письменник ідеалізує образ юної героїні, наділяючи її найкращими рисами національного характеру українки.

Родина Сірків займалася незвичайною трудовою діяльністю. Вони володіли прийомами полювання на живих тигрів, були тигроловами. Автор розкриває їхню хоробру вдачу та захоплюється мисливською досконалістю.

Ця українська сім'я виявляла щире, милосердне ставлення до Григорія. Письменник показує їхню делікатність, здатність шанувати людську гідність несподіваного гостя.

У родині дотримувалися норм християнської моралі, українських традицій і звичаїв. Невипадково і батько, і мати повсякчас звертаються до Бога. Письменник відтворює величну красу святкування Різдва в родині Сірків. Ошатний празниковий одяг, традиційні різдвяні страви, українські народні пісні та колядки — усе це свідчення національної ідентичності сім'ї.

Сірки цінували товаришування, побратимство. Підтвердженням тому є їхня тепла зустріч із родиною Морозів. Гостинними були Сірки й до корінного населення Сибіру.

Найвиразнішими моральними чеснотами в родині Сіроків були почуття власної гідності, людяність, доброта, милосердя, гостинність, щирість. Навіть у трагічні моменти свого буття ця українська сім'я зберегла традиційні родинні цінності, дбаючи про щасливу долю своїх нащадків.

Запитання і завдання

1. Якою у вашій уяві постає родина Сіроків? Назвіть причини їхньої еміграції на Далекий Схід.
2. Стисло схарактеризуйте членів цієї сім'ї.
3. Що є свідченням хазяйновитості й трудової майстерності цієї української родини?
4. Які духовно-моральні цінності сповідували Сірки? Відповідь аргументуйте цитатами з тексту.
5. Прокоментуйте авторський вислів «*То є плем'я Сіркове*». Якими рисами національного характеру наділяє письменник увесь рід Сіроків?

Символіка роману. Зміст твору сповнений символічних образів. Уже сама назва роману є *символічною*. Змінивши її з початкової «Звіролови» на «Тигролови», Іван Багряний істотно поглибив змістові акценти твору. *Тигролови* в прямому значенні — сміливці, які ловили небезпечних диких звірів (родина Сіроків). Але в романі є новітні *тигролови* — це ті, хто ловив утікачів зі сталінських таборів смерті (майор НКВС Медвин).

Значущими символами роману є *образи трьох поїздів*: експрес-дракон «Й.С.»–«Ф.Д.» — це символ зла, репресій, тоталітарної системи, символ нищення народів СРСР; Тихоокеанський експрес № 1 — символ позірною щасливого життя за соціалізму; потяг № 97 «Владивосток–Москва» — символ цілковитого зневаження людських прав у суспільстві.

Символічність простежується у *прізвищах* героїв твору. Прізвище Многогрішний мав славний предок Григорія — гетьман Лівобережної України, який відстоював національну незалежність своєї Батьківщини.

Прізвища Сірко та Мороз, оспівані у фольклорі, стали символами козацької доби, уособленням патріотизму, нескореності та волелюбності. Письменник використовує ці прізвища з метою увиразнити образи своїх героїв — показати силу й мужність українців в екстремальних умовах чужого краю, їхню тугу й любов до рідної землі.

Символічного значення набуває перемога Григорія у двобої з майором Медвином. Це вияв боротьби гордого й волелюбного українського народу проти жорстокого тоталітарного режиму.

Іван Багряний надає роману «Тигролови» узагальненого символічного змісту, утверджуючи думку про те, що за будь-яких обставин людина має жити вірою в перемогу добра над злом.

Світова популярність роману. Високий мистецький рівень пригодницького жанру, національне ідейне звучання та ознаки документальної вірогідності зображеного відіграли значну роль у тому, що роман «Тигро-

лови» набув широкої популярності в багатьох країнах світу. На відміну від пригодницьких творів (Р. Кіплінг, Джек Лондон тощо), Іван Багряний показав мужніх героїв, які протистоять не тільки суворій природі та складним життєвим обставинам, а й тоталітарному режимові. Читачі зарубіжних країн побачили образ українця як особистості незламного духу.

Твір було перекладено англійською, німецькою, голландською, італійською, іспанською, французькою та російською мовами.

У німецькому перекладі роман видавався під заголовком «Закон тайги» («Das Gesetz der Taiga»). Ця назва найбільше відповідала змістові пригодницького твору. Англійською мовою назва роману звучала як «Переслідувачі й переслідувані» («The hunters and the hunted»), а голландською — «Втеча в тайгу» («Vlucht in de taiga»).

Тогочасна зарубіжна преса так коментувала роман «Тигролови»: «Втеча на волю, сповнене небезпек життя ловців і ловлених, незнайомі звичаї, а також і ніжна історія зворушливого кохання творять напружений інтерес і чар цієї книжки» («Der Veberblik», Франкфурт-на-Майні, 1961); «Ці красномовні й хвилюючі пригоди — роман про лицарську і хоробрість» («Die neue Vich», Бонн, 1962); «Красномовна та захоплива пригодницька повість, яка водночас є і не менш палкою гонитвою за політичною свободою. Це твір лицарства та хоробрості» («New York Herald Tribune», Нью-Йорк, 1957).

Запитання і завдання

1. Розкрийте символіку образів твору. Підготуйте стисле повідомлення про іншомовні переклади «Тигроловів». Які, на вашу думку, художні переклади назви найбільш вдало передають її символічність?
2. Що засвідчує популярність роману «Тигролови» серед українських і зарубіжних читачів? А в чому виявляється актуальність твору в наш час?

Ваші читацькі проекти

1. Прокоментуйте життєве кредо головного героя роману «Тигролови» Григорія Многогірного: «Сміливі завжди мають щастя». Чи поділяєте ви його переконання про те, що «краще вмерти біжучи, ніж жити гниючи»? Чи є підстави для проведення аналогій із сучасними реаліями? Свої роздуми презентуйте у формі есею.
2. Українські родинні традиції відіграють важливу роль у вихованні національно свідомої особистості. Підготуйте презентацію «Сім'я Сірків — духовна святиня традиційної української родинної культури».

Читацьке дозвілля

Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте екранізацію роману Івана Багряного «Тигролови» (реж. Р. Синько, 1994 р.). Порівняйте розкриття ідейно-тематичного змісту твору засобами різних видів мистецтва — художньої літератури й кіно.

ВОЄННЕ ЛИХОЛІТТЯ

Я єсть народ, якого Правди сила
Ніким звойована ще не була.

Павло Тичина

Важким випробуванням для українського народу стала Друга світова війна. Це була справедлива, визвольна, священна війна проти фашизму, боротьба за право вільного життя на рідній землі.

Грізна воєнна реальність згуртувала національні сили, піднесла патріотичний дух українців. На фронтах і в партизанських загонах мужньо воювали письменники М. Вороний, О. Гончар, М. Стельмах, Г. Тютюнник, П. Воронько, А. Дімаров, П. Загребельний та ін. Серед кореспондентів фронтових газет і радіо, які виборювали перемогу полум'яним словом, були М. Бажан, О. Довженко, А. Малишко, С. Олійник та ін. Багато митців працювали в евакуації, зокрема в Уфі та Саратові, публікуючи твори про боротьбу з німецькими загарбниками.

Василь Касіян.

Плакат із серії «Гнів Шевченка — зброя перемоги». 1943

Читацький путівник

Ключові поняття теми: українська література періоду воєнного лихоліття; «Щоденник», кіноповість «Зачарована Десна» О. Довженка; українська література повоєнного періоду, новела «Модри Камень» О. Гончара; соцреалізм.

Навчальні цілі теми

Знання:

- * загальні **тенденції розвитку** української літератури 40–50-х років ХХ ст.; стильові **особливості соцреалізму**; основні **факти** життєвого і творчого шляху О. Довженка й О. Гончара; **автобіографічна основа** кіноповісті «Зачарована Десна»; **зміст** виучуваних художніх **творів**; сутність понять «**кіноповість**», «**новела**», «**публіцистичність**».

Уміння:

- * **аналізувати** «Щоденник» О. Довженка як джерело вивчення біографії митця в контексті доби; **розкривати** національні й загальнолюдські проблеми, порушені у творі; **визначати** проблематику кіноповісті «Зачарована Десна» О. Довженка та новели «Модри Камень» О. Гончара; **характеризувати** образи-персонажі цих творів; **висловлювати** власні думки від прочитаного.

Ставлення:

- * **усвідомлення** національної ідентичності особистості.

Полум'я Другої світової війни було загрозливим не лише для матеріальних, а й для культурних цінностей, духовних скарбів народу. Українські митці протистояли цій небезпеці. Література того періоду сповнена героїчного пафосу. Пріоритетною стала патріотична тематика, а одним із провідних літературних жанрів (особливо на початку війни) — публіцистика, що виконувала агітаційну й виховну функції. Найкращі з таких творів вирізнялися глибоким змістом, філософським осмисленням війни як глобального зла, несумісного із самою сутністю людини.

Тема війни знайшла художнє відображення в поетичних і прозових творах, основу яких становить ідея згуртованості народу, віри в його безсмертя в запеклій боротьбі проти німецьких загарбників. Це, зокрема, поетичний цикл А. Малишка «Україно моя» (1941); «Лист до земляків» (1941), «Мій син» (1942–1944) В. Сосюри; «Ми йдемо на бій» (1941), «Похорон друга» (1942), «Перемагають і жить!» (1942), «Я утверджуюсь» (1943) П. Тичини; «Україна в огні» (1942–1943), «Ніч перед боєм» (1942), «Воля до життя» (1942), «Мати» (1949) О. Довженка; «Мандрівка в молодість» (1941–1944), «Слово про рідну матір» (1941), «Жага» (1944) М. Рильського; «Син династії» (1942) Ю. Яновського тощо.

Особливості української літератури періоду 1941–1945 рр.: патріотична тематика, подана в контексті ідеології тоталітарної системи; образ матері як гармонійне поєднання образу жінки-матері й образу матері-Батьківщини; герої художніх творів — звитяжні воїни, безстрашні партизани, самовіддані трудівники тилу; широка представленість публіцистичних жанрів (агітаційна поезія, фронтова сатира, нарис, стаття, репортаж); посилення документальності зображення подій; переосмислення величі історичних образів (Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький та ін.).

У перші повоєнні роки в українському письменстві актуальною лишалася воєнна тематика. Засудження агресії й антигуманної сутності фашизму, уславлення героїчного подвигу народу та перемоги знайшли правдиве відображення в поезії «Прометей» (1946) А. Малишка, «В дні війни» (1945) М. Бажана, «Весняний грім» (1947) П. Воронька та прозі «Прапороносці» (1946–1948), «Модри Камень» (1946) О. Гончара, «Жива вода» (1947) Ю. Яновського. Пріоритетним художнім методом означеного періоду був *соціалістичний реалізм*, що його нині літературна критика визнала як псевдохудожній. Естетика *соцреалізму* — це оспівування «світлої» радянської дійсності. Митцям було заборонено розкривати страшну правду Другої світової війни, тобто відверто писати про мільйони загиблих людей на фронтах і в тилу, про сотні тисяч інвалідів, про повоєнні голод і розруху. Тому, попри окремі досягнення, українська література перших повоєнних років здебільшого була декларативною й не мала високої художньої вартості.

У другій половині 40-х й у 50-х роках ХХ ст. українська література широко відображала героїку повоєнної відбудови, возвеличувала трудовий подвиг народу. З'явилися роман-хроніка «Велика рідня» (1949–1951), роман «Хліб і сіль» (1959) М. Стельмаха, повісті О. Довженка «Зачаро-

вана Десна» (1956), «Повість полум'яних літ» (1957), «Поема про море» (1957), у яких знайшла яскраве художнє втілення героїко-романтична панорама тогочасного життя українського народу.

Культурно-мистецький контекст

Тема захисту Вітчизни стала основою у творчості багатьох українських митців у роки Другої світової війни. Їхні твори утверджували любов до України й ненависть до загарбників, розкривали історичне значення боротьби з нацизмом.

Трагічні події війни знайшли правдиве відображення в патріотичних полотнах художників, зокрема «Ворог наближається», «Мати партизана» **Т. Яблонської**; «Портрет двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака» **О. Шовкуненка**; «Форсування Дніпра» **О. Будникова**; «Німецькі окупанти на Україні» **С. Отроценка**; «Помстимося» **Л. Чичкана**; «Подвиг сержанта Якова Приходька» **С. Самусєва**; «Україна вільна» **В. Корецького**; «Повернення» **В. Костецького**; у циклі офортів «Україна в огні», «Шляхами війни», «Зруйнований Київ» **М. Дерегуса**, агітаційних плакатах «Гнів Шевченка — зброя перемоги» **В. Касіяна**; «Україна вільна!» **В. Литвиненка** та ін.

У трагічні дні німецько-фашистської навали було створено *документальні та художні фільми* «Битва за нашу Радянську Україну», «Перемога на Правобережній Україні» (реж. О. Довженко), «Партизани в степах України» (реж. І. Савченко), «Райдуга» (реж. М. Донської) тощо.

Музичні твори тих років сповнені патріотичного пафосу, віри в перемогу. Це, зокрема, «Пісня про Дніпро» **М. Фрадкіна**, кантата «Україна моя» **А. Штогаренка** та ін.

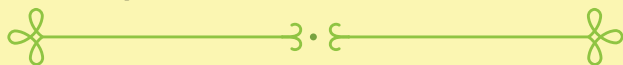

Олександр Будников.
Форсування Дніпра. 1947

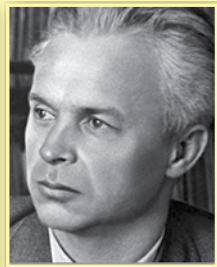

Запитання і завдання

1. Як суспільно-політичні події 40-х років ХХ ст. зумовили розвиток української літератури? Дайте стислу характеристику українського письменства воєнного лихоліття та перших повоєнних років. Назвіть найвідоміші твори та їхніх авторів.
2. Підготуйте та презентуйте у класі коротке повідомлення про розвиток українського мистецтва тих часів. Поділіться враженнями про твір, який вас найбільше схвилював.

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО**10 вересня 1894–25 листопада 1956**

Життя таке коротке. Поспішайте творити добро!

Олександр Довженко

...Він відкривач, експериментатор, утверджував нового, митець, чиї твори, будучи гостро сучасними, водночас були мовби призначені для майбутніх поколінь — до них, до найдалших прагнув він донести пристрасті людей свого часу, шквали епохи, її грози, інтелектуально-філософську напругу.

Олесь Гончар

Олександр Довженко — талановита й надзвичайно трагічна постать в історії української культури ХХ ст. Він постав як один із фундаторів вітчизняної та світової кінематографії, засновник поетичного кіно, самотній письменник, публіцист, художник, активний громадський діяч.

Знайомство здалеку і зблизка

Сторінки життєпису. Олександр Петрович Довженко народився 10 вересня 1894 р. в багатодітній селянській родині на хуторі В'юнище (нині — місто Сосниця), що на Чернігівщині.

Рід Довженків походив із козаків ще від середини ХVІІІ ст. Дід замолоду чумакував.

Батько, Петро Семенович, часто «*наймався в підводчики та смолярував*», оскільки не мав достатньо землі, щоб прогдувати велику сім'ю.

Про матір, Одарку Єрмолаївну, письменник казав, що вона «*народилася для пісень, проплакала все життя, проводжаючи назавжди*». Батьки О. Довженка були неписьменні, грамоту знав лише дід Семен.

Навчався майбутній письменник у Сосницькій початковій школі, початковому чотирикласному училищі, потім — у Глухівському учительському інституті.

Упродовж 1914–1917 рр. працював учителем у Житомирському вищому початковому училищі. Тут зустрів свою першу любов — учительку Варвару Крилову.

Із 1917 р. учителював у Києві, навчався в Комерційному інституті та Українській академії мистецтв.

✗ Мати, сестра й батько ✗
Олександра Довженка

Наступні два роки О. Довженко воював у лавах Української Народної Армії, брав участь у штурмі київського заводу «Арсенал». Згодом ці трагічні події кінорежисер відтворив у фільмі «Арсенал».

1919 р. О. Довженко повернувся до Житомира, де його було заарештовано як «ворога робітничо-селянського уряду».

1920 р. вступив до партії боротьбистів, що згодом об'єдналася з партією більшовиків. О. Довженко потрапив у полон до білополяків, але йому вдалося втекти. Відтоді він розпочав активну діяльність у київському підпіллі, працював секретарем губернського відділу народної освіти, завідувачем відділу мистецтв і був комісаром у Першому державному драматичному театрі ім. Т. Шевченка.

Із 1921 р. О. Довженко служив в українському посольстві у Варшаві, потім — у торговому представництві України в Німеччині. У 1923–1926 рр. працював художником-ілюстратором у харківській газеті «Вісті ВУЦВК», став одним з основоположників Асоціації революційних митців України (АРМУ), співпрацював із літературними об'єднаннями «Гарт» і ВАПЛІТЕ.

Саме в той час О. Довженко захопився кінематографією, навіть розробив власну концепцію кадру-скетчу та кадруплакату. Упродовж 1926–1933 рр. він працював на Одеській кінофабриці та Київській студії художніх фільмів. Тоді ж розпався шлюб О. Довженка. Причиною того стало його знайомство з молодою акторкою Юлією Солнцевою.

Із 1933 р. О. Довженко як кінорежисер розпочав професійну діяльність на «Мосфільмі».

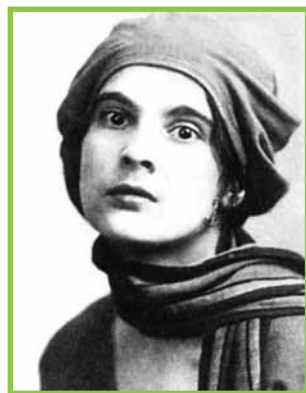
У 1942 р. він у складі групи працівників Київської кіностудії перебував у евакуації в місті Ашхабаді (Туркменістан). Згодом поїхав на Південно-Західний фронт кореспондентом газет «Известия» і «Красная звезда». Багато часу видавав літературній творчості.

У 1949–1956 рр. кінорежисер працював у Москві викладачем Всесоюзного державного інституту кінематографії.

25 листопада 1956 р. О. Довженко раптово помер від хвороби серця. Похований митець на Новодівичому цвинтарі в Москві. На жалобну церемонію, що проходила в Будинку літераторів, делегація з України привезла своєму співвітчизникові сніп жита, яблука та грудочку рідної землі.

✗ Олександр Довженко ✗
під час зйомок фільму «Земля».
Село Ярьеські. 1929

✗ Юлія Солнцева — ✗
дружина Олександра
Довженка

Культурно-мистецький контекст

Велична постать кінорежисера-новатора й видатного письменника О. Довженка знайшла художнє відображення в різних видах мистецтва.

Неординарний образ митця вдалося створити українській художниці та діячці правозахисного руху 60-х років ХХ ст. **Аллі Горській**.

На її ліногравюрі¹ «Портрет Олександра Довженка» його образ повитий гіркою задумою. Контрастне поєднання світлих і темних кольорів увиразнює розпач, що проступає з охопленого долонями обличчя митця. Завдяки такому прийому художниці вдалося передати складність і суперечливість життєвого й творчого шляху національного генія.

Алла Горська.
Портрет Олександра Довженка.
1960-і роки

Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-кодi. Розкажіть про життєвий шлях О. Довженка. Які сторінки його біографії вас схвилювали? Чому?
2. Розгляньте репродукцію портрета роботи художниці А. Горської. У чому символічність зображення митця на ліногравюрі? Чи відрізняються словесні портрети О. Довженка, зроблені його сучасниками та дослідниками творчості, від художніх зображень? Свою думку аргументуйте.
3. Прокоментуйте слова, взяті за епіграфи до розділу. Яким постає О. Довженко у власному висловлюванні та в оцінці письменника О. Гончара?

Художній світ прози Олександра Довженка

Довженко володів щасливим даром жити у стані постійної творчої закоханості, бачив окремі явища в контексті народної історії. Він з тих художників, які, охоплюючи поглядом життя людськості в цілому, понад усе ставлять самоцінність і вершинну красу людини.

Олесь Гончар

Митець і його доба. «Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм», — стверджував О. Довженко.

¹ Ліногравюра (від «лінолеум» і «гравюра») — опукла гравюра, створена вирізуванням малюнка на лінолеумі. Така художня техніка виникла на початку ХХ ст.

Під тиском тоталітарного режиму, постійної загрози репресій за «відхилення» від основної, «партійної лінії», митцеві часто доводилося відмовлятися від своїх національно-ідеологічних переконань. Власне розуміння світоглядних проблем він розкривав у своїх творах, поетизуючи ментальні риси українців. Масштабність його творчого мислення усвідомлював навіть кремлівський вождь Й. Сталін, із яким О. Довженко був знайомий особисто. Відомо, що він не раз запрошував українського письменника на нічні прогулянки Москвою. Після таких аудієнцій кінорежисером було знято фільми «Аероград» (1935) та «Щорс» (1939).

Творчість О. Довженка — це часопис радянської доби, у якому зафіксовано ставлення митця до подій і людей, його особиста трагедія як національного генія, якого радянський тоталітарний режим позбавив права вільно творити та можливості повернутися в Україну.

Творчість О. Довженка. 1930-і роки — період становлення О. Довженка в кіно, що ознаменувався створенням фільмів «**Вася-реформатор**» (1926), «**Ягідка кохання**» (1926), «**Сумка дипкур'єра**» (1927), «**Звенигора**» (1928), «**Арсенал**» (1929).

1930 р. з'явився фільм «**Земля**», що показував запеклу класову боротьбу, новітні перетворення на селі, зокрема пафосно відтворював події колективізації. Після прем'єри цієї кінострічки в Берліні зарубіжні критики назвали українського кінорежисера «Гомером кіно». Однак на батьківщині митця фільм «**Земля**» був заборонений.

1932 р. О. Довженко зняв перший звуковий фільм «**Іван**», а згодом — художні кінокартини «**Аероград**» (1935), «**Щорс**» (1939) і документальний фільм «**Визволення**» (1940).

Творчий доробок О. Довженка воєнного часу доволі плідний: кіноповісті «**Україна в огні**», «**Повість полум'яних літ**», оповідання «**Ніч перед боєм**», «**Мати**», «**Відступник**», «**Стий, смерть, зупинись!**», «**На колючому дроті**», «**Воля до життя**», «**Битва**», «**Перемога**» та ін.

У кіноповісті «**Україна в огні**» (1942–1943) письменник відобразив драматичний період Другої світової війни, коли під тиском ворога радянські війська відступали, залишаючи на поталу фашистам мирне населення. Письменник утверджує ідею невмирущості української нації, її високої моралі. Кінофільм був заборонений, а О. Довженка позбавили права повертатися в Україну.

Твори воєнного лихоліття (зокрема, «**Ніч перед боєм**», «**Мати**») — пройняті болем і тривогою митця про загарбану фашистами Україну, про героїзм простих людей, про трагедію народу.

У повоєнний час О. Довженко зняв кінофільм «**Мічурін**» (1949), написав кіноповість «**Поема про море**» (1951), у якій показав масштабність будівництва Каховської ГЕС, створив кіноповісті «**Зачарована Десна**» (1955–1956), «**Поема про море**» (1956). За творами О. Довженка «**Зачарована Десна**», «**Поема про море**», «**Повість полум'яних літ**» його дружина Ю. Солнцева зняла фільми, керуючись власним суб'єктивним баченням.

Кінопоєми «**Звенигора**», «**Арсенал**» і кіноповість «**Земля**» О. Довженка світова кінокритика визнала шедеврами кінематографа.

? Запитання і завдання

1. У чому полягав трагізм доби, у яку жив і творив О. Довженко?
2. Стисло схарактеризуйте його творчий доробок.
3. О. Довженко ввійшов в історію української культури як митець самобутнього таланту з трагічною долею. Перегляньте документальний фільм «Олександр Довженко. Роздуми після життя» (реж. М. Донець, 1992) та висловіть свою думку щодо особистості кінорежисера й письменника О. Довженка як прикладу нескореної душі великого українця.

Читацький довідник

Публіцистичність — ознака публіцистики, що притаманна певним видам інформаційних текстів і художнім творам. Це спосіб відображення дійсності, що характеризується втіленням авторського розуміння зображуваних подій і фактів. Публіцистичному творові притаманні точність, послідовність викладу змісту й водночас висока емоційність. Публіцистичність надає творам широкого соціального резонансу.

Публіцистичність є прикметною ознакою художніх творів О. Довженка, зокрема його кіноповісті «Україна в огні» та «Щоденника».

«ЩОДЕННИК» — ЛІТОПИС ТРАГІЧНОЇ ДОЛІ МИТЦЯ ЗА ЧАСІВ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

Оригінальним літературним жанром у творчості О. Довженка є «Щоденник», перші записи якого датовані 1941 р. Він був надрукований у 1958 р.

«Щоденник» став джерелом вивчення життєвого й творчого шляху О. Довженка, а також історії радянського суспільства часів тоталітарної доби. Записи митця сповнені болю і трагізму, нездійснених надій і сподівань, філософського осмислення сучасного й майбутнього України.

Лейтмотивом «Щоденника» є глибокі роздуми митця про український народ, його історичну долю, яка нагадувала життя самого автора: «Така нещаслива земля наша. Така наша доля нещаслива» (15.03.1942); «Український чесний наш народ поніс найтяжчі жертви в цій війні» (12.07.1942); «Україна поруйнована, як ні одна країна в світі» (6.12.1943).

Проблема національної самоідентичності українців увиразнюється в таких записах: «Єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним, — це Україна» (14.04.1942).

Потужно звучить у «Щоденнику» мотив трагедії Другої світової війни. Для письменника-патріота тяжким ударом виявилась непередбачена СРСР і Червоної Армії до цієї війни. Трагедія країни стала його особистим горем: «Умираючи в Києві од голоду... нещасний мій батько не вірив у нашу перемогу і в наше повернення... Він проклинав Сталіна за невміння правити і воювати, за те, що мало готував народ до війни і віддав Україну на розорення Гітлеру...» (26.11.1943).

Зболені роздуми українського митця про долю народу в Другій світовій війні згодом стали основою його кіноповісті «Україна в огні». Запис «Щоденника» О. Довженка засвідчує трагізм подальшої його творчої долі: *«Сьогодні роковини моєї смерті. Тридцять першого січня 1944 року мене було привезено в Кремль. Там мене було порубано на шмаття і окри- вавлені частини моєї душі було розкидано на ганьбу й поталу на всіх зборищах... Моє серце не витримало тягара неправди й зла. Я народився і жив для добра і любові. Мене вбила ненависть великих...»* (31.01.1945).

Протягом останніх років свого життя О. Довженко мріяв про повернення в Україну: *«Пишу, розлучений з народом моїм, з матір'ю, з усім, з батьковою могилою, з усім-усім, що любив на світі понад усе, чому служив, чому радувався. Я ніби напрозорочив собі злу долю у творах. Прощай, Україно. Прощай, рідна, дорога моя земле-мати»* (1.01.1946).

«Щоденник» як різновид мемуарної літератури має такі художні особливості: фрагментарність оповіді, звертання, повтори, емоційність висловлення.

У 1993 р. цей твір було екранізовано на Київській кіностудії ім. О. Довженка.

Запитання і завдання

1. Які записи в «Щоденнику» О. Довженка справили на вас найбільше враження? Чим саме?
2. Які історичні події, суспільні проблеми знайшли відображення в «Щоденнику»? Якою є авторська оцінка їх? Чи вдалося митцеві передати трагізм тогочасної доби?
3. Які грані О. Довженка як особистості та громадянина розкрито в цьому творі?
4. Чому шлях Довженкового «Щоденника» до читачів був такий довгий? У чому була його загроза для тоталітарного режиму?
5. Розкрийте значення поняття «публіцистичність» на прикладі «Щоденника» О. Довженка.
6. Що таке щоденник? Пригадайте, щоденники яких українських письменників стали значним явищем у літературі. У чому відмінність «Щоденника» О. Довженка від «Щоденника» Т. Шевченка?
7. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте екранізацію «Щоденника», здійснену в 1993 р. на кіностудії ім. О. Довженка. Розробіть ескізи рекламних постерів до кінострічки.

Читацький довідник

Кіноповість (від грец. *kineo* — рухаю) — жанр художньої літератури, що виник і набув розвитку в ХХ ст. Кіноповість поєднує елементи екранного твору (короткі епізоди, монтажна композиція, діалогічність, розширені ремарки, у яких розкривається часопростір і перебіг подій) та белетристичної повісті (оповідь, психологізм, авторський коментар, ліричні відступи). Кіноповісті притаманний складний сюжет, що ґрунтується на низці подій і характеризується епічною широтою зображення дійсності. Зачинателем і видатним майстром жанру кіноповісті є О. Довженко.

«ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА» — ХУДОЖНЬО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ НАРОДНИХ ДЖЕРЕЛ ЯК ОСНОВ СУЧАСНОСТІ

Зачарована Десна» — це задушевна лірична сповідь, по вінця напоєна любов'ю до рідного краю, до трудового народу, до України...

Максим Рильський, поет

Історія написання. Над кіноповістю «Зачарована Десна» О. Довженко працював упродовж довгих 14 років. Перший запис про цей твір у його «Щоденнику» датовано від 2 квітня 1942 р.

У «Щоденнику» митець писав про цей твір «як *труд цілого фактичного життя, з великими екскурсами в біографію, у дитинство, в родину, природу*». Письменник хотів «*пригадати всі чинники, які створювали й визначали смак, тонкість сприймання*» (30. 03. 1948). Кіноповість «Зачарована Десна» було завершено 1955 р., а надруковано 1956 р.

✘ Краєвид зачарованої Десни ✘

Автобіографічна основа. Основою кіноповісті «Зачарована Десна» О. Довженка стали його світлі спогади про дитинство, своїх рідних й односельців Чернігівського краю. Цей твір належить до *автобіографічного* жанру, на що свого часу вказував сам письменник.

Сюжет й особливості композиції. Кіноповість «Зачарована Десна» не має чіткого *сюжету* з послідовним розвитком подій.

Дія твору починається з опису городу, на якому полюбляє хазяйнувати головний герой кіноповісті — малий Сашко. Наступні епізоди — це його дитячі спогади про ікону, що висіла в хаті, на якій мати добрала місце кожному члену родини, про сімейну трагедію — смерть чотирьох синів. Автор також пригадує народження молодшої сестрички, смерть прабаби, порятунок односельців від повені. Світлі спогади письменника затьмарюються його розповіддю про воєнне лихоліття, коли фашисти спалили село. О. Довженко пригадує свою першу косовицю, колядування, збирання до школи. Закінчується кіноповість описом-звертанням митця до річки Десни.

Особливістю *композиції* кіноповісті є чергування сюжетно завершених епізодів з авторськими ліричними й публіцистичними відступами-роздумами.

Розповідь у творі ведеться у двох площинах. Перша — це новели про дитинство Сашка, його веселі пригоди, пізнання світу, краси природи, захоплення довкіллям, про традиції та звичаї селян, враження від тогочасної соціальної дійсності, злиденного життя селян-хліборобів. Друга — це ліричні авторські відступи, філософські роздуми зрілого майстра, митця-патріота про роль дитинства у формуванні кожної особистості, про тяжку

долю українського народу, це філософське осмислення краси природи та хліборобської праці тощо.

Ідейно-тематичний зміст. Тема кіноповісті «Зачарована Десна» — спогади письменника про своє дитинство, відтворення картин дитячого світосприймання; зображення життя наддеснянського села та його мешканців.

Головна ідея — розкриття основних джерел формування людської особистості, утвердження родинних цінностей, оспівування краси природи, рідного краю, поетизація праці.

Проблематика твору — вплив родинного оточення на формування світогляду, характеру особистості; любов і повага до батьків як традиційні родинні цінності; взаємозв'язок людини і природи як доконечна умова духовності особистості, праця як потреба людської душі та її виховний потенціал; проблема патріотизму.

Художні образи. У кіноповісті «Зачарована Десна» О. Довженко створив яскраві художні образи — типові народні, виразно національні характери.

Казково-хвилюючий світ дитинства **головного героя** — **малого Сашка** — сповнений різних несподіванок і таємниць, починається він із рідної хати, городу, саду, луку над Десною в пору косовиці...

Сашко — допитливий, добрий, уважний, спостережливий, спритний, здатний до фантазування хлопчина. Наївні й безпосередні його перші життєві враження. Із гумором письменник згадує про щире прагнення малого зменшити свій «гріх» за вирвану молоду моркву, творячи добрі діла й шануючи старших людей, його по-дитячому простодушне розуміння картини Божого суду, страх перед гадюкою в гущавині смородини, історія з левом на березі Десни тощо.

Натхнення для своїх фантазій хлопчина черпав із розкішного доквілля. Особливе ставлення в малого Сашка до тварин, які для нього — вірні друзі, свідки його зростання й перших гріхів. Тому і коні, і собака Пірат, і качки в уяві хлопчика розмовляють, як люди.

О. Довженко романтизує світ Сашка — «*ловкого хлопчика, святої душечки*», малює ідилічні картини сільського життя, осяяні романтикою дитячого світосприйняття.

Малий Сашко по-дитячому чутливо, інтуїтивно розумів, що його родині жилося нелегко. Його вражала убогість батькового одягу, однак найсильніше — коні, які були вкриті коростою, бо в батька не вистачало грошей придбати гарних.

Змальовуючи важке, убоге життя своїх рідних, митець возвеличував їхню моральну велич і духовну красу. Саме в родині малий Сашко навчився людяності й доброти. Назавжди запам'ятав він настанову діда Семена про пошанування старших людей. Батько пояснював хлопчині «*хто ми*»,

Кадр із фільму
«Зачарована Десна». 1964

згадуючи про козацтво. Поступово привчали малого й до праці, брали на сінокіс. Батько напучував Сашка цінувати працьовитих і чесних людей, і цю науку він поніс у доросле життя.

Образ батька Петра Семеновича виписано зі щирою синівською любов'ю та шанобливістю: *«Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку»*.

У творі батько з'являється як Аполлон на своїй колісниці, розбиваючи мокрими кінцями ворота після звістки про смерть його чотирьох малолітніх синів. Красномовне порівняння батька з античною статуєю засвідчує, що для малого Сашка батько був схожим на Бога: *«З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів, — він годивсь на все»*.

Образ батька — це образ хлібороба-трудівника: *«Скільки він землі виворав, скільки хліба накопив! Як вправно робив, який був дужий і чистий»*.

У кіноповісті батько зображений як бунтар проти певних соціальних сфер тогочасного життя. Цей герой схильний до філософських роздумів з притаманним йому песимістичним ставленням до світу і людей. Батьків песимізм письменник виразно передає в епізоді з левом на березі Десни — його не вражають слова сина про справжнього лева, і він із відчаєм б'є веслом по воді. За цим жестом постає людина, яка зневірилася у своєму житті й не сподівається на краще.

Душевний стан героя письменник характеризує поєднанням діагностично протилежних ознак: *«І хоч життя послало йому калюжу замість океану, душа в нього була океанська. І саме тому, що душі в нього вистачило б на цілий океан, Васко да Гама часом не витримував цієї диспропорції й топив свої кораблі в шинку, щоб бодай хоч іноді у брудному шинку маленька калюжа його життя обернулася хоч на час у море — бездонне і безкрає»*... Проте глибинно розуміючи житейську безвихідь простого селянина, О. Довженко виправдовує свого батька в усіх його слабкостях: *«Батько був одним з найбільших мучеників, яких я знав»*.

Поєднуючи зовнішні й внутрішні характеристики батька, письменник створює тип красивої людини з *«високою культурою думок і почуттів»*, який жив, закутий у *«тяжкі кайдани неписьменності і несвободи»*.

Довженківський образ батька є уособленням певного архетипу українського чоловіка, символом працелюбства, народної мудрості й справедливості.

З особливою теплою письменник розкриває образ **матері Одарки Єрмолаївни**. Автор не подає характеристики зовнішності, а зосереджується на її внутрішньому світі. Мати повсякчас у безконечних домашніх клопотах, у роботі: *«чого тільки не насадить в городі — і огірки, і гарбузи, і картоплю, і малину, смородину, тютюн, квасолю, соняшник, мак, буряк, лободу, укроп, моркву — бо нічого в світі так не любить, як саджати щонебудь у землю, щоб проізросло»*. Матір переживає і смерть своїх дітей, і матеріальну скруту, і побутові труднощі, однак нетлінними в її душі залишаються любов до землі, до людей, прагнення допомагати їм, лікуючи молитвою. Вона почувається щасливою, творячи добро іншим.

Об'єктивно змальовуючи образ матері, О. Довженко не ідеалізує її, а пригадує життєві епізоди, незлостиво іронізує над гоноровістю, забобонністю, наївністю, неосвіченістю цієї сільської жінки, особливо над її простодушним прагненням потрапити до раю. Попри те, що матір у «Зачарованій Десні» читач бачить крізь призму сприймання Сашка-дитини, синівська любов дорослого автора-художника підносить її образ до широкого узагальнення, відтак він постає як багатогранний образ української жінки — матері, трудівниці, берегині домашнього вогнища.

Уособленням народного досвіду, мудрості поколінь і душевної щедрості є образ **прадіда Тараса**. Саме він відкривав правнукові таємниці природи, її красу.

В образі діда Семена О. Довженко показав народного філософа-трудівника, мудрого, доброго, працьовитого чоловіка. Його портрет — «*високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла*» — письменник доповнює виразними штрихами: «*і була в нього велика грижа ще з чумацьких літ*», «*пахнув дід теплою землею і трохи млином*». Такі місткі деталі характеристики образу вказують на нелегку долю героя, його селянське коріння, лагідну вдачу.

Дід Семен є втіленням доброти, розуму, честі, гідності. Для малого Сашка він є справжнім другом і порадником. Через цей образ автор утверджує думку про невичерпність і життєдайність джерел народної духовності, про безсмертя рідного народу.

Контрастним до образів дідів є колоритний комічний образ **прабаби Марусини**. Виразну портретну характеристику цієї жінки-фурії — «*вона була малесенька і така прудка, і очі мала такі видющі й гострі, що схватись од неї не могло ніщо в світі*» — автор доповнює іронічним описом її пристрасної натури: «*їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею*».

Прабабу Марусину О. Довженко зображує з любов'ю і гумором.

Образ зачарованої Десни. Серед чарівної природи на берегах ріки Десни, серед хліборобів із натрудженими руками й гіркою долею формувався світогляд майбутнього митця — О. Довженка. Образ зачарованої Десни набуває у творі узагальненого значення світу дитинства письменника. Тим часом кіноповість завершується проникливим зверненням зрілого художника до рідної ріки.

Інші образи. У кіноповісті «Зачарована Десна» письменник створив галерею яскравих другорядних персонажів — добрих і працьовитих людей. Це дід **Захарка** — сільський коваль і рибалка, прокурений ядучим тютюновим димом; дядько **Самійло** — талановитий косар, який орудував косою легко і вправно, «*як добрий маляр пензлем*»; химерний кульгавий мисливець-невдаха **Тихон Бобир** та інші.

Художні особливості. Твір багатий на різноманітні *художні засоби*. О. Довженко вдається до гіперболізації та умовності, народнопоетичних уособлень, епітетів, порівнянь, метафор. **Порівняння** розкривають оригінальність світобачення головного героя, його сприйняття довкілля. Так, тютюн для Сашка цвів поповими ризами, кукурудза нагадувала струнки

тополі, кашель у дідових грудях клекотів, мов лава у вулкані, батько був схожий на Бога.

Промовисті **епітети** («*маленька*», «*прудка*», «*видющі й гострі очі*») та **метафори** («*прокльони лились*») надають колоритності образу прабаби; **епітети** («*великі розумні сірі очі*», «*точно, влучне слово*», «*руки широкі, щедрі*»), **метафори** («*в очах було повно смутку*») підкреслюють риси зовнішності та вдачі батька.

Письменник використовує специфічні **гіперболи**. Наприклад, Сашко слухає колядки, у яких дівчата «*довго й повільно, ніби линучи в безмежну далечинь часу, на сімсот, може, літ виспівують мені талан*»; прабаба Марусина «*без прокльонів не могла прожити ні дня*»; розповідаючи про батька, автор зауважує: «*...багато бачив я гарних людей, ну такого, як він, не бачив*». Особливої виразності досягає письменник, використовуючи умисне **перебільшення** у сцені бійки на косовиці, коли уява хлопчика домальовує фантастичне: «*Вже замахнувся дід на Самійла сокирою... Тоді я не витримував і затуляв очі, а вони рубали один одного сокирами, як дрова. Кров лилася з них казанами...*».

Вдається письменник і до такого прийому, як **контрастне зображення** подій та явищ. Це епізод, коли в один день у хаті Довженків народжується дівчинка й помирає прабабуся Марусина; монолог-міркування Сашка про приємне і неприємне в його житті, що також увиразнює дитяче осягнення світу. Таке контрастне зображення спонукає читача до філософських роздумів про сенс людського буття.

Із гумором та іронією О. Довженко змалював кумедні випадки з життя односельців. У творі нерідко звучать дошкульна, викривальна насмішка, гостра сатира, коли йдеться про деякі звички чи вади характеру персонажів, а подекуди й сарказм, як, скажімо, у сцені розмови батька з учителем. Неабиякий комічний ефект створює мова героїв, пересипана прислів'ями, приказками, порівняннями, жартівливими висловами.

Особливості індивідуального стилю. Специфіка жанру кіноповісті значною мірою зумовила особливості творчої манери О. Довженка, який писав твори, маючи на увазі перспективу екранізації їх. Саме тому його індивідуальний стиль вирізняється глибоким підтекстом, посиленою увагою до кольору, монтажем окремих епізодів, зміщенням часових і просторових площин, а також ретельно вибудованими діалогами.

Для кіноповістей О. Довженка характерна умовність зображення ситуацій, сюжетна контрастність, акцентування на художніх деталях, яскравих образах. Таке зображення дає змогу авторові в піднесеній поетичній формі змалювати своїх персонажів, зосереджуючи увагу читачів (а відтак і потенційних глядачів) на найвиразніших ознаках у характерах, поведінці та долях героїв.

Запитання і завдання

1. Опишіть свої враження від автобіографічної кіноповісті «Зачарована Десна». Хто з героїв твору вам імпонує найбільше? Чим саме? Свою відповідь аргументуйте.

2. Створіть інформаційне гроно важливих подій у житті малого Сашка. Визначте ті риси характеру юного героя, що згодом вирізняли його як митця.
3. Дослідіть, як у творі «Зачарована Десна» простежується вплив природи на світогляд Сашка, його поведінку, риси характеру.
4. Яким постає батько головного героя? Доберіть цитати для його характеристики. Чи ідеалізує О. Довженко свого батька?
5. Схарактеризуйте образ матері письменника. Свою відповідь проілюструйте цитатами із твору. Яким є ставлення автора до цього персонажа?
6. Стисло розкажіть про інших героїв кіноповісті. Чим саме вони вам запам'яталися?
7. Аргументовано доведіть, що герої повісті О. Довженка «Зачарована Десна» — уособлення моральної краси й духовної величі трудової людини.
8. Розкрийте зміст назви твору. Як ви гадаєте, чи можна образ Десни розглядати як художній образ? На підтвердження своєї думки наведіть переконливі аргументи.
9. Дайте приклади використання художніх засобів у творі. Які з них є найбільш влучними? Прокоментуйте свою відповідь.
10. Що таке кіноповість? Назвіть відомі вам кіноповісті О. Довженка. Доведіть, що твір «Зачарована Десна» належить до цього жанру.
11. Назвіть особливості індивідуального стилю О. Довженка. Прокоментуйте його на прикладі кіноповісті «Зачарована Десна».
12. Обґрунтуйте думку про те, що «Зачарована Десна» — це сповідальний твір, хвилююча розповідь письменника про своє дитинство й водночас про Україну, народ, про невмирущість його оптимізму.
13. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте фільм Ю. Солнцевої «Зачарована Десна», знятий за сценарієм О. Довженка. Підтвердьте або спростуйте оцінку кінокритиків, які стверджують, що Ю. Солнцевої як кінорежисерці не вдалося сповна розкрити глибинну сутність цієї кіноповісті.

Ваші читацькі проекти

1. Видатний актор і кінорежисер німого кіно Чарлі Чаплін захоплювався кінотворчістю О. Довженка. Відомим є його вислів: *«Слов'янство поки що дало світові в кінематографії одного великого митця, мислителя і поета — Олександра Довженка»*. Перегляньте його фільми «Звенигора», «Земля», «Іван», «Зачарована Десна» й підготуйте мультимедійний проект «Олександр Довженко — класик світового кіно».
2. Презентуйте повідомлення на засіданні інтелектуально-мистецького клубу на тему *«Увсьому людському я хочу шукати красу...»* (О. Довженко).

Читацьке дозвілля

1930 р. О. Довженко зняв художній фільм **«Земля»**, який визнано світовим кіношедевром. Сучасний український гурт «ДахаБраха» написав до нього нову оригінальну музику, яку вперше було виконано на Одеському кінофестивалі у 2012 р. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте кінострічку, послухайте музичну композицію гурту «ДахаБраха». Поділіться своїми враженнями у класі.

ОЛЕСЬ ГОНЧАР
(Олександр Терентійович Гончар)
3 квітня 1918–14 липня 1995

У творах справжнього митця мусить виявитися той високий ідейно-естетичний ідеал людини, котрий є у житті і котрий через мистецтво тільки й спроможний дієво допомагати людині жити, розвиватися, вдосконалюватися...

Олесь Гончар

Герої О. Гончара... максималісти. Це люди, які живуть і думають красиво.

Георгій Ломідзе, літературознавець

Олесь Гончар — письменник, публіцист, учений-філолог, літературний критик, громадський діяч, яскравий виразник національного характеру, його історичної духовності.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життяпису. Олександр (Олесь) Терентійович Гончар народився 3 квітня 1918 р. у селі Ломівці, що на Дніпропетровщині, в сім'ї робітників.

Із трирічного віку, після смерті матері, хлопець жив у бабусі та дідуся на Полтавщині. Закінчивши семирічку, працював у редакції районної газети «Розгорнутим фронтом». Згодом навчався в Харківському технікумі журналістики ім. М. Островського. Працював деякий час учителем, потім — в обласній молодіжній газеті «Ленінська зміна».

Із 1937 р. почав друкуватися в «Літературній газеті», журналі «Піонерія». Вступив на філологічний факультет Харківського університету, звідки й пішов у 1941 р. добровольцем на фронт.

Був двічі поранений. Нагороджений орденами Слави й Червоної Зірки, трьома медалями «За відвагу», медаллю «За оборону Києва».

Демобілізувавшись, повернувся до Дніпропетровська, де продовжив навчання в університеті. Працював асистентом кафедри української літератури. Згодом переїхав до Києва, вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України, почав професійну літературну й активну громадську діяльність. У 1959–1971 рр. Олесь Гончар очолює Спільку письменників України. Водночас він — секретар правління Спільки письменників СРСР, депутат Верховної Ради СРСР та УРСР, голова Українського республіканського комітету Захисту миру, член Всесвітньої Ради Миру. Його обирають академіком АН УРСР, удостоюють звання Героя соціалістичної праці.

✕ Олес Гончар ✕
серед голодуючих студентів
на Майдані. 1990

У 1992 р. Олесеві Гончару присвоєно почесний ступінь доктора Альбертського університету (Канада).

У 1993 р. Міжнародний біографічний центр у Кембриджі (Англія) визнав Олеся Гончара Всесвітнім інтелектуалом 1992–1993 рр.

Письменник помер 14 липня 1995 р. Похований у Києві на Байковому кладовищі. У 2005 р. Олесеві Гончару присвоєно звання Герой України (посмертно).

? Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Створіть емоційний портрет митця. Ознайомте з ним одно-класників й однокласниць. Як вони оцінили вашу роботу?
2. Підготуйте коротке повідомлення про біографію Олеся Гончара. Які випробування долі пережив митець у своєму житті?

Художній світ прози Олеся Гончара

Кожен художній текст Олеся Гончара нагадує мені прозору стіну щоглистого лісу, крізь яку видно широченні простори, залиті полуденним сонцем, вродливих людей, наповнених світлом благородства...

Дмитро Павличко

Письменник і його доба. Та доба, у якій жив і творив Олес Гончар, умістила в себе воєнне лихоліття, утиски й переслідування української інтелігенції, період оновлення й активізації суспільного та мистецького життя, часи застою, роки боротьби за державницьку самостійність України та здобуття незалежності.

Керівні комуністичні органи намагалися впливати на творчість Олеся Гончара, однак він продовжував писати нові твори на актуальні проблеми. Саме Олес Гончар, засвідчуючи свою патріотичну позицію, відкривав установчу конференцію Товариства української мови імені Т. Шевченка, Установчий з'їзд Народного Руху України.

Творчість. Олес Гончар — романіст і новеліст, повістяр й оповідач. Розпочав свій творчий шлях він як *поет*, однак вірші, написані у воєнні роки, були опубліковані лише в 1985 р. у збірці «Фронтіві поезії».

Перші прозові жанри, що їх почав освоювати Олес Гончар на письменницькій ниві, — це *новели й оповідання*. Тематично твори 1940-х років — це звернення до подій Другої світової війни («Весна за Моравою», «Жінка в сірому»), змалювання краси людей праці («Соняшники»), розкриття духовної величі й духовної злиденності особистості («Людина в степу»), зображення краси й сили кохання («За мить щастя», «Модри Камень»), порушення важливих національно-суспільних проблем («Кресафт», «Чорний яр», «Ніч мужності», «Білі ночі», «Народний артист» та ін.).

Для новел та оповідань Гончара характерні такі риси, як філософічність, яскрава образність, лаконічність, психологічна переконливість змальованих картин й образів.

Тематика *повістей* Олесея Гончара — це відображення подій Другої світової війни, уславлення нескореності людського духу («*Земля гуде*»), змалювання краси людини праці («*Микита Братусь*», «*Щоб світився вогник*»), проблема виховання важких підлітків («*Бригантина*»).

Романи Олесея Гончара відзначаються багатопроблемністю, широтою авторського погляду на світ, актуальністю і злободенністю порушених проблем. Це романи «*Альпи*» (1946), «*Голубий Дунай*» (1947), «*Злата Прага*» (1948), що цілісно склали трилогію «*Прапорonoсці*».

До теми війни Олесь Гончар звертається й у таких творах, як «*Людина і зброя*» (1960), «*Циклон*» (1970). Письменник аналізує історію воєнних поразок і перемог, розглядає проблему морального обов'язку перед Вітчизною.

Особливо уславив Гончара-письменника роман «*Собор*» (1968), у якому глибоко розкрита проблема духовності підростаючого покоління.

У романах «*Тронка*» (1963), «*Берег любові*» (1976), «*Твоя зоря*» (1980) тема війни переплітається з темою мирної праці, наступністю поколінь, духовним багатством людини.

Індивідуальний стиль письменника. Творча манера Олесея Гончара — це планетарне мислення, риси поетичного реалізму, романтичний пафос, активна присутність автора у творі (ліричні та публіцистичні відступи). Усі компоненти його художньої майстерності служать єдиній меті — глибинно розкрити психологію персонажів, а відтак — ідейний зміст різних за жанрами творів.

Запитання і завдання

1. Яке життєве кредо письменника в тоталітарний період його доби? Наведіть висловлювання знаменитих особистостей про Олесея Гончара.
2. Стисло схарактеризуйте творчий доробок Олесея Гончара та назвіть ознаки його індивідуального стилю.
3. Пригадайте визначення новели як одного з літературних жанрів. Які новели ви вивчали, а які — читали самостійно?

Читацький довідник

Новела (від лат. *novellus* — новітній) — невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вираженою ідеєю.

Ознаки новели: лаконізм, яскравість і влучність художніх образів; наявність строгої композиції з чітко вираженим композиційним осердям (переломний момент у сюжеті, кульмінаційний пункт дії, контраст, паралелізм сюжетних мотивів тощо); сюжет простий, надзвичайно динамічний, містить момент ситуаційної чи психологічної несподіванки; мінімальна кількість персонажів; персонажі — цілком сформовані особистості, які потрапили в незвичайні життєві обставини; концентрація уваги на змалюванні внутрішнього світу героїв, їхніх переживань і настроїв.

Читацькі діалоги

Олесь Гончар — майстер психологічної новели у відтворенні почуттів, внутрішньої краси людини, діалектики душі своїх героїв. Спробуйте осягнути сутність психологічної новели «Модри Камень». Подумайте, чому історія про випадкову зустріч двох — його і її — «у великій драмі війни» не загубилася серед багатьох подібних історій, а бентежить, тривожить душу й нинішньому поколінню читачів.

МРІЯ І ДІЙСНІСТЬ У НОВЕЛІ «МОДРИ КАМЕНЬ»

У літературі, як і в житті, все зрештою виникає з любові...

Олесь Гончар

Новела «Модри Камень» (1946) — чи не найцікавіший твір воєнної тематики митця про кохання, про любов, яка не знає кордонів і єднає закохані серця всупереч війнам і заборонам. Це спогад солдата-розвідника про один епізод, який відбувся у словацькому містечку Модри Камень (словацькою *Modrý Kameň* — Синій Камінь, назва невеличкого містечка в центральній частині Словаччини).

Тема новели: складність людських почуттів, трагічного кохання, якому не судилося внутрішньо розкритися між солдатом-українцем і дівчиною-словачкою в період війни й окупації.

Ідея: утвердження моральної сили й внутрішньої краси людини, сили кохання, нездоланої любові, яка сильніша за смерть.

Сюжет. Виконуючи завдання в тилу ворога, український розвідник був поранений у гірському словацькому містечку. Його врятувала словацька дівчина Тереза. Між молодими людьми зародилося палке кохання, яке не мало продовження, бо Терезу втрапили поліцаї за переховування радянського воїна. Основна думка цього простого сюжету: сила кохання, нездоланна любов сильніша за смерть.

Композиційно-стильові особливості. Новела «Модри Камень» написана в романтично-піднесеному стилі. Мить кохання, що зародилося між радянським бійцем і словацькою дівчиною, виступає як засудження війни.

Розмова в новелі ведеться від першої особи. Діалог героя-оповідача з красунею Терезою не має чітких контурів.

Зав'язка — випадкова зустріч українського солдата в гірській словацькій оселі з дівчиною Терезою. В обох виникають перші почуття, які мали перерости у свято душі. Але Тереза гине від руки поліцає.

Радість і щастя обриваються вмить, залишивши тільки силует світлого почуття, яке так і не змогло розквітнути — це *кульмінація*.

Розв'язка новели — повернення радянського розвідника після визволення території, але він не застає Терезу живою. Її світлий образ продовжує жити в пам'яті солдата, в його мріях: «Померкло, стерлося все. Навіть те, що звучить незабутнім першим коханням. Чому ж це випадкова зустріч, єдиний погляд, єдиний у великій драмі війни, чому вона не меркне і, відчую, ніколи не померкне? Ти — як жива». Цією думкою Олесь Гончар стверджує, що кохання, наперекір усьому, переживає смерть.

Глибоко і проникливо змалював письменник образ Терезиної матері, яка втратила у війні двох дітей (брат Терези загинув у боротьбі з фашистами). Упізнавши солдата, згорьована жінка згадала про свою дочку, яка могла би бути щасливою із цим юнаком-розвідником.

Образи твору досконалі в зображенні, адже уособлюють чисті почуття, глибокі переживання. Автор знаходить іще один вдалий прийом зображення — *художнє обрамлення*, якими є перша та п'ята частини новели. Тут внутрішній монолог і діалог із Терезою доповнюється репліками дівчини й матері. Розмова з Терезою підводить читача до розуміння ідеї новели: утвердження невмирущості людської душі, освяченої почуттям кохання.

Система художніх засобів зображення підпорядкована яскравому розкриттю внутрішнього світу людини. Задушевністю, ліризмом пройнятий кожний рядок новели. Засобами образності мови Олесь Гончар передає глибоке душевне зворушення ліричного героя, його палку любов, усі нюанси настрою. Достовірність зображуваних подій підсилює в новелі відповідний контекст ономастики. Власні географічні назви ніби «прив'язують» зображувані події у творі до словацького етносу: Рудні гори, Модри Камень.

У новелі особлива *символіка кольорів*. Білий — як символ невинності, чистоти й радості. У ньому чарівна сила денного сонячного світла, що виражає спорідненість із Божественною силою («*Білі струнки ноги...*», «*...білі руки, біла легка сукня...*»). Зелений — символ природи й молодості, це — колір надії на злагоду, мир і спокій. Однак його перебування на межі протилежних кольорів свідчить також і про його недовершеність, недозрілість («*зелений дуб*», «*зелені спини гір*»). Голубий — символізує благородство, ніжність і вірність, легкий сум, недосяжність вічного, як недосяжною є небесна блакить («*Модри Камень*», «*небо весняне високе голубе*», «*блакитний дзвін*»). Натомість чорний — символ темряви, зла і смерті («*чорне згарище*», «*голий чорний димар*», «*чорна пов'язка на рукаві*»).

Запитання і завдання

1. Яке враження справила на вас новела «Модри Камень»? Поділіться своїми думками в класі.
2. Визначте проблематику твору. Сформулюйте його провідну ідею. Чи актуальні події війни й трагедія людських душ у сучасному світі? Свою відповідь обґрунтуйте.
3. Схарактеризуйте образ Терези. Що він уособлює у творі?
4. Розкрийте, як зображує Олесь Гончар психологію душі людини в образі солдата-розвідника. Які його мрії?
5. Яка роль пейзажу в новелі «Модри Камень»?
6. Витлумачте символіку кольорів, які Олесь Гончар використав у новелі. Поясніть роль колористики в розкритті ідейного змісту твору.
7. Який особливий психологічний зміст закладено в назві новели «Модри Камень»? Поясніть її назву.
8. Як, на вашу думку, в новелі «Модри Камень» письменнику вдалося поєднати мрію і дійсність?

Культурно-мистецький контекст

Олесь Гончар високо поцінував творчість самобутньої української художниці, майстрині народного декоративного живопису **Катерини Білокур** (1900–1961). Так, у 1972 р. письменник написав вступне слово до альбому, присвяченому мисткині, де зазначав: «*Твори Катерини Білокур назавжди увійшли в золотий фонд української культури. Вони з тих багатств, що їх Україна вносить до скарбниці мистецтва світового*».

Катерина Білокур. Квіти на блакитному фоні.
1942–1943

Ваші читацькі проекти

1. Створіть мультимедійну презентацію про життєвий і творчий шлях Олесь Гончара. Проведіть віртуальну екскурсію в музей Олесь Гончара. Розмістіть її на сайті свого навчального закладу або в соціальних мережах.
2. Напишіть есей на тему «Найкращі майстри з усіх майстрів — це ті, що завжди приносять радість і собі, й іншим (Олесь Гончар)».
3. У мережі Фейсбук започаткуйте обговорення на тему «Які найактуальніші проблеми позначив на суспільній карті України Олесь Гончар?».

Читацьке дозвілля

Тема кохання як рушійна сила гармонізації світу й людини глибоко психологічно й водночас романтично оприявлена у творчості Олесь Гончара. За його творами «Дівчина з маяка», «Берег любові», «Собор», «Все перемагає любов», «Золоті литаври» знято художні фільми. Перегляньте їх. До яких роздумів спонукали вас ці кінострічки?

Читацький самоконтроль

Проаналізуйте, наскільки успішним був ваш читацький шлях.

Перегляньте визначені на початку навчального року цілі: яких із них досягнуто, а над чим ще варто попрацювати. Обміняйтеся думками і враженнями з однокласниками й однокласницями.

Напишіть есей «Мій шлях до читацької компетентності». Поміркуйте, чи досягнуто поставлених цілей; що сприяло роботі; що ставало на заваді; який ваш найбільший успіх; які були найбільші труднощі; у чому ви змінилися як читач; якими знаннями й уміннями оволоділи; а як особистість — що зрозуміли про себе, світ, своє місце у світі; чи задоволені ви результатами своєї роботи; як плануєте працювати далі.

Здійснійте такий самоаналіз і надалі.

ЛІТЕРАТУРНЕ «ШІСТДЕСЯТНИЦТВО»

Стривожені війною, гартовані злиднями, оглушені тотальною ідеологією, люди раптом прокинулися від падіння страшного ідола і кинулись до пробони в стіні, де він упав... з цього почалися шістдесятники — ті, яким засвітилась істина і які вже не захотіли зректися чи відступитися від украденого світла.

*Свєген Свєрстюк, літературний критик,
есеїст, філософ*

Читацький путівник

Ключові поняття теми: літературне шістдесятництво, дисидентський рух, творчість В. Симоненка, І. Драча, Д. Павличка, М. Вінграновського, Гр. Тютюнника, образ України, вселюдські, національні мотиви, балада, пісенна лірика.

Навчальні цілі теми

Знання:

- * **відомості про зв'язок** літературного явища шістдесятництва з дисидентським рухом; основні **факти** біографії митців, творчість яких вивчається; **зміст**, основні **мотиви** поетичних творів, **тематика** і **проблематика** прозового твору.

Уміння:

- * **дати** загальну характеристику творчості В. Симоненка, І. Драча, Д. Павличка, М. Вінграновського, Гр. Тютюнника; **аналізувати** стильові особливості виучуваних творів, **з'ясувати** роль ужитих художніх засобів; **обґрунтувати** популярність пісенної лірики Д. Павличка; **розкрити** роль І. Драча в реформуванні жанру балади; **тлумачити** образи-символи в баладах І. Драча; **визначити** тему, ідею, жанр прозового твору; **характеризувати** образи, **аналізувати** художні засоби, композицію; **висловлювати** власну позицію щодо порушених у художніх творах проблем.

Ставлення:

- * **усвідомлення** доконечної потреби самоствердження в сучасному світі; здатність розуміти й поважати позицію інших людей; розуміння краси образного слова та його значення для розвитку естетичного смаку; усвідомлення ролі мистецтва в житті людини; усвідомлення високого сенсу почуття любові, важливості вміння берегти її.

Поштовхом до позитивних змін у суспільному житті України кінця 1950-х–1960-х років стало розвінчання культу особи Сталіна на XX з'їзді комуністичної партії. Настав період так званої хрущовської відлиги. Українське мистецтво входить у черговий період відродження. Прогресивна творча інтелігенція, яка сповідувала загальнолюдські демо-

кратичні й національні цінності, прагнула духовного оновлення, мріяла про державну самостійність України. З'являються твори з чітко означеною національною спрямованістю: кінофільми «Тіні забутих предків» С. Параджанова, «Білий птах з чорною ознакою» Ю. Іллєнка, «Вавилон ХХ» І. Миколайчука, картини М. Дерегуса, В. Касіяна, К. Білокур, Т. Яблонської, А. Базилевича, музичні твори М. Скорика, Л. Дичко, Є. Станкевича, Г. Верьовки, А. Кос-Анатольського та інших митців. Оперний спів Б. Гмирі, Д. Гнатюка, А. Солов'яненка, Д. Петриненко, естрадні пісні В. Івасюка, О. Білаша у виконанні С. Ротару, Н. Яремчука, В. Зінкевича знаходять палкий відгук у серцях слухачів усього Радянського Союзу.

У літературу, де плідно працюють представники старшого покоління (О. Довженко, М. Рильський, М. Стельмах, В. Сосюра, О. Гончар), приходять молоде поповнення: І. Драч, Л. Костенко, Б. Олійник, В. Шевчук, Д. Павличко, В. Симоненко, Є. Гуцало, Гр. Тютюнник. Їх згодом назвуть шістдесятниками.

Спільним для них було прагнення духовного оновлення, протест проти ідеологічного тиску, перейнятість національними проблемами, прагнення відтворити національну своєрідність українського народу засобами новітніх надбань світового мистецтва, культ свободи самовираження, шукання нового змісту і нової форми для оприядлення його.

Ідейно-тематичне розмаїття творчості шістдесятників надзвичайно широке: утвердження величі «маленької» людини (І. Драч, В. Симоненко); проблеми історичної національної пам'яті (Л. Костенко); оспівування краси людських почуттів, величі кохання (В. Симоненко, Д. Павличко, Л. Костенко, М. Вінграновський); возвеличення родинних і національних цінностей (В. Симоненко); утвердження людської й національної гідності (В. Симоненко); тема війни (Ю. Мушкетик, А. Дімаров, А. Шиян); «сільська» тема (Гр. Тютюнник, М. Стельмах, В. Дрозд) та ін.

Розширюється *жанрова* палітра. У поезії нової якості набувають **сонет** (Д. Павличко, М. Вінграновський, В. Підпалій), **балада** (І. Драч). З'являється жанрова модифікація **поєми** (В. Симоненко, Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник), **роману** (соціально-філософський, ідеологічний, апокрифічний, монологічний, роман-псалом, роман-легенда, роман-диспут, роман-балада). Освоюються нові поетико-виражальні засоби (звернення до сюрреалізму, метафоричність (представники Київської поетичної школи), залучення архетипів, колективного підсвідомого (В. Голобородько, В. Рубан, М. Григоріїв), освоюється верлібр (І. Драч, М. Вінграновський та ін.).

Шістдесятництво було явищем соціальним і культурологічним. І тому, коли в другій половині 60-х років ХХ ст. на зміну «хрущовської відлиги» прийшли «брежнєвські заморозки», шістдесятники стали в ряди дисидентів — борців проти режиму. Їх позбавляли змоги друкуватися (В. Симоненко, Л. Костенко), шельмували (О. Гончара за роман «Собор», Р. Іваничука за роман «Мальви», Д. Павличка за збірку «Гранослов», В. Шевчука за повість «Набережна, 12»), кидали за ґрати (В. Стус), запроторювали до психіатричної лікарні (В. Рубан). Однак творчий процес продовжувався. Виникає самвидав. Праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», Є. Сверстюка «Собор у риштованні», поезії, памфлети,

петиції, статті В. Стуса тиражують «від руки», за допомогою друкарської машинки, розмножують на гектографі.

Процес творення української літератури триває й у період застою. Змістилися акценти в тематиці (зокрема, актуалізувалася тема війни), посилилась увага до фольклорно-міфологічних першовитоків національного буття, спостерігалось заглиблення в психологію героя-сучасника — «звичайної» людини, дорослого або підлітка, висвітлення процесу формування його внутрішнього «я».

У цей час з'являються «химерний» роман (Є. Гуцало, В. Яворівський, В. Дрозд, В. Земляк), шкільна повість (Н. Бічуя, Ю. Збанацький, Гр. Тютюнник). Освоюється тема Голодомору.

Час перебудови поставив нові завдання. Художні твори відображають процеси, що відбуваються в суспільстві (Ю. Щербак, П. Загребельний, Ю. Мушкетик).

Пов'язані з Чорнобильською трагедією події знайшли художнє осмислення у творах Ю. Щербака, В. Яворівського.

Культурно-мистецький контекст

До когорти шістдесятників в українському мистецтві належить художник **Іван Марчук** (нар. 1936). Творчий шлях митця означився в постмодернізмі. Британська газета «The Daily Telegraph» внесла його ім'я до сотні геніїв людства, які створюють багатовимірний образ сучасного світу і, випереджаючи час, визначають напрями й перспективи розвитку постіндустріальної цивілізації.

Неповторний творчий метод І. Марчука — це оригінальна техніка живопису, що отримала назву «пльонтанізм» (від слова — *пласти, переплітати*).

Хрестоматійною стала його картина «Пробудження». На полотні із плетива трав і квітів виринає обличчя й тендітні прозорі руки прекрасної жінки. Це символічний образ України, яка пробуджується після десятиліть тоталітарного режиму. Майстерно використовуючи прийоми художніх асоціацій, митець презентує власне філософське бачення життя.

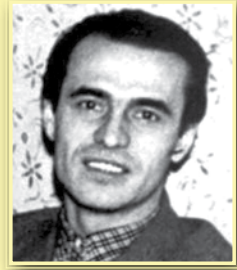
Іван Марчук.
Пробудження. 1992

Запитання і завдання

1. Як суспільно-історичні події другої половини ХХ ст. позначилися на розвитку літератури й мистецтва в Україні? Назвіть найяскравіших представників цієї доби.
2. Розкрийте феномен «шістдесятництва» в українській літературі. Творчість кого з митців-шістдесятників вам відома? Підготуйте та презентуйте в класі повідомлення про одного з них.
3. Розгляньте репродукцію картини Івана Марчука «Пробудження». Які відчуття вона у вас зроджує? Розкрийте символічний зміст картини. Розробіть віртуальну екскурсію «У художній галереї І. Марчука».

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО
8 січня 1935–13 грудня 1963

Як він ішов!
Струменіла дорога,
Далеч у жадібні очі текла.
Не просто ступали —
Співали ноги,
І тиша музику берегла.
Василь Симоненко

...Симоненко став явищем, більшим за його власний доробок.

Василь Стус

Василь Симоненко — український поет, прозаїк, журналіст, автор численних статей, театральних і літературних рецензій.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життєпису. Василь Андрійович Симоненко (псевдоніми — В. Щербань, С. Василенко, Симон) народився 8 січня 1935 р. в селі Біївці Лубенського району Полтавської області в селянській родині.

Мати, Ганна Федорівна Щербань — *«привітна, дбайлива, добра і щедра», «неграмотна колгоспниця, яка знала напам'ять ледь не всього “Кобзаря” Шевченка»*; гарно шила, мала *«іскрометне і веселе слово»* (за спогадами однокурсників В. Симоненка).

Поет у віршах «З дитинства», «Дід умер» і новелі «Дума про діда» тепло відгукується про свого діда Федора Трохимовича: *«Безсмертячко ти моє кирпате, — шепотів дід, коли я засинав під музику його слів. — То були дуже гарні слова, бо поганих дід не говорив мені»*.

✕ Ганна Федорівна ✕
із сином Васильком.
Фото

Дитинство майбутнього поета було схоже на дитинство його однолітків: війна, голод і холод.

Навчався спочатку в Біївській початковій школі, де закінчив п'ять класів, далі — у сусідніх селах Єнківцях і Тарандинцях.

Учителька Уляна Демченко згадує про юного Симоненка: *«На уроках він був серйозний — аж занадто. Ніколи не сміявся, не ганяв, як гицель, по шкільному подвір'ї. У класі виділявся серед учнів, по-перше, бідним одягом, по-друге, розумом. Навіть учителі не читали стільки книжок, як наш найкращий учень...»*.

Закінчивши із золотою медаллю середню школу, вступає до Київського державного університету ім. Тараса Шевченка на факультет журналістики. Разом із Симоненком навчалися письменники Юрій Мушкетик, Микола Сом, Валерій Шевчук, Борис Олійник. Тут він багато пише, стає членом літературної студії.

Грошей не вистачало, тому вечорами та й ночами ходив із друзями на підробітки: вантажив у київському «Рибкомбінаті» важкі діжки з оселедцями, був рознощиком студентської газети «За радянські кадри».

Після університету (1957) працював в обласних газетах «Черкаська правда», «Молодь Черкащини» та «Робітничій газеті» в Черкаській області. Тут Василь Симоненко зустрів свою майбутню дружину Люсю; у подружжя народився син Олесь.

Навесні 1960 р. в Києві був заснований Клуб творчої молоді, до якого активно долучився і Симоненко. Учасниками цього культурно-мистецького осередку також були представники творчої інтелігенції — Алла Горська, Ліна Костенко, Іван Драч, Іван Світличний, Василь Стус, Микола Вінграновський, Євген Сверстюк та ін.

1962 р. В. Симоненко разом з А. Горською та Лесем Танюком виявили місця поховання жертв масових політичних репресій 1937–1941 рр. на Лук'янівському та Васильківському цвинтарях, у Биківні, про що й було зроблено заяву до міської ради з пропозицією оприлюднити дані про масові розстріли, вчинені НКВС. Улітку того ж року поета жорстоко побили працівники міліції, що й підірвало його здоров'я.

13 грудня 1963 р. поета не стало. У 1995 р. В. Симоненку посмертно присуджено Державну премію імені Тараса Шевченка.

Запитання і завдання

1. Підготуйте коротке повідомлення про життєвий шлях В. Симоненка.
2. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Яким постає перед нами В. Симоненко як людина?

Читацькі діалоги

Свого часу поет В. Стус писав про особливості індивідуального стилю В. Симоненка-поета: «...мав добру поетичну школу і мужню душу. ...Симоненко повертався виспраглим лицем до гнівної музи Шевченка. Поет рано збагнув, наскільки серйозно і відповідально треба ставитись до теми, до слова, до поклонання».

Літературознавець І. Кошелівець називав В. Симоненка «традиційним поетом, ...який входить в літературу тільки зі своєю поетикою, що має виразно відрізнити його від інших. Василь Симоненко ніби не претендував бути першовідкривачем, а свідомо йшов тим шляхом, яким пройшли вже інші, тобто ніби хотів бути традиційним поетом».

Як ви розумієте ці висловлювання? А яким є ваше ставлення до традиційності й новаторства в різних видах мистецтва — літературі, живописі, музиці, театрі, архітектурі, скульптурі. Обґрунтуйте свою відповідь.

Матеріал наступних розділів підручника допоможе вам осмислити особливості творчої манери В. Симоненка.

Художній світ поезії Василя Симоненка

«...Феномен Симоненка зумовили насамперед чотири щільно взаємопов'язані риси його духовного світу — щирість, талант, патріотизм, мужність... Симоненко пошевченківськи палко, безоглядно, самозречено любив Україну і так само затято ненавидів її ворогів. Ці почуття струменіють прямо з моторошною енергією у десятках і десятках віршів».

Василь Пахаренко, літературознавець

Письменник і його доба. В. Симоненко належав до літературного покоління митців-«шістдесятників». *«Поети-шістдесятники входили в літературу дружно і голосно — із криком, шумом і навіть свистом. У них була багатолюдна аудиторія та ще й свої персональні критики, їх охоче популяризувала і рекламувала газета “Літературна Україна”. А Симоненко не любив літературного галасу. До того ж він був традиційним поетом, а деякі гарячі голови відривали традиції від новацій. Василь писав: “Давайте менше сперечатися, якою повинна бути наша поезія, а побільше творити таку, яку вміємо, щоб завтра не пережовувати сьогоднішнього”*» (Микола Сом).

✕ *Віктор Зарецький.*
Блискавка

✕ твора, що була заборонена в СРСР. Убачаючи в шуканнях творчої молоді зародки опозиційності, радянською владою було розгорнуто кампанію проти тих, хто приділяв «надмірну увагу» негативним явищам сталінської доби — проти шістдесятників. До непокірних почали застосовувати адміністративні заходи: їм не дозволяли друкуватися в часописах, розганяли літературно-мистецькі вечори, закривали клуби творчої молоді.

Творчість. За життя вийшла лише одна збірка поезій В. Симоненка — «Тиша і грім» (1962).

Після смерті поета було видано казки «Цар Плаксі́й та Лоскотон» (1963), «Подорож у країну Навпаки» (1964), збірки «Земне тяжіння» (1964), «Поезії» (1966), збірка новел «Вино з троянд» (1965), «Лебеді материнства» (1981). Поезія В. Симоненка перейнята потужним громадянським пафосом. Митець прагнув осмислювати життя, звернувшись до духовного досвіду особистості та історії рідного краю.

Його поезії актуальні й нині, вони вчать поваги до національної історії та любові до рідної землі. Уже в ті роки набули великої популярності самвидавні поезії Симоненка, що поклали початок українському рухові опору 1960–70-х років. Тематично це була сатира на радянський лад («Некролог кукурудзяному качанові», «Злодій», «Суд», «Балада про зайшого чоловіка»), зображення важкого життя радянських людей, особливо селянства («Дума про щастя», «Одинока матір»), викриття жорстокості радянської деспотії («Брама», «Гранітні обеліски, як медузи...») тощо.

Знаковими є твори, у яких поет висловлює любов до України: «Задивляюсь у твої зіниці», «Є тисячі доріг», «Український лев», «Україні» та ін. Особливу популярність здобула поезія «Лебеді материнства», що стала улюбленою в народі піснею. Цей поетичний шедевр — ушлявлення материнської любові, яка буде супроводити дитину протягом життя. Мати, як і Батьківщина, — єдина, найдорожча. В. Симоненко писав також для дітей.

В епоху, коли в середовищі українських поетів набував популярності модерн, Симоненко залишався вірним класиці віршованого стилю. У його римах немає символічності, він називав речі своїми іменами. Сучасники не виключають, що саме за цю прямоту він міг заплатити життям.

Запитання і завдання

1. «Немає нічого страшнішого за необмежену владу в руках обмеженої людини». Прокоментуйте ці слова В. Симоненка. Поясніть його громадянську позицію.
2. Які твори В. Симоненка вам відомі? Яке враження на вас вони справили?
3. Стихло схарактеризуйте творчий доробок В. Симоненка в контексті доби шістдесятників.

Культурно-мистецький контекст

Поколінню митців-шістдесятників, борцям за національні ідеали присвячено документальний серіал **О. Фролова і В. Шкуріна «Дисиденти»** (2017).

За радянських часів дисидентами називали тих, хто пройшов радянські табори «за політичними статтями». Кінострічка максимально представляє учасників тих подій — літературознавців І. Дзюбу, Є. Сверстюка, художника П. Заливаху, режисера Леся Танюка, політичного діяча Л. Лук'яненка та ін.

Запитання і завдання

Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальний фільм «Дисиденти». Що нового ви дізналися про добу шістдесятників? У чому її протиріччя? Доля кого з митців-дисидентів вас вразила найбільше? Чому?

«ЗАДИВЛЯЮСЬ У ТВОЇ ЗІНИЦІ...» — ЗРАЗОК ПАТРІОТИЧНОЇ ЛІРИКИ

Його весна говерлила громи,
Й з поліття добра виждалася в'язь...
Він тишею пройшов межі людьми —
Й така висока райдуга звелась!

Валентина Коваленко, поетеса

У вірші «Задивляюсь у твої зіниці...» В. Симоненко у формі монологу відверто й гордо заявляє про свою любов до України.

Мотив твору — роздуми над долею рідної землі, її історії; розкриття щирих синівських почуттів поета до своєї Батьківщини.

Ідея — возвеличення любові до рідної землі, заклик любити Вітчизну, дбати про її майбутнє.

У калейдоскопі буденних справ, «куцих і малих днів» ліричний герой ніби на мить зупинився, щоб перевести подих, подивитися в материні очі, набратися натхнення, мужності й сил для подальших битв. Як із матір'ю, він прагне залишитися з Україною на самоті, щоб сповідуватись перед нею в найсокровенніших помислах і тривогах.

Цілісність образу Вітчизни подається через **епітети й порівняння**: («*зіниці голубі й тривожні*», «*ти для мене диво!*», «*мамо горда і вродлива*», «*моя молитва*», «*розпука вікова*»). Експресивно створює поет різноманітну, строкату картину реальності, у якій панує неспокій, гримкотить бій: «*червоні блискавиці революцій, бунтів і повстань*», «*не всі чорти живуть на небі, / Ходить їх до біса на землі*», «*битви споконвічний грук*», «*люта битва*», «*палають хмари бурякові*», «*сичать образи*».

Риторичні оклики, звертання передають схвильованість ліричного героя: «*Як же я без друзів обійдуся, без лобів їх, без очей і рук?*»; «*Одійдіте, недруги лукаві!*», «*Друзі, зачекайте на путі!*».

Монолог ліричного героя відтворює патріотизм цілого покоління, готового «пролитися крапелькою крові» на «священне знамено» Батьківщини.

У цьому творі громадянські мотиви переплелися з особистими, що засвідчує глибокий патріотизм автора, злиття в його душі найсвятішого образу матері з образом Батьківщини.

«Я...» — МОТИВ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ЛЮДИНИ У СКЛАДНОМУ СУЧАСНОМУ СВІТІ

Вірш «Я...» В. Симоненка — лірична й водночас маніфестальна сповідь поета про своє «я», горде, безкомпромісне, гідне звання людини. Бездушне чиновництво намагалось зробити з народу «сіру слухняну масу», бездумного «гвинтика», що прямує в якесь міфічне «світле майбутнє». Найкращі представники нації протестували проти цього, боролися і заявляли про свою свободу та самодостатність. Симоненко робить це з притаманною йому експресивністю й переконливістю, протиставляючи диктатові сили, авторитарності (з «*очицями, повними блекоти*», з «*рябим лицем*», що «*кривилось від гніву*») образ власного «я», життєздатність уселюдської спільноти, у якій кожна людина — неповторна, бо «*ми — не безліч стандартних “я”, а безліч всесвітів різних*». Тож треба навчитися поважати себе, тому що «*тільки тих поважають мільйони, хто поважає мільйони “я”*». Людина — це цілий світ. «*На світі безліч таких, як я, але я, їй-богу, один*».

Афористичний висновок вірша «Я...» можна сприймати як максимум самого поета, його розуміння призначення й цінності кожної людини на землі.

ІНТИМНА ЛІРИКА В. СИМОНЕНКА

«*Ну, скажи, хіба не фантастично...*» — вірш про нерозділене кохання. Ліричний герой ставить до нього по-філософськи. Він переймається тим, що не зумів зберегти кохання. Водночас вірш пронизаний світлими, жит-

тествердними мотивами: «*Ти і я — це вічне, як і небо*», «*Доки мерехтять світи, / Буду Я приходити до Тебе*», «*Ми з тобою просто — ти і я...*».

Вірш «**Ікс плюс ігрек**» написаний у жартівливій формі й присвячений «чорнявій математичці». Рефлексії юнака щодо своїх надуманих чи реальних (?) почуттів до вчительки («*здорово, що ти є!*»; «*вслухається в ніжні погрози / Збаламучене серце моє*») наповнені філософією, самоаналізом і самооцінкою («*Я не заздрю уже нікому — / Де ще мудрих таких знайти?*», «*здається, що я володію / Віковичним секретом краси*», «*розумію / Загадкові твої ікси*»). Це своєрідна поетична спроба вивести формулу кохання, над якою б'ються десятки поколінь. Вона в ліричного героя така: «*ікс + ігрек — це будеш ти*».

Запитання і завдання

1. Які почуття викликала у вас лірика В. Симоненка? Поділіться своїми враженнями в класі.
2. Зверніть увагу на тематичне розмаїття поезії В. Симоненка. Визначте провідні теми та мотиви його лірики.
3. Створіть спайдерграму «Художні засоби в поезії «Задивляюся у твої зіниці...». Наведіть їх приклади. Проаналізуйте значення художніх засобів у розкритті головної думки вірша.
4. Пригадайте відомі вам віршові розміри. Визначте віршовий розмір, яким написано поезію «Задивляюся у твої зіниці...». Подумайте, як ритмічна організація поезії впливає на розкриття її змісту.
5. Над якими питаннями змусила вас замислитися поезія «Я...»? У чому вбачає поет призначення людини на землі?
6. Схарактеризуйте ліричного героя поезії «Я...». Визначте тему та ідею твору.
7. Які грані В. Симоненка як особистості розкриває його інтимна лірика?
8. Підготуйте виразне читання інтимної лірики В. Симоненка.

Ваші читацькі проекти

Підготуйте мультимедійну презентацію або буктрейлер на одну з тем «Шевченкові мотиви у творчості Василя Симоненка», «Мистецька симоненкіана: увіковічення пам'яті поета у творах мистецтва», «Щоденники Василя Симоненка: відвертий діалог із собою та епохою».

Читацьке дозвілля

1. Оберіть для перегляду один із творів, присвячених життю і творчості В. Симоненка: виставу «**Серед грому і тиші**» (реж. С. Проскурня, 2015), поетичну містерію «**Тиша і грім Василя Симоненка**» (реж. О. Бондаренко, 2015), теленарис «**Лебеді материнства**» (автор сценарію К. Таран, 1990); телевізійний фільм «**Я на світі такий один**» (реж. В. Образ, 2008). Який із творів вас вразив найбільше? Чому? Поділіться своїми враженнями в класі.
2. Знайдіть повні тексти Симоненкових улюблених українських пісень: «*Ой по горі, по горі / Вівчар вівці зганяє...*»; «*А що тебе принесло — / Чи човник, чи весло*». Що в них, на вашу думку, приваблювало поета? Проілюструйте означені пісні картинками сучасних українських художників.

ДМИТРО ПАВЛИЧКО
28 вересня 1929 р.

Поезія завжди була потрібна людині. Але в наш час, коли на планеті то тут, то там загорається полум'я війни, коли океани покриваються нафтовою корою, а душі — пліснявою — вона просто необхідна.

Дмитро Павличко

Дмитро Павличко — це мислитель, достойний продовжувач Франка, каменяч нової доби.

Олесь Гончар

Дмитро Павличко — поет, перекладач, літературний критик, громадсько-політичний діяч, лауреат Шевченківської премії, Герой України, відомий поет.

Тематична палітра його лірики — різнобарвна: проблеми життя і смерті, творчості й звичайної людської праці, високої моральності й бездуховності, родини й народу, любові й ненависті, душевної краси, зрілості, повноти життя.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життяпису. Дмитро Васильович Павличко народився 28 вересня 1929 р. в селі Стопчатові (нині Косівський р-н Івано-Франківської обл.) на Прикарпатті в багатодітній селянській сім'ї.

Початкову освіту Дмитро здобув у польській школі в Яблуневі, потім навчався в Коломийській гімназії. Був дуже старанним учнем.

З осені 1945 р. до літа 1946 р. був ув'язнений за сфабрикованою справою щодо звинувачення в належності до УПА.

У 1953 р. закінчив Львівський університет. Будучи студентом, керував літературною частиною Львівського театру юного глядача ім. Максима Горького. У 1953 р. вступив у аспірантуру до академіка М. Возняка. Того ж року вийшла перша збірка віршів «Любов і ненависть», яка принесла поетові визнання читачів і схвальні відгуки критиків. Наступного року, за пропозицією М. Бажана, його заочно прийняли до Спілки письменників.

У 1957–1959 рр. Д. Павличко керував відділом поезії львівського журналу «Жовтень» (від 1990 р. — «Дзвін»).

У 1964 р. переїхав до Києва, де працював у сценарній майстерні кіностудії імені О. Довженка.

1966–1968 рр. — робота в секретаріаті правління Спілки письменників України. У 1971–1978 рр. працював редактором журналу «Всесвіт».

Від 1960-х років і донині Д. Павличко активно займається літературною діяльністю.

У 1977 р. поетові присуджено Державну премію Української РСР ім. Тараса Шевченка за збірку віршів «Любов і ненависть».

? Запитання і завдання

Підготуйте коротке повідомлення про життєвий шлях Д. Павличка. Для виконання цього завдання скористайтеся його автобіографічною книжкою «Спогади» або матеріалами інтернет-джерел.

Художній світ поезії Дмитра Павличка

Д. Павличкові завжди була чужа чиста споглядальність, спонтанна гра асоціацій, яка не підлягає меті. Домінанта думки, опанованість почуття, присутність задуму в творі й відповідна оркестровка, зрівноваженість частин і цілого — характерна риса його стилю.

*Микола Ільницький,
літературознавець, критик*

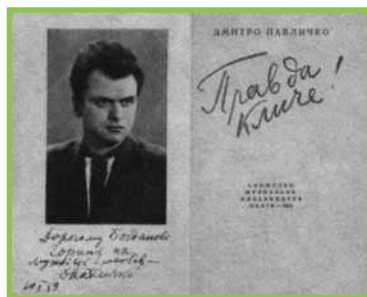
Письменник і його доба. Духовним порогом шістдесятництва дослідники вважають збірку Д. Павличка «**Правда кличе!**» (1958). Покоління шістдесятників сприйняло його поезію як предтечу своїх інтелектуальних та мистецьких шукань, тому слушною видається думка літературознавця М. Ільницького про певну неперервність традиції, сполучну ланку між живими класиками й новопривозцями української літератури у творчості Д. Павличка. Однак за збірку «Правда кличе!» її авторові на IV з'їзді письменників України натякнули на неприпустимість відхилення від офіційного курсу в літературі.

Творчість. У перших поетичних збірках Д. Павличка «Моя земля» (1955) та «Чорна нитка» (1958) виразно окреслилися риси авторового поетичного мислення, його особлива драматургічна напруга вірша.

На другу половину 50-х років припадає початок пісенної творчості Д. Павличка. Найкращі мелодії до його поезій створив композитор О. Білаш. У 60-ті роки їхня творча співпраця мала плідне продовження — О. Білаш поклав на музику вірші Д. Павличка «Атака», «Сибіряки», «Пісня про Україну», «Віконце», «Балада безсмертя», «Лелеченьки».

У 1964 р. була написана пісня «Два кольори», що дуже швидко здобула всенародну популярність.

У 60–70-х роках поет пише інтимну («Любов і ненависть», цикл «Пахощі хвої» (1955), «Гранослов» (1968), «Таємниці твого обличчя» (1974, 1979)) та громадянську лірику («Бистрина» (1959), «Днина» (1960), «На чатах» (1961)).

✘ Дарчий напис
Дмитра Павличка ✘

У 60–80-х роках великої популярності набули поеми Д. Павличка для дітей «Золоторогий олень» (1968), «Пригоди kota Мартина» (1984), казки «Дядько Доц» (1971), «Найкраще місце на землі» (1973).

70–80-і роки для Д. Павличка позначені напруженою працею в різних сферах мистецького життя та жанрах. Він пише літературознавчі розвідки про Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, В. Стефаніка та ін.

Д. Павличко по праву вважається теоретиком і практиком сонетної форми. У 1983 р. вийшла його збірка перекладів «Світовий сонет».

У 1998 р. побачили світ збірки «Ностальгія», у якій Д. Павличко відтворив власне бачення України, та «Сонети В. Шекспіра», що дістала своє продовження у збірці «Сонети: Світовий сонет» (2004).

Події Помаранчевої революції знайшли художнє відображення у книжці «Не зрадь!» (2005), де Д. Павличко актуалізує ідею національної відданості. Враження поета від Революції Гідності вилились у «Вірші з Майдану» (2014).

Творчість Дмитра Павличка — яскрава, самобутня й багатогранна. Філософізм, метафоричність мислення, афористичність висловлювань, співучасть читача в пошуку істини роблять поетове слово популярним серед читачів.

ПІСЕННА ЛІРИКА ДМИТРА ПАВЛИЧКА

У 60–80 роках ХХ ст. відчувався масовий послідовний наступ на українську культуру, загалом — на українство. Д. Павличко відгукнувся на це своєрідним пісенним спротивом режимові, що особливо виразно звучав у пісні «Два кольори» (1964). Жанр цього твору можна визначити як пісню-спомин, пісню-новелу. Знаковими в ній є кольори — червоний і чорний. Саме вони виводили зміст на громадянське, політичне звучання, не політизуючи вірш надміру, оскільки образ матері зроджував у серцях людей найдорожче тепло — тепло родинності. Червоне й чорне «*маміне шиття*» — архетипні образи, навіки закарбовані в національній свідомості. Вишита матір'ю червоними і чорними нитками сорочка уособлює те, що в юнака попереду, його долю, у якій обов'язково переплететься радість і сум, любов і розлука, щастя і журба.

Традиційні кольори народної вишивки набувають символічного змісту: *червоний — то любов, а чорний — то журба*. Два кольори — це дві тривоги, дві символічні струни душі людини. Вони поєднують в одному візерунку пам'ять про батьків і турботу про дітей, про сучасне й майбутнє. Вони, як живі джерела, що передають від покоління до покоління духовні набутки, пам'ять роду, єднають людину з рідною землею.

Саме *образи-символи* червоного і чорного кольорів, рушника-оберега надають твору громадянського звучання. Водночас твір вирізняється глибокою інтимністю. У декількох поетичних рядках поетові вдалося поєднати мотив дороги як символу людської долі та материнської любові — вічних людських цінностей.

Пісню «Два кольори» можна почути в багатьох країнах світу. Поет зумів дібрати такі задушевні слова, так виразити почуття багатьох людей, що вірш став улюбленою народною піснею для багатьох поколінь.

Культурно-мистецький контекст

В одному з інтерв'ю Д. Павличко розповідав про історію написання ним вірша «**Два кольори**». У 1964 р. він (разом із композитором Олександром Білашем) був делегатом республіканського з'їзду комсомолу. Там поет побачив молоду жінку — ланкову-кукурудзівницю із Чернівецької області Любу Молдован. На плечі вона накинула чорну хустку з великими червоними трояндами. Це нагадало поетові, що саме такі хустки носили жінки в його рідному селі. Згадав він і про вишивані сорочки, у яких сам ходив, і про батькову улюблену пісню про вишиту хустку. Теплі спогади спонукали поета написати першу строфу: *«Як я малим збирався навесні / Піти у світ незнаними шляхами, / Сорочку мати вишила мені / Червоними і чорними, / Червоними і чорними нитками...»*. Він прочитав написане О. Білашу. Вони відразу поїхали до Будинку творчості композитора у Ворзелі, що під Києвом. Там за півгодини й народилася пісня «Два кольори».

? Запитання і завдання

1. Прочитайте вірш «Два кольори» та прослухайте пісню. Який твір справив на вас більше враження? Чи допомагає музика увиразнити авторський задум?
2. Які поетичні асоціації викликає у вас вірш «Два кольори»? Пригадайте «Пісню про рушник» А. Малишка (муз. П. Майбороди). Порівняйте провідні мотиви творів.
3. Які художні засоби увиразнюють авторський задум? Розкрийте значення контрасту в творі.
4. Послухайте пісню «Два кольори» у виконанні різних співаків, зокрема Дмитра Гнатюка і Квітки Цісик та учасників пісенного конкурсу «Голос країни». Зверніть увагу, як кожен зі співаків розкриває красу Павличкових рядків. Визначте особливості виконавської манери артистів.

ІНТИМНА ЛІРИКА ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Збірка «**Темниці твого обличчя**» (1974–1979) увійшла в історію літератури як вдала спроба захоплено, відверто й водночас цнотливо розповісти про кохання. Вірші цієї збірки можна зіставити із «Зів'ялим листям» І. Франка.

Д. Павличко описує кохання як найбільшу цінність у житті людини.

Ліричний герой збірки — духовно багата людина, яка вмє бачити й тонко відчувати красу. Його кохання чисте й щире, а водночас — суто земне, поєднане з пристрасстю.

Своєрідна, створена за давніми зразками прекрасна поезія «**Я стужився, мила, за тобою**», де закоханий юнак перетворюється на явора, стала улюбленою в народі піснею.

Гуцульське походження письменника, переосмислення характерів і мови карпатського краю, пісенність лірики, досконале вміння відтворювати

дух народної пісні дали змогу Д. Павличкові створити справжню перлину української поезії.

За жанром це — зразок інтимної лірики з елементами пейзажної. Провідний мотив вірша — туга нещасливого кохання, що спонукає до творення краси, мистецтва.

Композиція вірша виразна й чітка: сум ліричного героя за коханою; розвиток почуття (ліричний герой стає явором, який росте й співає яворині, мріє про її кохання); кульмінація (смерть явора); кінцівка (яворова туга перевтілюється у скрипку).

Система образів твору будується на основі фольклорного паралелізму: герой і героїня — явір і яворина.

Виразності віршу надають яскраві художні засоби: **персоніфікація** (явір набуває прикмет людини, уможливаючи здатність усього суцього відчувати, «яворові сниться яворина»); **метафори** (явір «палений журбою», «згорає від сльози роса», «печальні груди»), **порівняння** («печаль, як небеса», сніг «колючий, ніби трина»); доречно вжиті **діалектизми** («триня» — тирса, колюча остюкувата полова; «бескиди» — гірські урвища, провалля).

Д. Павличко, використовуючи фольклорні образи, художніми засобами оприявлює власні погляди на закони життя і творчості: любов і страждання можуть народити мистецький витвір, який своєю красою даруватиме естетичну насолоду.

Поезії Д. Павличка не втрачають актуальності й нині, вони випромінюють любов і щедрість поетової душі. «Поезію творить любов, а не злоба», — написав у «Слові про себе» Д. Павличко.

Запитання і завдання

1. Передайте свої враження від інтимної лірики Д. Павличка.
2. Визначте провідний мотив вірша «Я стужився, мила, за тобою».
3. Які авторські прийоми поетизації любовних почуттів ліричного героя привернули вашу увагу?
4. Подумайте, з якою інтонацією слід читати вірш «Я стужився, мила, за тобою». Підготуйте декламацію.

Ваші читацькі проекти

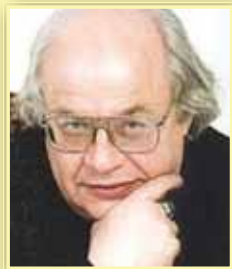
Пригадайте, що таке сонет. Сонети яких поетів ви вивчали у шкільному курсі зарубіжної літератури? Чи були серед них сонети в перекладі Д. Павличка? Підготуйте мультимедійну презентацію про сонетарій Д. Павличка «Шекспір в оригіналі та перекладі: традиції й новизна». Під час презентації продекламуйте рядки сонетів В. Шекспіра в оригіналі (за можливості) та в перекладі на українську мову Д. Павличка й інших українських поетів.

Читацьке дозвілля

Послухайте пісні на слова Д. Павличка у виконанні Зої Слободян. Чи вдалося співакці передати авторський задум? Які прийоми вона для цього використовує? Поділіться своїми враженнями від почутого в класі.

ІВАН ДРАЧ**17 жовтня 1936–19 червня 2018**

Люблю повертати людину очима до сонця.
Спочатку болять очі, зате як покращується зір!
Світ стає дорожчим, ріднішим, відчутнішим.

Іван Драч

Драч не тільки творив нову партитурну поезію, збагачував її оркестрацією; він виразно побачив український народ як рідкісно творчий... осмислив наш драматичний шлях крізь пекло історії і провалля трагедій. І в цьому — один із найголовніших інтелектуальних вимірів його поезії.

Михайло Слабошпицький, письменник

Іван Драч — поет, драматург, перекладач, кіносценарист, літературний критик, державний і громадський діяч, борець за незалежність України, лідер Народного руху, Герой України.

У літературі доби шістдесятників він був поетичним лідером, випереджував епоху, ризикував і створював нову Україну.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життєпису. Іван Федорович Драч народився 17 жовтня 1936 р. в селі Теліжинці Тетіївського району на Київщині.

«Босоноге дитинство, вчився спочатку в своєму селі, потім ходив у сусіднє село. Я був дитиною старших батьків — вони давали мені волю, аби лиш вчився. І я вчився та займався спортом — футбол, волейбол, біг...» (Іван Драч).

Одразу по закінченні середньої школи в Тетієві юнак викладає російську мову та літературу в семирічці сусіднього села Дзвінячого, працює інструктором райкому комсомолу, служить в армії, вступає на філологічний факультет Київського університету, який не закінчив, бо був виключений через політичні погляди. Натомість письменник П. Загребельний допоміг вільнодумному студенту влаштуватися на роботу в «Літературній Україні».

Згодом І. Драч здобуває фах кінодраматурга на Вищих сценарних курсах у Москві, працює в майстерні кіностудії ім. О. Довженка, а згодом переходить до редакції журналу «Вітчизна».

У середині 80-х років його обирають членом правління Київської організації Спілки письменників України, потім — його головою, а ще згодом — і Головою Народного руху та депутатом Верховної Ради України трьох скликань. І. Драч очолював товариство «Україна», Світовий конгрес українців і Конгрес української інтелігенції.

За три десятиріччя літературної діяльності видав багато збірок поезій, перекладів, кіноповістей, літературно-критичних розвідок. Його твори виходили в перекладах багатьма мовами світу. Лауреат Державної премії УРСР ім. Тараса Шевченка (1976) та Державної премії СРСР (1983).

Помер Іван Драч 19 червня 2018 року. Похований у рідному селі Теліжинці на Київщині.

? Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Що вас зацікавило в особі поета? Які риси його вдачі імпонують вам найбільше? Чому? Обговоріть це з однокласниками й однокласницями.
2. Підготуйте коротке повідомлення про життєвий шлях І. Драча.

Художній світ поезії Івана Драча

Я дивлюся на світ здивовано, і дивіння моє —
здивування. Все оживлене, все здивоване, дива
дивові отдавання.

Іван Драч

Письменник і його доба. Творчість І. Драча яскраво демонструє справглий потяг шістдесятників, «дітей війни» до знань й естетичного осягнення здобутків людства, синтезу їх із прадавними фольклорними джерелами, з літературними, культурними, мистецькими надбаннями рідного народу. Усе це знаходить вияв на рівні як макро-, так і мікропоетики, тропіки, «будівельного матеріалу» віршів І. Драча. За його ставлення до художнього слова сучасники називали поета «вічним еретиком».

Творчість. Солярні, сонцепоклонницькі мотиви проймають усю творчість І. Драча — від першої збірки «Соняшник» (1962) до почорнобильської «Храм сонця» (1988).

Відчайдушний реформатор і новатор у сфері поезики, митець водночас виступає продовжувачем традицій.

«Протуберанці серця» — так І. Драч називає свою другу збірку (1965), ідейно-змістовим центром якої стає однойменний вірш, де перекинуто асоціативний місток від серця до сонця («Так б'ють з сердець протуберанці — Повстанці сонця...»).

Найхарактернішими особливостями поезії І. Драча початку 1960-х років були асоціативність, різке поєднання предметної, чуттєвої конкретики реалістичних деталей із незвичним метафоричним наповненням їх, символізацією.

✗ Катерина Білокур. ✗
Соняшники. Етюд.
1950

У збірці «**Балади буднів**» (1967) драматично втілено проблему духовного, морального «забезпечення» науково-технічного поступу. Того ж року вийшла збірка «**Поезії**».

Буйна метафоричність, свіжість світосприйняття, гіперболізація загострених почуттів і думань, творче використання у власній творчості найяскравіших здобутків світової культури, космізм і «заземленість» — ці риси художнього почерку І. Драча чи не найяскравіше виявилися саме в перших чотирьох збірках, виданих протягом п'яти років.

Збірка «**До джерел**» (1972) відображає широку гаму найрізноманітніших драматичних колізій, мислительних і духовних змагань, якими було перейнято суспільство тієї доби.

Один із найулюбленіших жанрів раннього періоду його творчості — *балада*. Поєднання епічного, ліричного й драматичного знайшли вияв у *драматичних поемах* І. Драча. Так, в основі драматичної поеми «**Думи про Вчителя**» (1976) — реальна доля визначного педагога В. Сухомлинського.

Драматична поема «**Соловейко-Сольвейг**» (1978) розкриває проблему матеріального і духовного, розумового і чуттєвого в житті й творчості.

Новаторство творів І. Драча насамперед полягає у прагненні поєднати в цілісному образному баченні прадавнє народнопоетичне й сучасне осягнення життя.

Культурно-мистецький контекст

Окремими сторінками творчості І. Драча стали кіносценарії. Пророчою виявилася кіноповість «**Криниця для спраглих**» (1967). Знятий за нею однойменний фільм (режисер Ю. Ілленко) понад 20 років не допускали до глядача. У творі порушено актуальні й нині проблеми: втрата зв'язків із рідним корінням, що загрожує неминучою катастрофою.

І. Драч також написав кіносценарії за мотивами творів М. Гоголя «Пропала грамота» (1971) і «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1984).

У співавторстві з актором І. Миколайчуком І. Драч написав кіноповість про композитора М. Лисенка, яку екранізував режисер Т. Левчук; із кінорежисером М. Мащенком — сценарії до фільмів «Мама рідна, улюблена» (1986) та «Зона» (1988).

Кадри з фільму «Криниця для спраглих». 1965

Запитання і завдання

1. Чому Івана Драча називали «вічним еретиком»? Як ви розумієте цей вислів?

2. Схарактеризуйте творчий доробок І. Драча. Визначте наскрізну тему творів митця.
3. За допомогою діаграми Венна проаналізуйте, чим творчість І. Драча схожа і чим відрізняється від творчості інших поетів-шістдесятників.

«БАЛАДА ПРО СОНЯШНИК»

У кожного мусить бути своє сонце, своя заповітна верховина, у вічному русі до якої ми очищаємось од випадкового, від хатянської суєти, суєт, стаємо вищі та красивіші.

Іван Драч

Цей твір цікавий... По-перше, тема обдарованості й таланту подана цілком по-новому...

По-друге: розв'язання теми цілком своє, а не традиційне... По-третє: колір сонця у поета оранжевий, тобто жовтогарячий. Це, як на мене, здається, цілком відповідає характерові творчого сприймання світла українським народом.

Павло Тичина

Уже перші твори І. Драча засвідчили новаторський підхід поета до зображення Світу, людей, життя. І новаторство це ґрунтується на глибокому знанні та пізнанні народної творчості. Саме таким є його твір «Балада про соняшник», образна символіка якого бере витоки від народних, дуже давніх, іще язичницьких вірувань про незвичайні перетворення в житті людей і в природі.

«Балада про соняшник» у піднесено-романтичному дусі описує незвичайне відкриття хлопчика-підлітка: Сонце — всемогутнє. Як і в традиційній баладі, тут є диво, і воно сталося із сільським хлопчиком-соняшником, у якого *«були руки й ноги, тіло шорстке й зелене»*. Він бігав наввипередки з вітром, рвав груші гнилиці, купався коло млина і стрибав на одній нозі, щоб вилити воду з вуха. Та раптом побачив сонце, велике, яскраве, *«що їхало на велосипеді, обминаючи хмари в небі»*. Ця незвичайна фантастична картина приводить до великого осяяння — глибокого пізнання й осмислення таких, на перший погляд, буденних речей, як сонце в небі. Тому хлопчик-соняшник і *«застиг на роки і на століття в золотому німому заціпенінні: “Дайте покататися, дядьку”»*. А в душі зароджується найчарівніше відчуття: *«Поезіє, сонце моє оранжеве»*. Цей символ такий всемогутній, що може перетворити людину на рослину і навпаки.

Алегоричні образи Сонця і Соняшника в баладі вказують на порив до творчого злету, що виходить із рідного ґрунту. Сонце — символ краси мистецтва, краси народного духу й віри в нев'янучу народну творчість. Соняшник —

✗ *Марія Приймаченко* ✗
Соняшник та горох. 1962

поет, митець, який у великому творчому натхненні описує рідну землю, сонце, природу й людей: *«Щомиті якийсь хлопчисько / Відкриває тебе для себе, / Щоб стати навіки соняшником»*.

Запитання і завдання

1. У чому простежується творче новаторство І. Драча?
2. Як ви розумієте епіграфи до параграфа? Що ви можете сказати про своє внутрішнє сонце: чи є воно, як ви відчуваєте його, як воно допомагає вам іти по життю?
3. На ваше сприйняття, «Балада про соняшник» — це: 1) розважальна розповідь про дивні події; 2) просто весела забавка; 3) притча про красу й силу поезії; 4) міркування про призначення поета? Обґрунтуйте свою думку.
4. Чому, на ваш погляд, сонце в поезії І. Драча їде не на колісниці, а на велосипеді? Що поет прагнув цим передати?
5. Пригадайте, що таке балада. Які балади ви вивчали в шкільному курсі літератури? Доведіть, що «Балада про соняшник» І. Драча належить до цього жанру. У чому її відмінність від традиційних балад?
6. Пригадайте, що таке верлібр. Хто з поетів є основоположником цього віршового розміру? Укажіть у «Баладі про соняшник» ознаки, притаманні верлібру.
7. Які художні засоби увиразнюють «Баладу про соняшник»? Наведіть приклади.
8. Деякі літературознавці знаходять схожість у способі змалювання бешкетного хлопця-«соняшника» І. Драча та жартівливими міркуваннями про прихід у літературу Остапа Вишні в «Моїй автобіографії». Знайдіть змістові аналогії у творах цих письменників.
9. Дослідники творчості І. Драча стверджують, що його поезія — це, насамперед, поезія запитань, а не відповідей, поезія поставлених проблем. Прочитайте поезії І. Драча (на вибір). Наведіть низку прикладів запитань, які поет ставить у творах.
10. Схарактеризуйте творчу манеру І. Драча.

Ваші читацькі проекти

1. М. Коцюбинського, П. Тичину та І. Драча називають сонцепоклонниками в українській літературі. Проведіть міні-дослідження: знайдіть докази цього твердження.
2. Перегляньте в підручнику цитати І. Драча та розкрийте зміст однієї з них у формі твору-роздуму.
3. Підготуйте мультимедійну презентацію про використання образу соняшника представниками різних видів мистецтва. Наведіть приклади зображення соняшника у творах живопису й визначте ідею образу в кожного конкретного митця.

Читацьке дозвілля

Перегляньте репродукції картин К. Білокур та М. Приймаченко (с. 174, 176). Скористайтеся інтернет-джерелами, поділіться своїми враженнями в класі.

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ
7 листопада 1936–26 травня 2004

— 3.5 —

Нам треба вічно небом жити,
По шию будучи в планеті!
Микола Вінграновський

Вінграновський володіє даром винятково органічного відчуття слова, уміє розрізняти найтонші його модуляції... Читаючи його поезію, мимоволі замислюєшся над природою слова, над його ірраціональною дієвістю, його магією.

Леонід Талалай, поет

Микола Вінграновський — «чарівник слова» (І. Дзюба), поет, прозаїк, кіноактор, кінорежисер, сценарист, учень Олександра Довженка. Постановник низки художніх і документальних фільмів. Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка, літературної премії «Благовіст», Міжнародної премії Фундації Антоновичів.

Знайомство здалеку і зблизка

Сторінки життяпису. Микола Степанович Вінграновський народився 7 листопада 1936 р. в селі Богопіль (нині місто Первомайськ) Миколаївської області. Закінчивши в 1955 р. місцеву школу, він вступив до Київського театрального інституту, а згодом до Московського всесоюзного державного інституту кінематографії, куди його запросив О. Довженко. Фахом він обрав кінорежисуру і, ще будучи студентом, зіграв роль Івана Орлюка у фільмі за кіноповістю О. Довженка «Повість полум'яних літ».

Прилучення до Довженкового світу позначилося на всій творчій долі Вінграновського. Довженківський добротворчий пафос, його розуміння творчості як торжества свободи й краси відчуватимуться в кожному слові поета. Своєму Учителеві він присвятив поезії «Величальна народіві», «Величальна колискова», «Величальна молодій та молодому», «На золотому столі», «Присвячую Олександрові Довженкові».

Упродовж 1962–1963 рр. М. Вінграновський працював актором на кіностудії ім. О. Довженка, а з 1964 до 1965 р. — режисером на Одеській кіностудії. У 1965 р. став редактором, потім — режисером Київської кіностудії ім. О. Довженка, де створив художні й документальні фільми, зокрема «Ескадра повертає на Захід» (1966, у співавторстві); «Дума про Британку» (1970); «Климко» (1984); «Слово про Андрія Малишка» (1983); «Щоденник О. П. Довженка» (1989, у співавторстві); «Довженко» (1999) та ін.

Із 1989 до 1993 р. М. Вінграновський був Головою Українського відділення ПЕН-клубу.

Помер поет після тяжкої хвороби 26 травня 2004 року. Його поховано на Байковому кладовищі в Києві.

? Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-кодi. Що вас зацікавило в особі поета? Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальні стрічки «Подія дня. Микола Вінграновський», «Сімдесятники. Микола Вінграновський. Український Орфей», «Микола Вінграновський. Пишемо історію», фільм «Микола Вінграновський у синьому небі». Що нового про М. Вінграновського ви дізналися, що вас зацікавило, захопило в описі життя й творчості поета? Чи допомогли вам ці матеріали сформуванню цілісного образу поета?
2. Підготуйте коротке повідомлення про життєвий шлях М. Вінграновського.

Культурно-мистецький контекст

Всесоюзне визнання молодому М. Вінграновському принесла зіграна ним головна роль у першому радянському ігровому широкоформатному фільмі «**Повість полум'яних літ**» (1961). Кінострічка за сценарієм О. Довженка була знята дружиною митця Юлією Солнцевою. Художня кінокартина була відзначена преміями міжнародних кінофестивалів у Каннах, Лондоні й Лос-Анджелесі. Цей фільм придбали більш як 130 країн світу.

На Міжнародному кінофестивалі в Каннах актора М. Вінграновського було нагороджено золотою медаллю за найкращу чоловічу роль.

Микола Вінграновський у ролі Івана Орлюка

Кадр із кінофільму «Повість полум'яних літ»

? Запитання і завдання

Перегляньте фільми за участю М. Вінграновського. Наскільки актору вдалося передати почуття й переживання своїх героїв? Які особистісні риси допомогли це зробити? Поділіться своїми міркуваннями у класі.

Художній світ творчості Миколи Вінграновського

У найузагальненіших означеннях творчість Миколи Вінграновського — це поезія серця і водночас поезія думки. У ній домінують почуття та настрої душі, але вона вимагає і зосередженості розуму, жадає співбесідника...

Тарас Салига, письменник, літературознавець

Письменник і його доба. Світовідчуття і світорозуміння М. Вінграновського вирізнялися особливою драматичністю, тонким почуванням усього, що відбувалось довкола. Самодостатність і повсякчасне нуртування творчої енергії спонукали шукати способів вираження всіх смислів, що їх прагнула осягнути мистецька свідомість поета. Звідси — постійне сміливе експериментування в образному слові, звернення до образної системи українського фольклору, народних міфологічних уявлень.

Творчість. Перші вірші М. Вінграновського, написані ще у студентські роки, було надруковано в журналах «Дніпро» та «Жовтень» («Дзвін», 1958). У 1961 р. в «Літературній газеті» за 7 квітня з'явилося відразу п'ятнадцять його віршів. Поезію молодого поета високо оцінював М. Рильський, який помітив у ній «національну емоційну стихію та довженківське начало».

У збірці «Атомні прелюди» (1962), на думку літературознавця І. Дзюби, уже сама назва наголошувала на «...гостру співвіднесеність її змісту, мотивів, форми із світопочуванням молодої людини початку 60-х років, з обр'ями, тривогами і емоційною напругою “атомної доби”».

У наступні роки вийшли друком такі збірки поезій, як «Сто поезій» (1967), «Поезії» (1971), «На срібнім березі» (1978), «Київ» (1982), «Губами теплими і оком золотим» (1984), «Цю жінку я люблю» (1990) — одна з найкращих в українському письменстві книжок про любов.

М. Вінграновський також є автором прозових творів, серед яких — історичний роман «Северин Наливайко» (1996).

Письменник — автор творів для дітей. Моральне становлення особистості дитини зображено в повісті «Первінка» (1971); конфліктність цивілізації і природи — у повісті «Сіроманець» (1977); безпричинність справжньої доброти показано в повісті «Літо на Десні» (1983), суголосній Довженковій «Зачарованій Десні»; стоїчна витривалість українського народу, незнищенність його життєлюбного духу — у повісті «Кінь на вечірній зорі» (1986). В оповіданнях зворушливо відтворено природу, побачену очима допитливих дітей. За збірки творів для дітей письменник отримав Державну премію України ім. Тараса Шевченка (1984). Найповніше видання творчого доробку письменника вийшло у «Вибраних творах у трьох томах» (2004).

Дослідники вказують на одну з особливостей творчості М. Вінграновського — органічне злиття людини й навколишньої дійсності. Лірика збірок «Сто поезій» і «Поезії» — це спроба митця віднайти душевну рівновагу.

У поезії М. Вінграновського активно функціонують *образи-символи* — степу, дороги, зорі, саду, неба, моря, що продукують нові смисли з урахуванням фольклорної традиції.

Здатність людини кохати М. Вінграновський вважає одним з основних критеріїв вартісності особистості в системі цінностей. Лейтмотивом проходить крізь збірки «Губами теплими і оком золотим» і «Цю жінку я люблю» відчуття тривоги й печалі, усвідомлення того, що, кохаючи, людина все одно залишається абсолютно самотньою у світі: «Не руш мене. Я сам самую. // Собі у руки сам дивлюсь. // А душу більше не лікую. // Хай погиба. Я не боюсь».

Звертався М. Вінграновський і до сонетного жанру. У межах сонетної структури він допускав різні форми римування.

? Запитання і завдання

1. У яких видах мистецтва, літературних жанрах знайшла самовираження творча особистість М. Вінграновського? Відповідь проілюструйте інформаційним гроном.
2. Прочитайте сонети Ф. Петрарки в перекладі М. Вінграновського. Порівняйте їх із перекладами інших українських поетів. У чому новаторство М. Вінграновського-сонетяра?
3. Підготуйте розповідь про творчий шлях М. Вінграновського.

Читацький довідник

Колористика — наука про кольори, що охоплює знання про природу кольору, основні, складені й додаткові кольори, колірні контрасти, колірну гармонію, мову, культуру.

«У СИНЬОМУ НЕБІ Я ВИСІЯВ ЛІС»

Вінграновський — новий і сильний. Смілива імпресіоністська деталь, сміливе вирішення тем. Одного разу в журналі я побачив репродукцію Ю. Ковалю «Сутінки». Зроблена в густо-синіх тонах. Відважно написано, ніби нерозведеною синькою: синій тин, дерева, земля і навіть стіни будинку сині, тільки у вікні рожевий квадрат. А враження сутінок величезне. Така ж відважність тонів у Вінграновського, футуристична сміливість, але без фанатизму, з почуттям міри.

Григор Тютюнник

Глибокі переживання ліричного героя у творах М. Вінграновського передані не тільки образною символікою, а й *колористикою*. Найчастіше поет активно використовує всі відтінки синього. Відомо, що в багатьох віруваннях темно-синій — символ трансцендентального світу, таїн, що не піддаються усвідомленню, колір ночі, прохолоди, божественний колір. Фіолетовий — містичний, він несе в собі врівноваженість. Блакитний — колір самозаглиблення, шукання втраченої вседності.

✗ Юрій Коваль. Сутінки ✗

У вірші М. Вінграновського «У синьому небі я висіяв ліс» (збірка «Сто поезій», 1967) синій колір виражає спокій та надію. У цій поезії М. Вінграновський вдається до словесного мінімалізму: синіми є море й небо, а також почуття ліричного героя, що набуває безмежних масштабів неба і моря. Поет метафорично висіває на небі ліс «із дубів та беріз», а в синьому небі — сни коханої дівчини. Ліс і сни зливаються воедино і творять образ коханої: «Тебе вони являть і так і замруть». Такою образною символікою та символічною колористикою передані глибокі любовні переживання ліричного героя. Отже, *мотив* твору — відтворення щирих почуттів закоханості ліричного героя.

Навколишній світ постійно спонукає ліричного героя до роздумів, його внутрішній світ то творить опозицію зі світом зовнішнім, то виявляє єдність — різноманіття звуків, кольорів, запахів формує різноманіття думок.

Поезія «У синьому небі я висіяв ліс» пронизана відчуттям єднання природи, душі ліричного героя та його коханої.

Запитання і завдання

1. Які почуття прагне передати поет у вірші «У синьому небі я висіяв ліс»? Які враження викликав у вас цей твір? Які думки пробудив?
2. До якого різновиду лірики належить вірш «У синьому небі я висіяв ліс»? Визначте мотив цього твору.
3. Які засоби художньої виразності використовує поет для увиразнення головної думки у вірші «У синьому небі я висіяв ліс»? Назвіть їх та розкрийте метафоричне значення.
4. Прокоментуйте слова Григора Тютюнника, взяті за епіграф. Розкрийте колористику вірша «У синьому небі я висіяв ліс». Розгляньте репродукцію картини Ю. Коваля «Сутінки» (с. 181). Визначте спільні мотиви поетичного твору та твору живопису.
5. Підготуйте виразне читання поезії «У синьому небі я висіяв ліс».
6. Кожна літературна доба пропонує свою філософію кохання та образ Прекрасної Дами. Проведіть паралелі між творами зарубіжних поетів і М. Вінграновського. Знайдіть спільне й відмінне в сонетах Ф. Петрарки (переклад українською Д. Павличка або Михайла Ореста) і М. Вінграновського.

Ваші читацькі проекти

Колористика — виразна ознака поезій М. Вінграновського. Визначте й порівняйте особливості кольорової палітри у віршах В. Симоненка, І. Драча та М. Вінграновського. Підготуйте мультимедійний проект «Колористика у творчості Миколи Вінграновського» та презентуйте його в класі.

Читацьке дозвілля

На вірші М. Вінграновського написано багато пісень. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте їх у виконанні українських співачок Ніни й Тони Матвієнко («Величальна колискова»), Ольги Богомолець («Ходить ніч»), Анжели Вербицької («Заспіваю твоє ім'я») та ін. Чиє виконання вам сподобалося найбільше? Обміняйтеся враженнями з однокласниками й однокласницями.

ГРИГІР ТЮТЮННИК

5 грудня 1931–7 березня 1980

З любові й муки народжується письменник — іншого шляху в нього нема.

Григір Тютюнник

Живописець правди — в такий спосіб можна визначити і творчі принципи письменника, і весь лад його душі, а відтак і його стиль, позначений справді яскравою індивідуальністю.

Олесь Гончар

Наріжним каменем творчості Григора Тютюнника є ідеї людяності й добра. Його твори є саме тим джерелом глибинного пізнання свого «я», свого національного коріння, без якого людина не може існувати.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життяпису. Григір Михайлович Тютюнник народився 5 грудня 1931 р. в селі Шилівка Зіньківського району, що на Полтавщині. Батько — Михайло Васильович — працював у колгоспі — теслярував, косив, пиляв. Мати — Ганна Михайлівна — також працювала на різних сільськогосподарських роботах.

У 1937 р. батька майбутнього письменника було заарештовано органами НКВС, й одинадцятирічний підліток змушений був переїхати на Донбас до свого дядька. У перші роки Другої світової війни, рятуючись від голодної смерті, хлопець повернувся на Полтавщину. Тяжкі випробування, що випали на його долю впродовж двох тижнів в окупованій Україні, письменник згодом опише в повісті «Климко».

✕ Брати Григір (праворуч) і Григорій Тютюнники. ✕
Фото 60-х років

Після звільнення окупованої території від фашистів Григір продовжує навчання в семирічці, а потім у Зіньківському ремісничому училищі № 7, де здобуває спеціальність слюсаря. Тут формується його характер, життєві принципи, найважливіші з них — правдивість, безкомпромісність, доброта.

Закінчивши училище, Григір повертається в рідне село. Трудиться в колгоспі, пізнає життя односельчан, своїх майбутніх літературних героїв.

✗ Григорій Тютюнник із сім'єю. ✗
Фото 70-х років

Згодом їде до Харкова, працює слюсарем на будівництві Миронівської ДРЕС, на шахті в місті Антрацит.

У 1951–1955 рр. служив радистом у морфлоті на Далекому Сході. Після демобілізації працював у депо й навчався у вечірній школі. Згодом вступив на філологічний факультет (відділення російської мови і літератури) Харківського університету.

Здобувши педагогічну освіту, Григорій Тютюнник учителював у вечірній школі на Донбасі. У 1963 р. переїхав до Києва, де працював у редакції газети «Літературна Україна» та сценарній майстерні Київської кіностудії ім. О. Довженка. У цей період він розпочинає писати художні твори. Із 1966 р. Григора Тютюнника обрано членом Спілки письменників України.

На початку 70-х років він працював у видавництві «Веселка», де редагував настільну книгу-календар для дітей «Дванадцять місяців» (1974), а також сам писав твори для дітей.

1970–80-і роки — період активної літературної діяльності Григора Тютюнника.

7 березня 1980 р. він трагічно пішов із життя. Похований письменник на Байковому кладовищі в Києві.

Творчий доробок митця відзначено Державною премією України ім. Тараса Шевченка (посмертно, 1989).

Художній світ прози Григора Тютюнника

Художній світ Григора Тютюнника — це розп'ята на хресті, знищена голодомором і геноцидом селянська цивілізація, «останній оплот української душі».

Лариса Мороз, дослідниця творчості

Митець і його епоха. Григорій Тютюнник виразно бачив і викривав у своїх творах ганебні явища суспільного життя періоду радянського застою в історії України. Це і девальвація людської та громадянської совісті («Смерть кавалера»), і конформізм, міщанство, влада речей над людиною («Син приїхав»), і духовне зубожіння, почуття меншовартості («Оддавали Катрю»), і поступове зникнення в людських душах милосердя, співчуття, жалю («Вуточка»), і бездушність бюрократії («Чудасія») — усе засвідчувало деформацію в соціальному устрої, що особливо боліло письменникові.

Твори Григора Тютюнника визнавали провідні українські письменники. Однак під дією адміністративного тиску, а згодом погромницьких розносів «шістдесятників» на нього посипалися безглузді звинувачення. Однак потужний талант Григора Тютюнника міцнів, утверджувався, а його твори прокладали дорогу до людських сердець завдяки відтворенню актуальних проблем і довершеності художнього письма.

Творчість. Початок літературної діяльності Григора Тютюнника — 1963–1964 рр. У газеті «Літературна Україна» було надруковано його нариси на різні теми та перші оповідання: «Дивак», «Рожевий морок», «Кленовий пагін», «Сито, сито...»; у журналах «Дніпро» та «Зміна» — новели «Місячної ночі», «Зав'язь», «На згарищі», «У сутінки», «Чудасія», «Смерть кавалера».

У 1966 р. вийшла друком перша книжка Григора Тютюнника «Зав'язь», що засвідчила новий злет української прози й зробила популярним ім'я письменника. Журнал «Дружба народів» назвав оповідання Григора Тютюнника найкращими у своїх публікаціях за 1967 р., а книгу «Деревій» (1968) було відзначено премією всесоюзного конкурсу, оголошеного російською «Літературной газетою».

У 70-і роки письменник видав збірки оповідань для дітей «Ласочка» (1970) та казок «Степова казка» (1973). У цей же період вийшли друком його збірки творів «Батьківські пороги» (1972), «Крайнебо» (1975), «Коріння» (1978). За книжки «Климко» (1976) і «Вогник далеко в степу» (1979) Григору Тютюннику присуджено республіканську літературну премію імені Лесі Українки (1980).

Григир Тютюнник перекладав українською мовою твори російських письменників, зокрема оповідання і кіноповість В. Шукшина «Калина червона», М. Горького «Серце Данко», І. Соколова-Микитова «Рік у лісі» та ін.

Великий талант Григора Тютюнника засвідчували його сучасники: «Він ніби певний підсумок у нашому національному бутті» (П. Мовчан, поет); «...Став Григир Тютюнник у в один ряд з Тесленком, Стефаником, з Косинкою, Головком і Яновським. Став завдяки своїй принциповості, гуманізові, художній довершеності творів, які завжди полонитимуть людські серця» (І. Маценко, письменниця); «Григир Тютюнник — один з найвидатніших наших новелістів» (В. Шевчук, письменник).

Запитання і завдання

1. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальний фільм «Григир Тютюнник. Доля. Коріння». Про які нові факти з біографії письменника ви дізналися? Які відчуття вони викликали у вас? Що ви додали би до своєї розповіді про митця?
2. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Чим зацікавив вас Григир Тютюнник як особистість? Які риси вдачі письменника вам імпонують? Своїми думками поділіться з однокласниками й однокласницями.
3. Яким постає Григир Тютюнник зі спогадів його сучасників? Якою була його художньо-ідеологічна позиція в мистецтві радянської доби?
4. Пригадайте, які твори Григора Тютюнника ви вивчали в попередніх класах. Чим вони вам запам'яталися? Коротко схарактеризуйте творчий доробок письменника.

Читацькі діалоги

Зверніть увагу, що улюбленим жанром Григора Тютюнника була новела. На його думку, вона найближча до поезії. Цей жанр відповідав і характерові письменника, бо потребував суворої самодисципліни й інтенсивності думки, граничної зібраності й зосередженості.

Простежте, яким чином у короткій новелі «Три зозулі з поклоном» письменникові вдалося глибоко розкрити внутрішній світ героїв.

Назва новели Григора Тютюнника — один із ключів до розуміння авторського задуму й осягнення надтекстового наповнення твору. Концентрація значень у назві визначає внутрішню місткість художнього тексту. Ви вже знаєте, що іноді влучний заголовок починає жити своїм вільним від твору життям. Тому назва в художньому творі — це супертекст, у якому сховано дороговказ до сприймання твору відповідно до творчого задуму автора.

НОВЕЛА «ТРИ ЗОЗУЛІ З ПОКЛОНОМ»

Мало — бачити. Мало — розуміти. Треба любити.
Немає загадки таланту. Є вічна загадка Любові.

Григір Тютюнник

Історія написання. У 1976 р. до Ірпінського будинку творчості завітав сліпий бандурист, який виконував пісню «Летіла зозуля через мою хату», де йшлося не просто про кохання, а про глибоке страждання людини. Очевидці розповідають, що, почувши цю пісню, Григір Тютюнник підхопився й побіг до своєї кімнати. Так народилася новела «Три зозулі з поклоном» — одна з найчарівніших перлин української літератури ХХ ст.

Життєва основа твору. В основі новели — автобіографічні моменти з життя Гр. Тютюнника. Батько письменника, як і герой новели Михайло, був репресований, а образ студента нагадує самого автора. Навіть ім'я не змінено, хоча про самі репресії в новелі не йдеться: у 1970-х роках ці події замовчувалися, були забороненою темою.

«Я виношував ще один жіночий образ. Образ жінки, котра дуже любила мого батька. Коли у нас сталося нещастя, мама у горі кинулася саме до неї. Жінка була набагато старша за маму, старша за батька. Але обоє, батько і мати, ніколи не посміли зневажати ту любов, велику й безвзаємну... Вони й поїхали розшукувати батька, не знаючи, що слід його загубився вже навіки... Яке благородство й краса обох жінок, самозреченість моєї тоді ще зовсім молодій мамі. Мабуть, одна вона в цілій світі шукала підтримки в своїй суперниці, співчувала їй і жаліла. І якщо доля дасть мені таланту... воздам хвалу жінці й красі» (Гр. Тютюнник, із щоденникових записів).

Сюжет і композиція. У центрі сюжету новели «Три зозулі з поклоном» — любовний трикутник. Софія розповідає своєму синові історію ко-

ханья, пов'язану з його батьком. Свого часу його покохала Марфа Яркова, яка була одружена з нелюбом. Михайла засилають до Сибіру на каторгу, звідки він уже й не повернувся. Час од часу від нього надходять листи. Їх прихід душею відчуває Марфа й щоразу чекає на листоношу, який потай дозволяє пригорнути листи до грудей. Софія знає про цю любов, проте не сердиться, а навпаки, розуміє і співчуває.

У творі події ніби відходять на другий план, а головними є почуття та страждання героїв. Для глибокого відтворення душевних переживань героїв письменник вдається до осмислення сковородинського архетипу душі. Цей серцевинний архетип тютюнниківської прози розкриває духовний світ, риси характеру героїв, їхні вчинки, щирість почуттів, зворушливу історію двох жінок, що кохають одного чоловіка.

Новела «Три зозулі з поклоном» складається з *трьох частин*. Три новели в одне ціле об'єднує розповідь сина-оповідача. Кульмінаційним є момент, коли надходить останній лист Михайла («Останній лист від тата» — це новела в новелі). Цей лист ніби зміщує часові площини, це як послання у вічність. Без нього неповною була б історія великого кохання, майстерно відтворена в новелі.

Композиція твору має такі особливості: наявність *обрамлення* — розповідь ліричного героя на початку й наприкінці новели, що поглиблює емоційність у зображенні трагедії окремої людини (Марфи, Софії, Михайла, сина-оповідача) й ширше — усього народу, що пережив сталінські репресії; переплетіння голосів Софії, Михайла та їхнього сина; повторюваний образ «татової сосни», зміщення часових площин. У кожному фрагменті новели є інший головний герой, але центральним залишається образ Марфи.

Ідейно-тематичний зміст. Основна ідея новели «Три зозулі з поклоном» — возвеличення любові як високої християнської цінності, що підносить людину над буденністю, очищує її душу.

Тема твору — складність людських стосунків, виражена через історію нещасливого кохання.

Проблематика — шляхетність високого почуття кохання; спорідненість людських душ; моральні чесноти: порядність, повага у ставленні до інших людей, їхніх почуттів.

Григор Тютюнник у новелі «Три зозулі з поклоном» пропонує читачеві власний висновок: любов — це почуття, що не залежить від людини, її волі та свідомості. Воно не підпорядковується законам моралі та запереченням. Справжня любов — дар Божий, а тому має право на існування. Всевишня любов у художній системі Григора Тютюнника — це дарунок неба, що підтверджує епіграф до новели: «*Любові всевишній присвячується*». Своїм твором письменник і возвеличив оту всевишню любов, на якій тримається світ.

Художні образи. У невеликому за об'ємом творі авторові вдалося створити цілу галерею художніх образів: оповідач, його батько Михайло та мати Софія, Марфа Яркова, її чоловік Карпо, дядько Левко-поштар.

Оповідач — студент, син Михайла й Софії, у серці якого невимовний біль, туга за батьком, який не повернувся з каторги.

Михайло — сильна, вольова натура. *«Сокіл був, ставний такий смуглий, очі так і печуть, чорнюці»*. Він — працьовитий, щирий, тактовний. Серце його сповнене любові до дружини Софії (*«моя єдина у світі Соню»*) і сина, до рідного краю. В останньому листі він пише до дружини, ніби сповідується перед Всевишнім: *«Не суди мене гірко. Але я ніколи нікому не казав неправди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна. Соню, сходи до неї і скажи, що я послав їй, як співав на ярмарках зінківських бандуристочка сліпенький, послав три зозулі з поклоном, та не знаю, чи перелетять вони Сибір неісходиму, а чи впадуть од морозу... Сходи, моя єдина у світі Соню! Може, вона покличе свою душу назад, і тоді до мене хоч на хвильку прийде забуття»*. Відчуття зв'язку між Марфою і Михайлом досягають метафізичного рівня, і це розуміє син — оповідач.

Образ Михайла асоціюється з образом батька Гр. Тютюнника, якого у 1930-х роках було заслано до Сибіру, звідки він не повернувся, як і герой новели. Саме через образ свого героя письменник відтворює історичне минуле: репресії 1937 р., горе й страждання людей, нелегку долю мільйонів осиротілих дітей. Сталінський режим знищив цвіт української нації, найкращих представників нашого народу. Таким був і герой новели Михайло.

Софія, дружина Михайла, — спокійна, урівноважена, співчутлива жінка. Вона поважає почуття Марфи, навіть сама просить чоловіка: *«Ти, Михайле... хоч би разочок на неї глянув. Бачиш, як вона до тебе світиться»*. Між нею і Марфою немає ревнощів, їх об'єднує спільне горе і туга за Михайлом: *«У горі, сину, ні на кого серця немає. Саме горе...»*. Співчуття, милосердя й усепощення є визначальними рисами вдачі Софії. Ці риси характерні для людини, яка сповідує християнську мораль.

Марфа — емоційна, чутлива, лагідна, відчайдушна у своїх почуттях дівчина. Її кохання до Михайла чисте, безпретензійне, вона не претендує на чуже щастя. *«Тонесенька, тендітна, в блаженській вишиваній сорочині, з кучерявим світлим волоссям»* вона була молодшою за Михайла, *«йому тридцять три, а їй дев'ятнадцять»*. Марфа, яка переживає нерозділене почуття, раніше від Софії відчуває, коли тій приходить лист, і просить листоношу дядька Левка дати бодай потримати його в руці, пригортає конверт до грудей, цілує: *«Ну от бачите, нічого я йому і не зробила... Тепер несить Софії... Марфа птахою летить на роботу, а вітер сушить — не висушить сльози у її очах»*. Це любов душ, яка перейшла тілесний рівень, у якій кожен залишиться чесним перед самим собою.

Карпо, чоловік Марфи, — приземлений, недалекий, похмурий, небагатослівний. В усьому він — протилежний дружині, в усьому відчувається нерівня їхніх душ.

Читацькі діалоги

Зі шкільного курсу української та зарубіжної літератури вам відомо, що *художні деталі* (від. фр. *detail* — подробиця) можуть бути різних видів: за органами чуття людини (зорові, слухові, смакові, нюхові, дотикові), моторові (жест, міміка, рух), психологічні (почуття, настрої, риси характеру).

В образі-персонажі деталі — це риси характеру, зовнішності, вчинки та поведінка; у предметах і явищах — форми, барви, звуки, запахи, внутрішні властивості тощо. Художня деталь може виступати формуючим елементом композиції, брати участь у характеротворенні, активно виявляти авторське ставлення до подій, учинків персонажів, бути багатоманітною за сферою асоціацій.

На прикладі новели Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном» ви маєте можливість переконатися, що художня деталь є засобом розкриття ідейно-тематичного змісту твору, характеру його персонажів.

Художні засоби. Одним із засобів узагальнення, типізації й індивідуалізації, конкретизації в зображенні предметів і характерів новели «Три зозулі з поклоном» є *художня деталь*. У творі є **портретні** (очі «*печуть чорнючі*»), **психологічні** (погляд героїв, Марфина сльоза), **предметні** (лист), **словесні деталі** («*товстопикий*», «*товстоногий*») та ін.

Найвиразніша, експресивно забарвлена деталь може набувати значення *образу-символу*. Так, у новелі глибоку символіку має назва птахи. *Зозуля* — уособлення туги, тривоги, провісниця нещастя. Образи *трьох зозуль* — символізують святість трьох душ — Софії, Марфи й Михайла, кожен із яких любив по-різному. У Софії любов до чоловіка розуміюча, тактовна, співчутлива, Марфине кохання було пристрасним, страдницьким, а в Михайла любов — вірна, чутлива, благородна.

Образ *сосни* (наскрізна художня деталь) — глибоко народний, архаїчний. *Сосна*, що була посаджена Михайлом на піску біля дому, — це символ самотності й водночас для тих, хто любив його, — пам'ять про нього; для односельців — спогад про загублене життя; для самого Михайла — символ рідного дому.

Піджак символізує радянську бідність, а «*Сибір неісходима*» — символ-перегук із творами Т. Шевченка.

Гр. Тютюнник був справжнім майстром художньої деталі.

У творі використано й інші художні засоби виразності, зокрема епітети, порівняння тощо.

? Запитання і завдання

1. Які ваші враження від новели «Три зозулі з поклоном»? Перегляньте однойменний короткометражний фільм. Поділіться своїми думками в класі.
2. Пригадайте, що таке новела. Які новели зарубіжних та українських письменників ви вивчали у шкільному курсі літератури? Доведіть, що «Три зозулі з поклоном» належать до жанру новели.

3. Поясніть назву твору. Кому його присвятив Гр. Тютюнник? Розкрийте сутність епіграфа до новели.
4. Визначте тему та ідею новели «Три зозулі з поклоном».
5. Про які історичні події розповідає письменник у творі? Чому так важливо знати їх? Висловіть свої міркування однокласникам й однокласницям.
6. Якими є композиційні особливості новели «Три зозулі з поклоном»?
7. Хто з персонажів найбільше привернув вашу увагу? Чому?
8. Яке ваше враження про Софію — дружину головного героя? Як автор описує її ставлення до Марфи; до чоловіка? Висловіть своє розуміння життєвої позиції цієї героїні.
9. Зосередьте увагу на образі Марфи. Чим вона вам запам'яталася? Яким було її заміжнє життя? Як саме ця молода жінка виявляла свої почуття до Михайла? Яке ваше ставлення до цієї героїні? Свою думку обґрунтуйте.
10. Схарактеризуйте образ Михайла. До чого прагне його душа?
11. Чому герої новели «Три зозулі з поклоном» страждають? Якою є любов кожного з них? За допомогою яких художніх засобів, стилістичних прийомів автор передає душевні переживання героїв? Свою відповідь обґрунтуйте.
12. Що таке художня деталь? Які художні деталі ви помітили у творі? Назвіть їх і розкрийте символічне значення.
13. Визначте образи, що є символічними наскрізними деталями новели. Витлумачте їх символіку, поясніть роль у розкритті теми. А які інші художні засоби увиразнили новелу? Наведіть приклади.
14. З якими художніми творами, вивченими у шкільному курсі української та зарубіжної літератури, ви могли би порівняти новелу «Три зозулі з поклоном»? Поясніть схожість цих художніх творів.

Культурно-мистецький контекст

Деякі твори Григора Тютюнника стали основою для кінокартин. Так, на кіностудії імені О. Довженка було знято короткометражні фільми «Оддавали Катрю» (реж. П. Марусик, 1980), «Скляне щастя» (за оповіданням «Син приїхав») (реж. Я. Ланчак, 1980), «Грамотний» (реж. С. Чернілевський, 1987), «Три плачі над Степаном» (реж. В. Шалига, 1997) та повнометражну кінострічку «Климко» (за мотивами повісті «Климко») (реж. М. Вінграновський, 1983).

Однак багатоплощинна проза Гр. Тютюнника виявилася неабияким випробуванням для режисерів.

Драматична історія пов'язана з кінокартиною **«Оддавали Катрю»**, що була створена як правдивий кінопортрет радянської дійсності, як вдумливий і несуетний погляд на сільське життя.

Керівництво кіностудії ім. О. Довженка (у традиціях того часу — тотальної цензури, заборони всього українського й вільнодумного) примусило авторів фільму переробити майже завершений матеріал.

Кадр із фільму
«Оддавали Катрю». 1980

У кінофільмі **«Скляне щастя»** (за оповіданням «Син приїхав») бажання режисера наблизити твір Гр. Тютюнника до реалій села 1980-х років змінило не тільки зовнішній вигляд і внутрішню філософію головного героя, ситуаційні колізії, але й припустило сатирично-фейлетонний стиль усього фільму. Тому поціновувачі творчості Гр. Тютюнника не прийняли прочитання, запропонованого режисером. Так, в одній із рецензій зазначалося, що Григорій Тютюнник, на відміну від показаного у фільмі, *«уловив тривожні симптоми надзвичайно небезпечної соціальної хвороби: загрозу бездуховності певної частини людей, загрозу зростання міщанської, споживацької психології в нових соціальних умовах... Письменник б'є на сполох»* (Л. Мороз, кінокритик).

Ваші читацькі проекти

1. Підготуйте мультимедійний проект «Художня деталь у творах українських і зарубіжних письменників». Пригадайте приклади використання художньої деталі в творах А. Чехова. Наведіть приклади використання художньої деталі в новелі Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном». Розкрийте її значення. Проілюструйте матеріали проекту репродукціями картин художників, у яких деталі яскраво виражені. Презентуйте свої знахідки однокласникам й однокласницям.
2. Підготуйте літературно-мистецький проект «Любові всевишній присвячується». Дослідіть художнє розкриття теми любові у творах літератури, живопису, архітектури.

Читацьке дозвілля

1. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте фільми, створені за творами Гр. Тютюнника: «Оддавали Катрю», «Климко», «Три зозулі з поклоном». Поділіться з однокласниками й однокласницями своїми враженнями.
2. Прослухайте українську народну пісню «Летіла зозуля через мою хату» у виконанні різних колективів: гурту «Древо», гурту «Вся Надія». Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.
3. Прослухайте аудіокнигу «Три зозулі з поклоном». Які фрагменти викликали у вас особливі почуття? Які рядки ви прочитали би по-іншому? Чому? Поділіться своїми міркуваннями у класі.

ЛІНА КОСТЕНКО

19 березня 1930

Віддай людині крихітку себе. За це душа наповнюється світлом...

Ліна Костенко

...Ми — змінні величини, вона — постійна. Це щастя, що в Україні є така поетеса — безмежно талановита, світового рівня, якій підвладні всі стилі, всі жанри, всі форми...

Борис Олійник

Письменниця, поетеса-шістдесятниця, лауреатка Державної премії ім. Тараса Шевченка (1987), премії Антоновичів (1989).

Знайомство здалеку і зблизка

Сторінки життєпису. Ліна Василівна Костенко народилася 19 березня 1930 р. в містечку Ржищів, неподалік Києва, у родині вчителів.

Батько поетеси — Василь Костенко — був красивим і шляхетним, знав 12 мов, які опанував самостійно, викладав у школі переважно більшість предметів. Він зацікавив доньку українською історією та культурою, фольклором і літературою. У 1936 р. його було репресовано й засуджено до 10 років концтаборів.

Мати Ліни Костенко — Зінаїда Юхимівна — талановита викладачка хімії, прищепила доньці любов до природи, української пісні, до мінливого й багатобарвного світу.

Шкільне навчання майбутньої поетеси розпочалось у київській школі № 100, далі Ліна Костенко вчилася в ЗОШ № 123.

У повоєнні роки Ліна Костенко відвідувала літературну студію при Спілці письменників України, якою опікувався Андрій Малишко. У 1946 р. в журналі «Дніпро» було надруковано її перші вірші про війну, що супроводжувалися розлогим аналізом Л. Первомайського.

Після закінчення школи Ліна Костенко вступає до Київського педагогічного інституту ім. М. Горького (тепер педагогічний університет ім. М. Драгоманова). Дівчина із задоволенням відвідувала літературну студію журналу «Дніпро», відкриті заходи у Спілці письменників. У 1952 р. вона вступає до Московського літературного інституту ім. М. Горького.

Там вона зустріла своє кохання — польського літератора Єжи-Яна Пахльовського. Однак вона не могла вийти заміж за іноземця.

У 1956 р. Ліна Костенко захистила дипломну роботу — збірку «Проміння землі». Того ж року народила дочку — Оксану Пахльовську, нині

відому українську письменницю та дослідницю культурології. Попри сильне кохання й болісні роздуми про розлуку з батьком своєї первістки поетеса не могла зрадити Батьківщину, а тому Єжи-Ян мав повернутися до Польщі.

Починаючи з 1961 р., Ліну Костенко піддавали критиці за «аполітичність», безідейність, надмірне вживання християнської лексики, звинувачували у зраді соціалізму, марксистсько-ленінської ідеології.

У 1963 р. Ліна Костенко познайомилася з Василем Цвіркуновим, директором Київської кіностудії ім. О. Довженка. У їхній родині народився син Василь. Вони багато подорожували. Такі мандрівки знаходили свій відгук у душі поетеси, але ж друкувати її твори жодне видавництво не зважувалося. Поетеса не хотіла миритися з обмеженнями, заборонами і, починаючи з 1968 р., працювала «у шухляду». Але її вірші публікували журнали в Чехословаччині, газети в Польщі. Твори Ліни Костенко виходили в «самвидаві». Лише з 1977 р. вона почала публікуватися в Україні.

Після Чорнобильської катастрофи Ліна Костенко чи не єдина з усіх українських письменників майже щороку протягом 20 літ їздила в зону відчуження.

У 1994 р. поетеса отримала престижну Премію Франческа Петрарки за книжку «Інкрустації», видану італійською мовою.

У 1998 р. Ліну Костенко нагороджено медаллю Святого Володимира, а в 2000 р. вона отримує Міжнародну літературно-мистецьку премію ім. Олени Теліги.

У січні 2011 р. відома поетеса вирушила в тур-презентацію Україною свого першого роману «Записки українського самашедшого».

Твори Ліни Костенко перекладено англійською, польською, білоруською, естонською, італійською, німецькою, словацькою, французькою, російською мовами. Сама ж поетеса є авторкою перекладів чеської та польської поезії.

✕ Фото ✕
початку 60-х років

✕ Ліна Костенко та її онука ✕
Ярослава-Франческа Барб'єрі.
Фото із сімейного архіву

? Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-кодi. Чим приваблива для вас постать Ліни Костенко? Які риси її вдачі вам імпонують найбільше? Чому?
2. Які родинні цінності ввiбрала в себе майбутня поетеса? Як позначилися вони на її характері, світогляді?

3. Як поетеса виявляла свою громадянську позицію? Підготуйте колективну (індивідуальну) доповідь (презентацію) «Ліна Костенко — громадянка-патріотка».
4. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти з життя Ліни Костенко» та презентуйте його однокласникам й однокласницям.
5. Розгляньте портрет Ліни Костенко у виконанні народного художника України, майстра психологічного портрета Володимира Слепченка. Якою побачив митець відому поетесу? Поясніть, чому саме таку техніку зображення він обрав. Поділіться враженнями з однокласниками й однокласницями, за бажанням створіть галерею художніх фото та портретів Ліни Костенко.

Володимир Слепченко.
Портрет Ліни Костенко

Художній світ поезії Ліни Костенко

Письменниця та її доба. У радянські часи Ліна Костенко брала активну участь у дисидентському русі, за що була надовго виключена з літературного процесу. Коли в 1965 р. почався наступ на українську інтелігенцію, вона одна з небагатьох не злякалася тиску влади й підписала листи протесту проти арештів.

Вона свідомо й чесно на судовому процесі у Львові підтримувала В. Чорновола, братів Горинів, І. Світличного, О. Заливаху, М. Косіва, разом з І. Драчем ініціювала виступи львівських письменників на захист заарештованих.

Творчість. Художній світ поезії Ліни Костенко багатоманітний і різнобарвний. Передусім це інтимна лірика з визнанням кохання найвищою цінністю життя.

Перша збірка **«Проміння землі»** (1957) пройнята любов'ю до людини, своїх сучасників, інтересом до їхнього напруженого ритму життя, багатого духовного світу. Водночас у віршах звучить глибоке занепокоєння долею своїх сучасників, яким випало жити в непрості часи соціальних змін.

«Вітрила» (1958) — друга збірка Ліни Костенко, у якій простежується поетична риторика перших років післясталінської «відлиги». У цій збірці вперше з'явилися мотиви солідарного переживання долі й жертвовного покликання поетеси та мистецтва як осягнення і співпереживання життєвих драм у плинності часу.

«Мандрівки серця» (1961) стала наступною книжкою Ліни Костенко із провідним мотивом пізнання серцем світу й людей. У поезіях збірки також часто звучить мотив вірності життєвій правді, мотив глибокого душевного єднання з подоланими, а не з переможцями.

«Над берегами вічної ріки» (1977) — збірка, наскрізним мотивом якої є уславлення звичайної земної людини, що має щире серце й чисте сум-

ління. «Вічна ріка» — це життя кожної окремої людини, нації, це пам'ять народу й особистості, що знала щастя й страждання, кохання й неспокій.

«Неповторність» (1980) — збірка-резюмування внутрішнього досвіду, що його набула поетеса за роки мовчання. Лейтмотив книжки — унікальність особистості та її життєвого досвіду, самоствердження в духовному зростанні.

«Сад нетанучих скульптур» (1987) є тематичною домінантою з провідним мотивом «miteць і батьківщина», що допомагає поетесі осмислити й донести до читача ще одну важливу проблему — «художник і тиран».

Прикметні особливості індивідуального стилю Ліни Костенко:

філософічність: мотив *віталізму, уславлення життя*, мотив *неперервного зв'язку часів*, мотив *незнищенності людини, роду, народу, людства*, мотив *відповідальності митця* за непідкупність, мудрість і сміливість поетичної Музи, швидкоплинності часу;

історизм мислення: у невпинній боротьбі поетеси за правду, у плеканні української мови та її етнокультурних витоків, у прагненні поєднати досвід поколінь — минулого, сучасного й майбутнього, у використанні в умовах тоталітарного режиму езопівської мови з метою привернути увагу до проблем української культури, історії;

традиційність: у співвіднесенні національної мовної картини світу з індивідуальною мовною картиною самої поетеси, у високій естетичності поетичного слова, афористичності висловів;

інтелектуалізм: в осмисленні великих історичних пластів матеріалу, у вибудовуванні паралелей між різними видами мистецтва, історичними подіями, видатними особистостями;

публіцистичність: в активному утвердженні громадянської позиції.

«СТРАШНІ СЛОВА, КОЛИ ВОНИ МОВЧАТЬ...»

Вірш «Страшні слова, коли вони мовчать...» увійшов у збірку «Неповторність» (1980). У творі висловлено роздуми про значення і сутність поетичного мистецтва в житті людини, про роль митця. Це філософська лірика, оскільки авторка намагається осмислити вічні теми, залучити до діалогу своїх читачів, які мають сформулювати власне судження про призначення слова і митця у вирі буття.

Для ліричної героїні Ліни Костенко творчість — це категорія краси. Поетеса вважає, що митець несе велику відповідальність перед людьми за свої слова і творіння, бо йому вірять, до нього дослухаються, із ним здійснюють комунікацію у процесі осмислення художнього твору. Авторка так само, як і її лірична героїня, переконана, що справжній поет той, чия *«поезія — це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі»*. Ці слова оприявнюють головну думку вірша.

Ця поезія багата на *засоби художньої виразності*, зокрема **епітети** («страшні слова», «безсмертний дотик»), **антитезу** («краса й потворність», «асфальти й спориши»), **метафори** («слова мовчать, причайлись»), **оксиморон** («слова мовчать») тощо.

«ХАЙ БУДЕ ЛЕГКО. ДОТИКОМ ПЕРА...»

Вірш «Хай буде легко. Дотиком пера...» увійшов до збірки «Неповторність» (1980). Це ліричні роздуми про значення слова в житті людини. Поезія належить до філософської лірики й має форму етюду, замальовки. Ліричну героїню переполює відчуття щастя й радості, водночас вона приходить до усвідомлення того, що людині для гострішого відчуття наповненості свого буття іноді потрібно виходити із зони психологічного комфорту, приємних вражень («Хай буде гірко») і зосереджуватися на плінності, мінливості й строкатості життя.

Поезія **метафорична** («осінь похлинула димом», «хай не розбудить смутку телефон», «печаль не зрушиться листами», «сон... ледь торкнувся пам'яті вустами»). **Епітети** («білий світ», «чорні дні») увиразнюють контрастність буття, а використаний засіб **паралелізму** (настрій — природа) робить вірш чуттєвим, споріднює його з художньою аквареллю.

«НЕДУМАНО, НЕГАДАНО...»

Вірш «Недумано, негадано...» — неперевершений зразок інтимної лірики. Для Ліни Костенко кохання — всеохопне почуття, і лірична героїня віддається йому повністю: «...я п'яна, п'яна, п'яна на все своє життя!». Провідним **мотивом** твору є освідчення ліричної героїні в коханні, ідея — оспівування краси й сили любові: «А я тебе, а я тебе, а я тебе люблю!». Почуття закоханої сильні й глибокі, вони суголосні красі навколишньої природи, самому життю — «Ловлю твоє проміння крізь музику беріз». Одухотворений образ ліричної героїні зливається з образом авторки, відтак розкриває відвертість, щирість самої Ліни Костенко, яка своїм коханим віддавала своє серце і душу — «Люблю до оніміння, до стогону, до сліз».

Текст поезії багатий на **метафори**: «кадильниці світань», «музика беріз», вечір «пахне м'ятою»; **риторичні оклики**: «Я п'яна, п'яна, п'яна на все своє життя!».

? Запитання і завдання

1. Коротко схарактеризуйте творчий доробок Ліни Костенко. Назвіть особливості індивідуального стилю поетеси.
2. Тема значущості слова, мистецтва та його ролі в суспільстві — одна з основних у творчості Ліни Костенко. Дослідіть її розкриття на прикладі віршів «Страшні слова, коли вони мовчать...» і «Хай буде легко. Дотиком пера...».
3. Як у поезії Ліни Костенко розкрито глибоко інтимне почуття кохання? Які засоби художньої виразності використано? Які акценти зроблено?
4. Мотив єднання людини зі світом мистецтва і природою звучить у вірші «По сей день Посейдон посідає свій трон...». Самостійно проаналізуйте цю поезію. На її прикладі визначте ознаки індивідуального стилю поетеси.
5. Чому поезію Ліни Костенко називають філософічною? Яка важлива філософська проблема знаходить своє вираження в її творах?
6. Чи можна вважати, що поезія Ліни Костенко інтелектуальна? Доведіть це на матеріалі віршів поетеси.

Читацький довідник

Роман у віршах належить до ліро-епосу і презентує один із різновидів романного жанру. Він поєднує епічну оповідь, розгорнутий сюжет, доволі велику кількість образів-характерів із суб'єктивною передачею думок, емоцій, почуттів автора віршованою мовою, що властиво для ліричних творів.

Роман у віршах став популярним у XIX–XX ст. В Україні цей жанр набув поширення в 40–70 роках XX ст. («Марина» М. Рильського, «Червоногвардієць» В. Сосюри, «Поліська трилогія» О. Підсухи, «Молодість брата» Л. Первомайського, «Маруся Чурай» Ліни Костенко).

МАРУСЯ ЧУРАЙ

Історична основа роману. Про реалістичне відтворення образу Марусі Чурай у художніх творах важко говорити саме з тієї причини, що залишилися тільки легенди, народні перекази, а історичних документів, пов'язаних з її долею, поки що не знайдено (за винятком вироку Полтавського суду). Усі вони втрачені під час страшної пожежі в Полтаві влітку 1658 р. За переказами, Маруся Чурай народилася в 1625 р. Життя її (до 1653 р.) пройшло під гаслами доби гетьмана Богдана Хмельницького, а її пісні присвячені лицарям тих буремних років. Про життєвий шлях Марії Гордіївни Чурай майже не залишилося документальних свідчень, однак вчинки талановитої піснярки овіяні легендами. Залишилися й оповіді про загибель її батька Гордія.

Ліна Костенко й не ставила собі за мету точно відтворити життя легендарної піснярки, а намагалася передати психологію різних суспільних прошарків XVII ст., розкрити душевну драму людини, піднести образ Марусі на рівень соціальної проблематики доби, спроєктувати загальнолюдські проблеми моралі на сьогодення й водночас наблизити до сучасників героїчне століття, сповнивши його духом художній твір.

Жанр твору. За жанром «Маруся Чурай» — історико-філософський соціально-психологічний роман у віршах.

Тематика, проблематика. **Тема твору:** зображення головної героїні Марусі Чурай як легендарної народної поетеси й талановитої співачки з Полтави; відтворення духовного життя України XVII ст.; усенародна участь у Національно-визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького.

Ідея: возвеличення Марусі Чурай — хранительки національних обертів, інтелектуальної й незалежної жінки; утвердження в образі Марусі Чурай найкращих рис українського жіноцтва — багатоступовості, співучості, ліризму, романтичної вдачі, незалежності натури, що засвідчують незнищенність національного духу, глибоку віру в духовну силу й могутність українців.

Проблематика роману у віршах «Маруся Чурай»: любов і зрада; патріотизм і пристосуванство; митець і народ, свобода творчості; причини втрати української державності; родинні стосунки; батьки і діти; виховання; служіння народові.

Сюжетно-композиційні особливості. Художню основу твору становлять дві сюжетні лінії — особиста та історична. Перша розповідає про взаємини Марусі Чурай і Гриця Бобренка, друга — про національно-визвольну війну українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького проти польської шляхти.

У першому розділі «Якби знайшлась неопалима книга», який дає початок смисловим лініям роману, мова йде про суд над Марусею — дівчину вважають винною у смерті Грицька Бобренка. Читач знайомиться з багатьма персонажами твору, з історичним тлом, яке увиразнюється, зокрема, картинами доценту знищеної пожежами Полтави. Марусю Чурай — легендарну українську піснярку — намагаються врятувати Мартин Пушкар, Іван Іскра, однак судді залишаються неблаганними.

Другий розділ — «Полтавський полк виходить на зорі». Доля народу вирішується в боях, тож полтавці проводжають своїх воїнів на захист Батьківщини. Історія полтавського полку проходить крізь увесь роман, тому є важливим чинником змістової цілісності твору. З мовчазного, притихлого міста, неначе приголомшеного вироком, мчить до Богдана Хмельницького Іван Іскра, сподіваючись переконати гетьмана скасувати страту.

У третьому розділі «Сповідь» Чураївна ніби зазирає в найпотаємніші куточки своєї душі. Її думки про минуле, теперішнє, майбутнє набирають у романі форми внутрішніх монологів, потоку свідомості, хвилі почуттів. Драматична історія нещасливого кохання розкривається на доволі широкому етнографічному тлі життя Полтави XVII ст.

Зміст четвертого розділу «Гінець до гетьмана» розширює просторові межі роману. Зображення значної частини України, яка постає крізь сприйняття Івана Іскри, є важливим композиційним прийомом, адже спонукає читача проїнятися прихованою в підтексті роману ідеєю державності, що посилюється постаттю Богдана Хмельницького — політичного та військового діяча, творця Української держави. Окрім того, вагомим складником напруженого сюжету є звернення Івана Іскри до гетьмана з проханням відмінити смертний вирок Марусі.

«Страта» — п'ятий розділ твору. Драматизм сюжету особливо загострюється, емоційне напруження наростає. Іван Іскра встигає вчасно привезти наказ гетьмана про скасування рішення суду.

У шостому розділі «Проща» знову подається широке, панорамне зображення всієї України. Образ України розкривається під час подорожі Марусі та мандрівного дяка через уважне споглядання реальних картин дійсності, через активне осмислення історії, найрізноманітніших проблем тогочасного життя. Ця частина твору надає роману глибокого історіософського сенсу.

Три прикінцеві розділи — «Дідова балка», «Облога Полтави», «Весна, і смерть, і світле воскресіння» — пов'язані з облогою Полтави польсько-шляхетським військом. Ця історична подія як композиційний прийом посилює історичність — жанрову ознаку роману.

Усі елементи, що їх використала поетеса в композиції історичного роману у віршах, немовби оживають, характеризуються реальною предметністю, психологічною наповненістю й створюють художньо-образну тканину «Марусі Чурай».

Художні образи роману. Образ України в романі — головний. Лейтмотивом через увесь твір проходить почуття глибокої любові авторки до свого народу, свого краю. За рідну землю вболіває полковник Іван Іскра, піснярка Маруся Чурай, увесь український народ. Лунає над полями та степами пісня Чураївни, надихає воїнів на самовіддану боротьбу за волю.

Образ Марусі. Знайомство читача з українською пісняркою відбувається в полтавському суді. Судять Марусю Чурай за те, що вона отруїла свого зрадливого коханого Гриця. Ліна Костенко кількома штрихами окреслює образ головної героїні. Протягом усього суду Маруся нічого не говорить у свій захист: *«Стоїть. Мовчить. І дивиться. І все»*. Ця побіжна заувага розкриває глибокий психологізм стану головної героїні.

Суть драми Марусі Чурай насамперед у тім, що покохала вона нерівню, того, хто так і не зміг дорівнятися до високості її душі *«Нерівня душ — це гірше, ніж майна»*. Був би сильний духом — здолав би всі перешкоди й ненаситну матір угомонив, та в тім-то й біда, що любов Марусі *«чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі»*. Отже, причина трагедії Марусі якоюсь мірою в ній самій, бо вона з тих натур, що вже як полюблять, то мов запрясягнуться.

Кохання її *«почалося з пісні, могло урватись тільки, як струна»*. І от коли ця струна в дівочій душі урвалася смертю Гриця, життя для неї втратило сенс, стало найтяжчою карою.

Страта була би порятунком для Марусі. Вона того порятунку шукала для себе ще тоді, коли готувала зілля. Проте не знайшла його й цього разу: Іван Іскра встиг на страту з гетьманським універсалом *«відпустити дівчину негайно»*.

Маруся, шукаючи собі смерті, не знала, що вона — вічна. Бо вічні її пісні, як незнищенна душа народу. Тож попри все — драматизм, трагічне звучання — образ Марусі Чурай життєствердний, життєдайний.

Драма Марусі Чурай у тім, що віддала душевний скарб недостойному, і вона це розуміє, звідси — відчай, розпач, журба, порожнеча, а вже із цього пекельного сплаву народжувалися пісні. Стався конфлікт між духовними протилежностями — мораллю таких, як сама Маруся, її мати, батько-герой, козак Іван Іскра, і мораллю вишняків, горбанів, бобренків, під чий вплив потрапив Григорій. Моральне падіння стало початком Марусиної біди.

Образ Гриця. У Гриця *«серце навпіл розривалось»*, бо *«двоїлась хлопцеві душа»*: полюбив Марусю, а поглядав на багатство Вишняків. З одного

✕ Юрій Чумак. ✕
Маруся Чурай

боку — любов, цінність духовна, з другого — майно, цінність матеріальна. Грицеві в його душевній роздвоєності виходу немає — він приречений. Тож його смерть цілком логічна. Ліна Костенко у вирішенні образу Гриця пішла за внутрішньою логікою цього образу, всупереч легенді: не Маруся його отруїла, отруту випив він сам.

✕ Федір Самусев. ✕
Маруся Чурай. 1965

Історичний контекст роману. Драматизм долі Марусі Чурай у контексті твору сприймається не лише як особистий. Він асоціативно пов'язується з драматизмом ширшого масштабу — долею українського народу в добу визвольної війни 1648–1654 рр.

Духовний родовід своєї героїні Ліна Костенко починає зі славних сторінок історії. Будучи вже авторкою відомих ліричних пісень, дівчина зустрічає на полтавській вулиці кобзаря, який співає про подвиги її батька.

І тоді пережиті особисті родинно-інтимні події вона вперше усвідомлює як частину великої історичної трагедії народу. Перед нею відкривається світ значно масштабнішого, ніж уже відомого їй поетичного мислення, шлях перетворення особистого на загальнолюдське.

На суді й після суду постає питання значущості окремої людини, її долі, відповідальності перед громадою, перед суспільством. І перед Іскрою, що переконаний у безневинності Марусі, поспішає до Хмельницького за універсалом, аби врятувати дівчину від смерті, постає болісне питання: *«І що там варт чиясь окрема доля, / той тихий зойк у безмірі ночей?..»*.

✕ Микола Івасюк. В'їзд ✕
Богдана Хмельницького в Київ

Навіть Іскру, який усвідомлює, що Маруся, її пісенна творчість потрібні всьому народові, десь у глибині душі мучать сумніви: чи пощастить привезти універсал, бо ж гетьманові тепер не до полтавських сентиментальних історій. Однак історична велич Богдана Хмельницького в тому й полягає, що в тогочасній напруженій ситуації він збагнув вартість окремої людини, зокрема талановитої піснярки.

У розділі *«Проща»* постать Марусі Чурай переростає в символ усієї української народнопісенної культури. Волею автора на сторінках роману сходяться дві культури — усна і писемна, пісня і література. З одного боку — Маруся Чурай, з другого — мандрівний дяк, що уособлює літературу.

Побачене, пережите, осмислене по дорозі до Києва з Лубен і в самому Києві стало для Марусі Чурай доволі символічним, розгорнутою метафорою життя рідного народу.

Автор у романі. Індивідуальність авторки в художній оповіді відчувається у сприйнятті нею минувшини, сучасності, у філософських роздумах. За зовнішньою простотою роману криється глибока перейнятість поетеси в осмисленні зображуваного, любов до рідного народу.

Культурно-мистецький контекст

Вірші Ліни Костенко покладено на музику. Найбільше пісень («Осінній день», «Вечірнє сонце», «Востаннє ліс заголосив», «Горлиця», «Давня пісня», «Двори стоять») на слова поетеси написала Ольга Богомолець.

Співачка Зоя Слободян виконує пісні, в основі яких поезія Ліни Костенко. Це, зокрема, «Місто, премісто, прамісто моє», «Не говори печальними очима», «Недумано, негадано».

Запитання і завдання

1. Що надихнуло Ліну Костенко на написання історичного роману у віршах «Маруся Чурай»?
2. Схарактеризуйте образи Марусі та Гриця.
3. Як показано українське козацтво та його очільників у романі? Створіть узагальнений портрет українського козацтва.
4. Доведіть, що головним героєм роману є Україна. Доберіть цитати, які проілюструють ваші міркування.
5. Доберіть цитати, що засвідчують авторську присутність у романі. Яку роль у творі відіграє автор?
6. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте фрагмент вистави «Маруся Чурай». Цю виставу підготували члени Асоціації українців штату Вашингтон. Прокоментуйте свої враження. Чи погоджуєтеся ви з такою інтерпретацією відомого роману?
7. Послухайте пісні на слова Ліни Костенко. Чи допомагає музика осмислити ті переживання, емоції, якими пройнята поезія? Поясніть аргументовано свою думку.

Ваші читацькі проекти

1. Об'єднайтеся зі своїми однокласниками й однокласницями у групу і створіть літературний буктрейлер до одного із циклів поезії Ліни Костенко. Для цього оберіть декілька віршів, що вам найбільше подобаються, розробіть візуалізацію кадрів, «начитайте» текст, доберіть музичний супровід, створіть загальний фон проміжних і ключових кадрів.
2. Візуалізуйте (підготуйте малюнки, відеоряд, колажі) зразки пейзажної лірики Ліни Костенко.
3. Підготуйте буктрейлер за романом «Маруся Чурай» і проведіть конкурс на найкращий відеоролик.

Читацьке дозвілля

Підготуйте колаж «Твори Ліни Костенко надихають мене».

СТОЇЧНА УКРАЇНЬСЬКА ПОЕЗІЯ

ВАСИЛЬ СТУС

6 січня 1938–4 вересня 1985

Нема кайданів, щоб твій дух здушили,
таких немає в світі гільйотин,
котрі б убили душу, геть зболілу —
так, як за матір'ю боліє син.
А мати моя — правда, справедливість,
добро, любов і усміх на лиці...

Василь Стус

Василь Стус — один із найбільших українських поетів нашого століття. Світлий образ цієї людини став символом незламності духу, людської і національної гідності.

*Михайлина Коцюбинська,
літературознавиця, учасниця руху шістдесятників*

Василь Стус — поет, перекладач, літературознавець, правозахисник, Герой України, совість української нації, один із найактивніших представників українського культурного руху 1960-х років.

Читацький путівник

Ключові поняття теми: творчість В. Стуса, екзистенційна лірика, трагічний стоїцизм.

Навчальні цілі теми

Знання:

- * життєтворчість В. Стуса; ідеї екзистенціалізму в художньому творі; «стоїчна» поезія.

Уміння:

- * **аналізувати** поезії В. Стуса, **визначати** їх основні мотиви; **характеризувати** межовий стан суб'єкта лірики, який протистоїть ідеологічно викривленій реальності.
- * **формувати** уявлення про поезію як чинник власного світогляду; **визначати** ціннісні пріоритети життя на засадах громадянського суспільства; **виявляти** ознаки індивідуального стилю В. Стуса; **висловлювати** міркування, проводячи аналогії із сучасним життям.

Ставлення:

- * ствердження рис «стоїцизму», прагнення активної життєвої позиції; усвідомлення понять честі, людської гідності, мужності, сили духу на прикладі життя і творчості В. Стуса.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життяпису. Народився **Василь Семенович Стус** 6 січня 1938 р. на Вінниччині в селянській родині.

Батьки — Семен Дем'янович та Ірина Яківна — переселилися в місто Сталіно (нині Донецьк), аби уникнути примусової колективізації.

Навчався майбутній поет у Донецькій середній школі № 265, потім — на історико-філологічному факультеті Донецького пединституту. З 1961 р. викладав українську мову в одній зі шкіл міста Горлівки. У 1963 р. вступив до аспірантури Інституту літератури АН УРСР у Києві. У цей час підготував першу збірку творів «Круговерть», написав низку літературно-критичних статей, надрукував кілька перекладів з Гете, Рільке, Лорки, входив до Клубу творчої молоді.

За активну громадську позицію молодого поета було відраховано з аспірантури, а відтак він був змушений працювати на тимчасових роботах. За ним як «інакодумцем» пильно стежили радянські спецслужби.

У 1966 р. поет одружився з Валентиною Попелюх, у подружжя народився син Дмитро, нині літературознавець і дослідник творчості свого батька.

У ніч із 12 на 13 січня 1972 р. В. Стуса заарештували. У звинувачувальному акті зазначалося, що з 1963 р. по 1972 р. він систематично виготовляв, зберігав і поширював антирадянські наклепницькі документи, що порочили державний радянський і суспільний устрій, а також займався антирадянською агітацією. Під час обшуку в поета вилучили майже весь його творчий доробок і багато книжок із домашньої бібліотеки. 7 вересня 1972 р. В. Стуса засуджено до 5 років ув'язнення та 3 років заслання в таборах Мордовії.

1978 р. поета обрано почесним членом англійського ПЕН-клубу¹.

У 1979 р. В. Стус повернувся до Києва, вступив до Української Гельсінської Групи. За протест проти політичних репресій і правдиве відображення життя радянських людей поета повторно засудили в 1980 р. на 15 років.

4 вересня 1985 р. В. Стус помер. Поховали його в безіменній могилі на табірному цвинтарі. 19 листопада 1989 р. в Києві на Байковому кладовищі відбулося перепоховання митця.

2005 р. В. Стусу посмертно присвоєно звання Героя України «за незламність духу, жертвне служіння Україні і національній ідеї, високі гуманістичні ідеали творчості». 1989 р. засновано Всеукраїнську премію ім. В. Стуса, яку присуджують за особливий внесок в українську культуру й активну громадянську позицію.

✗ Василь Стус із дружиною ✗
Валентиною та сином Дмитром.
Донецьк, 1978

¹ «ПЕН-клуб» (International PEN, PEN Club) — міжнародна неурядова організація, яка об'єднує професійних письменників, редакторів і перекладачів.

? Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Що зацікавило вас в особі В. Стуса? Які риси вдачі поета вам імпонують? Які сторінки його життя найбільше вразили? Чим саме? Обговоріть це питання у класі.
2. Чому для українців В. Стус завжди буде поетом-символом незламного духу, збереження людської гідності? Чому важливо пам'ятати про його життя й дізнаватися більше про ті часи? Для відповіді скористайтеся книжкою Дмитра Стуса «Василь Стус: життя як творчість».

Художній світ поезії Василя Стуса

Митець потрібен своєму народові та й усьому світові тільки тоді, коли його творчість зливається з криком його нації.

Василь Стус

Поет і його доба. В. Стус — принципівий, запальний, нетерпимий до будь-якої неправди — не міг миритися з радянською ідеологією: нівелюванням індивідуальності, знищенням в українців почуття національної самосвідомості. Так, у вересні 1965 р., під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків», у кінотеатрі «Україна» в Києві В. Стус разом із представниками української інтелігенції І. Дзюбою, В. Чорноволем, Ю. Бадзьом узяли участь у стихійній акції протесту щодо масових політичних репресій у Радянському Союзі.

Культурно-мистецький контекст

1960-і роки означені зародженням дисидентського руху в Україні. «Покоління молоді української інтелігенції, що його зробили поколінням політ'язнів, було виховане на ідеях гуманізму, справедливості, свободи. У цьому вся його провина, весь його злий намір, але тільки такими синами славен народ і нині, й у віки вічні», — писав В. Стус. Серед покоління дисидентів були письменники, літературні критики, художники, філософи і громадські діячі, зокрема О. Бердник, І. Дзюба, М. Коцюбинська, Є. Сверстюк, В. Чорновіл, В. Зарецький, А. Горська, О. Заливаха та ін.

Віктор Зарецький (1925–1990) — художник, монументаліст, графік, громадський діяч. Серед його графічних портретів є кілька зображень В. Стуса, зокрема портрет поета з книжкою поезій Рільке (1971). Саме ця робота стала основою для створення картини у стилі українського модерну «Орач» (Пам'яті Василя Стуса, 1990).

Віктор Зарецький.
Портрет Василя Стуса.
1971

Віктор Зарецький. Орач
(Пам'яті Василя Стуса).
1990

Вражає символіка картини. «Птах долі, у якого хвіст справжньої жар-птиці, має золоту, але посивілу голову й веде, замруживши очі, свого поета-плугатаря у безмежний простір, у ніч, у небуття. Досить умовно, але реалістично змальовані фігури Стуса і його змореного коня. На тлі декоративного буяння трав життя і чорного провалля смерті вони виглядають прибульцями з іншого виміру. Отак художник дивним чином зосередив і відбив долю поета» (Л. Огнева, громадська діячка, журналістка).

Опанас Заливаха.
Портрет Василя Стуса.
1989–1990

Активним учасником руху шістдесятників був художник **Опанас Заливаха** (1925–2007). У його роботі «Портрет Василя Стуса» зафіксовано такий стан душі поета, який сам В. Стус називав «святим високого болю».

Портрет митця виконано майже без зовнішньої подібності, але з елементами іконопису. Зображення випромінює внутрішній вогонь і непохитну твердість людського Духу.

«Ядром консолідації має бути Дух у всій його всеохопності: мистецтво, культура, наука, релігія, філософія, любов, краса, безстрашна думка, прагнення до свободи», — стверджував громадський діяч 1960-х років, ідейний соратник В. Стуса, його побратим по ув'язненню, український письменник-фантаст, член-засновник Української Гельсінської групи **Олесь Бердник** (1926–2003). У 1960–1980 рр. митець створив серію картин, що стали втіленням його філософських ідей.

? Запитання і завдання

1. Підготуйте та презентуйте у класі коротке повідомлення про творче покоління шістдесятників-дисидентів. Чи актуальні їхні ідеї в нинішній час? Свою думку обґрунтуйте.
2. Прочитайте опис картини В. Зарецького «Орач» (Пам'яті Василя Стуса, 1990), уривки з листа В. Стуса («Які добрі вірші спадають мені на голову. Без запису, без конкретій, як теплий літній дощ, як сяйво жар-птиці», та з поезії О. Бердника («...Людина — то Зоряний Птах. / Не спини свій політ / На покритих плодами полях»). Спробуйте інтерпретувати символ жар-птиці. Які асоціації зроджує у вас цей образ? Що є спільного в поетичному і малярському образах?

Читацькі діалоги

Духовність і гуманізм, стоїцизм і екзистенціалізм — важливі риси лірики В. Стуса, його художній світ.

Зі шкільних курсів історії, зарубіжної та української літератури ви знаєте, що **стоїцизм** — одна з течій філософії в добу античності. Стоїки прагнули досягти душевного спокою, духовної незворушності, бути мужніми і стійкими під час життєвих випробувань.

Визначальними рисами екзистенціалізму (стильова течія в літературі, що сформувалася в Європі в 1930–1940 рр.) є: пріоритет категорій абсурдності буття (страх, відчай, самотність, страждання, смерть); особистість повинна протидіяти суспільству, державі, середовищу, адже вони нав'язують їй свою волю, мораль, інтереси й ідеали; поняття відчуженості й абсурдності є взаємопов'язаними та взаємозумовленими; найвища життєва цінність — свобода особистості; існування людини тлумачиться як драма свободи; прийом розповіді від першої особи.

«...Стусові близька філософія екзистенціалізму, передусім ідея “трагічного стоїцизму”...».

У процесі вивчення творчості митця ви маєте можливість ознайомитися з його екзистенційною лірикою — віршами, у яких розкривається внутрішня сутність людини, те глибинне, що робить особистість неповторною.

Творчість. Перша збірка поезій В. Стуса «**Круговерть**» (1965) — період зародження його поетичного таланту, визначення власної життєвої філософії. Згодом були написані збірки поезій «**Зимові дерева**» (1965), «**Веселий цвинтар**» (1971), «**Час творчості / Dichtenszeit**» (1972).

«**Палімпсести**» (1971–1977) окремим виданням вийшли в Мюнхені в 1986 р. Палімпсестами в давнину називали пергамент, на якому стертий первісний текст не зникав, а проступав і прочитувався за новим текстом. Назва збірки символізує безсмертність, незнищенність мистецького слова.

Глибинне проникнення у внутрішній світ людини, світовідношення, самоусвідомлення, культура мислення, досконалість мистецької форми характеризують твори збірки «Палімпсести», що стала однією з вершин української поезії ХХ ст.

«**Птах душі**» — назва останньої, вилученої в концтаборі збірки віршів В. Стуса. Цю збірку поет називав стоїчною.

Трагічний стоїцизм поета, побудований на ґрунті європейського екзистенціалізму, — не лише наслідок арештів, ув'язнень та заслань, це його власна життєва філософія.

Екзистенціалізм приваблював В. Стуса саме ідеєю стоїцизму, переконанням, що важким умовам існування людина може протиставити свої внутрішні сили, свій духовний потенціал. Екзистенціалісти проголошують, що духовність людини є майже єдиною головною її метою. В. Стус був згоден із тим, що людина «твориться, самонароджується», що за нестерпних умов вона знаходить власну сутність.

На початку 1990-х років, уже після смерті поета, вийшли друком збірки вибраних поезій «**Дорога болю**» (1990), «**Під тягарем хреста**» (1991), «**Вікна в позапростір**» (1992), що засвідчували процес шукання митцем гармонії в навколишній дисгармонійній дійсності.

Секрети творчої лабораторії поета криються у внутрішніх діалогах, розгорнутих порівняннях, описовій метафоричності, введєнні діалектизмів, архаїзмів, власних словотворень тощо. Для поезій Стуса характерною є образність вислову. Серед усіх засобів образності Стусової лірики найбільшу увагу привертає метафоричність мислення.

В. Стус займався перекладацькою діяльністю, зокрема перекладав твори Й.-В. Гете, Г. Лорки, Б. Брехта, М. Богдановича, Р. Кіплінга та ін. Твори самого поета перекладено багатьма мовами світу.

У 1991 р. В. Стусу було присуджено Державну премію України ім. Тараса Шевченка (посмертно).

? Запитання і завдання

1. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте художньо-документальну стрічку «Просвітлої дороги свічка чорна. Пам'яті Василя Стуса» (реж. С. Чернілевський, 1992). Поміркуйте, що таке духовна велич людини. У чому виявлялася незалежність мислення Стуса-поета?
2. Пригадайте визначення стоїцизму та характерні риси екзистенціалізму в художніх творах. Стисло схарактеризуйте творчий доробок В. Стуса. Подумайте, чому філософія екзистенціалізму, передусім ідея «трагічного стоїцизму», була пріоритетною у творчості поета. Своїми роздумами поділіться в класі.

ТВОРИ В. СТУСА — ЗРАЗОК «СТОІЧНОЇ» ПОЕЗІЇ У СВІТОВІЙ ЛІРИЦІ

...З усіх можливих героїзмів за наших умов існує тільки один героїзм мучеництва, примусовий героїзм жертви.

Василь Стус, «Відкритий лист до Івана Дзюби» (1975)

Вірш «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...» (1972) — своєрідна поетична декларація філософії митця.

Провідний *мотив* поезії — духовний шлях людини як громадянина, усвідомлення свого земного призначення; свідоме приречення себе на покуту. Ліричний герой прагне душею доторкнутися неба, того високого вогняного стовпа, ім'я якому правда і добро.

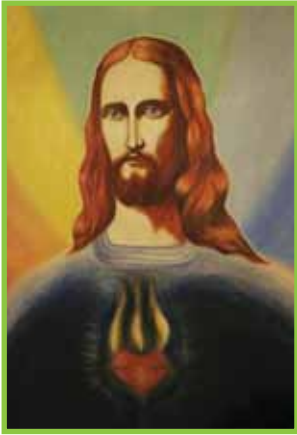
Олег Шупляк.
До сонця. 2016

Семантика слова «небо» в багатьох народів означає «число», «гармонія», «середина», «порядок», «життя». Часто його емоційно-експресивне значення співзвучне поняттю «Бог». Шлях ліричного героя нелегкий, але правдивий: *«Моя душа, запрагла неба, / в буремнім леті держить путь на стовп / високого вогню, що осіяний / одним твоїм бажанням».*

Він не збочить з обраного шляху добра і правди, бо вірить, що *«шлях правдивий»*. Свідомо обраний героєм шлях — крізь страждання, випробування та покуту — веде до піднесеного духовного існування. У своїх духовно-етичних шуканнях його душа «всерозкриленна» одержима світлою метою, то ж він обирає духовну висоту.

У вірші «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...» поет використовує різноманітні *засоби художньої виразності*. Кольори суголосні стану душі поета, зокрема **епітет «чорний»**: *«чорна порожнеча»*.

Традиційна **символіка** твору — *душа, вогонь, чорна порожнеча* — відображає складний шлях до споконвічних духовних орієнтирів: добра і правди.

✕ Олесь Бердник. ✕
Ісус Христос. Полотно,
темпера

ганяння вирватися з тенет гнітючої дійсності. Космос людської душі — ось що хвилює поета!

Ідейно-художнє звучання вірша посилює прийом *алюзії* — натяк на жертвовність Христа; суто Стусівські філософські *метафори* — всерозкрилена душа, веселий вогонь, чорна порожнеча (перифраз смерті). Сила духу — це та константа, на якій ґрунтується стоїчна потуга творчості В. Стуса. Дивлячись у вічі смерті, поет вірив у «нове народження» та «переможне повернення» до рідного краю.

«Доки з тобою Мати-Вітчизна — доти і вічний шлях вогняний» (Олесь Бердник). Вогонь — це дух. Символ очищення й освячення, символ Божої присутності. У пориванні до вогню-самоспалення душа виявляє причетність людини до вищих сфер буття, здатність бути вищою від умовностей земного існування, намагання вирватися з тенет гнітючої дійсності.

? Запитання і завдання

1. Які почуття викликав у вас вірш «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...»? Чи відчули ви високе емоційно-експресивне забарвлення поезії, повну відкритість душі й серця поета? Поділіться своїми враженнями у класі.
2. Визначте провідний мотив твору.
3. Витлумачте метафоричні вислови: «душа запрагла неба», «стовп високого вогню», «туди, де не ступали ще людські сліди», «за чорну порожнечу». Яким вам бачиться «шлях правдивий»? Про кого автор каже: «Ти — його предтеча»? Що означає це слово? Кого називають ним?
4. Чому про себе, свої почуття поет говорить у другій особі однини — ти?
5. Поміркуйте, чи суголосний вашому духовному стану вислів «Людина тільки тоді чогось досягає, коли вірить у свої сили» (Людвіг Андреас Фейербах).
6. Схарактеризуйте художні засоби поезії «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...».

ГОСПОДИ, ГНІВУ ПРЕЧИСТОГО...

Я пишаюся тим, що доля подала мені знак — я сміливо йду за її покликом. Бо хочу бути гідним того народу рідного, який народиться завтра, скинувши з себе ганьбу вікового нидіння. І в тому народіві я здобуду безсмертя!

Василь Стус

Найвиразнішим мотивом творчості В. Стуса є мотив Бога, пошуків його й осягнення. Ідея стоїцизму, подолання страху перед смертю й випробуваннями долі проймає вірш «Господи, гніву пречистого...» (1972). За жанром цей ліричний твір — медитація¹, зокрема такий її різновид, як

¹ *Медитація* (лат. *meditatio* — роздум) — вірш філософського змісту, у якому автор передає свої глибокі роздуми про деякі важливі проблеми, інколи глобального значення (життя і смерть, дружба і кохання, людина і природа).

віршована молитва. Ліричний герой звертається до Всевишнього з проханням не осудити його за глибоку віру й надію, бо утверджує безсмертя сили людського духу, прагне не загубити в тяжких випробуваннях неповторності своєї долі. Просить Бога допомогти йому вистояти в тяжких фізичних і душевних випробуваннях.

Упевненості й сили додає материне благословення йти наміченим шляхом, хоч би яким важким він був. У Богові та Матері ліричний герой убачає духовних провідників. Свідомо обравши свій життєвий шлях, упевнено торує його без нарікань і гніву, отже, зможе витримати всі злигодні, не зрадити себе й своїх переконань, відкрити іншим правду, показати приклад боротьби за людську гідність, силу людського духу.

Запитання і завдання

1. Якими настроями й думками пройнятий вірш «Господи, гніву пречистого...»? Які почуття автора, ліричного героя співзвучні вашим відчуттям?
2. Як передчуває поет, що йому судилася доля мученика?
3. У яких рядках відчувається мотив приреченості, самотності, трагічної долі? Як, на вашу думку, виявляються ознаки справжнього патріотизму?
4. У чому полягає традиційність і новаторство форми твору?

Ваші читацькі проекти

1. Створіть і презентуйте у класі буктрейлер чи мультимедійну презентацію про літературну, правозахисну і громадську діяльність Василя Стуса.
2. Підготуйте слайд-шоу «Шістдесятництво в мистецтві України ХХ століття».

Читацьке дозвілля

Для Стуса-поета завжди багато значив звукопис, що збагачує вірш особливими змістовими відтінками. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте пісні на вірші В. Стуса у виконанні музиканта-барда Сергія Мороза. Поділіться своїми враженнями в класі.

Читацький самоконтроль

Перегляньте визначені на початку навчального року цілі: які з них досягнуто, а над чим ще варто попрацювати.

Обміняйтеся думками й враженнями з однокласниками й однокласницями. *Напишіть* есей «Мій шлях до читацької компетентності». Поміркуйте, чи досягнуто поставлених цілей; що сприяло роботі; що ставало на заваді; який ваш найбільший успіх; які були найбільші труднощі; у чому ви змінилися як читач; якими знаннями й уміннями оволоділи; а як особистість — що зрозуміли про себе, світ, своє місце у світі; чи задоволені ви результатами своєї роботи; як плануєте працювати далі.

Здійснійте такий самоаналіз і надалі.

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

...Українська література, починаючи від 1990-х років, стає зовсім інакшою. Розрив із соцреалістичним мисленням, а також актуалізація перерваного досвіду авангардизму і модернізму 1920-х років стають найважливішими імпульсами для художніх експериментів... водночас відбувається знайомство з набутками і тенденціями західної літератури,.. а також повсюдне зацікавлення західною філософією та культурологією...

Тамара Гундорова, літературознавиця

Читацький путівник

Ключові поняття теми: літературне покоління, сучасна література, література елітарна, література масова, постмодернізм.

Навчальні цілі теми

Знання:

- * **імена** сучасних письменників та їхні твори; **відмінності** між елітарною і масовою літературою; **ознаки** постмодернізму.

Уміння:

- * **характеризувати** історико-культурну ситуацію в Україні наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.; **розуміти** закономірність появи нового літературного покоління, стильове розмаїття сучасної української літератури, шукання авторами нових тем і художніх засобів розкриття їх; **аналізувати** та **інтерпретувати** художні твори сучасних письменників; **висловлювати** власне ставлення до творів сучасної літератури; **застосовувати** різні читацькі стратегії залежно від поставленої мети.

Ставлення:

- * **усвідомлення** мистецтва як одного з потужних засобів самопізнання, формування ставлення до сучасного світу.

1 1990-і роки ХХ ст. увійшли в історію як епоха соціальних і політичних катаклізмів. Реакція на життєві реалії була різна: від ностальгії за минулим і самоізоляції до пошуків відповіді на актуальні смислбуттєві питання.

Мистецтво активно включається в суспільне життя, створюючи портрет «нової української людини». Художня література, вирвавшись із ле-

щат соціалістичного реалізму, повертається до виконання своєї головної місії: естетичного освоєння дійсності. Ключовими завданнями стає звільнення від ідеологічних нашарувань, оновлення художньо-виражальних засобів, засвоєння світового досвіду, подолання провінційності української літератури, входження її як рівноправної в коло європейських літератур. Українська література того періоду представлена письменниками старшого (П. Загребельний, Олесь Гончар, В. Нестайко, Д. Білоус, С. Плачинда, А. Дімаров, П. Глазовий та ін.) і молодшого (Ю. Мушкетик, Гр. Тютюнник, І. Жиленко, В. Яворівський, В. Шевчук, Р. Іванчук, Л. Костенко, Б. Олійник та ін.) поколінь. Окрім того, повертаються до читачів твори забутих і заборонених в Україні письменників (М. Зеров, Б. Лепкий, О. Турянський, Н. Королева та ін.).

У 1980–1990-х рр. з'явилося нове літературне покоління (О. Забужко, Ю. Андрухович, І. Малкович, О. Ірванець та ін.) — епатажне й незалежне. Сучасні письменники сповідують новий естетичний ідеал, експериментують із формою, змістом, тематикою, привносять у літературу ознаки, що були притаманні суспільній свідомості кінця ХХ ст. загалом. Золотим фондом сучасної української літератури стали такі твори, як «Польові дослідження з українського сексу», «Музей покинутих секретів» О. Забужко, «Солодка Даруся» М. Матіос, «Чорний ворон». В. Шкляра, «Записки українського самашедшого» Л. Костенко, «Ворошиловград» С. Жадана та ін.

Художня література кінця ХХ — початку ХХІ ст. вражає розмаїттям напрямів і стилів: реалізм, романтизм, неоромантизм, модернізм, постмодернізм, а також художніх засобів: рефлексія, іронія, гра, ремінісценція, алюзія, карнавальність, епатаж. Письменники звертаються до архетипів, заглиблюються в підсвідоме. У центрі їхньої уваги — пошук людиною постчорнобильської епохи смислу життя, визначення свого місця в нових реаліях. Розвінчуються символи й образи тоталітарної культури, піддається сумніву вартісність літератури соціалістичного реалізму, погляд на світ стає іронічним, а то й скептичним. Усвідомлюється існування множинності оцінок і трактувань світу, явищ культури. Отже, формується цілісний образ української літератури, у якій на рівних присутні твори письменників Розстріляного відродження, далекого і близького зарубіжжя, художні твори, що належать до різних естетичних систем, освоюються здобутки вітчизняних і зарубіжних митців, твориться новий літературний канон.

Прагнення реалізації цих, до певної міри, взаємозаперечних устремлень втілюється в новому художньому стилі — *постмодернізмі*, що став домінуючим в українській літературі кінця ХХ — початку ХХІ ст. Ознаки постмодернізму найвиразніше виявилися у творчості представників поетичних угруповань Бу-Ба-Бу, «Нова дегенерація», «ЛуГоСад та ін., у прозі Ю. Андруховича, О. Забужко, В. Медведя, С. Жадана, Л. Дереша та ін.

Культурно-мистецький контекст

Серед українських художників постмодерної доби найбільш помітною є творчість живописця **І. Марчука**, який відомий власним стилем — пльонтанізмом. Його останні картини виконані в іншій постмодерній манері.

У постмодерному стилі працює художник **Я. Яновський**, який використовує постмодерністські художні стратегії, зокрема імітацію масового тиражування, інкрустування-інсталювання у скульптурах і різноманітні культурні форми — живопис і відео, фото і графіку, театр і казки.

Серед сучасних українських митців постмодернізму відомими є скульптор **О. Пінчук**, графік і живописець **С. Поярко**.

Яскравим представником театрального українського постмодернізму є **А. Жолдак**. Цей театральний режисер є майстром епатажу й самореклами, він вирізнявся нетрадиційними постановками класичних і новітніх сюжетів, найбільш відомі з яких «Гамлет. Сні», «Медея», «Один день Івана Денисовича» та ін.

Іван Марчук. Із циклу
«Погляд у нескінченність»
2017–2018

Ярослав Яновський.
Яблука дозрівають
пізно. 2012

Олег Пінчук.
Добрий слон.
2016

Читацький довідник

Елітарна (висока, класична) література — художні твори, що мають національну та світову цінність, упродовж віків зберігають свою неперемінну значущість.

Масова література — широко тиражована література, здебільшого розважального характеру, адаптована для розуміння пересічного читача, переважно позбавлена естетичної цінності. Це — комікси, трилери, кітч, бульварна література. У таких текстах зазвичай поширені спрощені композиція й сюжет, збіднена мова.

Постмодернізм (лат. *post* — після, за і франц. *modernisme* — сучасний) — новий період у розвитку культурно-історичного процесу, спосіб світосприймання людини кінця ХХ — початку ХХІ ст., загальна назва окреслених останніми десятиліттями тенденцій, що виникли після модернізму та авангардизму, художній напрям у мистецтві, зокрема й літературі.

Читацький довідник

Ознаки постмодернізму: культ незалежної особистості; потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого; прагнення поєднати, взаємодоповнити істини (часом полярно протилежні) багатьох людей, націй, культур, релігій, філософій; бачення повсякденного реального життя як театру абсурду, апокаліптичного карнавалу; використання підкреслено ігрового стилю, щоб акцентувати на ненормальності, несправжності, протиприродності панівного в реальності способу життя; зумисне химерне переплетення різних стилів оповіді; суміш багатьох традиційних жанрових різновидів; сюжети творів — це замасковані алюзії (натяки) на відомі сюжети літератури попередніх епох; запозичення, перегуки на сюжетно-композиційному, образному, мовному рівнях; присутність образу оповідача; іронічність і пародійність, інтертекстуальність.

Читацькі діалоги

На уроках зарубіжної літератури та можливо й під час самостійного читання ви вже ознайомилися із творами літератури постмодернізму.

Постмодерний твір вимагає компетентного читача, тому ми пропонуємо вам декілька основних «ключів» для глибокого його осмислення.

1. Читач має налаштуватися на іронічне змалювання письменником навколишнього життя.
2. Письменник може зображувати світ абсурдним, з поєднанням у ньому низького і високого, прекрасного і потворного, використовуючи для цього різні стилі.
3. Оповідач спонукає читача споглядати абсурдний світ, у якому розмиті межі між реальністю і фантастикою. Використовується прийом гри автора з читачем.
4. Твір сповнений відкритих і прихованих алюзій, запозичень, звернень до інших авторів, творів (аж до прямого цитування), мистецьких кодів різних епох, за допомогою яких автор творить своєрідний колаж.
5. Виразною є специфіка необарокового світогляду (трагічність світосприйняття, карнавальність, символіка, метафоричність, алегоричність, інтертекстуальність, поєднання непокєднуваного тощо).
6. Важливо виробити в собі здатність толерантного сприймання інших поглядів на світ, уміння визнавати, що кожна правда, істина має право на існування.

Сподіваємося, що ці настанови стануть вам у пригоді у процесі вивчення сучасної української постмодерної літератури.

Запитання і завдання

1. Які суспільно-історичні події мали вплив на розвиток української літератури кінця ХХ — початку ХХІ ст.? Створіть літературний портрет цієї доби. Художні твори яких письменників означеного періоду ви знаєте, а які прочитали самостійно? Поділіться своїми міркуваннями про твір, який вас найбільше вразив.
2. Підготуйте коротке повідомлення про українське постмодерне мистецтво. Творчість кого із сучасних українських митців вам найбільше імпонує? Чому? Аргументуйте свою думку.

ОЛЕКСАНДР ІРВАНЕЦЬ 24 січня 1961

...Треба вміти все-таки подивитись на себе іронічно, з насмішкою... Цей баланс упевненості в собі, самоповаги, навіть любові до себе і критичного ставлення — це дуже важливо.

Олександр Ірванець

...Хто ж він нарешті? Черговий фейлетоніст, так званий сатирик... фонтануючий коміксами й куплетами конференсьє? Всього потроху. Та перш усього — поет з сумними очима і втомленим голосом, якому дуже хочеться слухати й чути.

Юрій Андрухович

Поет, прозаїк, есеїст, перекладач, драматург, сценарист, один із засновників угруповання Бу-Ба-Бу.

Знайомство здалеку і зблизка

Сторінки життяпису. Олександр Васильович Ірванець народився 24 січня 1961 р. у Львові. Закінчив Дубенське педагогічне училище (1980) та Московський літературний інститут ім. Максима Горького (1989). У 1985 р. разом із Ю. Андруховичем і В. Небораком заснував угруповання Бу-Ба-Бу. *«...Бу-Ба-Бу — ...стиль життя, карнавальний, іронічно-пародійний, небароковий, вуличний, постмодерний».* *«Бу-Ба-Бу — сяйво над нами трьома...»* — зазначав О. Ірванець. Учителював у школах Рівного, служив у війську. Активно співпрацював на «5 каналі» у програмі «5 копійок». Неодноразовий стипендіат і лауреат різноманітних зарубіжних організацій і фондів. Член Національної спілки письменників України та Асоціації українських письменників.

З інтерв'ю О. Ірванця про світ, про себе, про себе у світі: *«Пишу тільки тоді, коли не можу не писати»*; *«Я свободу слова ні на що не промінюю»*; *«Передусім прагну залишатися собою»*; *«Я — український письменник і більше ніде не зміг би реалізуватися».*

Юрій Андрухович,
Віктор Неборак
та Олександр Ірванець

Художній світ творів Олександра Ірванця

Нестримна дотепність, в'їдлива іронія й дошкульний сарказм, а за ними — несподівано ніжна, пронизана глибоким смутком лірика, — ось такий (принаймні, в моєму сприйнятті) справжній Ірванець.

Василь Габор, письменник

Письменник і його доба. Сучасний письменник В. Неборак так характеризує нинішній час: *«Наше життя — Бу-Ба-Бу. / Наша історія — Бу-Ба-Бу. / Наша політика — Бу-Ба-Бу. / Наша економіка — Бу-Ба-Бу. / Наша релігія — Бу-Ба-Бу. / Наше мистецтво — Бу-Ба-Бу. / Наша країна — Бу-Ба-Бу. / І це Бу-Ба-Бу потрібно перебороти...»*.

Творчість. О. Ірванець є автором поетичних збірок *«Вогнище на дощі»* (1986), *«Тінь великого класика»* (1991), *«Вірші останнього десятиліття»* (2001), *«Любіть!..»* (2004), *«Преамбули і тексти. Збірка поезій»* (2005), *«Мій хрест»* (2010), *«Пісні війни»*: вірші останніх років (2014); прозових творів *«Рівне/Ровно (Стіна)»* (2001), *«Очамимря: повість та оповідання»* (2003), *«Хвороба Лібенкрафта»* (2010), *«Сатирикон — ХХІ»* (2011), *«Харків 1938»* (2017); есеїстики *«П'яте перо»*, *«Вибрана есеїстика»* (2011); драматичних творів *«П'ять п'єс»* (2002), *«Лускунчик-2004»* (2005). Він робить переклади художніх творів із білоруської, польської, російської, французької та чеської мов.

Поезія. Вірші О. Ірванця називають *«поетичною фотографією нашого часу»*. Це стосується як «бубабістської» (сатиричної, пародійної, бурлескно-буфонадної, іронічно-патріотичної й іронічно-філософської), так і «ліричної» поезії.

До «бубабістської» поезії належать твори *«Любіть!..»*, *«Депутатська пісня»*, *«Вірш до рідної мови»*, *«Відкритий лист до прем'єр-міністра Канади...»*, *«Eine kleine Nachtmusik»*, *«Українсько-німецький розмовник»*, *«Уроки класики»* та ін. Поет прагне розбудити національну свідомість, національну гордість українського народу.

Пейзажна, громадянська, інтимна лірика О. Ірванця — щира за виявом почуттів і «пряма» за способом її донесення до читача. Однак за зовнішньою «простотою» у віршах прихований підтекст, досягнути який можна лише за умови уважного прочитання й «розкодування» поезії.

Проза. Перший роман О. Ірванця *«Рівне / Ровно»* (друга назва *«Стіна»*) написаний у жанрі антиутопії. У ньому йдеться про життя в місті, розділеному стіною на два сектори: «Рівне» — східне і західне. Стіна в романі набуває символічного значення, адже нині така стіна з'явилася не лише в державі, а й у родинах і навіть у душах людей.

Повість *«Очамимря»* автор називає «казочкою в дігерському стилі», а критики — «перелицьованою версією давньої легенди про Кирила Кожум'яку», який б'ється з новочасним змієм — ящіркою-мутантом, що народилася в Чорнобильській зоні.

Жителі індустріального міста у *«Хворобі Лібенкрафта»* смертельно налякані невідомим вірусом і лінчують кожного, у кого з'являться ознаки цієї хвороби — маленькі цяточки на повіках.

Драматургія. Об'єктом художнього дослідження О. Ірванця-драматурга виступає Україна «після Чорнобиля». Знеособлення людини, ймовірність техногенної катастрофи — тематика його творів. У «**Маленькій п'єсі про зраду для однієї актриси**» (дебютному творі О. Ірванця), «**Recording**», «**Лускунчику-2004**», «**Прямому ефірі**» читач і глядач зустрічаються з українськими реаліями дня вчорашнього і з можливими апокаліптичними картинами дня завтрашнього, що може настати як результат «технічного прогресу». Драматург активно використовує прийоми постмодерної техніки: запрошення читача чи глядача до участі у виставі, прийом «вистава у виставі», позбавлення сценічної історії емоційної напруги.

П'єси О. Ірванця ставили в театрах України (Київський театр драми і комедії на лівому березі Дніпра, Харківський театр «Арабески»), Німеччини (Штутгарт, Лейпциг) й у Люксембургу (Казематтентеатр). Їх перекладали німецькою, польською, англійською, французькою та хорватською мовами.

Культурно-мистецький контекст

У часи Відродження у Франції виникла багатоголоса світська пісня — шансон. Наприкінці XIX — на початку XX ст. цей жанр став популярний серед співаків французьких кабаре, звідки перейшов на естраду. Сучасне тлумачення поняття «шансон» дещо спотворено.

Шансонье (фр. *chansonnier*, від *chanson* — пісня) — французький естрадний співак, виконавець жанрових пісень у «монмартрському» стилі, часто автор їх слів і музики. До класичного шансону належить творчість Моріса Шевальє, Шарля Азнавура, Жака Бреля, Едіт Піаф. Серед представників так званого нового шансону — Мірей Матьє, Джо Дассен, Патрісія Каас та ін. Проте відмінність між двома напрямками вельми умовна.

Першим із французьких шансонье отримав платиновий диск у Європі Шарль Азнавур.

«ДО ФРАНЦУЗЬКОГО ШАНСОНЬЄ» — РОЗДУМИ НАД ПРИЗНАЧЕННЯМ І ДОЛЕЮ МИТЦЯ

Ліричний герой вірша сперечається з тенденціями сучасного світу, коли класика стала немодною, люди бояться виявляти щирість почуттів, замість справжніх митців з'являються «свистуни і стукачі». А відтак «душа заревана» нікому не потрібна. Митець повинен змусити людей слухати «серцем... і кров'ю», «як Квазіmodo слухав дзвін».

Автор зазначає, що найвища й відповідно найцінніша поезія інтимно сфокусована — це «коли передаються вірші, як поцілунки — з уст в уста». Розвиваючи цю думку, він малює образ типового співця — французького шансонье, чий пісні «легкі і світлі», його покликання — бути «гітарою», «гілкою з дерева» мистецтва. Поет акцентує увагу на мистецтві, бо мода — це не завжди справжнє мистецтво, однак співакові слід «вдягатися модно» і «лаятися модно», але водночас не забувати, що в мистецьких творах (віршах, музиці, живописі) живе справжнє почуття

досконалості. Це певною мірою інтимний процес, не для публіки, не для гамірливого натовпу, який може просто цього не помітити. Однак саме відчуття досконалості творить дивні речі, надихає на щирі почуття і творчість. Тому й радить ліричний герой своєму співрозмовникові — шансоньє — час від часу пригадувати, «*як слухав дзвона Квазімодо // В глухонімому Нотр-Дам*», тоді й з'являться вірші, які можна слухати тільки «*серцем і кров'ю*» і сприймати тільки душею.

Запитання і завдання

1. Яке враження справила на вас поезія «До французького шансоньє»?
2. Чому саме до французького шансоньє звертається поет?
3. Чи можна стверджувати про духовну і душевну спорідненість обох митців?
4. Від яких помилок хоче застерегти ліричний герой вірша свого побратима?
5. Як вплинуло на ліричного героя несприйняття навколишніми його поезії?
6. Кого ліричний герой називає «*свистунами*» й «*стукачами*»?
7. Який зміст вкладає автор у словосполучення «*заревана душа*»?
8. Чи є образ Квазімодо в поезії випадковим? Якщо це авторський хід, то яке смислове навантаження має образ? Поясніть свої міркування.
9. Який зміст вкладав автор у слова: «*Є вуха, що, немов корою, укриті суєтністю змін*»?
10. Визначте основний мотив вірша.
11. Якими рисами характеру, на думку автора, має бути наділений справжній митець, поет? Зачитайте відповідні рядки. Чи можна ці ж вимоги поставити до того, кому адресована творчість, тобто до слухача, аудиторії?
12. Висловіть власне судження щодо порушених у поезії проблем. Поцікавтеся у класі, чи маєте ви однодумців.
13. З якою інтонацією потрібно читати цей вірш? Чи змінюється вона в різних рядках поезії? Як саме? Підготуйте виразне читання поезії.
14. Назвіть ознаки постмодернізму у вірші.

Ваші читацькі проекти

1. Проведіть дослідження за поетичною творчістю О. Ірванця на одну з тем: «Митець і сучасність», «Поезія О. Ірванця в музиці». Результати оприлюдніть у класі у формі повідомлення чи мультимедійної презентації.
2. Підготуйте сценарій літературного вечора (засідання літературного гуртка) за поетичною творчістю О. Ірванця. Доберіть музичний супровід до заходу.
3. Підготуйте і проведіть у школі вечір французького шансону. Включіть до програми ознайомлення присутніх з історією французького шансону, відомостями про найвидатніших його представників, прослуховування пісень у виконанні шансоньє.

Читацьке дозвілля

Вам, звичайно ж, траплялися слова чи навіть фрази, які однаково прочитуються як зліва направо, так і справа наліво. Це — **паліндроми**, або **вірші-раки**. Є паліндроми й у творчому набутку О. Ірванця: «**І що сало — ласощі**». Спробуйте і ви написати вірш-рак.

ЮРІЙ АНДРУХОВИЧ
13 березня 1960

Мені більше подобається жити, ніж писати.

Юрій Андрухович

Андрухович уміє змінювати буття самою своєю присутністю.

Олександр Ірванець

Юрій Андрухович — поет, прозаїк, драматург, перекладач, есеїст, сценарист — один із сучасних митців, з іменем якого пов'язують розвиток постмодернізму в українській літературі.

Знайомство здалеку і зблизка

Сторінки життяпису. Народився **Юрій Ігорович Андрухович** 13 березня 1960 р. у місті Станіславі (тепер — місто Івано-Франківськ). Закінчив Український поліграфічний інститут ім. І. Федорова в місті Львові (нині — Українська академія друкарства) та Вищі літературні курси при Літературному інституті ім. Максима Горького в Москві (1991). Працював газетярем, служив у армії, очолював відділ поезії івано-франківського часопису «Перевал». У 1990-х роках разом з письменником Ю. Іздриком видав перший в Україні постмодерний журнал «Четвер». Захистив у 1996 р. кандидатську дисертацію, присвячену творчості замовчуваного в радянські роки класика української поезії першої половини ХХ ст. Богдана-Ігоря Антонича.

Упродовж 1987–1996 рр. у складі літературної групи «Бу-Ба-Бу» виступав в університетах і театрах різних міст України та Європи. Нині письменник активно займається літературною та перекладацькою діяльністю. Ю. Андрухович — член Асоціації українських письменників, лауреат багатьох міжнародних і вітчизняних премій.

Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Що вас зацікавило в особі письменника Ю. Андруховича? Які грані його особистості для вас відкрилися? Чи імпонують вони вам? Чим саме?
2. Підготуйте і презентуйте у класі повідомлення «Цікаві факти про Юрія Андруховича».

Художній світ творів Юрія Андруховича

Письменник і його доба. «...Наприкінці 80-х у цьому світі відчувся голод на щось таке, як “Бу-Ба-Бу”... Наша ідея витала в повітрі. Після Бу-Ба-Бу в українській поезії стало можливим писати все... Ми зруйнува-

ли дуже багато шаблонів... Ми писали, не думаючи про те, що це “не можна”, і воно ставало: “можна”» — так характеризує тогочасну літературну добу однодумець Ю. Андруховича — поет, письменник О. Ірванець.

Творчість. Ю. Андрухович є одним із засновників постмодерністської течії в українській літературі, яку критики називають «станіславським феноменом». За вагомістю внеску в розвиток постмодернізму його твори критики порівнюють із роботами італійського письменника Умберто Еко та відносять до стилю неоцинізму. Ю. Андрухович — автор поетичних, прозових творів, есеїстики, музично-поетичних проєктів, сценарію для вистави «Нелегал Орфейський» за мотивами свого роману «Перверзія». Він активно займається перекладацькою діяльністю (англійська, німецька, американська, польська, російська поезії).

Творчий доробок митця видано багатьма мовами світу: польською, англійською, угорською, словацькою, чеською, італійською, німецькою, фінською, російською, сербською.

Твори поета й прозаїка Ю. Андруховича привнесли в українську літературу своєрідну стихію вільного мислення, у них постає новий образ вільної творчої особистості.

Поезія. Поетичний дебют Ю. Андруховича відбувся в першій половині 1980-х років і завершився виходом у світ збірки «Небо і площі» (1985). У його поетичному доробку є поетичні збірки «Середмістя» (1989), «Екзотичні птахи і рослини» (1991), «Пісні для мертвого півня» (2004), «Листи в Україну» (2013) та ін. Сучасний поет В. Неборак стверджує, що «*Андрухович — залюблений у минуле поет! / Андрухович — поет-колекціонер естетизованого минулого*».

Ознаки поезії Ю. Андруховича: карнавальність, урбаністичність, іронічність, демократичність, антуражність. У віршах постає світ-карнавал, світ-цирк, який населяють герої з масками на обличчях. Невипадково чільне місце в його поезії займає тема середньовіччя з блазнюванням, карнавальністю (цикл «Цирк Вагабундо»).

Минуле й теперішнє в поезії Андруховича тісно переплітаються, утворюючи своєрідний колаж з алюзій, асоціацій, метафор, цитат із творів інших письменників, алегорій.

Прикметними ознаками поетичного стилю Ю. Андруховича є поєднання патетики з іронією, заміна ліричного героя щораз новою маскою, а також оптимізм, віра в перемогу добра над злом, світла над темрявою.

Проза. Перший роман Ю. Андруховича «Рекреації» (1992), як й інші його прозові твори («Московіада» (1993), «Перверзія» (1996), «Дванадцять обручів» (2003), «Тасмунія» (2007)), принесли письменникові справжнє визнання. Андрухович-прозаїк веде своїх героїв складним

✂ Юрій Андрухович. Фото. 2011 ✂

шляхом самопізнання й перевтілення. Ознаки постмодернізму в його прозі: ускладненість конфлікту, часу і простору, альянзи, ремінісценції, елементи іронії, самоіронії, фрагментарність, колажність композиції, схильність до гри з текстом і з читачем, еротизм, відображення магічного і надзвичайного.

Проза Ю. Андруховича засвідчує шукання автором адекватних для відтворення нового типу реальності художніх засобів, нових ідей, нової манери письма.

Есеїстика. Есеїстика Ю. Андруховича створювалася внаслідок його подорожей до інших країн і поступово склалася в майбутню «книгу спостережень» над нинішніми особливостями європейського культурно-історичного розвитку. Разом із польським письменником Анджеєм Стасюком він видав книгу **«Моя Європа: Два есеї про найдивнішу частину світу»** (2000, 2001, 2003), у якій автор демонструє спробу гранично відвертого осмислення свого власного «часу і місця». У ті ж роки вийшла книга есеїв **«Тринадцять ритуалів на місцевості»** (2000).

Тематика збірки есеїв Ю. Андруховича **«Диявол ховається в сирі»** (1999–2005): сутність патріотизму, проблеми української ментальності, національної ідентичності, роль митця в суспільному житті, питання культурної та історичної спадщини України, місце української культури серед західноєвропейських та світових культур. Цим творам притаманні емоційність, ліричність, парадоксальність.

Запитання і завдання

1. Дайте загальну характеристику творчості Ю. Андруховича.
2. Чи читали ви твори цього письменника? Назвіть, які саме. Послухайте інтерв'ю з Ю. Андруховичем, у якому він розмірковує про індивідуальний стиль та здатність літератури впливати на свідомість людей. Чи в усьому ви згодні з ним? А які запитання поставили б ви митцю?

ВІРШ «АСТРОЛОГ» — ЗОБРАЖЕННЯ НЕОРДИНАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ В НАВКОЛИШНЬОМУ СВІТІ

Мотив твору — пошук людиною свого призначення, прагнення самореалізації. Ця тема є однією з основних у поетичній творчості Ю. Андруховича. Ліричний герой показаний як людина творча, однак для людей він — дивак. За все своє життя він не надбав ніяких статків. Навіть добровільно відмовляється від елементарних побутових вигод, живе на горіщі, хоча *«там зимно, там вітер свище»*. Його передбачення нікому не потрібні, оскільки вони не збуваються. Однак ліричний герой твору залишається непохитним у своєму прагненні передбачити майбутнє. Його манить до себе *«окраєць нічного неба»*. Так минають роки, проте астролог залишається вірним собі. Він наділений поетичним даром, здатністю бачити й відчувати навколишню красу. Звичайно ж інколи його охоплює

зневіра: *«І взявши голову в руки, / Він крикне собі з розпуки: “Чого я марную роки?!”»*.

Цей вірш має відкритий фінал (ознака постмодерну). Однак вдумливий читач дійде висновку, що ліричний герой повернеться на горище, оскільки навіть у хвилину зневіри називає своє заняття «святою морокою».

Запитання і завдання

1. Яке враження справив на вас вірш «Астролог»? Які думки викликав?
2. Які художні засоби використовує поет для створення образу ліричного героя? У чому виявляється їх новаторський характер?
3. Визначте головну ідею та провідний мотив вірша «Астролог».
4. Укажіть ознаки постмодернізму у творі.
5. Підготуйте виразне читання вірша Ю. Андруховича «Астролог».

«ПІСНЯ МАНДРІВНОГО СПУДЕЯ» — СУЧАСНЕ РОЗКРИТТЯ ТЕМИ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ПОЕТА І РОЛІ ПОЕЗІЇ

Цей твір — ключ до розуміння творчого кредо митця. *Провідний мотив* поезії — возвеличення свободи творчості. У давнину, а саме за часів Г. Сковороди, спудеями називали молодих людей, які вивчали різні науки. На канікулах вони мандрували містами й селами, співали пісень, розказували вірші (які часто самі й складали), щоб прогодувати себе, а також показати свою поетичну вправність. Вони були високоосвіченими, талановитими, творчими. Саме таким є ліричний герой — «мандрівний спудей», який, мандруючи, досліджує життя, поспішає туди, *«де кров з любов'ю черленяться, де пристрастей і пропастей сувій...»*. Своім поетичним словом хоче творити добро, *«щоб явір тихі сльози витирав, щоб небо, нахилившись, наслухало, щоб завше був натхненний соловій»*. Мандрівка для спудея — не задля споглядання, він у пошуку свободи для своєї творчості: *«З риторик і поетик академій — гайда на площу, як на дно ріки! Підслухані у вирі цілоденнім ті рими — вчителям наперекір»*. Поет ніби стверджує думку: справжня поезія може творитися там, де люди, де вирує життя.

До творчого виявлення своєї особистості ліричний герой ставить по-доброму й іронічно. Свої неслухняні римовані рядки називає *«маленькими чортенятами»*, які допомагають йому. Незвичним використанням епітета *«на зелену прощу»* автор декларує, що справжній вияв творчого натхнення — у вільному леті думок й образів, коли хочеться *«читати вірші травам і вітрам!..»*. Вірші повинні зворушувати серця людей, щоб від них і *«явір тихі сльози витирав»*, і небо слухало, і соловей співав.

Запитання і завдання

1. Чому так названо вірш? Що це дає для розуміння його змісту?
2. Визначте мотив поезії «Пісня мандрівного спудея».
3. Прокоментуйте факт, що поетичні твори для їхнього автора — це *«маленькі чортенята»*, які водночас *«прекрасні, наче крила голубів»*.
4. Для ліричного героя любов (як і кров) — червоного кольору. Як ви гадаєте, чому?
5. Яким бачиться авторові світ, куди він посилає своїх *«дітей»*?
6. Чи справді рими у вірші не підвладні поетові, *«невірні»*?

7. Подумайте, чому хвала часові, на думку автора, має бути зухвалою.
8. Який смисл вкладено у вислів «звірят і пастухів благословить»?
9. Що додає до психологічного портрета Ю. Андруховича цей вірш? Яким є його поетичне кредо?
10. Чи змінилося ваше світосприймання після ознайомлення з поезією Ю. Андруховича? Свою думку обґрунтуйте.

Читацькі діалоги

Що означає для нас, для України Тарас Шевченко? У різні часи на це запитання відповідали по-різному. За панування методу соціалістичного реалізму образ поета ідеалізували, його зображували насамперед борцем. Показати Т. Шевченка як звичайну людину вважалося мало не святотатством, хоча спроби його деканонізації були (вірші М. Семенка).

Після усунення ідеологічного диктату радянської доби з'явився запит на переосмислення всієї української культури й постаті Шевченка як однієї з її основ. Передусім ішлося про зняття ідеологічної догми говорити про Шевченка як поета селянського та революційного, а також про тлумачення його творів поза вульгарно-соціологічним підходом. У літературознавстві одними з перших цю місію взяли на себе науковець із діаспори Григорій Грабович і письменниця Оксана Забужко. Прикладами такого переосмислення постаті й творчості Кобзаря є вірші **С. Жадана** «Тарас Григорович Шевченко...» (1993) та І. Драча «Виклик» (1995).

Есей **Ю. Андруховича** «Shevchenko is OK» — ще один із творів нового осмислення життєтворчості Т. Шевченка. Спробуйте передбачити, про що цей есей, виходячи з того, що його автор — постмодерніст.

Пригадайте ознаки цього художнього напрямку, зокрема іронічне переосмислення минулого й так само іронічний погляд на сьогодення; втрата віри в існування вічних цінностей, загальноновизнаних авторитетів, іронія, пародія, гротеск, травестування. Об'єктом іронії постмодерністів є певні міфи, кліше, стереотипи. Ю. Андрухович створює образ Т. Шевченка як носія міської, аристократичної та богемної культури, аналізує прояви його культури й ідеологічні спроби присвоїти його, показує славу митця не як догмат, а як живе явище.

Сподіваємося, що уважне і вдумливе прочитання есею «Shevchenko is OK» і матеріал наступних рубрик допоможе вам глибоко осмислити цей твір.

ЕСЕЙ «SHEVCHENKO IS OK» — ПОСТМОДЕРНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПОСТАТІ ТА ТВОРЧОСТІ КОБЗАРЯ

Харизма Т. Шевченка. Переповівши загальновідомий епізод про мандрівку малого Тараса до кінця світу, Ю. Андрухович зауважує, що про цей випадок згадано лише в одному біографічному джерелі про Шевченка. Відтак правдивість ніколи не буде критично переосмислюватися, як і багато інших переказів, історій, що оточували Т. Шевченка упродовж усього життя й оточують надалі.

Про харизму особистості Т. Шевченка Ю. Андрухович пише, що «він змушує говорити про себе... При цьому аж ніяк не опікується своїм publicity, все наче виходить само собою». Часто стереотипний образ заступає собою

✗ *Іван Крамської.* ✗
Портрет Т. Шевченка

справжнього Шевченка, який *«любить співати... легкий у спілкуванні, говорить багато й цікаво, знає цілу купу смішних історій, курить сигари (справжні, кубинські). Крім того, він упертий, непередбачуваний, від нього іноді струменіє моторошна енергія скандалу й непослуху. Він децю вайлуватий, широкий у кості, не дуже добре танцює, але всіх зачаровує. За своє не надто довге 47-річне життя, з якого 10 років пробув у солдатах в пустелі, він здобув собі сотні, якщо не тисячі, знайомих і друзів».*

Проте в масовій свідомості Т. Шевченко найчастіше лише борець проти несправедливості, страдник. Харизматичність його образу визначає ставлення до Шевченка в житті й після смерті. *«Жодного святого жодної церкви так не ховали, — зауважує автор есею. — З того часу бере початок сакральний ритуал перепоховання. Стус, Литвин, Тихий і Сліпий».* Події, пов'язані з похованням і перепохованням Кобзаря, Ю. Андрухович називає двотижневим перформансом, тобто виставою.

Культ образу Кобзаря. Культ Т. Шевченка почав творитися одразу після його смерті. У своїх працях П. Куліш, І. Франко, М. Грушевський, С. Єфремов обґрунтували його велич як поета народного, який, вийшовши з найглибших низів, сягнув духовних вершин, став духовним батьком нації, *«єдиним, незрівняним і недосяжним».* Зведення поета мало не в ранг святого спричинило появу численних творів «під Шевченка», що негативно вплинуло на розвиток української літератури.

Кожна політична сила почала експлуатувати образ Шевченка, але по-своєму. Так, із часом з'явився *«Шевченко комуністичний», «Шевченко націоналістичний», «Шевченко християнський», «Шевченко атеїстичний», «Шевченко дисидентський», «Шевченко анархічний».* Характеристика цих та інших Шевченків — один із найцікавіших епізодів есею Юрія Андруховича.

Слава Т. Шевченка у світі. Світова велич Т. Шевченка — переклад *«Кобзаря»* на більш ніж 140 мов світу; велика кількість пам'ятників (як зауважує Ю. Андрухович, Шевченко *«є абсолютним чемпіоном світу серед поетів... Жоден Данте або Шекспір не зрівняється з ним за масою бронзи, міді, мармуру, граніту, залізобетону»*); великі тиражі творів (в Україні *«Кобзар»* перевидавали більш як 120 разів загальним тиражем понад 10 млн примірників).

Однак для Ю. Андруховича безумовним підтвердженням усесвітньої слави Кобзаря став випадок у нічному поетичному кафе міста Нью-Йорка, де поет читав свої вірші й де вже після виступу *«старезний сивий пурторіканець, король поетів, засновник і патрон кафе мовив... усією широтою своєї екваторіальної посмішки: “Taras Shevchenko is my favorite poet...”*».

Запитання і завдання

1. Прочитайте есей «Shevchenko is OK». Поділіться своїм враженням від прочитаного в класі. Визначте у творі ознаки постмодернізму.
2. Наведіть відомі вам з курсу літератури й історії приклади спроби переосмислення постаті Кобзаря. Висловіть своє судження із цього приводу. Послухайте думки однокласників й однокласниць. Чи згодні ви з ними?

3. Розгляньте зображення традиційного й «осучасненого» Т. Шевченка. Яке з них вам імпонує? Чому? Свою думку обґрунтуйте.

4. Чи є у вас «свій» Т. Шевченко? Як вплинуло опрацювання есею Ю. Андруховича на ваше розуміння життєтворчості Т. Шевченка?
5. Напишіть есеї «Мій Шевченко».

Культурно-мистецький контекст

На вірші Ю. Андруховича написано музику, зокрема це пісні у виконанні співака Тараса Чубая, легендарних українських рок-груп «Плач Єремії» та «Мертвий півень», гурту «Карбідо» (Польща) та ін.

Цікавою є співпраця письменника з рок-групою «Мертвий півень». У 2004 р. вийшла **збірка поезій Ю. Андруховича «Пісні для Мертвого Півня»**, де містилося близько 30 віршів. Музика, на яку покладені твори Ю. Андруховича, найбільше нагадує рок із довгими гітарними програшами.

За мотивами роману Ю. Андруховича **«Перверзія»** у 2007 р. у Молодому театрі (Київ) відбулася прем'єра вистави «Нелегал Орфейський». Письменник брав участь у постановці п'єси й сам зіграв одну з ролей.

За мотивами оповідань Ю. Андруховича, зокрема **«Зліва, де серце»** та **«Королівські лови»**, було знято фільм «Кисневий голод» (реж. А. Дончик, 1992), а згодом за іншими творами — фільм «Амур і демон».

Один з епізодів роману письменника **«Рекреації»** з назвою **«Рано вранці»** увійшов у збірку короткометражок «Мудаки. Арабески» (реж. В. Тихий, 2010).

Ваші читацькі проекти

Цитати Андруховича не втрачають актуальності. Нагадаємо одну з найвідоміших: *«Кращі часи самі собою не настають — їх слід викликати і накликати, причому не тільки інакомисленням, але й інакомовленням. Іноді — інакокричанням»*. Чи поділяєте ви думку митця? За матеріалами інтерв'ю Ю. Андруховича різним засобом масової інформації підготуйте проект «інакомислення, інакомовлення та інакокричання як спосіб самовираження поета».

Читацьке дозвілля

Знайдіть у мережі Інтернет і прослухайте пісні на вірші Ю. Андруховича у виконанні Тараса Чубая, рок-груп «Плач Єремії», «Мертвий півень», «Карбідо» та ін. Поділіться своїми враженнями у класі.

ОКСАНА ЗАБУЖКО**19 вересня 1960**

Кожна книжка має стільки версій, скільки має читачів, котрі складають в уяві свою історію з прочитаного і проєктують її на власне життя.

Оксана Забужко

Оксана Забужко стала світлим променем у нашому письменстві, пов'язавши різні покоління, різних митців різних культур.

Євген Сверстюк

Письменниця Оксана Забужко є однією із центральних постатей українського постмодернізму. Поетеса, авторка прозових творів — романів, есеїв.

Знайомство здалеку і зблизька

Сторінки життєпису. Оксана Стефанівна Забужко народилася 19 вересня 1960 р. в місті Луцьку в сім'ї інтелігентів-шістдесятників.

За сталінських часів батько майбутньої письменниці був репресований і відбував заслання в Забайкальському краї.

Закінчила філософський факультет (1982) й аспірантуру (1985) Київського університету ім. Тараса Шевченка. Захистила кандидатську дисертацію «Естетична природа лірики як роду мистецтва» (1987). Викладала естетику, українську літературу, історію культури в Україні та за кордоном (Пенсильванський, Гарвардський, Піттсбурзький університети США).

О. Забужко активно займається творчою, науковою та громадською діяльністю: віце-президент українського відділення міжнародного ПЕН-клубу (1995–2010), член Наглядової Ради Міжнародного Фонду «Відродження» та багатьох редколегій, журі, конкурсних комітетів в Україні й за кордоном.

За вагомий особистий внесок у справу консолідації українського суспільства, розбудову демократичної, соціальної і правової держави нагороджена орденом княгині Ольги III ст. (2009). Лауреатка премії Міжнародної Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів (2009) та інших літературних відзнак. Письменниця мешкає в Києві, працює в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Художній світ творів Оксани Забужко

Письменниця та її доба. Дослідниця творчості О. Забужко Л. Ткач вважає, що письменниця «...належить до тих, хто думає по-українському й про українське, хто розмовляє по-українському й поза місцем роботи, а не лише зі службового обов'язку, хто не емігрував з України, хто всупереч усякому “здоровому глуздові” пов'яже з Україною своє майбутнє і вірить

у те, що Україна залишиться батьківщиною їх дітей та онуків. У певному сенсі О. Забужко можна вважати речником покоління (хоч вона сама навряд чи свідомо взяла б на себе таку роль), а проте об'єктивно це так. Вона промовляє від того покоління української інтелігенції, що вже не зазнало природного рідномовного середовища. З погляду свого мовного досвіду О. Забужко визначає себе як «щасливо зацілілу жертву масового надлюдського експерименту».

✗ Оксана Забужко. ✗
Фото. 2012

Творчість. Першу поетичну збірку «Весняні акварелі» О. Забужко підготувала до друку ще в 13 років. Передмову до книги написав М. Стельмах. Однак через політичні репресії щодо її батьків у 1970-х роках твори юної поетеси не опублікували.

О. Забужко — яскрава представниця покоління вісімдесятників. Збірка поезій «Травневий іній» побачила світ у 1985 р., згодом були «Диригент останньої свічки» (1990), «Автостоп» (1994), «Новий закон Архімеда» (2000), «Друга спроба. Вибране» (2005). Поетеса розвиває ідею абсурдності людського існування: у тоталітарному й постколоніальному просторах важко залишатися вільною особистістю. Поезії «Голосом вісімдесятих», «Іронічний ноктюрн», «Спроба сонатного циклу», «Нічні метелики» — це створення О. Забужко поетичного портрета свого покоління.

У своїх ліричних творах поетеса заглиблюється та по-філософськи осмислює основи людського буття, розкриває різноманіття людських емоцій. Основні *мотиви* її лірики, у яких простежуються філософські домінанти: *біблійні* («Ще слова, вологі і сирі...», «Самогубче дерево», «Корабель дурнів», «Благословіння хлібів», «Коментар до дій св. Апостолів», «Дорогою до пекла», мотив гріховності («Базар на медового спаса»), *абсурдності буття* (цикл «Естетика пози», «Монолог Офелії»), *смерті й страху* («Самогубче дерево»), *художнього часопростору* («Два трансатлантичні сонети», «Од такої тоски...», «Крим. Ялта. Прощання з імперією», «Розмова»), *ментальної пам'яті* («Цей чоловік...», «Художник», «Од такої тоски...») тощо.

Авторка зосереджується на історичному минулому і майбутньому України, проблемі національної ідентичності сучасної людини, ролі поета і поезії в суспільстві, порушує феміністичні питання тощо.

В інтимній ліриці («Задзеркалля: пані Мержинська», «А все-таки я Вас любила...» та ін.) поетеса з гендерних позицій підходить до осмислення багатогранності образу жінки. Поняття жіночності вона розглядає в єдності з материнством і творчістю, розкриває чуттєвий і психологічний досвід жінки-поетеси в осмисленні кохання. Образ пристрасної, самовідданої, мудрої, гордої й розумної жінки в поезіях О. Забужко викликає в читача бурю емоцій, пробуджує почуття кохання.

У творчому доробку поетеси є вірші, присвячені Чорнобильській трагедії («Диптих 1986 року», «Прип'ять. Натюрморт»), питанню утвердження рідної мови («...А коли ти ще не нація», «Експурсія на Соловки»).

О. Забужко — автор романів «Полюві дослідження з українського сексу» (1996), «Музей покинутих секретів» (2009), науково-популярних книг і збірок есеїв «Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу» (1997), «Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій» (2007) та ін.

Поезії О. Забужко покладено на музику. За мотивами збірки есеїв «Хроніки від Фортінбраса» знято хронікально-документальний фільм (реж. О. Чепелик, 2001). Твори О. Забужко перекладені понад 20 мовами світу.

Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-коді. Чим зацікавила вас О. Забужко як особистість і мисткиня? Спробуйте створити психологічний портрет письменниці.
2. Чи читали ви твори письменниці самостійно? Які саме? Чим вони вас вразили? Коротко схарактеризуйте творчий доробок О. Забужко.
3. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте відеолекції О. Забужко: «Українська література доби. Незалежності та європейський контекст», «Шевченко у XXI столітті: спроба перезавантаження». Якщо у вас виникли конструктивні запитання до письменниці, то зверніться на її офіційний сайт або ж сторінку в соціальній мережі.

«РЯДОК З АВТОБІОГРАФІЇ» — ПОСТМОДЕРНЕ ОСМИСЛЕННЯ ЄДНОСТІ ПОКОЛІНЬ, ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАРОДУ

Одним із провідних у творчості О. Забужко є *мотив* єдності зі своїм народом, гордості за нього, вболівання за долю нації, розкриття української ідентичності. Так, у вірші «Рядок з автобіографії», що увійшов до поетичної збірки «Диригент останньої свічки» (1990), поетеса пробуджує в читача-українця історичну пам'ять, возвеличує в узагальненому образі своїх предків моральні чесноти українців: патріотизм, вірність, честь, оспівує духовне багатство рідного народу.

Вірш «Рядок з автобіографії» — яскравий приклад постмодерної літератури. О. Забужко вдається до прийому *інтертекстуальності*. У творі наявні *алюзії* (натяки, перегуки) на відомі сюжети літератури попередніх епох (Т. Шевченко «Гайдамаки», Є. Маланюк «Уривок з поеми», А. Малишко «Приходять предки, добрі і нехитрі...», Л. Костенко «І засміялась провесінь...» та ін.). Алюзія як указівка на певний історично-культурний факт, зокрема обряд освячення зброї, про який йдеться у вірші, засвідчує славу давню традицію українського народу. Відомо, що у княжу добу зброю освячували на майдані перед храмом, а за часів козацької доби наші предки святили зброю у власних полкових храмах. Отже, авторські запозичення (перегуки) спостерігаються в «Рядку з автобіографії» на сюжетно-тематичному та образному рівнях.

У творі О. Забужко засвідчує гордість за своїх предків. У вірші «Рядок з автобіографії» мисткиня акцентує на важливості генетично успадко-

ваної козацько-шляхетської культури, що, наче «*нить основи / Кризь віки однієї сім'ї*», залишає «*від батька до сина / Честь у спадок — як білу кість!*». Утрата родової пам'яті (шляхетського козацько-лицарського духу) авторка розцінює як зраду, поразку, бо це веде до колоніальної ганьби, національно-історичної катастрофи.

Емоційна напруга твору зростає від строфи до строфи, досягаючи свого апогею в рядках: «*Мої предки були народом — / Тим народом, якого нема*», що сприймаються як висновок про велич українського народу.

? Запитання і завдання

1. Які картини поставали у вашій уяві під час читання поезії О. Забужко «Рядок з автобіографії»?
2. Які думки, емоції, почуття хоче донести до читача поетеса?
3. Які твори шкільного курсу літератури мають автобіографічну основу? У чому виявляється своєрідність автобіографічності у творі О. Забужко?
4. Визначте мотив поезії О. Забужко «Рядок з автобіографії».
5. На основі яких ознак можна називати цей твір постмодерним?
6. Висловте своє ставлення до порушених у вірші проблем.
7. Розкрийте метафоричний зміст образів твору.
8. Підготуйтеся до виразного читання поезії «Рядок з автобіографії». Подумайте, як інтонаційно слід передати наростання емоційної напруги у творі.

Культурно-мистецький контекст

Вірші О. Забужко покладено на музику. Так, у репертуарі українського вокального дуету «**Сестри Тельнюк**» є пісні на вірші: «Жінка з цитринами», «Рядок з автобіографії», «А музика щемна», «Я згорю від ніжності», «Автопортрет без ревнощів», «Відлопотиш дощами». У виконанні цього гурту прозвучала пісня на вірш «Рядок з автобіографії» на презентації проекту «Дев'ять місяців українського спротиву», присвяченому подіям Євромайдану та на Сході України.

Сестри Галя і Леся Тельнюк

? Запитання і завдання

Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте відеокліп до пісні на вірш О. Забужко «Рядок з автобіографії». Чи відповідає його сюжет тому, про що йдеться в поетичному творі? Чи вдалося співачкам передати задум авторки?

«ЧИТАЮЧИ ІСТОРІЮ» — ПОСТМОДЕРНА ПРОЕКЦІЯ ІСТОРІЇ ДАВНЬОГО РИМУ НА ІСТОРИЧНУ ДОЛЮ УКРАЇНИ

У вірші «**Читаючи історію**» яскраво увиразнюється постмодерне світовідчуття поетеси, яка в трактуванні минулого та сьогодення України використовує один із прийомів естетики постмодернізму — «іронія історії».

Філософський погляд авторки акумулюється на конкретній історичній події — зруйнуванні готами Риму — та проектується на українські реалії. Змальовується абсурдна ситуація привласнення історичного минулого, де вбачається певний натяк і на свавільне поведження в радянську добу з історичною спадщиною українського народу: *«Ото дитина, далєбі! / Таж він таке до рук отримав! / Що міг привласнити собі / Не тільки славу — ймення Рима!»*.

Мотив твору — викриття антигуманних виявів суспільного устрою в проекції на історію України.

Проблематика: возвеличення історії та державності, нехтування культурною спадщиною.

У творі наявні *образи-символи*, зокрема образ *Колізею* — античної пам'ятки історії та культури, символу сцени, на якій відбувалися історичні події. Так, авторка утверджує вічність історії, водночас вказуючи й на минуцність життя «сильних світу сього»: *«Бо над суворий льодостав / Віків, що й нам сяга по груди, / Рим — все ж стоїть, як і стояв, / А варвар — варваром і буде»*. Образ *«молодого і хижого варвара»* — образ ворога, некеруючої сили руйнації. Авторка змальовує його в іронічному тоні, щоб підкреслити мізерність його амбіцій, адже історію великого народу знищити неможливо. Своєю концепцією цей вірш перегукується з твором «Напис в руїні» Лесі Українки — поетичного кумира О. Забужко.

Непересічний талант поетеси О. Забужко, її вправне володіння художнім словом засвідчує, що мисткиня, активно використовуючи надбання поезії попередніх часів, звертається й до засобів і прийомів постмодерної естетики: вдається до алюзій, інтекстуальності, ремінісценцій, іронії, епатажу, гри зі словом і читачем, застосовує кінематографічні прийоми (фрагментарність, мозаїчність), поєднує жанр.

Запитання і завдання

Проаналізуйте поезію О. Забужко «Читаючи історію» в контексті естетики постмодернізму. Результати своєї роботи презентуйте у формі опорної схеми та прокоментуйте її.

Ваші читацькі проекти

Підготуйте презентацію «Творчість О. Забужко в постмодерному літературному дискурсі» на освітній платформі «Padlet».

Читацьке дозвілля

1. Послухайте пісні сестер Тельнюк на вірші О. Забужко з інтернет-джерел. Чи вдалося їм передати емоційний настрій поезій? Поділіться своїми враженнями в класі.
2. Знайдіть у мережі Інтернет картини канадського художника українського походження І. Поліщука. Які з них ви обрали би для ілюстрування поезії Оксани Забужко? Свій вибір аргументуйте.

ГАЛИНА ПАГУТЯК
(Москалець Галина Василівна)
26 липня 1958

...У мене небагато читачів... оскільки читач — це не покупець і не споживач, а книга — не товар. Книги пишуть для споріднених душ, шукають співрозмовника, з яким цікаво, шукають друга.

Галина Пагутяк

Галина Пагутяк «входить до числа найсамобутніших і найутаємниченіших мислителів новітньої літературної доби».

Ярослав Голобородько, літературознавець

Галина Пагутяк — письменниця нової літературної генерації, авторка сучасної української прози, лауреатка Шевченківської премії з літератури (2010). Критики називають прозу Галини Пагутяк містичною, фантастичною та химерною.

Знайомство здалеку і зблизка

Сторінки життяпису. Галина Василівна Москалець (псевдонім Галина Пагутяк) народилася 26 липня 1958 р. в сім'ї вчителів у селі Залокоть Дрогобицького району на Львівщині. Історія їхнього родоводу пов'язана з прадавнім родом Басарабів, із якого походить і граф Дракула. Цей факт надає містичності образу письменниці. Згодом сім'я переїхала в село Уріж, що стало місцем дії багатьох творів Пагутяк.

Закінчила філологічний факультет (українське відділення) Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка. Працювала у школі на Поліссі, Дрогобицькому краєзнавчому музеї, приватній школі, Львівській картинній галереї, а нині — у правозахисній організації.

Член Національної спілки письменників України.

Художній світ творів Галини Пагутяк

Галині Пагутяк властиві фантастично-символічна манера письма, прорив до «вигаданого світу», потяг до містики та безнастанних пошуків спасіння людської душі у жорсткому світі. Письменниця постійно прагне зазирнути і за межу людської свідомості та осмислювати пограничний стан людського буття.

Василь Габор, літературознавець.

Письменниця та її доба. «Якщо письменник дуже комфортно почуває себе в суспільстві, значить, з ним щось негаразд. Він повинен бути альтернативою суспільству», — так пояснює Пагутяк призначення митця в сучасному світі.

Творчість. Дебютувала Галина Пагутяк у журналі «Дніпро» повістю «Діти», що, як зізнається сама авторка, була навіяна снами.

Першопочатки творчості Галини Пагутяк визначає В. Габар: *«Вона звійшла в літературу рано, двадцятирічною дівчиною, звійшла стрімко і сміливо. Дебютувала великими творами, і в кожному була іншою. Згодом подивувала своїх прихильників філігранною малою прозою. У своїх новелах в декількох рядках, в одному абзаці, вона творить надзвичайної сили й яскравості образи».*

Нині у творчому доробку Пагутяк понад 20 книжок прози, серед яких «Діти» (1982), «Господар» (1986), «Потрапити в сад» (1989), «Гірчичне зерно» (1990), «Записки Білого Пташка» (1999), «Захід сонця в Урожі» (1993), «Перевал» (1994), «Основа» (1995), «Книга снів і пробуджень» (1995), «Кур'єр Кривбасу» (1996), «Дукля» (1994), «Смітник Господа нашого» (1996), «Радісна пустеля» (1997), «Біограф Леонтовича» (2001), «Слуга з Доброміля» (2006), «Зачаровані музиканти» (2010), «Сни Юлії і Германа» (2011), есеї та поезії.

Для повістей та оповідань Пагутяк періоду 1980-х років характерний реалістичний або ж фантастичний стиль, натомість твори 1990-х вирізняються стилістичною неоднозначністю. Художній світ творів Галини Пагутяк специфічний: поєднання реального й ірреального, дійсного й умовного («Записки Білого Пташка», «Смітник Господа нашого»), елементи казкового й лірико-романтичного («Лялечка і Мацько», «Бесіди з Перевізником»), психологічного й фантастичного («Господар», «Гірчичне зерно»). Вона концентрує увагу на персонажах, їхніх стосунках у Просторі. Романи та повісті засвідчують своєрідне використання сюрреалістичних тенденцій, традицій класичного й «нового» роману, карнавального хаосу, постмодерної гри («Смітник Господа нашого»), символомислення та біблійних ремінісценцій («Радісна пустеля»); художніх прийомів сну (як форми неусвідомлюваної психіки), фрагментарного «потoku свідомості», специфічного хронотопу (тривимірного часу і двовимірного простору), мозаїчної композиції, принципу кіномонтажу тощо. У її творах порушено проблеми пошуку і сенсу буття, самопізнання людини, самотності особистості, що засвідчує їх екзистенціалістський характер.

Отже, виразними ознаками творчості письменниці є високий рівень суб'єктивності художнього мислення, підтекст, образи-символи, інтертекстуальність, екзистенційно-філософські та релігійно-містичні мотиви.

Проза Галини Пагутяк перекладена англійською, німецькою, словацькою, хорватською, російською мовами. Її твори удостоєні багатьох літературних премій, зокрема й Шевченківської (2010).

Запитання і завдання

1. Скористайтеся інформацією, що «схована» в QR-кодi. Чим зацікавила вас Галина Пагутяк як особистість? Створіть психологічний портрет письменниці на основі матеріалів підручника та інших інформаційних джерел.

2. Які запитання ви б хотіли поставити Галині Пагутяк про її творчість? Які думки письменниці ви поділяєте? А з якими готові посперечатися?
3. Чи читали ви твори письменниці самостійно? Які саме? Чим вони вам запам'яталися? Коротко схарактеризуйте творчий доробок Галини Пагутяк.

Читацькі діалоги

Ви вже знаєте характерні риси постмодерної художньої літератури. Визначити їх в оповіданні Галини Пагутяк «Потрапити в сад» вам допоможе прийом *«повільного читання»*. На думку літературознавця В. Марко, його сутність *«полягає в докладному мовно-стильовому розгляді подробиць обраного епізоду, що відкриває змістові аспекти художнього тексту»*.

Сподіваємося, що ви прочитаєте оповідання **«Потрапити в сад»**, використовуючи цей прийом. Перш за все зверніть увагу на заголовок, що викликає ряд алузій — «Сад божественних пісень» Г. Сковороди, «Сад Гетсиманський» І. Багряного, райські сади тощо. То ж про який сад йдеться у творі Галини Пагутяк? Відповідь — у першому абзаці оповідання й водночас виникає нове запитання: «Чому двері в сад вічно зачинені?». У другому абзаці ви з'ясуєте, хто ж хоче потрапити до саду та з якою метою. Четвертий абзац — це внутрішній діалог Грицька із сестрою. Про що він? Про багатство душі головного героя.

Спробуйте так само прочитати й наступні абзаци оповідання «Потрапити в сад». Такий прийом допоможе вам насолодитися естетикою постмодерного твору.

На прикладі цього твору ви також можете прослідкувати за виявленням такої стилістичної ознаки постмодерної літератури, як зображення *ситуації межовості*. Герої твору доведені до межі бідності, їм немає чого втрачати, а тому вони бачать істинну сутність людей і світу, що їх оточує. Вони не втрачають здатності мріяти про красиве, створюють у своїй уяві образ ідеального світу. Саме таким є *образ саду* з червоними яблуками, що росте на території вокзалу і до якого мріє потрапити головний герой. Вдумливо («повільно») прочитайте оповідання «Потрапити в сад» і подумайте, які його стилістичні ознаки дозволяють назвати цей твір постмодерним.

ОПОВІДАННЯ «ПОТРАПИТИ В САД» — ПОШУК СПАСІННЯ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ В ЖОРСТОКОМУ СВІТІ

Сюжет і композиція. Оповідання **«Потрапити в сад»** (1989) не має чітко вираженого сюжету, що є характерною ознакою постмодерної літератури. Сюжет твору не насичений зовнішніми подіями, вирізняється лаконічністю письма. Перед читачем постає короткий опис яблуневого саду, що росте на території вокзалу за високою мурованою стіною й вічно зачиненими дверима: *«З-за високої мурованої стіни визирали гілки з червоними яблучками. Тільки горобцям було вільно перелітати через огорожу»*. Головний герой — **Грицько** — людина без родини, без житла, хвора на невиліковну хворобу (епілепсію) мріє потрапити в цей сад. В один із днів Грицько провідує важко хворого товариша **Микольцо**, у якого заночував. Його друг, розуміючи, що скоро помре, хоче залишити Грицькові свій спадок — хату та вірного собаку. Це — кульмінація твору. Однак ця пропозиція викликає в головного героя іронічну реакцію: *«А мене в буди-*

нок престарілих візьмуть! — весело сказав Грицько. — У лікарні сказали. І зараз би прийняли, та роки поки що не вийшли. Або оженюся, га?». Фінал твору — відкритий: Грицько, слухаючи завивання нічної бурі, бідкається, аби вітер не поламав гілля в саду та не пошкодив хату.

В оповіданні немає розлогих описів, їх компенсують влучні яскраві деталі. Духовний світ головного героя розкривається і через внутрішні монологи та діалоги, авторську присутність у тексті. Композиційною особливістю твору є його своєрідне обрамлення — *образ саду* на початку оповідання та наприкінці.

Культурно-мистецький контекст

Сад як образ-архетип є традиційним у творчості українських письменників, зокрема Г. Сковороди «Сад божественних пісень», Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...», М. Коцюбинського «Цвіт яблуні», Івана Багряного «Сад Гетсиманський». Цей образ-символ саду є стрижневим і в оповіданні Галини Пагутяк «Потрапити в сад».

Традиційно сад — це образ ідеального Світу, Космічного порядку й гармонії, загубленого і віднайденого Раю. Цей символ зроджує позитивні емоції: відчуття спокою, повертає до своїх витоків — до Природи.

Образ саду відтворено в літературі, живописі, музиці. Відомими шедеврами світового живопису, де осмислюються біблійні традиції зображення райського саду, є триптих І. Босха «Сад земних насолод» (1500–1510), картини Я. Брейгеля Старшого «Едемський сад» (1613), П. Рубенса «Едемський сад із гріхопадінням людини» (1610) тощо. Едемський сад — перший сад у християнському віровченні, символ невинності й одночасно насолоди.

Образ саду як місце спокою, умиротворення, душевної гармонії та естетичної насолоди знайшов художнє відображення в картинах імпресіоністів: К. Моне «Дама в саду Сент-Адресс» (1867), К. Піссарро «Цвітіння фруктового саду, Лувесьєн» (1872), О. Ренуара «Сад у Фонтеней» (1874), А. Сіслея «Фруктовий сад весною» (1881), Е. Моне «Сад художника» (1881) та ін.

В українському живописі до цього образу зверталися **М. Беркос** «Яблуня цвіте» (1919), М. Бурачек «Квітуча яблуня» (1952) та ін. Серед сучасних художників образ саду знайшов втілення в самобутніх роботах М. Трегуба «Абстрактне», Ю. Кутілова «Райський сад», В. Васкялите «Квітучий сад» та ін.

Постмодерне осмислення творчості І. Босха презентує проект сучасного українського митця **О. Ройтбурда** «Сад земних насолод».

Михайло Беркос.
Яблуня цвіте. 1919

Олександр Ройтбурд.
Сковорода в саду божественних пісень. 2017

Ідейно-тематичний зміст. У творі піднімаються важливі питання сучасності. Письменниця презентує постмодерне осмислення сутності життя, прагне відобразити кризовий стан світу на межі століть.

Тема оповідання «Потрапити в сад» — самотність, безпритульність особистості в суспільстві, байдужому до долі людини.

Основна ідея — розкриття душевного багатства героя, його гідності й самоповаги, доброти й щирості у ставленні до людей та світу.

Проблематика — утвердження гуманістичних ідеалів, моральних чеснот.

Художні образи. Головний герой — **Грицько** — рано залишився сиротою. Він не надбав ні домівки, ні родини. Письменниця зображує його як «мізерного чоловічка в зеленому капелюсі й широких споднях». На прожиття заробляє, граючи по електричках на гармошці. Цьому нехитрому мистецтву його навчив батько, який повернувся з війни калікою. Напади хвороби Грицько переживає в лікарні, а взимку інколи залишається в сестри. На гармошці він вміє виконувати лише три пісні, але цього достатньо, щоб отримувати копійки від випадкових слухачів. Засуджуваний суспільством за жебрацтво, Грицько не лише відкидає ці звинувачення, але й позиціонує себе як людину, яка живе чесно і гідно. Він убачає у своєму способі життя вияв свободи вибору й навіть проводить аналогії між собою і видатним філософом: «*Григорій Сковорода теж поблукав по світі, а чим моя гармошка за його філософію гірша? Тішуся з того, що були на землі такі люди, як Григорій Савич. Не кожному тісно межи стінами, ой не кожному...*».

Головний герой відчуває себе незалежною людиною, тому ображається на тих, хто вважає його жебраком: «*Не любив Грицько бабів з буфету, бо ще давно котрась назвала його жебраком. Бачать люди, що він не жебрак. Красти легше, ніж грати на гармошці по електричках*».

Попри всі життєві негаразди Грицько залишився доброю людиною. Він заспокоює сестру (вона плакала); висловлює співчуття всім, кому важко, як і йому; прагне бути між людьми («*Треба, щоб люди мене виділи і щоб я їх видів*»); приберігає для бродячих собак і котів їжу; звертає увагу на те, що товариш Стьопа змерз, турбується про його матір, бо вона залишилася взимку без дров. Довідавшись про важку хворобу свого товариша Микольця, він вирішує залишитися ночувати у друга задля його підтримки.

Грицько — особистість із тонкою душевною сутністю, тому, навіть не маючи матеріального достатку, він здатний поділитися останнім, допомогти людині у скруті, поспівчувати.

Уособленням щастя в його власному розумінні є сад: «*Грицькові уявлялося, що якоїсь теплої ночі він вилізе з останньої електрички і, йдучи до вокзалу, побачить відчинені двері. Увійде в сад, ляже в сплутану духмяну траву, притулиться щогою до землі-матінки, буде плакати і питати: «У кого я такий вдався — нещасний та волоцюга?»*». Для Грицька потрапити в сад — значить потрапити до раю. Цей зовні «мізерний чоловічок» усупереч «усім і вся» сягнув духовних і душевних висот, на що здатний не кожен. Письменниця змушує по-новому подивитися на знедолених людей,

відторгнутих суспільством. Вона ніби пунктирно, мимохідь торкається життєвих перипетій Грицька, але перед читачем постає трагічна доля дитини війни: батько — каліка, рання смерть матері, пияцтво і смерть батька, тяжка хвороба — усе це створює образ, який викликає співчуття. Авторка стверджує думку, що сучасне суспільство мислить стереотипами, судить про людину за соціальним статусом, а не за її вчинками.

Отже, головний герой із повагою ставиться до людей, сам має почуття власної гідності; уміє прощати, вибачливо сприймати людські слабкості, здатний відчувати інших людей, прагне допомогти їм, не завдавати клопотів; він щедрий; любить життя в усіх його проявах; помічає красу навколишнього світу. Такі риси характеру образу Грицька надають йому гармонійної цілісності.

Образ **Микольця**. Хворий на серце старий Микольцьо мешкає в маленькій хаті з одним вікном і живе тим, що лагодить людям черевики. Розуміючи, що скоро помре, він хоче залишити Грицькові свою хату та вірного собаку — єдиний свій спадок. Стосунки між друзями надзвичайно щирі, дивують своєю безпосередністю й відкритістю. Коли Грицько грає на гармошці або читає «Кобзаря», Микольці одразу світлішає на душі.

Герої твору — емоційно вразливі особистості, які гостро відчують несправедливість, чужий біль, уміють співчувати та глибоко розуміють, що таке самотність, тому вміють дружити й віддавати свою любов ближнім. Саме в цьому вони вбачають сенс свого існування. Отже, персонажі оповідання є уособленням справжніх моральних чеснот. Категорія милосердя поєднується в творі з прагненням персонажів до естетичного: попри бідність Грицько слідує за чистотою власного одягу, Микольцьо фарбує єдине вікно та двері білою фарбою, намагається підтримувати чистоту в кімнаті. Обидва чоловіки не втратили здатність мріяти про краще, щасливіше життя, прагнути до ідеалу, який авторка осмислює через міфологему саду.

Отже, прагнення духовного розвитку, здатність людини до милосердя, співчуття є головними рисами характеру героїв оповідання «Потрапити в сад».

Читацькі діалоги

Сподіваємося, що прийом «повільного» читання оповідання «Потрапити в сад» допоміг вам виявити *ознаки постмодернізму* в цьому творі. Отже, акцентуємо на основних. Для цього оповідання характерна *інтертекстуальність* як наявність культурних посилань, алюзій. Не приймаючи жорстокості, абсурдності сучасного світу, авторка творить свій особливий ідеальний художній простір, у якому людина повинна жити гармонійним, природним життям, бути вільною від суспільних обмежень. Таку ідеальну дійсність Галина Пагутяк осмислює через *міфологему «сад»*, що поєднує в собі традиційні біблійні значення з авторськими трактуваннями. Ця міфологема сприяє увиразненню авторської концепції людини та дійсності, спрямовує читача до роздумів про сенс людського життя, необхідність духовного удосконалення, етичного та естетичного розвитку.

«Потрапити в сад» має глибокий *підтекст*. Для головного героя потрапити в сад — значить потрапити до раю. Сад із червоними яблуками одразу викликає асоціацію з райським, що має подвійне символічне значення: місце, де панує

щастя і гармонія, та гріхопадіння людини. Чим же приваблює чоловіка сад? Однозначно, що не яблуками червоними. «[Він] увійде в сад, ляже в сплутану духмяну траву, притулиться щокою до землі-матінки, буде плакати і питати: “У кого я такий вдався — нещасний та волоцюга?”». Так може відчувати й думати лише духовно багата людина. Сад потрібен Грицьку як місце сповіді, надія на розраду.

Твір має *екзистенційне забарвлення*, адже його герої перебувають на «межі» існування (бідні, самотні), але при цьому виявляють свою справжню гуманістичну сутність.

Оповідання вирізняється *особливою організацією сюжету*. Події розгортаються у взаємоперехресних площинах минулого, сучасного, майбутнього, осмислюються й «відбуваються» через спогади, дії та мрії героїв. Авторка майстерно використовує прийом *ретроспекції та відкритого фіналу*.

Отже, висока художня майстерність, оригінальний індивідуальний стиль, гуманістична спрямованість творів на тлі жорстокості сучасного світу дозволяють говорити про Галину Пагутяк як про одну з найяскравіших письменниць сучасності.

Запитання і завдання

1. Які враження та думки викликало у вас оповідання «Потрапити в сад»? Поділіться ними у класі.
2. Схарактеризуйте героїв твору. Які вчинки та риси характеру Грицька викликають у вас повагу, а які ви не сприймаєте? Чому?
3. Символом чого виступає привокзальний сад для Грицька? Поясніть доцільність звернення письменниці до образів Г. Сковороди та Т. Шевченка.
4. Які асоціації викликає особисто у вас образ саду? Порівняйте зображення саду в різних художників. Які з них є близькими вашим уявленням? Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.
5. Що означає назва оповідання? Розкрийте її підтекст.
6. Визначте ознаки постмодернізму у творі.
7. Прокоментуйте відкритий фінал оповідання. Спробуйте запропонувати свій варіант його завершення.
8. Які загальнолюдські цінності знайшли утвердження у творі? У чому виявляється гуманізм творчості письменниці?

Ваші читацькі проекти

1. Дослідіть еволюцію образу саду на прикладі Біблії, поезій Г. Сковороди «Сад божественних пісень», Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...», уривку з поезії Л. Костенко «Ой, ні, ще рано думати про все...». Визначте традиції та новаторство цього образу в оповіданні Галини Пагутяк «Потрапити в сад». Своє дослідження презентуйте на одній із сучасних освітніх платформ.
2. Підготуйте мультимедійну презентацію «Образ саду у світовому живописі».
3. Напишіть есей «Образ саду: постмодерне бачення».

Читацьке дозвілля

Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальний фільм «Сади живопису: від Моне до Матіса» або трейлер до нього. Поділіться своїми враженнями в класі.

УЗАГАЛЬНЮЄМО ТА ОСМИСЛЮЄМО ВІВЧЕНЕ

Українська література ХХ — початку ХХІ ст. — нова епоха національної культури. Ці часи насичені різноманітними історичними подіями та різкою зміною політичних режимів, що, безперечно, мало вплив на розвиток української літератури. У першу третину ХХ ст. гостро постали проблеми гуманізму, сенсу життя людини, свободи. Письменники, розуміючи мистецтво як естетичний феномен, прагнули наповнити художні твори філософською глибиною, що мало піднести українську літературу на нові ідейно-мистецькі вершини. Тогочасна українська література стає модерною за змістом і формами.

Літературний авангард пов'язують із творчістю митців-футуристів, зокрема М. Семенка, який прагнув модернізувати українську лірику урбаністичною тематикою, новими образами індустріалізованої доби та сміливими експериментами з формою вірша («Бажання», «Місто», «Запрошення»).

Самобутнім мистецьким явищем стала творчість поетів-неокласиків, творча позиція яких виражалася в утвердженні мистецтва, орієнтованого на класичні здобутки світової культури. Їх найвидатнішим представником був М. Рильський, основні мотиви творів якого — кохання, краса природи, гармонія в житті, роздуми про щастя («Солодкий світ!..», «У теплі дні збирання винограду»).

Естетичну цінність становить поезія П. Тичини як феномен «кларнетизму». У його віршах «Арфами, арфами...», «О панно Інно...», «Ви знаєте, як липа шелестить...», «Одчиняйте двері...», «Пам'яті тридцяти» знайшли вияв ознаки символізму, неоромантизму, експресіонізму, імпресіонізму.

Філософською глибиною відтворення душевного усамітнення особистості, її зв'язками з потаємними джерелами всесвіту характеризується елегійна (герметична) лірика Є. Плужника («Вчись у природи творчого спокою...», «Ніч... а човен — як срібний птах!..»).

Естетично-стильовими засадами творчості прозаїків 20–30-х років стала концепція людини нової доби — художнє втілення ідеалу активної, сильної, сповненої «романтики вітаїзму», здатної до боротьби особистості. Проза цього періоду характеризується інтенсивним жанрово-стильовим оновленням, утвердженням як малих епічних форм (новели), так і об'ємних (роману). У прозових творах осмислювалися революційні події, протиборство часів громадянської війни в Україні, перші мирні роки після її закінчення (М. Хвильовий «Я (Романтика)», Ю. Яновський «Майстер корабля»). Екзистенційний вибір людини у велетенському театрі абсурду життя, силоміць нав'язаного українцям радянською владою, виявлення й художнє осмислення справжніх причин трагічної невлаштованості людського існування — тема творчості В. Підмогильного, зокрема роману «Місто».

Вершиною розвитку комічного в українській літературі стала творчість Остапа Вишні, який започаткував жанр усмішки. Майстер слова в гострій сатиричній формі відобразив жорсткі конфлікти тодішнього суспільства й у м'якій гумористичній манері стверджував вічні гуманістичні цінності («Моя автобіографія», усмішки «Письменники», «Сом» тощо).

Важливим чинником розвитку національної культури 20–30-х років стає український театр. Експериментальним театром «Березіль» (реж. Лесь Курбас) було здійснено постановки творів М. Куліша «Народний Малахій», «Маклена Граса» та «Мино Мазайло», що стало свідченням відходу від побутово-етнографічної традиції, започаткуванням філософського європейського театру на українській сцені.

Західноукраїнська література 1920–1930-х років зазнала впливу модерністських художніх напрямів і стильових течій: символізму, експресіонізму, імпресіо-

нізму, сюрреалізму, авангардизму. Пошук утраченої гармонії, єдність людини і природи, відтворення багатоголосся й багатогранності світу, життєствердність — доміанти художнього світу Б.-І. Антонича («Зелена евангелія», «Різдво», «Коляда»). Змалювання страждань людини в умовах війни знайшло відображення в поемі в прозі О. Турянського «Поza межами болю». Тему голодомору 1932–33-х років розкрито в романі У. Самчука «Марія».

Невід’ємний компонент національної літератури 1920–40-х років становить еміграційна українська література, яскравими представниками якої є Є. Маланюк та Іван Багряний. Ідейні переконання Є. Маланюка стали основою естетичної концепції митців Празької школи. Яскравий історіософізм, національний пафос, усвідомлення важливої ролі літератури в боротьбі за виживання нації характеризують твори Є. Маланюка «Уривок з поеми», «Напис на книзі віршів...». Возвеличення сильної особистості, нескореності українського національного духу в умовах радянського тоталітарного режиму, напружена пригодницька інтрига — головні особливості роману Івана Багряного «Тигролови».

Література періоду Другої світової війни сповнена героїчного пафосу. Складність людських почуттів, трагічне кохання в період фашистської окупації відтворив О. Гончар у новелі «Модри Камень». Ідея згуртованості народу, віри в його безсмертя в запеклій боротьбі проти німецьких загарбників утверджується у «Щоденнику» О. Довженка. Осмисленню історичної долі української нації, розкриттю основних джерел формування людської особистості, утвердженню родинних цінностей, оспівуванню краси природи, рідного краю, поетизації праці присвячена кіноповість О. Довженка «Зачарована Десна».

Демократичні суспільні зміни кінця 1950-х — початку 1960-х років стали поштовхом до появи в українській літературі покоління митців-шістдесятників. У віршах В. Симоненка возвеличено образ України, поет роздумує над громадянським вибором митця («Задивляюсь у твої зіниці...»), самоствердженням людини у складному сучасному світі, її самодостатністю й самоцінністю («Я...»), оспівує красу людських почуттів, велич кохання («Ну, скажи, хіба не фантастично...», «Ікс плюс ігрек»).

Вірш «Два кольори» Д. Павличка — пісня-спомин, пам’ять про батьків і турботу про дітей, пісня-новела про сучасне й майбутнє. У творі домінує ідея збереження духовних надбань, пам’яті роду, єдності людини з рідною землею. У збірці «Таємниця твого обличчя» поет змальовує кохання як найбільшу цінність у житті людини.

Сонцепоклонницькими мотивами пройнята лірика І. Драча. Його «Балада про соняшник» — поетичний роздум про суть мистецтва, процес творчості.

Уселюдські, національні мотиви крізь призму «інтимного самозосередження» характерні для творчості М. Вінграновського. Інтимна лірика його збірки «Цю жінку я люблю» — це поезія про вічну любов, яка перемагає труднощі, долає час і простір.

Образ любові як втілення високої християнської цінності, яка вивищує людину над прагматичною буденністю, очищає її душу, вдалося створити Гр. Тютюннику в новелі «Три зозулі з поклоном».

Філософічність, історизм мислення, традиційність, інтелектуалізм, публіцистичність — особливості індивідуального стилю Л. Костенко. Її поезії «Страшні слова, коли вони мовчать...», «Хай буде легко. Дотиком пера...» — стали зразком ліричних роздумів про значення слова в житті людини, сутність мистецтва, його роль у суспільстві. До глибоких роздумів про значущість кохання спонукає поезія «Недумано, негадано...». У вірші «По сей день Посейдон посідає свій трон...» переконливо звучить мотив єднання людини зі світом мистецтва і природи.

В історичному романі у віршах «Маруся Чурай» крізь призму нещасливого кохання зворушливо показано духовне життя нації. Поетеса порушує проблеми митця і суспільства, індивідуальної свободи людини.

Символом незламності духу, людської і національної гідності, мистецького самоствердження в жорстких життєвих обставинах є поет В. Стус. Його поезія — зразок «стоїчної» поезії у світовій ліриці. «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...» — це своєрідна поетична декларація філософії митця, розкриття духовного шляху людини, осмислення свого земного призначення, свідоме приречення себе на покуту. Ідея стоїцизму, подолання страху перед смертю та випробуваннями долі проймає вірш «Господи, гніву пречистого...».

У 1980–90-х роках з'явилося літературне покоління, яке сповідувало нові естетичні ідеали, експериментувало з формою, змістом, тематикою. Художня література кінця ХХ ст. — початку ХХІ ст. вражає розмаїттям напрямів і стилів: реалізм, романтизм, неоромантизм, модернізм, постмодернізм, а також художніх засобів: рефлексія, іронія, гра, ремінісценція, алюзія, карнавальність, епатаж. Домінуючим стає художній метод постмодернізму. Його ознаки найвиразніше виявилися у творчості представників поетичних угруповань Бу-Ба-Бу, «Нова дегенерація», у прозі Ю. Андруховича, О. Забужко, В. Медведя, С. Жадана, Л. Дереша та ін.

Золотим фондом сучасної української літератури є поезії І. Римарука («Обнови»), Ю. Андруховича («Астролог», «Пісня мандрівного спудея»), О. Забужко («Рядок з автобіографії», «Читаючи історію»), О. Ірванця («До французького шансоньє»), С. Жадана («Музика, очерет...», «Смерть моряка»); у прозі, есеїстиці Г. Пагутяк («Потрапити в сад», «Косар»), Ю. Андруховича («Shevchenko is OK»), В. Діброви («Андріївський узвіз»), Я. Мельника («Далекий простір») та ін.

Отже, розвиток літератури — неперервний процес. Ви, читачі ХХІ століття, озброївшись знаннями, здобутими на уроках української літератури, самостійно зможете свідомо спостерігати за розвитком цього процесу, а можливо, і стати його співтворцями. Сподіваємося, читання художніх творів подарувало вам хвилини справжньої естетичної насолоди. Якісь твори глибоко запали вам у душу, а деякі — залишили байдужими. У декого з літературних героїв ви вчилися, на когось навіть прагнули бути схожими, а дехто викликав у вас несприйняття й нерозуміння. Та всі вони спонукали вас замислитися, відкривати нові грані своєї особистості, прагнути пізнати світ і себе у світі. Відтак на часі подумати над запитанням: «Що особисто для мене значить вивчення української літератури? Якими знаннями й уміннями воно мене збагатило? Який читацький та особистісний досвід надало?». Пропонуємо вам осмислити свій читацький шлях, керуючись форзацами підручника.

Запитання і завдання

1. Які твори, вивчені на уроках у 11 класі, вас найбільше вразили? Чому? Творчість кого із письменників вам найбільше припала до душі? Знайомство із творами якого письменника ви хотіли б продовжити самостійно?
2. Якою постає у вашому сприйнятті українська література ХХ – початку ХХІ століття? Розгляньте репродукцію картини Миколи Кочубея із серії «Народні джерела» на обкладинці підручника. Чи передає вона, на вашу думку, характер вивчених художніх творів?

Скористайтеся додатковою інформацією

Ознайомтеся зі «Списком рекомендованої літератури», що «схований» в QR-коді.

Навчальне видання

*ФАСОЛЯ Анатолій Миколайович
ЯЦЕНКО Таміла Олексіївна
УЛИЩЕНКО Віолетта Валентинівна
ТИМЕНКО Валентина Миколаївна
БІЙЧУК Галина Леонідівна*

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Головний редактор *І. В. Красуцька*
Редактор *І. Ю. Забродська*
Головний художник *І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректор *С. В. Войтенко*

Формат 70x100 $\frac{1}{16}$,
Ум. друк. арк. 19,440 + 0,324 форзац.
Обл.-вид. арк. 19,00 + 0,55 форзац.
Зам. №
Наклад 11 950 пр.

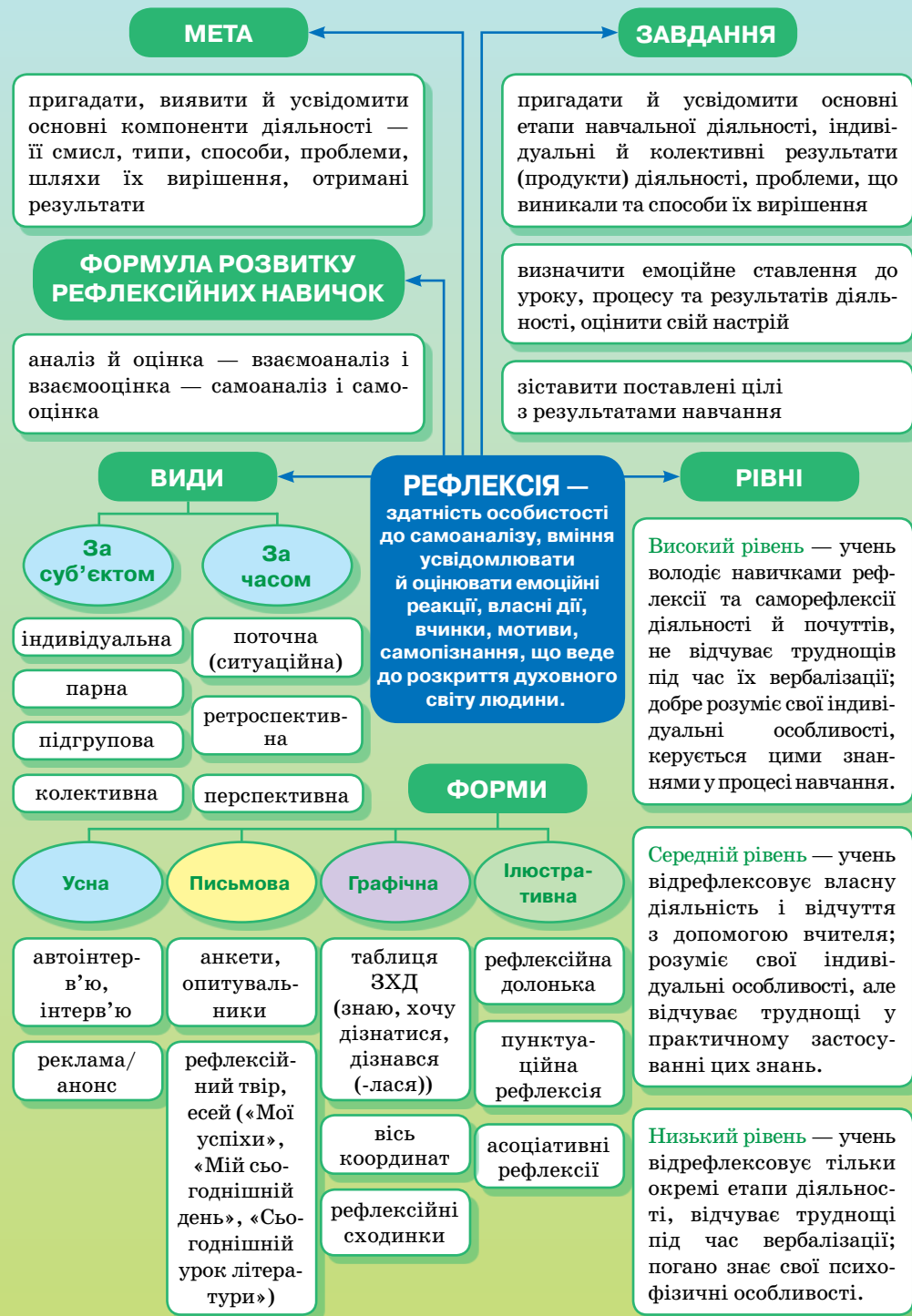
ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон»»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.
Адреса видавництва: вул. Миколи Шепелева, 2, м. Київ, 03061

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРИНТ»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12, тел. +38 044 332-84-73.

ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНІ Й КОМПЕТЕНТІСНІ ЛАЙФХАКИ

Рефлексійні запитання щодо визначення емоційного стану, почуттів і вражень:

- Які почуття домінували в мене на уроці?
- Які емоції однокласників (учителя) були суголосними моїм (вразили, здивували, були несподіваними тощо)?
- Що було найцікавішим і чому?
- Що найбільше мене на уроці здивувало?
- Що принесло найбільше задоволення?
- Що викликало радість?
- Що викликало почуття роздратування (злості, тривоги, смутку)?
- Що мені не сподобалося? Чому?
- З яким настроєм я прийшов (-ла) на урок, з яким іду з нього?
- Яка емоція «зробила мій день»?

Рефлексійні запитання стосовно аналізу процесу діяльності:

- Як я працював (-ла) на уроці?
- Які я виконував (-ла) завдання і якими способами?
- Які форми роботи сподобалися найбільше? Які хотілося б використати на наступних уроках?
- Що ми робили на уроці? Як ми це робили? Для чого ми це робили? Чому саме так ми це робили?
- Що робив кожен учасник групи?
- Чи завжди я з однокласниками думав (-ла) та відчував (-ла) однаково? Добре це чи погано?
- Яка мета тієї чи іншої вправи (яке значення має певне знання чи вміння для життя?)
- Як нам працювалося?
- Які думки виникали?
- Які труднощі виникали? Як ми їх розв'язували?
- У чому полягала моя роль? Як я з нею справився (-лася)? Моя оцінка колективної діяльності.

Рефлексійні запитання стосовно оцінки результатів діяльності:

- Яку мету я ставив (-ла) перед собою сьогодні?
- Чого я навчився (-лась) на уроці?
- Що я зрозумів (-ла) і дізнався (-лася) нового?
- Що я усвідомив (-ла) сьогодні щодо себе?
- Який головний результат моєї діяльності на уроці?
- Які нові запитання з'явилися у мене?
- Чи досягли ми поставленої мети?
- Що ми не вміли робити, а тепер вміємо?
- ***
- Якби вам дали змогу ще раз виконати завдання, які зміни ви внесли б у хід його виконання?
- Чи взялися б ви за цю роботу, якби могли передбачити її результат?
- Якби не взялися, то яку роботу хотіли б виконати натомість?
- Яку роботу ви хотіли б виконати в майбутньому?

ISBN 978-617-7712-50-2

9 786177 712502